Victor Hugo

MIZERABILII

★★★

MARIUS

Victor Hugo

MIZERABILII

★★★

PARTEA A TREIA
MARIUS

Traducere de LUCIA DEMETRIUS
şi TUDOR MĂINESCU

Bucureşti, 1985
Editura Univers

Note de N. N. CONDEESCU

Cuvânt înainte de ANGELA ION

Coperta colecției de Vasile Socoliuc

PARTEA A TREIA

MARIUS

CARTEA ÎNTÂI

PARISUL VĂZUT ÎN ATOMUL LUI

I – Parvulus[1]

Parisul are un copil şi pădurea o pasăre. Pasărea se cheamă vrabie; copilul se numeşte ştrengar.

Împerecheaţi aceste două noţiuni: una care cuprinde toată văpaia vieţii, cealaltă, toată lumina zorilor; atingeţi aceste scântei, Parisul şi copilăria, şi va ţâşni o mică făptură – *Homuncio*, ar spune Plaut[2].

Această mică făptură e veselă. Nu mănâncă în fiecare zi, însă, dacă i se năzare, se duce la teatru în fiecare seară. N-are cămaşă pe el, nici ghete în picioare, nici adăpost. E ca păsările cerului, care nu cunosc nimic din toate acestea. Are între şapte şi treisprezece ani, trăieşte în ceată, bate străzile, locuieşte în aer liber, poartă nişte pantaloni vechi (ai lui taică-său), care-i cad peste călcâie, o pălărie veche (a altui tată), care-i cade peste urechi, şi o singură bretea de şiret galben; aleargă, pândeşte, caută, pierde vremea, trage din lulea, înjură ca un birjar, colindă cârciumile, cunoaşte toţi hoţii, se tutuieşte cu femeile de stradă, vorbeşte graiul apaşilor, cântă cântece deşănţate şi n-are niciun dram de răutate în inimă. Fiindcă poartă în suflet un mărgăritar – nevinovăţia; şi mărgăritarele nu se topesc în noroi. Cât timp omul e copil, Dumnezeu îl vrea nevinovat.

Dacă ai întreba uriaşul oraş: „Cine-i acesta?” el ţi-ar răspunde: „E copilul meu”.

---

[1] Diminutivul cuvântului latin *parvus*, înseamnă foarte mic.

[2] Autor comic latin din secolul III-II î.e.n. Numeroasele personaje populare din piesele sale vorbesc limba latină a maselor; *homuncio* însemnând omuleţ.

II – Câteva semne particulare

Ştrengarul Parisului este piticul uriaşului.

Să nu exagerăm, acest heruvim al mocirlei are câteodată o cămaşă, dar numai una; are câteodată pantofi, dar fără pingele; are câteodată o locuință şi ține la ea fiindcă o găseşte acolo pe maică-sa, dar îi place mai mult strada, fiindcă acolo se întâlneşte cu libertatea. Îşi are jocurile lui, răutățile lui, hrănite de ura împotriva burghezilor; metaforele lui: a fi mort, pe limba lui se zice – *să miroşi florile de la rădăcină*; meseriile lui: să aducă o birjă când trebuie, să coboare scara trăsurilor, să ia dijmă pentru a trece pe cineva dintr-o parte a străzii într-alta când plouă cu găleata, spunând că *face pod*, să strige proclamațiile autorităților în favoarea poporului francez, să scotocească printre pietrele străzii; are şi moneda lui, făcută din toate bucățile de aramă, rotunjite, care se găsesc pe drum. Cursul acestor ciudate monezi, care se numesc zdrențe, e bine supravegheat şi statornic în mica boemă a copiilor.

În fine, îşi are fauna lui, pe care o cercetează cu luare-aminte prin toate ungherele; boul lui Dumnezeu, păduchele „cap-de-mort", păianjenul de câmp şi „drăcoaica", o insectă neagră care te amenință răsucindu-şi codița înarmată cu două coarne. Îşi are balaurul lui din poveşti, cu solzi pe burtă şi care nu e şopârlă, cu bube pe spinare şi totuşi nu e broască, o lighioană care locuieşte în găurile cuptoarelor de var sau în canalele părăsite, neagră păroasă, cleioasă, târâtoare, când iute, când domoală, şi care nu țipă, dar te priveşte şi e atât de groaznică, încât nimeni n-a văzut-o încă. Dihania asta o numeşte „surdul". A căuta „surzi" printre pietre este plăcerea cutezătorilor. O altă plăcere este să salți o piatră de caldarâm şi să găseşti corcolaci. Fiecare colțişor al Parisului e vestit prin descoperirile interesante pe care le poți face acolo. Se găsesc urechelnițe pe şantierul ursulinelor[3], dai de miriapozi la Panthéon[4], se găsesc mormoloci în şanțurile de pe Câmpul lui Marte[5].

---

[3] Pensionul din Cartierul latin al acestui ordin călugăresc a fost dărâmat pe vremea restaurației pentru a face loc unor locuințe.

[4] Monument din Paris (Cartierul latin), clădit în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pe locul vechii biserici Sfânta Genoveva. Revoluția burgheză l-a transformat în lăcaş al gloriilor naționale, înmormântând acolo pe Voltaire şi Rousseau.

[5] Vast teren din apusul Parisului, rezervat în secolul al XVIII-lea exercițiilor militare. Ulterior a fost transformat în parc. În tinerețea lui Victor Hugo era încă separat prin şanțuri de restul oraşului.

Cât priveşte vorbele de spirit, acest copil le are şi el pe ale lui, întocmai ca Talleyrand. Nu este mai puțin cinic, dar e mai cinstit. E de o veselie nebănuită. Îi zăpăceşte pe negustori cu râsul lui nebun. Gama lui trece cu voioşie de la comedia înaltă la farsă.

Iată o înmormântare. Printre cei care-l petrec pe mort e şi un medic.

— Ia te uită, strigă ştrengarul, au început doctorii să-şi ducă operele la groapă!

Un altul, din mulțime, e surprins de un bărbat grav, împodobit cu ochelari şi ceasornic, care se întoarce spre el supărat:

— Derbedeule, te-am prins! Mi-ai luat nevasta de mijloc!

— N-am luat nimic, domnule. Caută-mă!

III – Are haz

Cu cei câțiva gologani de care face rost întotdeauna, *homuncio*, omulețul, se duce seara la teatru. Cum a trecut de pragul fermecat, se schimbă deodată la față. Nu era decât un puşti, acum e ştrengarul din Paris. Teatrele sunt ca nişte nave răsturnate cu fundul în sus. În acest fund de corabie se înghesuie băiatul Parisului. Băiatul Parisului e față de puşti ceea ce e fluturele pe lângă larvă; aceeaşi făptură, căreia i-au crescut aripi şi care pluteşte. E de ajuns să fie acolo, cu strălucitoarea lui fericire, cu puterea lui de avânt şi de bucurie, să bată din palme cum ar bate din aripi, pentru ca acea încăpere strâmtă, rău-mirositoare, întunecoasă, murdară, hidoasă, nesănătoasă, respingătoare, să se preschimbe în paradis.

Dați-i unei făpturi tot ce e de prisos şi luați-i tot ce e de trebuință, şi-l veți avea pe ştrengar.

Ştrengarul nu e lipsit de oarecare simț literar. N-are, o spunem cu toată părerea de rău cuvenită, gustul clasic. E din fire prea puțin academic. Astfel, ca să dăm o pildă, popularitatea domnişoarei Mars[6], în publicul acesta mic şi furtunos de copii, era înveselită cu o ironie. Ştrengarul o numea domnişoara *Mironosița*.

Făptura aceasta răcneşte, batjocoreşte, glumeşte, se războieşte, e peticită ca un țânc şi zdrențăroasă ca un filosof, pescuieşte prin canaluri şi haznale, face haz până şi de scârnăvii, răscoleşte cu vorba lui piețele, ustură şi muşcă, fluieră şi cântă, aclamă şi înjură, trece de la *Aleluia* la *Matanturlurette*, îngână toate cântecele, de la *De*

[6] Actriță franceză din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

profundis până la *Face-n pat*, găseşte fără să caute, ştie ce n-a învățat, e spartan până la pungăşie, e nebun până la înțelepciune, e liric până la murdărie; ar spurca şi Olimpul, se tăvăleşte în gunoaie şi iese de-acolo acoperit de stele. Ştrengarul Parisului e un mic Rabelais[7].

Nu-i plac pantalonii scurți, dacă n-au buzunăraş pentru ceas.

Nimic nu-l miră şi nimic nu-l sperie. Îşi bate joc de superstiții, dezumflă exagerările, zeflemiseşte misterele, scoate limba la strigoi, despodobeşte ifosele, caricaturizează declamările epice. Nu pentru că ar fi prozaic; nicidecum; dar el înlocuieşte viziunea solemnă prin farsa fantasmagorică. Dacă i s-ar arăta Adamastor[8], ştrengarul i-ar zice: „Uite, căpcăunul!"

IV – Poate fi folositor

Parisul începe de la gură-cască şi sfârşeşte la ştrengar, două făpturi pe care nu le găseşti în niciun alt oraş; să le primeşti pe toate fără împotrivire, mulțumindu-te să le priveşti, sau să ai în tine o îndrăzneală nemărginită; Prudhomme[9] şi Fouilloux.[10]

Numai la Paris afli aşa ceva. Întreaga monarhie se întemeiază pe gură-cască. Şi toată anarhia fierbe în ştrengar.

Acest copil firav al mahalalelor Parisului trăieşte şi se dezvoltă, aşteaptă şi se deşteaptă în suferință, între realitățile sociale şi lucrurile omeneşti, ca un martor care gândeşte. El însuşi se crede nepăsător, dar nu e. Priveşte în jurul său, gata să facă haz; dar e deopotrivă gata şi la altceva. Oricine ați fi şi oricum v-ați numi: Prejudecată, Abuz, Mârşăvie, Împilare, Părtinire, Despotism, Nedreptate, Fana-

---

[7] Scriitor clasic francez din timpul Renaşterii. Romanul său *Gargantua şi Pantagruel* ascunde, sub glume şi episoade bufone de factură populară, o critică socială ascuțită, îndreptată mai ales împotriva nobilimii feudale şi a bisericii catolice.

[8] Personaj fabulos din poemul epic *Os Lusiadas (Portughezii)* al poetului portughez Luis de Camões (1525–1580).

[9] Personaj creat de H. Monnier (*Memoriile lui J. Prudhomme*, 1857) şi devenit repede popular. Întruchipează prostia şi îngâmfarea micului burghez parizian care se acomodează cu orice regim, ba îl şi justifică în chip ridicul prin fraze goale, debitate solemn.

[10] Feudal din secolul al XVI-lea, celebru prin aventurile sale galante şi vânătoreşti. A scris şi un tratat de vânătoare, *La Vénerie*... (1560), retipărit adesea până pe vremea lui Victor Hugo, care vede în autor un tip de om cu inițiative îndrăznețe.

tism, Tiranie, păziți-vă de ştrengarul acesta!

Copilul va creşte mare.

Din ce lut e plămădit? Din cea dintâi mocirlă care s-a ivit pe lume. Un pumn de tină, o suflare, şi iată-l pe Adam. E de ajuns ca Dumnezeu să treacă pe-aproape. Dumnezeu a trecut totdeauna pe lângă ştrengar. Soarta are grijă de făptura aceasta. Prin „soartă” înțelegem o leacă de aventură. Frământat din pământul acesta mare, al tuturor, acest pigmeu neînvățat, analfabet, zăpăcit, mojic, mitocan fi-va oare un ionian sau un beoțian[11]? Aveți răbdare, *currit rota*[12], şi spiritul Parisului, acest duh care zămisleşte pe copiii întâmplării şi pe oamenii destinului, va face, spre deosebire de olarul latin, o amforă dintr-un ulcior.

V – Hotarul lui

Ştrengarului îi place deopotrivă şi oraşul, şi singurătatea, fiindcă e un înțelept. *Urbiss amator*, ca Fuscus; *ruris amator*, ca Flaccus[13].

A rătăci visând, adică a hoinări, este pentru filosof o bună folosire a timpului; îndeosebi pe un câmp ca acesta cam împestrițat, destul de urât, dar tot atât de ciudat şi alcătuit din acele două naturi, care înconjură anumite oraşe mari şi mai cu seamă Parisul. A cerceta împrejurimile unui oraş înseamnă a cerceta o amfibie. Hotarele unde sfârşesc arborii şi încep casele, unde iarba încetează şi se arată caldarâmul, unde brazdele se opresc şi răsar prăvăliile, unde urmele carelor pier şi mijesc patimile, unde murmurul dumnezeiesc se stinge şi se înfiripă larma omenească – toate acestea stârnesc un interes neobişnuit.

Iată rostul plimbărilor ce par fără nicio țintă, ale visătorului, prin aceste locuri nu prea atrăgătoare, şi pentru totdeauna pecetluite de trecător cu vorba: *triste*.

Cel ce scrie aceste rânduri a hoinărit multă vreme pe la barierele Parisului, izvor de amintiri adânci. Iarba cosită, potecile pietruite, gropile acestea de var şi argilă, monotonia aspră a câmpurilor înțe-

---

[11] Grecii vechi, pe drept ori pe nedrept, râdeau de cei din Beoția că sunt proşti.

[12] Se-nvârte roata (lat.)

[13] Aluzie la o epistolă a poetului latin Horațiu (I, 10). Flaccus este poetul însuşi (Quintus Horatius Flaccus) care elogiază plăcerile vieții de la țară (*ruris amator*); spre deosebire de el, celălalt personaj, Fuscus, preamăreşte avantajele vieții orăşeneşti.

lenite şi pline de mărăcini, răsadurile celor dintâi zarzavaturi ce se ivesc dintr-odată dintr-un fund de zare, acest amestec de sălbăticie şi aşezări orăşeneşti, locurile virane întinse şi pustii unde se aude uruitul tobelor soldăţeşti, îngânând parcă o bătălie adevărată, deşerturile din timpul zilei, bântuite noaptea de ucigaşi, moara deşirată ce-şi învârte braţele în vânt, rotiţele ce scot nisip din cariere, cârciumile de la colţurile cimitirelor, farmecul misterios al zidurilor înalte şi mohorâte, tăind dintr-odată maidanele fără sfârşit, năpădite de soare, pline de fluturi – toate acestea îl atrăgeau.

Aproape nimeni pe lume nu cunoaşte locurile acestea ciudate. La Glacière, La Cunette, groaznicul zid al Grenellei, sfârtecat de urmele ghiulelelor, Montparnasseul, la Fosse-aux-Loups, Aubiers pe malul Marnei, Montsouris, Tombe-Issoire, Pierre Plate de Châtillon[14], unde se află o carieră veche şi părăsită în care nu mai cresc decât ciuperci, şi a cărei intrare e astupată cu un chepeng de scânduri putrezite. Câmpia Romei exprimă o idee; împrejurimile Parisului, altă idee. A nu vedea în tot ce cuprinde orizontul nimic altceva decât câmpuri, case sau copaci, înseamnă a nu adânci lucrurile. Toate câte se văd sunt gânduri ale lui Dumnezeu. Locul unde o câmpie se îmbină cu un oraş este întotdeauna îmbibat de nu ştiu ce melancolie pătrunzătoare. Natura şi omul îţi vorbesc aici deodată. Toată înfăţişarea deosebită a acestor locuri iese la iveală. Cel ce a rătăcit, ca noi, prin aceste paragini din preajma mahalalelor noastre, pe care le-am putea numi zările Parisului, a văzut ici şi colo, în locul cel mai părăsit, în clipa cea mai neaşteptată, în dosul unei uluci şubrede sau la colţul unui zid respingător, cete de copii zgomotoşi, palizi, plini de praf şi de noroi, zdrenţăroşi, zbârliţi, jucând rişca şi purtând o coroniţă de albăstrele pe cap. Toţi sunt copii de oameni săraci. Bulevardul de la marginea oraşului este lumea în care trăiesc la largul lor; ale lor sunt împrejurimile. Acolo trag veşnic la fit de la şcoală. Acolo cântă cu nevinovăţie cântece deşucheate. Se bucură de viaţă. Acolo, departe de orice privire, în lumina blândă de mai sau de iunie, îngenuncheaţi împrejurul unei gropi făcute în pământ, aruncând bilele cu degetul cel mare, sfădindu-se pentru o para, ei trăiesc fără să dea socoteală nimănui, plecaţi de acasă, lăsaţi în plata Domnului, fericiţi; de-abia te-au zărit şi îşi aduc aminte că au o meserie şi că trebuie să-şi câştige pâinea. Îţi arată, spre vânzare, un ciorap vechi de lână

[14] Cartiere populare din sudul Parisului, cuprinse în zona oraşului abia între 1830–1850.

plin de cărăbuşi, sau un mănunchi de liliac. Întâlnirea cu aceşti copii ciudaţi este una dintre plăcerile fermecătoare şi în acelaşi timp sfâşietor de triste ale împrejurimilor Parisului.

Uneori în ceata băieţilor sunt şi fetiţe – surorile lor? – fete măricele, slăbuţe, neastâmpărate, cu mâinile pârlite de soare, ca şi cum ar purta mănuşi, cu feţele pistruiate, cu cununi de spice de secară şi maci, vesele, sperioase, desculţe. Le vezi mâncând cireşe prin lanul de grâu. Cetele astea, luminate puternic de soarele cald al amiezii sau abia zărite în umbra înserării, dau mult de gândit visătorului, şi toate vedeniile acestea se amestecă cu gândurile lui.

Parisul e centrul, împrejurimile lui sunt circumferinţa; iată întreg pământul, pentru aceşti copii. Niciodată n-ar lua-o razna mai departe. Nu pot ieşi din atmosfera Parisului, cum nu pot peştii să iasă din apă. Pentru ei, la câteva poşte de bariere nu mai e nimic. Ivry, Gentilly, Arcueil, Belleville, Aubervilliers, Ménilmontant, Choisy-le-Roi, Billancourt, Meudon, Issy, Vanvre, Sèvres, Puteaux, Neuilly, Gennevilliers, Colombes, Romainville, Chatou, Asnières, Bougival, Nanterre, Enghien, Noisy-le-Sec, Nogent, Gournay, Drancy, Gonesse[15] – aici e capătul lumii.

VI – Puţină istorie

La epoca, de altfel foarte apropiată de a noastră, când se petrec cele povestite aci, nu exista, ca astăzi, un gardist la fiecare colţ de stradă (o binefacere pe care nu e momentul să o discutăm acum); Parisul era plin de copii vagabonzi. Statisticile timpului dau un număr mijlociu de două sute şaizeci de copii fără adăpost, culeşi de raziile poliţiei în fiecare an de pe terenurile virane, de prin casele în construcţie şi de sub arcadele podurilor. Într-unul din aceste cuiburi, rămas de pomină, s-au găsit aşa-numitele „rândunele de la podul Arcole”[16]. E cel mai rău-prevestitor simptom social. Toate crimele bărbatului de mai târziu încep cu vagabondajul copilului.

Să facem totuşi pentru Paris o excepţie, care, într-o oarecare măsură, e întemeiată, chiar dacă ţinem seamă de cele pomenite mai sus. Pe când în orice alt oraş mare un copil vagabond e un om pierdut, pe când aproape pretutindeni copilul rămas de capul lui e oarecum

---

[15] Localităţi din jurul Parisului, unele, ca Belleville şi Ménilmontant, cuprinse încă de pe la 1840 în raza oraşului.

[16] Pod din Paris peste Sena. Poartă numele uneia din victoriile lui Napoleon asupra austriecilor în timpul primei campanii din Italia (1796).

osândit şi lăsat pradă unei prăbuşiri morale de neînlăturat, care nimiceşte în el cinstea şi conştiinţa, copilul Parisului, trebuie s-o spunem, oricât de necioplit şi stricat ar părea, îşi păstrează sufletul aproape neîntinat. Un lucru minunat, pe care nu trebuie să-l uităm, şi pe care îl dovedeşte în chip strălucit admirabila bună-credinţă a revoluţiilor noastre populare, e că ideile care plutesc în atmosfera Parisului sunt într-o bună măsură tot atât de curate ca şi sarea care se găseşte în apa oceanului. Aerul Parisului păstrează sufletul proaspăt.

Cele spuse aici nu înlătură cu nimic strângerea de inimă pe care o simţi de câte ori întâlneşti pe vreunul din aceşti copii în jurul cărora parcă vezi cum flutură legăturile de familie sfărâmate. În civilizaţia actuală, atât de nedesăvârşită încă, nu-i un lucru prea neobişnuit să vezi familii risipindu-se în întuneric, nemaiştiind ce li s-au făcut copiii şi azvârlindu-şi inima lor în mijlocul drumului. Iată pricina atâtor ursite fără noroc. După o zicală anume ticluită, aceasta înseamnă „să fii lepădat pe străzile Parisului”.

În treacăt fie spus, lepădarea copiilor nu era câtuşi de puţin împiedicată de fosta monarhie. Oarecare obiceiuri egiptene, boeme, în păturile de jos conveneau cercurilor înalte şi intrau în socoteala celor puternici. Ura împotriva învăţământului pentru copiii din popor era o lege. Ce să faci cu „semidocţii”? Acesta era cuvântul de ordine. Iar copilul vagabond nu e decât o consecinţă a copilului neştiutor de carte. De altminteri, monarhia când avea uneori nevoie de copii, îi lua de pe stradă, ca spuma de pe oală.

Ludovic al XIV-lea, pentru a nu merge mai departe, a vrut cu drept cuvânt să creeze o flotă. Ideea era bună. Dar să vedem mijloacele. Nu poţi avea o flotă dacă navei cu pânze, jucărie a vântului, nu-i dai, pentru a o remorca la nevoie, vasul care merge încotro îl porţi cu vâsle sau cu aburi. Pe atunci galerele erau pentru marină ceea ce este astăzi vaporul. Trebuiau deci galere; dar galera nu se mişca decât vâslită de galerieni[17]. De aici, aşadar, nevoia de galerieni. Colbert[18] punea să i se furnizeze de către autorităţile de provincie şi tribunale cât mai mulţi ocnaşi pentru galere. Magistratura se arăta foarte înţelegătoare. Dacă cineva nu-şi scotea pălăria în faţa unui alai bisericesc – atitudine de hughenot[19] – era trimis la galere.

---

[17] Răufăcători osândiţi să vâslească la galere.

[18] Ministru de finanţe – câtva timp şi al marinei – sub Ludovic al XIV-lea.

[19] Calvinist, protestant; aceşti aşa-zişi „eretici” faţă de biserica roma-

Trecea pe stradă un copil; era destul să aibă cincisprezece ani şi să fie fără adăpost, pentru a fi trimis la galere.

Mare rege! Mare secol!

Sub Ludovic al XV-lea copiii dispăreau din Paris. Îi vâna poliţia, nu se ştie în ce scopuri tainice. Se vorbea în şoaptă, cu groază, despre băile de sânge ale regelui. Barbier[20] pomeneşte cu seninătate de aceste lucruri. Se întâmpla uneori ca, în lipsa copiilor fără căpătâi, ofiţerii de poliţie să ia dintre cei ce aveau părinţi. Părinţii, deznădăjduiţi, atacau pe poliţişti. Tribunalul intervenea şi osândea la spânzurătoare. Pe cine? Pe ofiţerii de poliţie? Nu, pe părinţi.

VII – Ştrengarul parizian şi-ar avea locul în castelele Indiei

Ştrengarii parizieni alcătuiesc un fel de castă. S-ar putea spune: nu oricine poate face parte din ea.

Cuvântul acesta, *ştrengar*[21], a fost tipărit întâia oară şi a trecut din graiul popular în limba literară în 1834. El şi-a făcut apariţia într-o cărticică intitulată *Claude Gueux*[22]. Scandalul a fost mare. Cuvântul a rămas.

Respectul pe care şi-l arată ştrengarii între ei se datoreşte unor însuşiri foarte felurite. Noi am cunoscut şi ne-am împrietenit cu unul care era foarte preţuit şi admirat, pentru că văzuse un om căzând de pe turnul catedralei Notre-Dame; un altul, pentru că izbutise să pătrundă în curtea de din dos, unde erau depozitate vremelnic statuile Domului Invalizilor şi să „şterpelească” ceva plumb din ele; un al treilea, pentru că a fost de faţă când s-a răsturnat o diligenţă; iar altul, pentru că a „cunoscut” un soldat care era cât pe-aci să-i crape capul unui civil.

Aşa se explică exclamaţia unui ştrengar parizian, apostrofă plină de înţeles, de care cei proşti râd fără s-o priceapă: „Doamne, Dumnezeule! De ce n-am şi eu baftă? Când te gândeşti că n-am ajuns să văd

---

no-catolică erau crunt persecutaţi sub Ludovic al XIV-lea.

[20] Avocat parizian din secolul al XVIII-lea. A notat zi cu zi, într-un *Jurnal istoric şi anecdotic*, evenimentele şi comentariile publice din timpul domniei lui Ludovic al XV-lea.

[21] *Gavroche.*

[22] Povestire de Victor Hugo, o primă schiţă a *Mizerabililor*, în care scriitorul denunţă asprimea pedepselor dictate de legile societăţii burgheze atunci când se aduce vreo „atingere” proprietăţii private; se ridică împotriva regimului neomenos din închisorile timpului.

şi eu pe unul căzând de la al cincilea!"

Desigur că e plină de duh vorba țăranului, care, la întrebarea: „Moş Cutare, ți-a murit femeia şi era de-atâta timp bolnavă; de ce n-ai trimis după doctor?" a răspuns: „Ce vrei, domnule, oamenii săraci mor singuri". Dar dacă resemnarea ironică a țăranului e cuprinsă în această vorbă, apoi de bună seamă că anarhia liber-cugetătoare a ştrengarului de mahala e cuprinsă în ceastălaltă: un osândit la moarte îşi ascultă duhovnicul în căruța ce-l duce spre ghilotină; micul parizian exclamă: „Uite fricosul! Vorbeşte cu popa!"

O anumită îndrăzneală față de religie îl înalță pe ştrengar. A fi necredincios e lucru de seamă.

Nu lipsesc de la nicio execuție. Îşi arată unul altuia ghilotina şi râd. Îi dau tot felul de porecle gingaşe; *Ciorba rece, Morocănoasa, Mama cerului, Ultima înghițitură* etc., etc. Pentru a nu pierde nimic din spectacol, sar peste ziduri, se cațără pe balcoane, se urcă în copaci, încalecă garduri, se agață de hornuri. Ştrengarul se naşte tinichigiu şi marinar. Un acoperiş nu-l sperie mai mult decât un catarg. Nicio paradă nu prețuieşte pentru el, ca cele din Place de la Grève[23]. Samson şi abatele Montes[24] sunt numele cele mai populare printre ştrengari. Îl huiduiesc pe condamnat ca să-i dea curaj. Uneori îl admiră. Lacenaire[25], pe când era copil, văzându-l pe groaznicul Dautun[26] murind cu fruntea sus, a spus vorbele acestea care cuprind în ele un întreg viitor: „Îl invidiam!". Ştrengarul n-a auzit de Voltaire, dar îl cunoaşte pe Papavoine. „Politicii" sunt amestecați de el în aceeaşi legendă cu ucigaşii. Amintirea celui din urmă veşmânt al fiecărui osândit stăruie în mintea lui. Ştie că Tolleron avea o şapcă de fochist, Avril o căciuliță de lutru, Louvel o pălărie rotundă, că bătrânul Delaporte era chel şi cu capul gol. Castaing era rumen la față şi foarte drăguț. Boriès avea o bărbuță romantică şi Jean Martin îşi păstrase bretelele, iar Lecouffé se certa cu maică-sa. „Nu vă mai ciorovăiți pentru un coş!"[27] le strigă un ştrengar. Un altul, ca să-l vadă

---

[23] Nume purtat până în 1830 de Piața Primăriei din Paris, rezervată pentru execuții.

[24] Călăul şi duhovnicul condamnaților la moarte în timpul restaurației.

[25] Falsificator şi criminal din vremea tinereții lui Victor Hugo, executat în 1836. Aparținea unei familii burgheze din Lyon. Debutase în literatură prin versuri şi vodeviluri; a scris de asemenea articole de presă. Iată de ce procesul lui a stârnrlt mare vâlvă la Paris.

[26] Criminal executat la Lyon, în primii ani ai restaurației.

[27] Coşul în care cădea capul celui ghilotinat.

trecând pe Debacker[28], cum era prea mic de statură, a zărit un felinar pe chei şi s-a căţărat pe el. Jandarmul din post încruntă din sprâncene. „Lasă-mă să mă sui, domnule jandarm”, spune ştrengarul. Şi, pentru a îmblânzi autoritatea, adăugă: „N-am să cad.” „Puţin îmi pasă dacă ai să cazi”, răspunde jandarmul.

Între ştrengari, un accident care lasă urme trage mult în cumpănă. Se bucură de o mare cinste cel care s-a tăiat adânc „până la os”.

Pumnul nu e dispreţuit pentru a fi respectat. Unul dintre lucrurile pe care ştrengarul le spune cu mai multă plăcere este: „Hei, să vezi ce muşchi am eu!” Stângacii sunt foarte pizmuiţi. Şi a te uita cruciş, e un lucru preţuit.

VIII – În care vom citi un cuvânt fermecător al ultimului rege

Vara, ştrengarul se face broască; iar seara, când se lasă întunericul, în dreptul podurilor Austerlitz şi Iéna[29] se aruncă de pe şlepurile de cărbuni şi de pe bărcile spălătoreselor, cu capul în jos în Sena, săvârşind toate încălcările cu putinţă la legile pudoarei şi ale poliţiei. Gardiştii veghează, iar de aci decurg situaţii de mare dramatism, care au dat loc odată unui strigăt frăţesc de alarmă de neuitat. Strigătul acesta, care şi-a avut faima lui pe la 1830, e un semnal strategic de la ştrengar la ştrengar; el se scandează ca un vers din Homer, cu o transcriere aproape tot atât de greu de rostit ca şi melopeea eleuziacă[30] a Panateneelor[31], şi la el regăsim Evohé-ul[32] antic. Iată-l: „Păzea, puştilor, păzea, că vine sticletele şi e rost de mardeală. Luaţi-vă bulendrele şi spălaţi putina în canal!”

Uneori gâza asta – el singur îşi spunea aşa – ştie să citească; ştie câteodată să şi scrie. Toţi ştiu să mâzgălească. E gata să-şi însuşească,

---

[28] Papavoine, Tolleron, Avril, Louvel, Delaporte, Boriès, Castaing, Jean Martin, Lecouffé, Debacker – criminali sau escroci celebri în prima jumătate a secolului trecut.

[29] Poduri din partea de răsărit a Parisului. Apa Senei fiind socotită acolo mai curată, numeroase spălătorese se îngrămădeau odinioară între cele două poduri pentru a-şi limpezi rufele.

[30] La Eleusis (nord-vestul Atenei) se află un templu al lui Ceres, unde se oficiau misterele vestite în toată Grecia.

[31] Serbări ateniene în cinstea zeiţei Minerva.

[32] Strigăt al bacantelor în cinstea lui Dionisos (Bachus), zeul vinului la grecii antici, în timpul bachanalelor din toamnă, sărbătoarea culesului viilor.

prin nu ştiu ce tainică învăţătură între ei, toate talentele care pot folosi cauzei publice: de la 1815 la 1830 el imita cloncănitul curcanului, de la 1830 la 1848 zgâria cu cărbunele pe ziduri o pară. Într-o seară de vară, Ludovic-Filip, întorcându-se pe jos la palat, a văzut pe unul, un pici cât o şchioapă, care asudase leoarcă tot întinzându-se să deseneze cu un tăciune o pară uriaşă pe un stâlp al grilajului de la Neuilly[33]. Regele, cu acea simplitate moştenită de la Henric al IV-lea, veni în ajutorul ştrengarului, sfârşi desenul şi dădu copilului un ludovic spunându-i: „Şi aici e desenată o pară". Ştrengarul aleargă oriunde aude puţin tărăboi şi nici păruiala nu-i displace. Nu-i poate suferi pe „popi". Într-o zi pe strada Universităţii, unul din aceşti mici poznaşi dădea cu tifla spre poarta de la numărul 69. „Ce-ai cu poarta?" îl întrebă un trecător. Copilul răspunse: „Aici stă un popă". Într-adevăr, acolo locuieşte nunţiul papal. Totuşi, oricât ar fi el de necredincios, dacă i se dă prilejul să cânte în strană, s-ar putea să primească, şi face slujba cuviincios. Sunt două lucruri care-l chinuiesc ca pe Tantal, şi pe care le doreşte mereu, fără a ajunge vreodată la ele: să răstoarne guvernul şi să-şi vadă pantalonii cârpiţi.

Dacă e ştrengar cum se cuvine cunoaşte pe toţi gardiştii din Paris şi când întâlneşte vreunul ştie totdeauna cu cine are de-a face. Îi numără pe degete. Le iscodeşte obiceiurile şi are observări speciale pentru fiecare. Citeşte în sufletul poliţiei ca într-o carte deschisă. Îţi spune fără să stea pe gânduri şi fără să se înşele: „Cutare e *vânzător*; cutare e *al naibii*; cutare e *găligan*; cutare *e de râs*". (Toate cuvintele acestea: vânzător, al naibii, găligan, de râs, au în gura lui un înţeles cu totul deosebit). Ăsta îşi închipuie că Pont-Neuful[34] e moşia lui şi nu lăsă *lumea* să se plimbe pe parapet; ăla are prostul obicei să tragă *oamenii de urechi*, şi aşa mai departe.

IX – Sufletul de altădată al Galiei

Era ceva din copilul acesta în Poquelin[35], fiu al Halelor; în Beau-

---

[33] Oraş în nord-vestul Parisului, unde se află un castel din secolul al XVIII-lea. Para desenată de un copil pe unul din stâlpii porţii castelului reprezenta caricatura figurii de obez a regelui.

[34] Primul pod de piatră din Paris, construit pe la 1600. Multă vreme pe acest pod spaţios se îngrămădeau saltimbanci şi negustori ambulanţi, atraşi de marea afluenţă de acolo.

[35] Numele de familie al lui Molière, născut în 1622 în cartierul Halelor din centrul Parisului.

marchais[36] de asemenea. Ştrengăria e o sclipire a spiritului galic. Amestecată cu bunul-simț, îl întăreşte câteodată, aşa cum alcoolul dă puteri vinului. Uneori e un cusur. Homer e un pisălog, fie; dar tot aşa de bine s-ar putea spune că Voltaire e un ştrengar. Camille Desmoulins[37] era un mahalagiu. Championnet[38], care îşi bătea joc de minuni, se ridicase de pe străzile Parisului; de când era de-o şchioapă, stropise pridvoarele bisericilor Saint-Jean de Beauvais şi Saint-Étienne du Mont; rostise destule necuviințe în fața raclei sfintei Genoveva ca să aibă dreptul să se răstească la potirul sfântului Ianuarie.

Ştrengarul Parisului e cuviincios, zeflemist şi obraznic. Are dinții stricați, fiindcă e prost hrănit şi pentru că suferă de stomac; are ochi frumoşi, pentru că e deştept. Ar urca, sărind într-un picior, treptele raiului, în fața lui Iehova. E iute de picior. Nimic nu-i prea sus pentru el; se joacă în băltoaca ulițelor şi lupta de stradă îl face viteaz; obrăznicia lui nu se ruşinează nici în fața gloanțelor; era o haimana, acum e un erou; ca şi micul teban[39], scutură pielea leului; toboşarul Bara[40] era un ştrengar al Parisului: strigase: „Înainte!” aşa cum calul din scriptură spune: „Vah”, şi într-o clipă plodul s-a preschimbat în uriaş.

Acest copil al mocirlei e şi un copil al idealului. Măsurați întinderea de aripi de la Molière la Bara.

Într-un cuvânt, ştrengarul petrece fiindcă e nenorocit.

---

[36] Autor dramatic francez (1732–1799), *Figaro*, eroul principalelor sale comedii (*Bărbierul din Sevilla şi Nunta lui Figaro*), are îndrăzneala şi spiritul critic caracteristice maselor populare din Paris

[37] Orator şi ziarist din timpul revoluției burgheze din Franța. Pe vremea dictaturii iacobine a fost amestecat în complotul contrarevoluționar al lui Danton.

[38] General francez în timpul revoluției franceze. Însărcinat de directoriu, în 1799, să transforme regatul Neapolului în „republică partenopeană”, a luat unele măsuri împotriva clerului catolic şi a demascat propaganda obscurantistă, ca cea privitoare la potirul cu sângele sfântului Ianuarie, patronul oraşului Neapole.

[39] Herakles (Hercules) numit astfel fiindcă era fiul lui Zeus (Jupiter) şi al Alemanei, soția lui Amfitrion, strateg al tebanilor; „scutură pielea leului” – aluzie la prima vitejie a lui Herakles: uciderea leului din Nemeea.

[40] Copil de trupă în timpul revoluției din Franța. În 1793 a însoțit una din armatele care operau împotriva rebelilor contrarevoluționari din Vandeea. Căzut în mâinile acestora şi somat să strige „Trăiască regele!”, a preferat să moară eroic strigând „Trăiască republica!”

X – *Ecce Paris, ecce homo*[41]

Tot într-un singur cuvânt, ştrengarul de azi al Parisului, ca şi *graeculus* al Romei de altădată, întruchipează poporul-copil purtând pe frunte cutele lumii bătrâne.

Ştrengarul e o binecuvântare pentru naţiune şi în acelaşi timp o boală. O boală care trebuie vindecată. Cum? Prin lumină.

Lumina însănătoşeşte.

Lumina dă putere inimii.

Toate pornirile sociale generoase pleacă de la ştiinţă, literatură, artă, învăţătură. Creaţi oameni, creaţi oameni!

Luminaţi-i, ca să vă încălzească! Mai curând sau mai târziu, minunata problemă a învăţământului pentru toată lumea se va impune cu autoritatea de neînvins a adevărului absolut. Şi-atunci, cei ce vor cârmui în numele ideii franceze vor trebui să aleagă: copiii Franţei sau ştrengarii Parisului? Flăcări ridicându-se în lumină, sau licurici în întuneric?

Ştrengarul înfăţişează Parisul, şi Parisul lumea.

Parisul e un întreg. Parisul e pragul cel mai înalt al neamului omenesc. Oraşul acesta uimitor e o reproducere în mic a moravurilor moarte şi a moravurilor vii. Cine priveşte Parisul poate spune că vede dedesubturile întregii istorii, sub un cer semănat cu stele. Parisul are un Capitoliu: Primăria; un Partenon: Notre-Dame; un munte Aventin: cartierul Saint-Antoine; un Pantheon[42]: Pantheonul; o Cale Sfântă: bulevardul Italienilor; o roză a vânturilor: opinia publică; şi înlocuieşte denunţul fărădelegilor prin ridicol. *Majo*-ul[43] său se numeşte fante; transteverinul[44] său e mahalagiul, hamalii lui sunt cărătorii din Hale; *lazzaronele*[45] său e pungaşul, *cockney-ul*[46] său poartă

---

[41] „Iată Parisul, iată omul” – după cunoscuta locuţiune latină „Ecce homo”, folosită pentru a se anunţa pe sine sau a anunţa pe cineva.

[42] Capitoliu, Pantheon, Aventin etc. – monumente sau cartiere din Roma antică. Pe colina Capitoliului se afla templul lui Jupiter, unde erau încoronaţi comandanţii de oaste triumfători. Pantheonul era un templu consacrat tuturor zeilor. Pe colina Aventinului s-a retras plebea romană în timpul luptelor duse împotriva patricienilor.

[43] Cuvânt spaniol care desemnează pe omul din popor cu pretenţii de eleganţă.

[44] Locuitorul de dincolo de Tibru.

[45] Denumirea lumpenproletariatului napolitan.

[46] Termen englezesc care înseamnă argou vorbit în împrejurimile Lon-

numele de filfizon. Tot ce a existat în alte părți se găseşte sau s-a găsit la Paris. Precupeața lui Durmarsais[47] se poate lua la întrecere cu zarzavagioaica lui Euripide[48]; discobolul Vejanus[49] trăieşte din nou în dănțuitorul pe sârmă Forioso; Therapontigonus Miles[50] ar merge la braț cu grenadirul Vadeboncoeur; Damasippe[51], negustorul de vechituri s-ar simți fericit în dughenele noastre cu lucruri de ocazie; Socrate ar fi fost azvârlit la Vincennes[52], tot aşa cum Agora[53] ar fi trimis la închisoare pe Diderot[54]; Grimond de la Reynière[55] a descoperit muşchiul fript în seu, aşa cum Curtillus[56] născocise ariciul fript. Sub balonul arcului de l'Etoile reapare trapezul lui Plaut, mâncătorul de spade din Poecila[57], cunoscut de Apuleu[58], înghite săbii pe Pont-Neuf; nepotul lui Rameau[59], şi Curculion[60] parazitul sunt o bună

---

drei şi, prin extensiune, tânăr care afectează din snobism să vorbească argou.

[47] Autor purist de studii şi tratate de gramatică (secolul al XVIII-lea).

[48] Era chiar mama lui Euripide, căruia i s-a imputat adesea, în aristocrația ateniană, originea lui populară.

[49] Personaj dintr-o comedie a scriitorului latin Plaut. *Discobol* – aruncător cu discul; atlet profesionist foarte apreciat în antichitate.

[50] Soldat vesel în comediile scriitorului latin Plaut.

[51] Personaj dintr-o satiră a lui Horațiu, tipul amatorului do vechituri cumpărate fără discernământ.

[52] Este vorba de castelul din această localitate situată în sud-estul Parisului. Reşedință regală în evul mediu, devenise în secolele XVII—XVIII închisoare pentru deținuți politici.

[53] Piața publică din vechea Atenă, loc de adunare a poporului în vederea unui plebiscit (mai ales când i se cerea să voteze pentru sau contra exilării ori condamnării vreunui personaj politic).

[54] Cunoscut filozof materialist francez din secolul al XVIII-lea, director al *Enciclopediei*; a fost închis în donjonul din Vincennes în 1749 în urma publicării clandestine a lucrării *Scrisoare asupra orbilor*.

[55] Gastronom francez din secolul al XVIII-lea; a trăit până-n vremea tinereții lui Hugo.

[56] Mâncău rafinat care se străduieşte să creeze feluri noi de mâncare (vezi Horațiu, Satire, II, 8).

[57] Portic în Atena veche sub care se întruneau adepții filozofiei stoice; loc de întrunire, de asemenea, al scamatorilor şi saltimbancilor.

[58] Poligraf latin din secolul al II-lea.

[59] Nepotul compozitorului Jean-Philippe Rameau (secolul al XVIII-lea). Diderot i-a asigurat nemurirea, notând conversațiile avute cu el în scrierea *Nepotul lui Rameau*, în care personajul apare ca un parazit cinic şi amoral.

pereche; Ergasile[61] ar ruga pe Aigrefeuille[62] să-l prezinte lui Cambacérès[63]; cei patru tineri eleganți ai Romei, Alcesimarchus, Phoedromus, Diabolus şi Argyrip coboară din Courille în diligența lui Labatut; Aulus-Gelius[64] nu zăbovea în fața lui Congrio[65] mai mult decât Charles Nodier[66] în fața lui Polichinelle; Marton[67] nu-i o tigroaică, dar nici Pardalisca[68] nu era un balaur; Pantolabus[69] mucalitul face glume la *Café Anglais*[70] pe socoteala lui Nomentanus[71] cheflliul; Hermogen[72] tenor pe Champs-Elysée[73] şi Thrasius, haimanaua, deghizat în Bobèche[74], fac chetă; pisălogul care te opreşte la Tuileries[75], apucându-te de nasturele de la haină, te face să repeți după două mii de ani apostrofa lui Thesprion: *Quis properantem me prehendit pallio*?[76] Vinul de Suresnes[77] parodiază vinul de Alba, pa-

[60] Tip de parazit, într-adevăr, din comedia cu acelaşi titlu a scriitorului latin Plaut.

[61] Tip de împricinat din comedia greacă şi latină.

[62] Procesoman din timpul revoluției şi al imperiului.

[63] Jurist francez în timpul revoluției franceze şi al dictaturii napoleoniene. A fost deputat în Convențiunea Națională, apoi principal redactor al codului civil şi, în sfârşit, „arhicancelar” al imperiului.

[64] Erudit latin din secolul al II-lea.

[65] Personaj comic (bucătar) din comedia lui Plaut, *Aulularia*.

[66] Literat şi erudit francez din prima jumătate a secolului trecut.

[67] Derivat de la numele Martine: individualizare a femeilor de moravuri uşoare.

[68] Femeie de moravuri uşoare din comedia *Casina;* numele ei înseamnă în greceşte, „bălțata”.

[69] Tipul palavragiului glumeț (vezi Horațiu, *Satire*, I, 8).

[70] Cunoscută cafenea din Paris.

[71] Tipul omului care-şi risipeşte averea în chefuri (Horațiu, *Satire*, I, 1).

[72] Cântăreț vestit din Roma antică (vezi Horatiu, *Satire*, I, 3).

[73] Numele unui cunoscut cartier din Paris. Cântăreți şi instrumentişti ambulanți organizau acolo, încă din secolul al XVIII-lea, scurte concerte pentru distracția publicului.

[74] Pseudonimul de circ al unui clovn celebru din Paris pe vremea restaurației, care organiza spectacole în parcuri sau bâlciuri.

[75] Grădină publică în Paris.

[76] Cine mă tine de togă când mă grăbesc? (lat.).

[77] Localitate din vestul Parisului. Până pe la mijlocul secolului trecut, dealurile sale erau acoperite cu vii, care produceau un vin de calitate mediocră.

harul plin al lui Désaugiers[78] se întrece cu marea cupă a lui Balatron[79]; Père-Lachaise[80] licăreşte noaptea pe ploaie cu aceleaşi luminițe, ca şi Esquiliile[81], şi groapa săracului, cumpărată pe cinci ani, face cât coşciugul, luat cu chirie, al sclavului.

Căutați vreun lucru pe care să nu-l aibă Parisul. Zăcătoarea lui Trophunius[82] conține tot ce se găseşte în hârdăul lui Mesmer[83]; Ergaphilas[84] reînvie în Cagliostro[85]; brahmanul Vasaphanta se încarnează în contele de Saint-Germain[86]; cimitirul de la Saint-Médard[87] face minuni la fel ca şi moscheea Umumié din Damasc.

Parisul are un Esop care se numeşte Mayeux[88] şi o Canide[89] în

---

[78] Cupletist şi autor de farse din timpul primului imperiu şi al restaurației, care trecea drept mare chefliu.

[79] Unul din participanții la banchetele lui Maecena, renumit prin capacitatea lui de ingurgitare (vezi Horațiu, *Satire*, II, 8).

[80] Cimitir din răsăritul Parisului, amenajat pe o colină.

[81] Cartier din Roma antică locuit de plebei.

[82] Personaj din mitologia greacă; i se atribuie construirea unui templu subteran în Beoția, căutat de amatorii de oracole; emanațiile acelei hrube îi adormeau şi aparițiile din visele lor erau interpretate drept prevestiri divine.

[83] Medic german din secolul al XVIII-lea, autorul teoriei magnetismului animal. Încerca să vindece bolile nervoase prin hipnoză. Un hârdău cu apă în fundul căruia se afla sticlă pisată şi pilitură de fier era aparatul principal al terapeuticii sale.

[84] Nume elocvent în limba greacă veche: însemna „iubitor de muncă”; a fost dat ironic unui tip de escroc din comedia greacă.

[85] Aventurier italian din secolul al XVIII-lea. A trăit multă vreme la Paris şi era foarte prețuit în aristocrația franceză a vremii pentru leacurile sale miraculoase. Sub pretext de ocultism, s-a dedat la multe intrigi şi escrocherii.

[86] Aventurier care şi-a făcut, în mijlocul secolului al XVIII-lea, apariția pe la toate curțile suveranilor timpului, lăudându-se că posedă un elixir de prelungire a vieții.

[87] Cimitir din sudul Parisului, care în secolul al XVIII-lea a devenit un loc de pelerinaj pentru bigoți, de când fusese înmormântat acolo diaconul Paris. Se pretindea că mormântul acestuia vindecă în mod miraculos.

[88] Tipul burghezului mărginit şi şovin în publicistica liberală a monarhiei din iulie (1830–1848). Caricaturile îl reprezentau ghebos, întocmai ca pe Esop, fabulistul grec.

[89] Vrăjitoare menționată de Horațiu în (*Epode* III, 8).

domnişoara Lenormand[90]. El se cutremură ca Delfi în fața realităților orbitoare ale viziunii; mişcă mesele cum mişcă Dodona[91] trepiedele. Înalță pe tron femeia uşoară, aşa cum Roma a ridicat-o pe curtezană; şi, la urma urmei, dacă Ludovic al XV-lea e mai rău decât Claudiu[92], Madame du Barry[93] e mai cumsecade decât Messalina. Parisul îmbină într-o formă de necrezut, care a trăit aievea şi pe care am întâlnit-o, goliciunea greacă, suferința ebraică şi gluma gasconă. Amestecă pe Diogene cu Iov şi cu Paiața; îmbracă un spectru în numere vechi din *Constituționalul* şi ni-l dă pe Chodruc-Duclos[94].

Cu toate că Plutarc[95] spune: „Tiranul nu îmbătrâneşte niciodată”, Roma sub Sylla, ca şi sub Domițian[96], se resemna şi punea apă în vin. Tibrul era ca un râu al uitării, dacă trebuie să credem lauda cam doctrinară pe care i-o aducea Varus Vibiscus[97]: *Contra Gracchos Tiberim habemus, Bibere Tiberim, id est seditionem oblivisci*[98]. Parisul bea un milion de litri de apă pe zi, dar aceasta nu-l împiedică să sune alarma şi să tragă clopotele la vreme de primejdie.

Altminteri, Parisul e băiat bun. Le primeşte pe toate cu mărinimie. Când îl ispiteşte Venus, nu face nazuri: Venera sa, Callipyge[99], e

---

[90] Ghicitoare vizitată de doamnele din „înalta societate” pe vremea restaurației.

[91] *Delfi, Dodona* – localități cu temple celebre din Grecia antică, unde se dădeau oracole.

[92] Împărat roman (41-54). Valeria Messalina a fost prima lui soție, repudiată din pricina vieții scandaloase pe care o ducea.

[93] Burgheză de origine, a căpătat titlul de contesă de la Ludovic al XV-lea, a cărei ultimă favorită a fost.

[94] Aventurier francez din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Pe timpul tinereții lui Victor Hugo era văzut zilnic pe bulevardele şi în grădinile publice din centrul Parisului în haine excentrice, de unde porecla de „Diogene modern”.

[95] Istoric şi moralist grec din secolul I.

[96] Tirani din Roma antică. Lucius Cornelius Sulla, şef al partidului aristocratic, a fost dictator câțiva ani în prima jumătate a secolului I î.e.n. Domițian, împărat roman (81-96), a instituit o cruntă tiranie în ultimii ani ai domniei şi a murit asasinat.

[97] Agitator roman, adversar al legilor agrare propuse de frații Grachi; printr-un joc de cuvinte sinistru propunea ca Tiberius Grachus să fie aruncat în Tibru (a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n.).

[98] Împotriva Grachilor avem Tibrul. Să bei din Tibru înseamnă să uiți de răscoală (lat.).

[99] Celebra statuie antică a zeiței iubirii Venera; *Venera sa... e hotentotă* –

hotentotă; Parisul râde şi iartă; urâțenia îl înveseleşte, sluțenia îl face să se prăpădească de râs, viciul îl distrează; dacă ai haz, poți să fii şi o secătură; nici fățărnicia, cel mai respingător cinism, nu-l revoltă; e atât de literar, încât nu strâmbă din nas în fața lui Don Basilio[100], şi rugăciunea lui Tartuffe[101] nu-l supără mai mult decât îl speria pe Horațiu „sughițul" lui Priap. Nicio trăsătură a feței lumii nu lipseşte de pe chipul Parisului. Balul Mabille[102] nu e dansul polymnian de pe Janicul, dar codoaşa de la toaletă nu slăbeşte din ochi „fetele", întocmai cum proxeneta Staphylo o pândea pe fecioara Planesium[103]. La Barrière du Combat[104] nu e un Coliseu, dar luptătorii sunt tot atât de cruzi ca şi când ar sta sub privirile lui Cezar. Gazda siriană are mai multă grație decât bătrâna Saguet, dar dacă Virgil zăbovea prin cârciumile Romei, David d'Angers, Balzac şi Charlet[105] se ospătau bucuros prin bodegile Parisului. Parisul domneşte. Geniile lui strălucesc, paiațele trăiesc bine. Adonai[106] trece în carul lui cu douăsprezece roți de tunete şi fulgere; Silen[107] îşi face intrarea călare pe măgar. Silen e Ramponneau[108].

Parisul şi Cosmosul sunt acelaşi lucru. Parisul e Atena, Roma,

---

se mulțumeşte şi cu o negresă.

[100] Personaj din comediile lui Beaumarchais *Bărbierul din Sevilla* şi *Nunta lui Figaro*, intrigant şi mai ales venal.

[101] Eroul comediei de Molière purtând acelaşi titlu (1664); încarnează ipocrizia religioasă.

[102] Local de dans şi teatru de varieteuri din Paris pe vremea monarhiei din iulie şi a imperiului al doilea.

[103] Staphylo şi Planesium – personaje din Plaut; prima este o ademenitoare de minore, cealaltă victima ei.

[104] Bariera dinspre oraşul Clichy, în nordul Parisului, azi cartier al oraşului; în 1814, garda lui Napoleon a dat acolo ultima bătălie, înainte de cedarea capitalei în mâinile trupelor aliate, venite să-l detroneze pe Napoleon.

[105] Marele scriitor francez Balzac era bun prieten cu sculptorul David d'Angers şi cu desenatorul Nicolas Charlet, autor de tablouri cu subiecte militare din vremea imperiului.

[106] Stăpân, în limba ebraică veche; nume dat lui Isus de primii lui discipoli evrei.

[107] Divinitate a vechilor frigieni din Asia Mică; mitologia greacă l-a transformat în părinte adoptiv al lui Dionisos, zeul vinului; era reprezentat călare pe un asin.

[108] Patronul unui cunoscut cabaret din Paris cu firma *La Halba mare* (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea); tip de chefliu; a condus şi un teatru de păpuşi.

Sybaris[109], Ierusalim, Pantin[110]. Toate civilizațiile şi toată barbaria sunt concentrate în el. Parisul ar fi nemulțumit fără ghilotină.

Place de la Grève, cât de cât, e un lucru bun. Ce gust ar avea toată petrecerea aceasta fără sfârşit, dacă i-ar lipsi dramul de sare al ghilotinei? Legile noastre au avut această înțelepțească grijă şi, datorită lor, cuțitul ghilotinei picură sânge peste alaiul carnavalului.

XI – A glumi, a domni

Parisul nu cunoaşte margini.

Niciun oraş n-a mai împărățit în chipul acesta, bătându-şi joc uneori de cei pe care-i subjugă. „Vreau să vă fiu pe plac, atenieni!” exclama Alexandru.

Parisul creează mai mult decât legea; creează moda.

Parisul creează mai mult decât moda; creează rutina.

Parisul poate fi şi neghiob, dacă aşa-i place; câteodată îşi îngăduie acest lux, şi atunci întreg universul e neghiob ca el; pe urmă se trezeşte, se freacă la ochi şi spune: „Dar prost am mai fost!” şi izbucneşte în râs, în nasul omenirii.

Un astfel de oraş e o minune!

Lucru ciudat e că în Paris măreția şi caraghioslâcul pot trăi într-o atât de bună vecinătate, că această măreție nu e stingherită de parodia ei, şi că aceeaşi gură poate sufla astăzi în trâmbița judecății din urmă şi mâine din trişcă.

Parisul are voioşie atotstăpânitoare. Veselia lui e trăsnet, iar farsa lui ține în mână un sceptru. Furtunile lui pornesc uneori dintr-o strâmbătură de nas. Izbucnirile lui, zilele lui revoluționare, capodoperele lui, minunile lui, epopeile lui străbat până la capătul lumii, ca şi năzbâtiile pe care e în stare să le facă.

Râsul lui e o gură de vulcan care se revarsă peste întreg pământul. Glumele Parisului sunt scântei. El îşi impune deopotrivă popoarelor caricaturile şi idealurile sale; cele mai înalte înfăptuiri ale civilizației îi acceptă ironiile şi se resemnează ca veşnicia lor să fie ținta glumelor lui deşucheate. E măreț! Trăieşte un minunat 14 iulie care eliberează lumea: impune tuturor națiunilor jurământul revoluționar

---

[109] Colonie greacă din Italia de sud, distrusă la sfârşitul secolului al VI-lea î.e.n. Locuitorii acestei cetăți erau renumiți pentru moliciunea şi lipsa lor de moralitate.

[110] Orăşel din sud-estul Parisului. În argoul răufăcătorilor din secolul al XIX-lea Pantin însemna Parisul însuşi.

din sala *Jeu de Paume*; noaptea de 4 august[111] spulberă în trei ore o mie de ani de feudalitate; logica lui făureşte braţul voinţei tuturor; îmbracă toate formele sublimului; lumina sa umple sufletele lui Washington, Kosciuszko[112], Bolivar[113], Batzaris[114], Riego[115], Bem[116], Manin[117], Lopez[118], John Brown[119], Garibaldi[120]. Oriunde mijeşte flacăra viitorului e de faţă; la Boston[121] în 1779, în insula Leon[122] în 1820, la Pesta[123] în 1848, la Palermo[124] în 1860; pretutindeni şopteşte puternicul cuvânt de ordine *Libertate*; la urechea antisclavagiştilor americani strânşi pe bacul din Harper's Ferry[125] şi la urechea patrioţilor din Ancona[126], adunaţi pe ascuns la Archi, înaintea hanului

---

[111] Constituanta a votat atunci desfiinţarea regimului feudal (1789).

[112] Erou al rezistenţei naţionale poloneze împotriva celei de a doua împărţiri a ţării (1794).

[113] Eliberatorul celei mai mari părţi a Americii de Sud de sub jugul colonialist al Spaniei (secolul al XIX-lea).

[114] Unul din eroii războiului de independenţă al Greciei (1821–1829).

[115] Conducătorul insurecţiei democratice spaniole din 1823 împotriva tiraniei lui Ferdinand al VII-lea.

[116] General maghiar, comandant al armatelor revoluţionare în 1848.

[117] Conducătorul rezistenţei veneţienilor împotriva dominaţiei austriece.

[118] Dintre numeroasele personalităţi politice spaniole cu acest nume, Victor Hugo s-a gândit desigur la Ioachim Lopez, unul din capii mişcării liberale din 1820–1823.

[119] Luptător pentru desfiinţarea sclavagismului în S.U.A.

[120] General şi politician italian (1807–1882). Considerat unul dintre „părinţii" naţiunii.

[121] Oraş din S.U.A. În secolul al XVIII-lea, de aici s-a dat semnalul revoltei împotriva Angliei (1773, nu 1779 cum notează Victor Hugo).

[122] Insulă din Oceanul Atlantic, aproape de coasta de sud-vest a Spaniei; acolo se află portul Cadix, centru al revoluţionarilor burghezi spanioli.

[123] Aluzie la reformele democratice decretate de dieta maghiară din Pesta în martie 1848: desfiinţarea iobăgiei şi a regimului feudal şi proclamarea egalităţii cetăţeneşti.

[124] Aluzie la unul din principalele episoade eroice ale unificării Italiei: cucerirea oraşului Palermo, la 6 iunie 1860, de către cei o mie de patrioţi ai lui Garibaldi.

[125] Episod al tulburărilor care au precedat războiul de secesiune din S.U.A.; în 1859, un grup puternic de partizani ai desfiinţării sclavagismului au atacat statul Virginia, condus de mari proprietari de sclavi negri.

[126] Patrioţi din Ancona (oraş italian pe coasta Adriaticii) s-au organizat în 1849 spre a rezista atacurilor, apoi asediului unei armate austriece de re-

Gozii, la marginea mării; naşte pe Canaris[127], pe Quiroga[128], pe Pisacane[129]; răspândeşte în largul lumii tot ce e măreţ; mergând către ţinta spre care îi mână elanul, Byron moare la Missolonghi[130] şi Mazet[131] moare la Barcelona; se face tribună sub picioarele lui Mirabeau şi vulcan sub ale lui Robespierre[132], cărţile sale, teatrul său, arta sa, ştiinţa sa, literatura sa, filosofia sa sunt cărţile de şcoală ale neamului omenesc; a dat omenirii pe Pascal, Régnier[133], Corneille, Descartes, Jean-Jacques, Voltaire pentru toate zilele şi pe Molière pentru toate veacurile; gura universului vorbeşte în limba lui, iar această limbă e Cuvântul; zămisleşte în toate spiritele ideea de progres; doctrinele liberatoare pe care le căleşte sunt săbiile generaţiilor viitoare, şi din sufletul cugetătorilor şi poeţilor săi s-au făurit de la 1789 încoace eroii tuturor popoarelor; dar toate acestea nu-l împiedică să rămână un ştrengar şi, în timp ce schimbă lumea la faţă prin lumina sa, geniul acesta uriaş, pe care îl numim Paris, mâzgăleşte cu cărbune nasul lui Bouginier pe zidurile templului lui Teseu[134] şi scrie pe piramide: *Crédeville hoţul*.

Parisul îşi arată totdeauna colţii; când nu mârâie, râde.

Aşa e Parisul. Fumul hornurilor sale sunt ideile universului. Gră-

---

presiune.

[127] Unul din conducătorii militari în războiul de independenţă al Greciei (1821–1829).

[128] General spaniol, partizan al regimului constituţional (prima jumătate a secolului al XIX-lea).

[129] Patriot şi luptător italian pentru unificarea ţării sale (prima jumătate a secolului al XIX-lea).

[130] Oraş din Grecia, principală cetate a luptătorilor greci în războiul de independenţă (1821–1829).

[131] Patriot catalan, ucis în timpul unei revolte împotriva dominaţiei spaniole (1832), urmărită îndeaproape de presa franceză a vremii. Catalonia este o provincie din nord-estul Spaniei, la sud de Pirinei.

[132] Aluzie la acţiunile celor doi revoluţionari francezi. În primii ani ai revoluţiei burgheze, cuvântul lui Mirabeau în Adunarea Constituantă a avut adeseori răsunet în masele populare. Robespierre a transformat Parisul în vulcan la 10 august 1792, când poporul a răsturnat monarhia, şi la 1 iunie 1793, pentru izgonirea fracţiunii girondine din Convenţiunea Naţională.

[133] Poet satiric francez de la începutul secolului al XVII-lea.

[134] Templul lui Teseu se află în Atena; Teseu a fost un rege legendar al acelei cetăţi; i se atribuie mai multe fapte vitejeşti, printre care uciderea minotaurului în labirintul din insula Creta (mitologie).

madă de noroi şi de pietre, dacă voiţi, dar, mai presus de toate, fiinţă morală. E mai mult decât mare, e imens. De ce? Pentru că îndrăzneşte.

Să îndrăzneşti, acesta e preţul progresului.

Toate cuceririle măreţe sunt, mai mult sau mai puţin, premii de îndrăzneală. Ca să biruiască revoluţia n-a fost de-ajuns ca Montesquieu s-o presimtă, Diderot s-o propovăduiască, Beaumarchais s-o vestească, Condorcet[135] s-o calculeze, Arouet[136] s-o pregătească, Rousseau s-o premediteze, a fost nevoie ca revoluţionarii să îndrăznească.

Strigătul: *Îndrăzneală*! e un *Fiat Lux*. Pentru mersul înainte al omenirii e nevoie mereu de mândre lecţii de curaj date de pe culmi. Faptele îndrăzneţe străfulgeră istoria şi se numără printre marile lumini ce călăuzesc omenirea. Lumina zorilor, când răsare, îndrăzneşte. Să încerci, să sfidezi, să stăruieşti, să fii statornic, să-ţi fii credincios ţie însuţi, să te iei la trântă cu destinul, să uimeşti dezastrele cu sângele tău rece, să înfrunţi puterea nedreaptă, să insulţi biruinţa care s-a îmbătat, să nu-ţi pierzi cumpătul şi să ţii piept – iată pilde de care au nevoie popoarele şi lumina care le electrizează. Acelaşi fulger năprasnic începe cu facla lui Prometeu şi sfârşeşte cu luleaua lui Cambronne.

XII – Viitorul mocnind în popor

Poporul parizian, cu toate că e bărbat în toată firea, a rămas tot ştrengar; zugrăvind pe copil, zugrăveşti oraşul; de aceea am căutat să vedem pe vultur în vrabia aceasta uşoară.

Firea pariziană, o spunem din nou, se arată mai cu seamă la periferie; acolo e sângele curat, acolo îşi dezvăluie chipul cel adevărat; acolo poporul munceşte şi suferă, iar suferinţa şi munca sunt cele două feţe ale omului. E un vălmăşag nemaipomenit de fiinţe necunoscute, în care mişună cele mai ciudate tipuri, de la hamalul ce trudeşte la Râpée până la hingherul de la Montfaucon[137]. *Fex urbis*, exclamă Cicero; *mob*, adaugă Burke[138] revoltat; pleavă, mulţime, pro-

---

[135] Matematician şi filozof francez din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, discipol al enciclopediştilor

[136] Adevăratul nume al lui Voltaire.

[137] În tinereţea lui Hugo, Montfaucon era un imens maidan cu murdării şi bălti pestilenţiale.

[138] Om politic şi publicist reacţionar englez din a doua jumătate a secolu-

stime. Uşor de spus. Aşa să fie. Ei, şi? Ce-i dacă sunt desculţi? Nu ştiu să citească? Cu atât mai rău. Dar să-i laşi în părăsire din pricina asta? Din restriştea lor cumplită să faci un blestem? Oare lumina să nu poată străbate în gloatele acestea? Să ne întoarcem la strigătul: *Lumină*! Să repetăm cu înverşunare: *Lumină! Lumină!* Cine ştie dacă întunericul cel nepătruns nu va deveni cristal! Revoluţiile nu sunt schimbări la faţă? Haideţi, înţelepţilor, răspândiţi învăţătura, luminaţi, aprindeţi torţele, gândiţi cu glas tare, vorbiţi să se audă până departe, alergaţi voioşi în soare, înfrăţiţi-vă cu pieţele publice, răspândiţi vestea cea bună, dăruiţi abecedare, proclamaţi drepturile omului, cântaţi *Marseiezele*, semănaţi entuziasmul! Smulgeţi stejarilor ramurile verzi! Faceţi din idee un vârtej! Mulţimea aceasta poate fi sublimă. Să învăţăm a ne sluji de această uriaşă înflăcărare de principii şi virtuţi care scânteiază, izbucneşte şi ne înfioară în anumite clipe! Picioarele desculţe, braţele goale, zdrenţele, ignoranţa, ticăloşia, bezna pot să slujească la cucerirea idealului. Cercetaţi poporul şi veţi găsi adevărul. Aruncaţi în cuptor nisipul netrebnic pe care-l călcaţi în picioare, să se topească şi să clocotească până se va preschimba în cristal strălucitor şi, mulţumită lui, Galileu şi Newton vor putea descoperi stele noi!

XIII – Micul Gavroche

La vreo opt sau nouă ani după întâmplările cuprinse în partea a doua a acestei povestiri, trecătorii puteau vedea pe bulevardul Temple şi în jurul Castelului de apă un băieţel de unsprezece-doisprezece ani, care ar fi putut întruchipa destul de bine tipul ideal de ştrengar schiţat mai sus, dacă, în ciuda râsului copilăresc care-i flutura pe buze, inima nu i-ar fi fost întunecată şi pustie. Copilul era îmbrăcat la întâmplare, cu nişte pantaloni bărbăteşti pe care nu-i avea de la taică-său şi o bluză de femeie ce nu era a maică-si. Nu ştiu cine îl îmbrăcase în zdrenţe, de milă. Cu toate astea, avea şi tată şi mamă. Dar tată-său n-avea grija lui, iar maică-sa nu-l iubea. Era unul dintre acei copii vrednici de plâns, care au tată şi mamă, şi cu toate acestea sunt orfani.

Băiatul nu se simţea nicăieri mai bine decât pe stradă. Pentru el caldarâmul era mai puţin nesimţitor decât inima maică-si.

Părinţii îl aruncaseră în viaţă cu un picior în spate.

---

lui al XVIII-lea.

Şi el îşi luase zborul.

Era un băiat vorbăreț, palid, sprinten, dezghețat, glumeț, nițel răutăcios, cu o înfățişare vioaie şi totuşi bolnăvicioasă. Umbla de colo până colo, cânta, juca țurca, răscolea prin noroi, fura câte ceva, dar numai în joacă, întocmai ca pisicile şi păsărelele; râdea când îi ziceai ştrengar, se supăra când îl făceai golan. N-avea culcuş, nici pâine, nici foc, nici dragoste, dar era vesel pentru că era liber.

Când aceste biete făpturi ajung bărbați în toată firea, se prăvale peste ei piatra de moară a ordinii sociale şi îi zdrobeşte; dar, câtă vreme sunt copii, izbutesc să scape, pentru că sunt mici. Se ascund ca în gaură de şarpe.

Totuşi, aşa părăsit cum era acest copil, se întâmpla câteodată ca la două-trei luni să spună: „Azi mă duc s-o văd pe mama!". Atunci lăsa în urmă bulevardul, Circul, Poarta Saint-Martin, cobora pe chei, trecea podul, ajungea în marginea mahalalei la Salpetrière, şi pe urmă, unde? Tocmai la acel număr 50-52, pe care cititorul îl cunoaşte, la Casa Gorbeau.

Hardughia de la numărul 50-52, de obicei goală, purtând anunțul „Cameră de închiriat" era pe vremea aceea – lucru rar – locuită de mai mulți inşi, care, de altfel, cum se întâmpla totdeauna la Paris, nu aveau nicio legătură unul cu altul şi nici nu se cunoşteau între ei. Toți făceau parte din clasa aceea nevoiaşă, care începe cu ultimul mic-burghez strâmtorat şi se întinde din mizerie în mizerie până la cele din urmă trepte ale societății, la acele două ființe în care se strâng toate rămăşițele civilizației: măturătorul care curăță noroaiele şi peticarul care culege zdrențele. „Chiriaşa principală" din timpul lui Jean Valjean murise şi fusese înlocuită de una aidoma. Nu ştiu ce filosof a spus: „Nu vom duce niciodată lipsă de babe".

Această bătrână se numea doamna Burgon şi nu avea nimic mai de preț în viață decât o dinastie de trei papagali, care domniseră pe rând asupra sufletului ei.

Cei mai calici dintre locatarii acestei cocioabe erau membrii unei familii de patru persoane, tatăl, mama şi două fete măricele, toți patru cuibăriți în aceeaşi mansardă păcătoasă, una din chichinețele despre care am mai vorbit.

Această familie nu arăta la prima vedere nimic deosebit afară de groaznica ei sărăcie; când închiriaseră odaia, tatăl spusese că se numeşte Jondrette. Nu trecuse multă vreme de la mutarea lui, care după expresia vrednică de ținut minte a chiriaşei principale fusese „intrarea în casă a lui coate-goale" – acest Jondrette i-a spus femeii care,

ca şi cea dinaintea ei, mai era şi portăreasă şi mătura şi scările: „Cumătră Cutare, dacă din întâmplare vine cineva să întrebe de un polonez, de un italian, sau de un spaniol, să ştii că pe mine mă caută”.

Această familie era şi familia băiețelului zglobiu şi descult. Trecea pragul şi găsea sărăcia, lipsa cumplită şi, ceea ce e mai trist, niciun zâmbet; frig în vatră şi îngheț în inimă. Când intra îl întrebau: „De unde vii?” El răspundea: „De pe uliță”. Când pleca îl întrebau: „Unde te duci?” El răspundea: „Pe uliță”. Iar mama lui îl întreba: „De ce-ai venit?”

Copilul trăia lipsit de iubire, ca ierburile serbede care cresc în pivnițe. Nu suferea din pricina asta şi nu purta pică nimănui. Nu prea ştia cum ar trebui să fie un tată şi o mamă. De altfel, maică-sa îşi iubea mai mult fetele.

Am uitat să spunem că pe bulevardul Temple copilul acesta era numit: micul Gavroche. De ce Gavroche? Poate pentru că pe tatăl său îl chema Jondrette.

Schimbarea numelui pare a fi câteodată un instinct al familiilor sărace.

Camera pe care familia Jondrette o închiriase în hardughia Gorbeau era ultima, la capătul coridorului.

Odăița de alături era locuită de un tânăr foarte sărac, căruia i se spunea domnul Marius.

Să spunem cine era acest domn Marius.

CARTEA A DOUA

UN MARE BURGHEZ

I – Nouăzeci de ani şi treizeci şi doi de dinți

Pe străzile Boucherat, Normandie şi Saintonge mai trăiesc şi astăzi câțiva bătrâni care îşi mai aduc aminte de un om cumsecade, numit Gillenormand, şi le place din când în când să aducă vorba despre el. Acest om de ispravă era bătrân pe vremea când erau ei tineri. Amintirea lui, pentru cei ce privesc cu o uşoară tristețe furnicarul nelămurit de umbre pe care-l numim trecut, mai dăinuieşte încă prin străduțele înguste şi întortocheate de pe lângă Temple, care sub Ludovic al XIV-lea purtau numele provinciilor Franței, aşa cum străzile noului cartier Tivoli poartă în zilele noastre numele tuturor capitalelor Europei, semn, în treacăt fie zis, de vădit progres.

Gillenormand în 1831 era încă un om plin de viață; una din acele ființe pe care le privim cu uimire, pentru că au trăit prea mult, şi ni se par ciudate, pentru că altădată erau la fel cu toată lumea, iar acum nu mai seamănă cu nimeni. Era într-adevăr un bătrân deosebit, un adevărat om al vremurilor trecute, un adevărat, un desăvârşit burghez din secolul al XVIII-lea, puțin cam înfumurat, mândrindu-se cu vechea lui origine burgheză, aşa cum marchizii îşi purtau titlul lor de marchizi.

Trecuse de nouăzeci de ani, se ținea drept, vorbea tare, vedea bine, bea zdravăn, mânca, dormea şi sforăia. Nu-i lipsea niciun dinte. Nu purta ochelari decât la citit. Fusese de felul lui iubăreț, dar de vreo zece ani, zicea el, se lăsase, hotărât şi de-a binelea, de femei. N-ar mai fi putut să placă, spunea el, dar nu adăuga: sunt prea bătrân, ci: sunt prea sărac. Zicea: „Dacă n-aş fi sărăcit... ehei!” Nu-i rămăsese, în adevăr, decât un venit de vreo cincisprezece mii de franci. Visul lui era să moştenească o rudă bogată, să aibă o sută de mii de franci venit, ca să-şi ia o țiitoare. După cum se vede, nu era

dintre acei octogenari hodorogiți, care, ca domnul Voltaire, erau totdeauna cu un picior în groapă; nu avea viața lungă a hârbului crăpat; unchiaşul acesta vesel fusese totdeauna sănătos tun. Vedea lucrurile cam de deasupra, era iute şi se înfuria uşor. Se lua la ceartă din orice şi, de cele mai multe ori, n-avea dreptate. Dacă i te împotriveai, ridica bastonul; lovea cu el ca pe vremea lui Ludovic al XIV-lea. Avea o fată, nemăritată, trecută de cincizeci de ani, pe care o snopea în bătăi când îl apucau furiile şi pe care ar fi fost în stare s-o croiască şi cu biciul. I se părea că e tot un copil de opt ani. Îşi pălmuia zdravăn slugile, strigându-le: „Târfelor!” Una din înjurăturile lui obişnuite era: „Papucii papucilor!” Alteori era ciudat de liniştit. Se bărbierea în fiecare zi; venea să-l radă un bărbier care fusese la balamuc şi care nu-l putea suferi, fiind gelos din pricina soției sale, o frizeriță frumoasă şi uşuratică. Gillenormand se minuna singur de priceperea sa în toate şi spunea că e foarte iscusit. Iată una din vorbele lui de duh: „Am, orice s-ar zice, puțină dibăcie: când mă pişcă un purice, pot spune de la care femeie l-am luat”. Cuvintele pe care le spunea mai des erau: *simțirea omului* şi *natura*. El nu da acestui din urmă cuvânt înțelesul cuprinzător pe care-l are astăzi pentru noi. Dar îl întrebuința într-un fel al său, în micile lui satire debitate la gura sobei, prin saloane: „Pentru ca civilizația să aibă de toate, zicea el, natura îi dă unele adaosuri de barbarie distractivă. Europa aduce mostre din Asia şi din Africa, dar într-un format redus. Pisica e un tigru de salon, şopârla – un crocodil de buzunar. Dansatoarele de la Operă sunt nişte sălbatice cu pielea trandafirie. Ele nu mănâncă oameni, dar îi ronțăie între dinți. Sau, ca nişte vrăjitoare, îi preschimbă în stridii şi-i înghit. Caraibii[1] nu lasă decât oasele; ele, numai scoica. Acestea sunt moravurile noastre. Nu ne mâncăm, numai ne roadem: nu sfâşiem, zgâriem.”

II – La aşa stăpâni, aşa casă

Bătrânul locuia în cartierul Marais[2], strada Filles-du-Calvaire nr. 6. Casa era proprietatea lui. Între timp, a fost dărâmată şi clădită din nou, numărul a fost şi el schimbat, probabil, în aceste revoluții de numerotare prin care trec străzile Parisului. Ocupa un apartament

---

[1] Triburi primitive, antropofage, astăzi dispărute, care au locuit în Insulele Antile şi în nordul Venezuelei.

[2] În secolul al XVII-lea – cartierul nobilimii; în secolul al XVIII-lea a devenit burghez.

vechi şi încăpător, la etajul întâi, între stradă şi grădini, acoperit până la tavan cu tapiserii de Gobelin şi Beauvais, înfăţişând păstori şi păstoriţe. Înfloriturile de pe tavan şi de pe pereţi se repetau, în mic, pe fotolii. Îşi înconjura patul cu un paravan mare, cu nouă feţe, lustruit cu lac de Coromandel[3]. Perdele lungi şi largi atârnau la ferestre în falduri mari, minunat drapate. Ferestrele, înalte cât nişte uşi, dădeau spre grădină, iar în colţ o altă fereastră se deschidea la capătul unei scări de vreo douăsprezece-cincisprezece trepte, pe care moşul le cobora şi le urca sprinten. Afară de biblioteca de lângă odaia lui de culcare, mai avea un salonaş la care ţinea foarte mult, cuib drăguţ, îmbrăcat cu un minunat tapet de pai împletit, împodobit cu floricele mici şi cu flori de crin, lucrat pe galerele lui Ludovic al XIV-lea şi comandat ocnaşilor de către domnul de Vivonne[4] pentru iubita lui. Domnul Gillenormand îl moştenise de la o străbună a mamei lui, o femeie amarnică şi care trăise o sută de ani. Fusese însurat de două ori. Purtarea lui era pe jumătate a unui nobil de la curte, ceea ce nu fusese niciodată, pe jumătate a unui magistrat, ceea ce ar fi putut să fie. Era vesel şi prietenos când voia. În tinereţe făcuse parte dintre oamenii aceia mereu înşelaţi de neveste şi niciodată de iubite, pentru că sunt, în acelaşi timp, cei mai morocănoşi bărbaţi şi cei mai fermecători amanţi. Se pricepea la pictură. Avea în odaia lui minunatul portret al unui necunoscut, zugrăvit de Jordaens[5] în trăsături mari de penel, cu mii şi mii de amănunte, şi care părea totuşi lucrat fără multă silinţă, ca la întâmplare. Îmbrăcămintea domnului Gillenormand nu mai era haina de pe vremea lui Ludovic al XV-lea, nici măcar cea de pe vremea lui Ludovic al XVI-lea; era cea a tinerilor filfizoni din timpul directoratului[6]. Până atunci se crezuse foarte tânăr şi se ţinuse de modă. Haina lui era de postav subţire, cu revere largi, cu o coadă lungă de peşte şi cu nasturi mari de oţel. Purta pantaloni strânşi pe picior şi pantofi cu cataramă. Ţinea mereu mâinile în buzunar şi spunea foarte de sus: „Revoluţia franceză e o adunătu-

---

[3] Regiune din India renumită în secolul al XVIII-lea pentru obiectele de artă orientală ce se aduceau de acolo.

[4] Comandant al flotei din Mediterană sub Ludovic al XIV-lea. Era şi comandantul galerelor pe care-şi ispăşeau pedepsele condamnaţii la munca silnică.

[5] Celebru pictor olandez din secolul al XVII-lea.

[6] Perioadă din istoria Franţei ((1795–1799). Puterea executivă era exercitată de un comitet format din cinci directori. A luat sfârşit la 18 brumar prin lovitura de stat a lui Napoleon Bonaparte.

ră de haimanale”.

III – Luc-Esprit

La vârsta de şaisprezece ani avusese onoarea, într-o seară, la Operă, să atragă în acelaşi timp privirile a două femei cântate de Voltaire, frumoase şi celebre, dar pe atunci cam trecute, anume Camargo şi Sallé. Prins între două focuri, bătuse eroic în retragere spre o mică dansatoare, numită Nahenry, care avea şaisprezece ani ca şi el, nebăgată în seamă ca o pisicuță, şi de care s-a îndrăgostit. Îşi aducea mereu aminte de ea, spunând: „Cât era de frumoasă această Guimard-Guimardini-Guimardinette, ultima oară când am văzut-o la Longchamps[7], cu părul ondulat după ultima modă, cu garnituri de peruzele uită-te la mine, cu rochia de culoarea îmbogățiților şi cu manşonul ei neastâmpărat!” Purtase în tinerețea lui o haină de postav englezesc de care vorbea mereu şi cu plăcere. „Eram îmbrăcat ca un turc din Levantul levantin”, zicea el. Cunoscându-l o dată din întâmplare, doamna de Boufflers[8] spusese: „E un nebun fermecător”. Toate numele pe care le vedea ridicându-se în politică şi la guvern erau pentru el nedemne şi de rând. Citea ziarele: *fițuicile cu noutăți, gazetele!* cum le spunea el, pufnind în râs. „Of! Cine-or mai fi şi ăştia? Corbière! Humann! Casimir Périer![9] Ăştia miniştri! Ce-ar fi să apară într-un ziar: Domnul Gillenormand, ministru! Ar avea haz. Sunt atât de proşti, încât s-ar prinde!” Spunea lucrurilor pe şleau, fără ocol şi nu se sfia în fața femeilor. Spunea grosolănii, măscări şi murdării cu un aer atât de liniştit şi de firesc, încât părea elegant. Aşa erau purtările cam libere ale acelui veac. Trebuie să ținem seama că pe vremea când în versuri se vorbea pe ocolite, în proză se vorbea fără perdea. Naşul său îi proorocise că va fi un om de geniu şi îi dăduse aceste două nume pline de înțeles: Luc-Esprit.

IV – Spre o sută de ani

În copilărie fusese premiat de mai multe ori la colegiul din Moulins, oraşul unde se născuse, şi cununa i-o aşezase pe frunte în-

[7] Hipodrom din Paris.

[8] Una din elegantele aristocrației franceze din ajunul revoluției de la 1789.

[9] Miniştri din primii ani ai domniei lui Ludovic-Filip.

suşi ducele de Nivernais[10], pe care îl numea ducele de Nevers. Nici Convențiunea[11], nici moartea lui Ludovic al XVI-lea, nici Napoleon, nici reîntoarcerea Burbonilor, nimic nu putuse şterge amintirea acestei încoronări. Pentru el ducele de Nevers era marele om al vremii sale. Ce om de lume fermecător, spunea el, şi ce bine-i şedea marelui senior cordonul albastru[12]! În ochii domnului Gillenormand, Ecaterina a II-a îşi răscumpărase vina împărțirii Poloniei, cumpărând cu trei mii de ruble de la Bestujev[13] secretul elixirului de aur. „Elixirul de aur, striga el, tinctura galbenă a lui Bestujev, picăturile generalului Lamotte, erau în veacul al XVIII-lea la prețul de un galben sticluța de o jumătate de uncie[14], marele leac pentru nefericirile dragostei, arma fără greş împotriva Venerei. Ludovic al XV-lea i-a trimis papei două sute de sticluțe." L-ai fi înfuriat şi l-ai fi scos din sărite dacă i-ai fi spus că picăturile de aur nu sunt altceva decât perclorură de fier. Domnul Gillenormand era mort după Burboni şi se îngrozea gândindu-se la 1789. De câte ori avea prilejul povestea cum se strecurase în timpul Teroarei şi cum, cu multă veselie şi multă istețime, a reuşit să scape cu capul netăiat. Dacă vreun tânăr îndrăznea să laude, în fața lui, republica, se învinețea de mânie, gata să leşine. Uneori aducea vorba despre cei nouăzeci de ani ai săi, zicând: „Trag nădejdea că nu voi mai vedea un al doilea „93". Spunea tuturor că are de gând să trăiască o sută de ani.

V – Basque şi Nicoletta

Bătrânul avea teoriile lui. Să vă spun una dintre ele: „Când un bărbat iubeşte cu patimă femeile, iar nevastă-sa e una care-l lasă rece, urâtă, ursuză, fudulă de drepturile ei de soață legitimă, călare pe lege, ba uneori şi geloasă, nu e decât un mijloc s-o scoată la capăt, şi să fie lăsat în pace: să-i dea banii pe mână. Această renunțare îi aduce libertatea. În felul acesta femeia e ocupată, mânuieşte banii cu

---

[10] Diplomat şi bibliofil francez din secolul al XVIII-lea.

[11] A treia adunare legislativă a revoluției burgheze din Franța; a proclamat şi consolidat regimul republican şi a organizat apărarea tării împotriva intervenției militare străine.

[12] Panglică lată servind de insignă unei înalte decorații.

[13] Contele Alexei Petrovici Bestujev-Riumin. cancelar al imperiului țarist în secolul al XVIII-lea, celebru pe atunci prin mai multe dizgrații şi exiluri, urmate de spectaculoase reintrări în favoare.

[14] Măsură egală cu 30,50 grame.

patimă şi îşi cocleşte degetele numărându-i, îi muştruluieşte pe ţărani, îi ţine în frâu pe arendaşi, ţine sfat cu avocaţii, îi sâcâie pe notari, îi dăscăleşte pe jălbari, stă pe capul judecătorilor, se ţine de procese, face contracte, îşi impune voinţa în orice învoială, se simte stăpână, vinde, cumpără, hotărăşte, porunceşte, făgăduieşte, strică afacerile, le face şi le desface, dă, ia şi dă iar, rânduieşte şi răscoleşte, strânge şi risipeşte; face prostii, fericire deplină numai a ei, şi care o mângâie de toate. În timp ce bărbatul o lasă în părăsire, ea are mulţumirea de a-l sărăci." Îşi pusese teoria în practică, şi aceasta era chiar povestea vieţii lui. Soţia lui, cea de-a doua, îi gospodărise aşa de bine averea, încât atunci când într-o bună zi domnul Gillenormand s-a pomenit văduv, abia îi mai rămăsese cu ce să trăiască, rostuindu-şi o rentă viageră de cincisprezece mii de franci, din care trei sferturi aveau să dispară odată cu el. Nu şovăise în faţa acestei situaţii, fiindcă puţin îi păsa dacă lasă ceva după moartea lui. Văzuse de altfel că averile sunt şi ele nesigure, că deveneau „bunuri naţionale", de pildă. Văzuse cu ochii lui ce se alesese din aşa-zisa treime şi nu prea avea încredere în condica de datorii a statului. „Toate astea sunt şmecherii de zaraf" spunea el. Casa din strada Filles-du-Calvaire, cum am mai spus, era proprietatea lui. Avea două slugi: un bărbat şi o femeie. Când tocmea o slugă nouă, îi schimba numele. Pe bărbat îl boteza după numele provinciei din care venea: Nimois, Comtois, Poitevin, Picard. Ultimul lui servitor era un om de vreo cincizeci de ani, gras şi şontorog, care suferea de năduf şi nu era în stare să fugă nici douăzeci de paşi; pentru că era născut la Bayonne, domnul Gillenormand îi spunea Basque. Cât despre femei, toate purtau numele de Nicoletta, până şi Magnon, despre care se va vorbi mai jos. Într-o zi i se înfăţişă o bucătăreasă ţanţoşă, foarte pricepută şi dintr-un neam mare de portari. „Cât ceri pe lună?" o întrebă domnul Gillenormand. „Treizeci de franci." „Cum te cheamă?" „Olimpia." „O să primeşti cincizeci şi o să te cheme Nicoletta."

VI – În care se va pomeni de Magnon şi de cei doi copii ai ei

La domnul Gillenormand durerea se prefăcea în mânie; de câte ori avea un necaz era furios. Avea o mulţime de prejudecăţi învechite şi îşi îngăduia orice. Unul din lucrurile cu care se mândrea în faţa lumii şi care alcătuia mulţumirea sa lăuntrică era, cum am spus, acela de a fi rămas încă verde şi de-a trece neapărat drept crai. Spunea că are „un renume regesc". Acest renume îi aducea câteodată plo-

coane ciudate. Într-o zi s-a pomenit că-i vine acasă, într-o coşarcă lunguiață, ca acelea în care se vând stridiile, un băiețel grăsun, nou-născut, țipând de mama focului şi bine înfofolit în scutece, pe care o servitoare dată afară cu şase luni mai înainte i-l punea pe seamă. Domnul Gillenormand avea atunci optzeci şi patru de ani bătuți pe muche. Mare larmă şi supărare la cei din jurul lui. Pe cine îşi închipuia că păcăleşte ticăloasa asta? Ce îndrăzneală! Ce calomnie ticăloasă! Domnul Gillenormand nu se supără deloc.

Măsură din ochi pruncul, cu surâsul unui om măgulit de-o învinuire nedreaptă, şi spuse în gura mare: „Ei, şi? Ce-i cu asta? Ce s-a întâmplat? Stați cu gura căscată şi vă minunați ca proştii, nu zău! Domnul duce d'Angoulême[15] copilul din flori al maiestății-sale Carol al IX-lea, s-a însurat la optzeci şi cinci de ani cu o fetişcană de cincisprezece; domnul Virginal, marchiz de Alluye, fratele cardinalului de Sourdis, arhiepiscopul de Bordeaux, a făcut la optzeci şi trei de ani cu jupâneasa doamnei Jacquin, nevasta preşedintelui, un băiat, un copil din flori, care a ajuns cavaler de Malta şi consilier de stat; altul dintre oamenii mari ai veacului nostru, părintele Tabaraud, e fiul unui bărbat de optzeci şi şapte de ani. Asemenea lucruri se întâmplă în fiecare zi. Dar în Biblie? Şi-acum vă fac cunoscut că domnişorul ăsta e al meu. S-aveți grijă de el! Nu-i vina lui!" Acest fel de a se purta era cam prea îngăduitor. Fata aceea pe care o chema Magnon îi mai trimise un chilipir şi în anul următor. Era tot băiat. De astă dată domnul Gillenormand a închinat steagul. Trimisese mamei înapoi amândoi plozii, luându-şi însărcinarea să plătească pentru creşterea lor câte optzeci de franci pe lună, dacă va făgădui să n-o mai ia de la capăt. Adăuga: „Țin ca mama lor să-i îngrijească bine. Am să mă duc să-i văd din când în când." Ceea ce şi făcu. Avusese un frate preot care timp de treizeci şi trei de ani a fost rector al Academiei din Poitiers şi a murit la şaptezeci şi nouă de ani. „L-am pierdut de tânăr", zicea el. Fratele acesta, despre care se ştie prea puțin, era un om zgârcit şi singuratic, care, preot fiind, se credea dator să dea de pomană tuturor săracilor care-i ieşeau în cale, dar nu dădea niciodată decât bănuți mărunți sau gologani ce nu mai umblau, găsind astfel mijlocul de a ajunge în iad pe calea raiului. Cât despre domnul Gillenormand cel mai în vârstă, nu se târguia la pomeni, dădea bucuros şi cu mână largă. Era binevoitor, sever, milostiv şi, dac-ar fi

[15] (1573–1650) S-a căsătorit a doua oară, în 1644, cu Françoise de Narbonne, deci la vârsta de 71 de ani, nu 85; soția sa avea atunci 23 de ani, nu 15.

fost bogat, i-ar fi plăcut, în toate, grandoarea. Ținea ca tot ceea ce-l priveşte pe el să fie făcut în stil mare, chiar şi şmecheriile. Într-o zi, cu prilejul unei moşteniri, fiind jefuit de un om de afaceri în chip vădit şi grosolan, a zvârlit vorba aceasta plină de demnitate şi de mândrie: „Ptiu, ce murdărie! Mi-e ruşine de coțcăriile astea. În veacul nostru toate au degenerat. Chiar şi pungăşia. Ce dracu, nu se fură aşa un om ca mine! Sunt jefuit ca în codru, dar prosteşte. *Sylvae sint consule dignae!*[16]" Fusese, cum am spus, însurat de două ori. Din prima căsătorie avusese o fată care rămăsese nemăritată, din cea de-a doua încă una, moartă la treizeci de ani; aceasta se măritase din dragoste, din întâmplare sau din altă pricină, cu un soldat, care se ridicase prin meritele sale, servind în armatele republicii şi ale imperiului, decorat la Austerlitz şi colonel la Waterloo. „E ruşinea familiei mele", spunea despre el bătrânul burghez. Trăgea cu patimă tabac pe nas şi îşi potrivea cu multă eleganță, dintr-o lovitură uşoară cu dosul mâinii, cravata de dantelă. Nu prea credea în Dumnezeu.

VII – Regulă: nu primeşte decât seara

Acesta era domnul Luc-Esprit Gillenormand, care nu chelise încă şi care-şi pieptăna părul, mai mult cărunt decât alb, lăsându-l să cadă peste urechi, ca nişte urechi de câine. Oricum, era totuşi vrednic de respect.

Se potrivea aidoma veacului al XVIII-lea: uşuratic şi măreț.

În primii ani ai restaurației, domnul Gillenormand, pe atunci încă tânăr – în 1814 nu avea decât şaptezeci şi patru de ani – locuise în cartierul Saint-Germain pe strada Servandoni, lângă biserica Saint--Sulpice. Nu se mutase în cartierul Marais decât odată cu retragerea lui din lume, mult după ce împlinise optzeci de ani.

Părăsind societatea, se închisese în obiceiurile lui. Cel mai de seamă, cel din care nu-l scotea nimeni, era acela de a-şi ține uşa zăvorâtă în timpul zilei şi de a nu primi niciodată decât seara, oricine ar fi fost musafirul şi pentru orice pricină ar fi venit. Îşi lua cina la ora cinci, pe urmă uşa îi era deschisă. Era un obicei al vremii lui, şi ținea la el morțiş: „Ziua e vulgară, spunea el, şi nu merită altceva decât să laşi oblonul în nasul ei. Oamenii subțiri aprind luminile minții abia când cerul îşi aprinde stelele." Şi se încuia în casă pentru toată lumea, chiar şi pentru rege, de-ar fi fost. Vechi eleganțe ale

---

[16] Pădurile să fie demne de un consul (lat.).

vremii sale.

VIII – Două surori care nu seamănă una cu alta

Despre cele două fiice ale domnului Gillenormand am pomenit mai înainte. Erau născute la zece ani una de alta. În tinerețe semănaseră foarte puțin între ele, atât la chip, cât şi la fire, şi erau cum nu se poate mai puțin surori. Cea mică era un suflet fermecător, înclinat spre tot ce e lumină; îi plăceau florile, poeziile şi muzica, zburdând parcă într-un văzduh însorit, plină de avânt, de gingăşie şi logodită încă din copilărie, în închipuire, cu o nelămurită plăsmuire de făt-frumos din basme. Cea mare îşi avea şi ea visul ei. Vedea în albastrul cerului un furnizor, un mare furnizor de muniții, foarte bogat, cel mai nătărău dintre soți, un milion cu față de om, sau dacă nu, un prefect; serbările de la prefectură, aprodul la uşă cu lanțul la gât, balurile oficiale, cuvântările din sala primăriei, mândria de a fi „doamna prefect” – toate acestea se roteau în mintea ei ca un vârtej. Aşa rătăceau cele două surori, fete tinere, fiecare cu visul ei. Amândouă aveau aripi, una de înger, alta de gâscă.

Nicio năzuință nu se îndeplineşte pe de-a-ntregul; în lumea pământească, cel puțin. Niciun rai nu coboară pe pământ în zilele noastre. Cea mică se măritase cu omul visurilor ei, dar murise. Cea mare nu s-a măritat niciodată.

În clipa când o întâlnim în povestirea noastră e o fată bătrână. Plină de virtuți stătute, mironosiță rece, unul din nasurile cele mai ascuțite şi una din mințile cele mai tocite ce se pot găsi. Un amănunt care spune multe: afară de cercul strâmt al familiei, nimeni n-a ştiut vreodată cum o cheamă pe numele ei de botez. I se spunea *domnişoara Gillenormand cea mare.* Cât priveşte ipocrizia, întrecea chiar pe-o englezoaică. Era pudoarea dusă la limită. Avea şi o amintire groaznică în viață: un bărbat îi văzuse într-o zi jartiera. Era, pe zi ce trece, mai ruşinoasă când venea vorba de vârsta ei. Corsajul său de dantelă era totdeauna prea străveziu şi niciodată nu se urca destul de sus. Îngrămădea ace şi copci acolo unde nimeni nu se gândea să se uite. Mironosița pune întotdeauna cu atât mai multe santinele cu cât e mai puțin amenințată.

Totuşi – să lămurească cine poate aceste bătrâne taine ale nevinovăției – se lăsa bucuros îmbrățişată de un ofițer de lăncieri, nepotul ei, un anume Théodule.

Cu tot hatârul făcut acestui lăncier, numele de *Mironosiță*, pe care

i l-am dat, i se potrivea de minune.

Domnişoara Gillenormand era un fel de suflet în amurg. Pudoarea e jumătate virtute, jumătate viciu. La făţărnicia ei se adăuga bigotismul, care merg mână-n mână. Făcea parte din Asociaţia Sfintei Fecioare, purta un văl alb la anumite sărbători, îngâna anumite rugăciuni, proslăvea „sângele sfânt”, se închina la *Inima Precistei* şi şedea ceasuri întregi cu ochii pierduţi în faţa unui altar rococo-iezuit[17], într-o capelă unde nu puteau intra ceilalţi credincioşi, şi-şi lăsa sufletul să plutească printre nori străvezii de marmură şi lungi raze de lemn poleit.

Avea o prietenie de biserică: o fată bătrână ca şi ea: domnişoara Vaubois, năucă de-a binelea, şi faţă de care domnişoara Gillenormand avea plăcerea de a părea un vultur. În afară de *Agnus Dei* şi *Ave Maria* domnişoara Vaubois nu mai ştia decât câteva reţete de dulceţuri. Domnişoara Vaubois, desăvârşită în felul ei, întruchipa puritatea stupidităţii, fără nicio pată de inteligenţă pe veşmântul ei de hermină.

Trebuie să spunem că, îmbătrânind, domnişoara Gillenormand mai mult câştigase decât pierduse. Aşa se întâmplă cu firile slabe. Nu fusese niciodată rea, cu alte cuvinte avea oarecare bunătate; şi apoi, vremea netezeşte muchiile, şi fata bătrână se şlefuise ca orice lucru vechi. Era tristă, de-o tristeţe nelămurită, pe care nici ea singură n-o înţelegea. În fiinţa ei era acea amorţire a unei vieţi sfârşite înainte de-a fi început.

Avea în seamă gospodăria tatălui ei. Domnul Gillenormand o ţinea lângă el, ca şi monseniorul Bienvenu pe sora lui. Astfel de gospodării cu un babalâc şi-o fată bătrână nu sunt rare şi au totdeauna o anumită duioşie: două slăbiciuni ce se sprijină una pe alta.

În afară de această fată bătrână şi moşneag se mai afla în casă şi un copil, un băieţel care tremura în faţa domnului Gillenormand şi nu putea să scoată niciun cuvânt. Domnul Gillenormand nu-i vorbea niciodată acestui copil decât cu o voce aspră şi uneori cu bastonul ridicat: „Unde eşti, domnişorule?” „Ştrengarule!” „Puşlama! Vino încoace!” „Răspunde, caraghiosule!” „Acum să te văd, netrebnicule!” etc., etc. Îl iubea ca pe ochii din cap. Era nepotul lui. Vom avea ocazia să ne mai întâlnim cu copilul ăsta.

---

[17] În stilul arhitectural rococo, caracterizat printr-un exces de ornamentaţii aurite; a fost la modă în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea în bisericile clădite de călugării iezuiţi.

CARTEA A TREIA

BUNICUL ŞI NEPOTUL

I – Un salon de altadată

În vremea când locuia pe strada Servandoni, domnul Gillenormand era nelipsit din câteva saloane, foarte distinse şi foarte aristocratice. Deşi burghez, era totuşi primit în societatea nobililor. Socotit de două ori om de duh, întâi prin spiritul pe care-l avea în adevăr şi apoi prin cel ce i se punea pe seamă, era chiar căutat şi sărbătorit. Nu se ducea decât acolo unde se simţea superior celorlalţi. Sunt oameni care vor cu orice preţ să aibă trecere şi, oriunde s-ar afla, să se ţină seama de ei. Acolo unde nu pot face pe profeţii, fac pe caraghioşii. Domnul Gillenormand nu era dintre aceştia. Marea sa autoritate în saloanele regaliste unde se ducea nu-i ştirbea nimic din demnitate. Peste tot vorba lui era sfântă. I se întâmpla să ţină piept domnului de Bonald[1] sau chiar domnului Bengy-Puy-Vallée[2].

Cam prin 1817, îşi petrecea regulat două după-amieze pe săptămână într-o casă din vecinătate, în strada Férou, la doamna baroană de T., persoană serioasă şi vrednică de respect, al cărei soţ fusese ambasador al Franţei la Berlin sub Ludovic al XVI-lea. Baronul de T., care pe când era în viaţă credea cu patimă în spiritism şi extaze magnetice, murise în emigraţie, în cea mai mare sărăcie, lăsând drept moştenire nişte foarte ciudate memorii asupra lui Mesmer şi a hârdăului său, în zece volume scrise de mână, legate în marochin

---

[1] Publicist francez reacţionar, apărător al regimului feudal în timpul revoluţiei burgheze şi al dictaturii napoleoniene. Lucrarea sa *Teoria puterii politice şi religioase în societatea civilă* (1796) era, pe vremea restauraţiei, baza ideologică a ultraregaliştilor.

[2] Deputat ultraregalist din vremea restauraţiei.

roşu şi aurite pe margini. Doamna de T. nu le publicase din orgoliu şi trăia dintr-o mică rentă care scăpase ca prin minune. Se ținea departe de curte – lume prea amestecată, zicea ea – într-o izolare nobilă, mândră şi săracă. Câțiva prieteni se adunau de două ori pe săptămână în jurul căminului ei de văduvă şi acest lucru făcuse din casa ei un salon regalist desăvârşit. Musafirii beau ceai, şi, după cum bătea vântul, a jale sau a laudă, scoteau suspine sau strigăte de groază şi indignare împotriva „secolului”, a Chartei, a buonapartiştilor, a bucătarilor de lux care se înjoseau să servească la mesele burgheziei, a iacobinismului lui Ludovic al XVIII-lea şi se vorbea în şoaptă de speranțele ce se puneau în prințul moştenitor, Carol al X-lea de mai târziu. Făcând un haz nespus, ascultau cântecele grosolane în care Napoleon era numit *Nicolas*. Unele ducese, cele mai gingaşe şi mai încântătoare femei din lumea bună, râdeau din toată inima auzind cuplete ca acestea, adresate „federaților”:

Să-ți vâri cămaşa în nădragi
Să nu atârne niciun fald:
Să nu arăți că patrioții
Au arborat drapelul alb.

Făceau haz de vorbe cu două înțelesuri, care li se păreau teribile; de jocuri de cuvinte, pline de venin; de catrene sau chiar numai de distihuri; precum cel despre ministrul Dessolles, guvern foarte moderat din care făceau parte domnii Decazes şi Deserre:

De vrei să aperi astăzi tronul primejduit, ajunge-atât:
De sol, de casă şi de seră, să te desparți numaidecât.

Se întocmea lista Camerei Pairilor, o adunare înspăimântător de iacobină; se încercau potriviri de nume care să dea, de pildă, auritmii ca acestea: *Damas, Sabran, Gouvion, Saint-Cyr*[3].

Oamenii aceştia vechi maimuțăreau revoluția. Ar fi vrut şi ei să trezească ura în suflete, dar în sens invers. Şi ei cântau micul lor „*Ça ira*”[4]:

O să meargă, dang, dang,
Buonapartiştii la ştreang.

Cântecele sunt ca şi ghilotina. Cu aceeaşi nepăsare taie azi un cap,

[3] Oameni politici din timpul restaurației.
[4] Cântec popular pe vremea revoluției franceze.

mâine altul. Numai numele lor se schimbă.

În procesul Fualdès[5], care s-a ținut chiar în vremea aceea, la 1816, lumea lua partea lui Bastide şi Jausion, pentru că Fualdès era „buonapartist”. Liberalilor li se spunea *frați şi prieteni*. Era cea mai urâtă vorbă de ocară.

Salonul doamnei de T. avea, întocmai ca unele clopotnițe de biserică, doi cocoşi. Unul era domnul Gillenormand, celălalt, contele de Lamothe-Valois, despre care se şoptea cu un fel de stimă: „Ştii? E Lamothe, cel cu afacerea colierului[6]”. Partidele politice acordă asemenea amnistii foarte ciudate.

Mai e ceva: în burghezie, situațiile înalte se pot pierde prin legături prea uşuratice; trebuie să iei seama pe cine primeşti în casă. Tot aşa cum trupul îşi pierde din căldură atunci când stă pe lângă altele cuprinse de frig, îți poți pierde stima oamenilor dacă te înconjori de ființe disprețuite. Vechea lume bună se socotea deasupra acestei legi, ca şi deasupra tuturor celorlalte. Marigny, fratele doamnei de Pompadour, era primit la alteța-sa prințul de Soubise, cu toate că... Ba nu, tocmai de aceea! Du Barry, naşul fostei Vaubernier, era binevenit la mareşalul de Richelieu[7]. Lumea aceasta e la fel cu Olimpul. Mercur ca şi prințul de Guémenée[8] sunt ca la ei acasă. Orice pungaş e primit, numai să fie zeu.

Contele de Lamothe era în 1815 un moşneag de şaptezeci şi cinci de ani, neavând altă însuşire decât înfățişarea sa tăcută şi gravă, chipul său colțuros şi rece, purtarea sa foarte politicoasă, haina închisă până la nodul cravatei şi picioarele lui lungi, totdeauna încrucişate, vârâte în nişte pantaloni mari şi largj, de culoarea cărămizii

---

[5] Magistrat francez, asasinat de ultraregalişti în timpul teroarei albe din primii ani ai restaurației (1817). Bastide şi Jausion sunt asasinii lui Fualdès.

[6] Unul din scandalurile publice din „lumea mare” care au compromis curtea lui Ludovic al XVI-lea şi nobilimea în ajunul revoluției. O escroacă, zisă contesa de la Mothe, l-a convins pe cardinalul de Rohan să cumpere pentru Maria Antoaneta un colier pe un preț fabulos, asigurându-şi în felul acesta favorurile reginei. Cardinalul a predat colierul noaptea, unei femei voalate, pe care escroaca a dat-o drept Maria Antoaneta. Cum bijuteria nu fusese achitată în întregime, bijutierii au reclamat cazul autorităților şi scandalul a izbucnit, opinia publică bănuind că primitoarea fusese într-adevăr regina.

[7] Nepot al cardinalului; personaj important la curtea lui Ludovic al XV-lea.

[8] Mare feudal francez din secolul al XVIII-lea.

arse, aceeaşi care îi îmbujora şi fața.

Domnul Lamothe era „cineva” în acel salon, datorită „celebrității” sale şi, lucru ciudat, tocmai din pricina numelui de Valois.

Cât despre domnul Gillenormand, trecerea sa era pe deplin îndreptățită. Era ascultat fiindcă ştia să se impună. Aşa uşuratic cum era, şi fără ca această slăbiciune să-i tulbure voia bună, avea un fel de-a fi impunător, demn, onest şi de-o semeție burgheză, la care se adăuga şi vârsta lui foarte înaintată. Nu oricine împlineşte un veac. Anii sfârşesc prin a-ți aşeza în jurul capului o cunună vrednică de respect.

Avea şi vorbe de duh, ca nişte scăpărări din cremene veche. Bunăoară, când regele Prusiei, după ce-l ajutase pe Ludovic al XVIII-lea să-şi recapete tronul, veni să-l viziteze, sub numele de contele de Ruppin, fu primit de urmaşul lui Ludovic al XIV-lea cum ai primi pe un marchiz de Brandenburg şi totodată cu cea mai delicată obrăznicie. Domnul Gillenormand aprobă această atitudine: „Orice rege care nu e regele Franței, spuse el, e un rege de provincie”. Într-o zi, auzi următoarea întrebare şi următorul răspuns: „La ce a fost condamnat redactorul *Curierului francez*”? „Să fie suspendat.” „*Sus e de prisos*[9]”, spuse domnul Gillenormand. Vorbe de felul ăsta fac cuiva o situație.

La un *tedeum* pentru aniversarea întoarcerii Burbonilor, pe când trecea domnul de Talleyrand, exclamase: „Iată-l pe excelența-sa Necuratul!”

Domnul Gillenormand venea de obicei întovărăşit de fiica sa, acea domnişoară deşirată, care împlinise patruzeci de ani şi părea de cincizeci, şi de-un băiețel drăgălaş de şapte ani, bălai, rumen şi fraged, cu ochii plini de fericire şi încredere, care nu intra o dată în salon fără să audă toate glasurile bâzâind în jurul lui: „Ce drăguț e! Păcat de el! Bietul copil!” Copilul acesta era cel despre care v-am amintit în treacăt adineauri. Îi ziceau „bietul copil” pentru că tatăl lui era „un tâlhar de pe Loire”.

Tâlharul de pe Loire era ginerele domnului Gillenormand, despre care am vorbit şi pe care domnul Gillenormand îl socotea ruşinea familiei.

II – Unul dintre strigoii roşii ai timpului

Cine ar fi trecut pe-atunci prin orăşelul Vernon şi s-ar fi plimbat

[9] Joc de cuvinte: *suspendu* – dat afară; *pendu* – spânzurat.

pe podul monumental care, cum nădăjduim, va fi înlocuit în curând cu un oribil pod de fier, ar fi putut vedea, dacă şi-ar fi aruncat privirea de la înălţimea parapetului, un bărbat de vreo cincizeci de ani, cu o şapcă de piele pe cap, îmbrăcat cu un pantalon şi o haină de postav gros, cenuşiu, pe care era cusut un petec gălbui ce fusese cândva panglica roşie a Legiunii de onoare, încălţat cu saboţi, ars de soare, cu faţa aproape neagră şi cu părul alb, pe frunte cu urma unei răni adânci ce se întindea până pe obraz, încovoiat, gârbov, îmbătrânit înainte de vreme, plimbându-se mai toată ziua, cu o cazma şi un cosor în mână, pe unul din acele peticele de pământ împrejmuite cu ziduri, din vecinătatea podului şi care, ca un lanţ de terase, tivesc malul stâng al Senei; fermecătoare locuri îngrădite, pline de flori, şi pe care le-am numi, dacă ar fi ceva mai mari, grădini, iar dac-ar fi mai mici, grădiniţe. Fiecare avea de o parte râul, de cealaltă o casă. Omul în surtuc şi saboţi de care am vorbit mai sus locuia pe la 1817 pe fâşia cea mai îngustă de pământ şi în casa cea mai sărăcăcioasă dintre toate. Trăia acolo retras şi singur, în tăcere şi lipsuri, cu o femeie nici tânără, nici bătrână, nici frumoasă, nici urâtă, nici ţărancă, nici târgoveaţă, care-l slujea. Peticul de pământ, pe care-l numea grădina lui, era vestit în tot oraşul pentru frumuseţea florilor sale. Florile erau singura lui îndeletnicire.

Prin muncă şi stăruinţă, cu băgare de seamă şi multe găleţi cu apă, izbutise să creeze pe urmele Creatorului, adăugând unele dalii şi lalele pe care natura le uitase. Era iscusit; o luase înaintea lui Soulange-Badin[10] cu alcătuirea acelor moviliţe de pământ negru, pentru cultivarea arbuştilor rari şi de preţ, aduşi din America şi din China. Vara, dis-de-dimineaţă, îl puteai zări prin aleile grădiniţei lui, sădind, tunzând, plivind, udând, păşind printre flori, cu o înfăţişare blajină şi tristă, uneori dus pe gânduri şi stând nemişcat ore întregi, ascultând cântecul unei păsărele într-un copac, gunguritul unui copil într-o casă, cu ochii aţintiţi pe vreun firicel de iarbă, pe vreun strop de rouă pe care soarele îl preschimba în rubin. Pe masa lui foarte săracă era mai mult lapte decât vin. Orice ţânc putea face din el ce voia; slujnica adesea îl certa. Era atât de sfios, încât părea sălbatic; ieşea rareori în oraş şi nu vedea pe nimeni în afară de săracii care-i băteau la uşă şi de preotul lui, părintele Mabeuf, un bătrân cumsecade. Dacă însă, oamenii de la oraş, sau un străin, oricine ar fi fost el,

[10] Naturalist francez din prima jumătate a secolului al XIX-lea; a contribuit la sporirea colecţiilor Grădinii Botanice (Jardin des Plantes).

erau doritori să-i vadă lalelele şi trandafirii, el le deschidea surâzând. Acesta era tâlharul de pe Loire.

Dacă cineva ar fi citit tot pe atunci memoriile militare, biografiile, *Monitorul*[11] şi buletinele marii-armate, ar fi fost izbit de un nume ce se repeta destul de des în acele pagini: Georges Pontmercy. Foarte tânăr, acest George Pontmercy fusese soldat în regimentul din Saintonge. Izbucni revoluția. Regimentul din Saintonge a făcut parte din armata Rinului. Vechile regimente îşi păstraseră numele provinciei lor chiar după căderea monarhiei şi abia în 1794 au fost regrupate. Pontmercy luptă Ia Spire, la Worms, la Neustadt, Ia Turkheim, la Alzey, la Mayence, făcând parte din cei două sute care alcătuiau ariergarda lui Houchard. Ținu piept întregului corp de armată al prințului de Hessa, fiind dintre cei doisprezece care au rezistat în dosul vechiului meterez de la Andernach şi nu se retrase spre grosul armatei decât după ce tunul duşman făcu o spărtură de la creasta parapetului până la taluz. Sub comanda lui Kléber a luptat la Marchinnes şi a luat parte la bătălia de la Mont-Palissel, unde un glonț de puşcă i-a sfărâmat brațul. Trecu pe urmă la granița Italiei şi fu unul din cei treizeci de grenadiri care apărară cu Joubert pasul de la Tende. Joubert fu făcut, general-adjunct, iar Pontmercy sublocotenent. A fost alături de Berthier[12], în bătaia gloanțelor, în ziua aceea de la Lodi, care l-a făcut pe Bonaparte să spună: „Berthier a fost în acelaşi timp tunar, cavalerist şi grenadir”. L-a văzut căzând la Novi pe fostul general Joubert, în clipa când acesta, cu sabia afară, striga: „Înainte!” Îmbarcat cu compania lui, după cerințele războiului, pe o corabie uşoară ce plecase din Genova spre nu ştiu care alt port mic de pe coastă, căzu într-un viespar de şapte sau opt vase engleze. Comandantul genovez voia să arunce tunurile în mare, să ascundă soldații între cele două punți şi să se strecoare prin întuneric, trecând drept navă de comerț. Pontmercy puse să se ridice tricolorul la catarg şi trecu mândru în bătaia tunurilor de pe fregatele britanice. Douăzeci de leghe mai departe, din ce în ce mai îndrăzneț, atacă şi captură cu vasul său o corabie mare de transport engleză, care ducea trupe în Sicilia, ticsită de oameni şi de cai. În 1805 făcu parte din acea divizie a lui Malher care smulse arhiducelui Ferdinand oraşul

---

[11] Ziarul oficial al imperiului; publica buletine şi amănunțite reportaje militare.

[12] *Houchard, Kléber, Joubert, Berthier* – generali francezi care s-au distins în timpul războaielor revoluției burgheze şi mai ales în războaiele napoleoniene.

Günzburg. În brațele sale căzu la Wettingen, sub o ploaie de gloanțe, colonelul Maupetit, rănit de moarte, în fruntea celui de-al nouălea regiment de dragoni. Se distinsese la Austerlitz în timpul acelui marş nemaipomenit executat sub focul duşmanului. Când cavaleria gărzii imperiale ruse zdrobi un batalion al Regimentului 4 de infanterie, Pontmercy fu dintre cei care-l răzbunară, nimicind-o. Împăratul îi dădu crucea[13]. Pontmercy îi văzu încercuiți, rând pe rând, pe Würmser în Mantua, pe Mélas în Alexandria, pe Mack[14] în Ulm. Făcu parte din al optulea corp al marii-armate, comandat de Mortier[15], care cuceri Hamburgul. Apoi trecu în Regimentul 55 de infanterie, care era fostul regiment de Flandra. La Eylau se afla în cimitirul în care viteazul căpitan Louis Hugo, unchiul autorului acestei cărți, se împotrivise singur, cu compania sa de optzeci şi trei de oameni, timp de două ore, atacului întregii armate duşmane. Pontmercy a fost unul din cei trei luptători care au scăpat cu viață din acest cimitir. A luat parte la lupta de la Friedland. Apoi a luptat la Moscova, Berezina, Lutzen, Bautzen, Dresda, Wachau, Leipzig şi în trecătorile Gelnhausen[16]; pe urmă, la Montmirail, Château-Thierry, Craon, pe malurile Marnei, ale Aisnei şi în temuta poziție întărită de la Laon[17]. La Arnay-le-Duc, pe când era căpitan, a spintecat zece cazaci, ca să scape, nu pe generalul său, ci un caporal. A fost ciuruit de gloanțe cu acest prilej şi i s-au scos douăzeci şi şapte de schije numai din brațul stâng. Cu opt zile înainte de capitularea Parisului, făcuse schimb cu un camarad şi intrase în cavalerie. Avea ceea ce se numea sub vechiul regim o „mână dublă”, adică îndemânarea de-a mânui ca soldat deopotrivă sabia sau puşca, şi de a comanda, ca ofițer, un escadron sau un batalion. Din acest fel de îndemânare, desăvârşită prin educația militară, au ieşit unele trupe speciale ca, de pildă, dragonii, care sunt călăreți şi infanterişti totodată. Îl însoți pe Napoleon în

[13] Crucea Legiunii de onoare.

[14] *Würmser, Mélas, Mack* – generali austrieci învinşi de Napoleon.

[15] Mareşal al imperiului care s-a distins în campania din 1805 împotriva Prusiei. Mai târziu, Napoleon l-a însărcinat cu ocuparea oraşelor hanseatice din Germania de Nord, spre a împiedica comerțul englez cu Europa centrală.

[16] *Lutzen, Bautzen, Dresda, Wachau, Leipzig, Gelnbausen* – bătălii din campania anului 1813, când, după dezastrul din Rusia, aliații au urmărit pas cu pas trupele franceze în retragere.

[17] Victorii fără consecințe ale lui Napoleon în 1814, când aliații pătrunseseră în Franța şi înaintau spre Paris.

insula Elba. La Waterloo era şef de escadron de cuirasieri în brigada Dubois. El a fost acela care a luat drapelul batalionului din Lunnebourg şi l-a aruncat la picioarele împăratului. Era plin de sânge. Primise, pe când smulgea drapelul, o lovitură de sabie în obraz. Plin de mulțumire, împăratul îi strigă: „Te fac colonel, te fac baron, te fac ofițer al Legiunii de onoare!” Pontmercy răspunse: „Sire, vă mulțumesc din partea văduvei mele”. Un ceas mâi târziu, cădea în râpa de la Ohain. Şi-acum, să spunem cine era acest Georges Pontmercy? Era tâlharul de pe Loire.

Câte ceva din viața lui am povestit şi mai-nainte. După Waterloo, scos, după cum ne amintim, din râpa de la Ohain, Pontmercy izbutise să ajungă din urmă armata şi, din ambulanță în ambulanță, se târâse până la cantonamentul de pe Loire.

Restaurația l-a scos la pensie cu solda pe jumătate, pe urmă i-a hotărât domiciliul la Vernon, adică l-a pus sub supraveghere. Regele Ludovic al XVIII-lea, anulând toate decretele date în timpul celor o sută de zile, nu-i recunoscuse nici calitatea de ofițer al Legiunii de onoare, nici gradul de colonel, nici titlul de baron. El însă nu se iscălea altfel decât *colonel baron Pontmercy*. N-avea decât o singură haină, albastră, veche, şi nu ieşea niciodată fără să-şi prindă pe ea rozeta de ofițer al Legiunii de onoare. Procurorul regelui îi pusese în vedere că parchetul e în drept să-l urmărească pentru „port ilegal de decorații”. Când înştiințarea aceasta îi fu adusă la cunoştință în chip aproape oficial, Pontmercy răspunse cu un zâmbet amar: „Nu ştiu dacă nu mai înțeleg eu sau dacă dumneata nu mai vorbeşti franțuzeşte; ceea ce e sigur e că nu pricep nimic”. Opt zile în şir, a ieşit după aceea cu decorația pe piept. Nimeni n-a îndrăznit să se atingă de el. De două-trei ori ministrul de război şi generalul comandant al garnizoanei scrisese pe adresă: *Domnului maior Pontmercy*. El înapoiase scrisorile nedeschise. Tot pe-atunci, Napoleon, la Sfânta Elena, făcea la fel cu scrisorile lui sir Hudson Lowe, adresate *generalului Bonaparte*. Pontmercy ajunsese, îngăduiți-mi expresia, să scuipe la fel ca şi împăratul său.

La fel se întâmpla la Roma cu prizonierii cartaginezi care refuzau să-l salute pe Flaminius[18] şi care păstrau în ei ceva din sufletul lui Hannibal.

Într-o dimineață îl întâlni pe procurorul regal pe o uliță din

---

[18] Consul roman din timpul celui de-al doilea război punic (secolul al II-lea î.e.n.).

Vernon, se duse la el şi-i spuse: „Domnule procuror regal, mi-e îngăduit să port cicatricea pe obraz?”

Afară de amărâta lui de jumătate de soldă cuvenită gradului de şef de escadron nu avea niciun venit. Luase cu chirie la Vernon cea mai mică locuinţă pe care o putuse găsi. Trăia acolo singur, aşa cum am văzut. În timpul imperiului, avu răgazul, între două războaie, să se însoare cu domnişoara Gillenormand. Bătrânul burghez, jignit în sufletul lui, îşi dădu consimţământul oftând şi spuse: „Iată la ce sunt constrânse şi cele mai bune familii”. În 1815, doamna de Pontmercy, fiinţă aleasă şi vrednică de soţul ei în toate privinţele, murise, lăsând un copil. Acest copil ar fi fost bucuria colonelului în singurătatea lui; dar bunicul îşi ceruse cu hotărâre nepotul, spunând că-l va dezmoşteni dacă nu i-l dă. Spre binele copilului, tatăl se învoise, şi, lipsit de zâmbetul lui, începuse să iubească florile. De altfel, nici nu voia să mai ştie de nimic. Nici nu se împotrivea, nici nu uneltea. Îşi împărţea gândurile între lucrurile nevinovate cu care se îndeletnicea acum şi faptele mari pe care le săvârşise odinioară. Îşi petrecea timpul aşteptând să înflorească o garoafă sau depănându-şi amintirile de la Austerlitz.

Domnul Gillenormand rupsese orice legătură cu ginerele lui. Pentru el, colonelul era un „tâlhar”, iar pentru colonel socrul său era „un zaharisit”. Domnul Gillenormand nu vorbea niciodată de colonel decât ca să-şi bată joc de „baronia” lui. Smulsese lui Pontmercy făgăduiala de a nu încerca niciodată să-şi vadă fiul, nici să-i vorbească, sub ameninţarea de a i-l trimite înapoi, gonit şi dezmoştenit, dacă nu s-ar ţine de cuvânt. Pentru familia Gillenormand, Pontmercy era un ciumat. Ei înţelegeau să-i crească copilul după placul lor. Colonelul greşise poate primind aceste condiţiuni, dar se supuse în totul, crezând că face bine, de vreme ce se jertfeşte numai pe el. Moştenirea bătrânului Gillenormand nu era mare lucru, dar a domnişoarei Gillenormand nu era de dispreţuit. Această mătuşă, rămasă fată bătrână, era foarte bogată de pe urma maică-si, iar fiul surorii ei urma s-o moştenească.

Copilul, care se numea Marius, ştia că are un tată, dar nimic mai mult. Nimeni nu-i pomenea de el. Totuşi, în lumea în care îl ducea bunicu-său, şoaptele, privirile şi vorbele cu înţeles îi ajunseseră cu timpul la ureche; începuse să înţeleagă câte ceva. Şi cum încet, pe nesimţite, ideile şi părerile în mijlocul cărora trăia i se strecurau şi lui în suflet, ajunsese să nu se mai gândească la tatăl său decât cu ruşine şi cu inima strânsă.

În timp ce copilul creştea, colonelul pleca pe ascuns la Paris, la două-trei luni o dată, ca un osândit scăpat din temniță, şi se ducea să pândească la Saint-Sulpice clipa în care domnişoara Gillenormand îl ducea pe Marius la liturghie. Acolo, tremurând de teamă să nu-l zărească mătuşa, ascuns după un stâlp, nemişcat, îşi privea copilul ținându-şi răsuflarea. Acestui viteaz îi era frică de o fată bătrână.

De aici pornise prietenia lui cu părintele Mabeuf, preotul din Vernon.

Acest preot de ispravă era fratele unui epitrop de la Saint-Sulpice, care-l zărise în mai multe rânduri cum îl sorbea din ochi pe copil; îi văzuse cicatricea de pe obraz şi lacrimile din ochi. Omul cu înfățişarea atât de bărbătească şi care plângea ca o femeie îl tulburase. Chipul lui îi rămăsese în minte. Într-o zi, ducându-se la Vernon să-şi vadă fratele, întâlni pe colonelul Pontmercy pe pod şi-l recunoscu. Epitropul vorbi preotului despre acel om, şi, împreună, căutară un prilej a-i face colonelului o vizită. Această vizită fu urmată de altele. Colonelul, la început foarte tăcut, până la urmă îşi deschise inima şi aşa ajunseră preotul şi epitropul să afle toată povestea şi pricina pentru care Pontmercy îşi jertfise fericirea ca să asigure viitorul odraslei lui. De atunci, preotul îl respecta şi-l iubea, iar colonelul, la rândul său, prinse dragoste de el. De altfel, nicio prietenie nu se încheagă mai strâns şi mai uşor decât aceea dintre un preot bătrân şi un bătrân ostaş, atunci când, din întâmplare, amândoi sunt buni şi sinceri. La drept vorbind, fac parte din unul şi acelaşi fel de oameni. Soldatul îşi închină viața patriei de pe pământ, preotul patriei din cer; altă deosebire nu e.

De două ori pe an, la 1 ianuarie şi de Sfântul Gheorghe, Marius se socotea dator să scrie tatălui său câte o scrisoare dictată de mătuşă şi copiată parcă după un formular; era tot ce îngăduia domnul Gillenormand; tatăl răspundea cu scrisori pline de duioşie, pe care bunicul le vâra în buzunar fără să le citească.

III – *Requiescant*[19]

Salonul doamnei de T. era pentru Marius Pontmercy întreaga lume. Era singura fereastră prin care putea să privească viața. Întunecată ca un ochi de pivniță, lăsa să treacă prin ea mai mult frig decât

[19] *Requiescant in pace* (lat.), la înmormântările catolice: odihnească în pace.

căldură, mai mult întuneric decât soare. Copilul acesta, care fusese numai bucurie şi lumină atunci când intrase în lumea aceea ciudată, ajunsese în scurtă vreme să fie trist şi – ceea ce era şi mai nepotrivit cu vârsta lui – serios. Înconjurat de oamenii aceia impunători şi ciudaţi, privea în juru-i cu o uimire gravă. Tot mai numeroase erau lucrurile ce-i sporeau uimirea. În salonul doamnei de T. veneau bătrâne doamne nobile, foarte respectabile, care se numeau Mathan, Noé, Lévis (se pronunţă Lévi), Cambis (se pronunţă Cambiz). Aceste chipuri străvechi şi aceste nume biblice se amestecau în mintea copilului cu Vechiul Testament, pe care-l învăţa pe de rost, iar când le vedea pe toate cum şedeau în jurul focului ce se stingea, abia luminate de o lampă acoperită cu un văl verde, cu chipurile lor aspre, cu părul cărunt sau alb, cu rochiile lungi din alte vremuri, din care nu se mai deosebeau decât culori mohorâte, când le auzea cum lăsau să cadă, din când în când, cuvinte deopotrivă de aprige şi de mărețe, micul Marius se uita la ele cu ochi speriaţi, crezând că vede nu femei, ci patriarhi şi magi, nu fiinţe adevărate, ci stafii.

Printre stafiile acestea se aflau şi câţiva preoţi, oaspeţi obişnuiţi ai vechiului salon, şi câţiva gentilomi; marchizul de Sassenay, secretarul doamnei du Berry, vicontele de Valory, care sub pseudonimul Charles-Antoine publica ode pe-o singură rimă, prinţul de Beauffremont, care, deşi destul de tânăr încă, avea părul cărunt şi o soţie drăguţă şi plină de duh, ale cărei rochii de catifea roşie, foarte decoltate, cu ciucuri de aur, speriau întunecimile acestor locuri, marchizul de Coriolis d'Espinouse, omul care cunoştea cel mai bine din toată Franţa „politeţea cu măsură”, contele d'Amendre, un om de treabă, plin de bunăvoinţă, şi cavalerul de Port-de-Guy, stâlp al bibliotecii Luvrului, căreia i se zicea „cabinetul regelui”. Domnul de Port-de-Guy, mai mult îmbătrânit decât bătrân, povestea că în 1793, la vârsta de şaisprezece ani, fusese închis ca nesupus şi aruncat în lanţuri împreună cu un moşneag de optzeci de ani, episcopul de Mirepoix, şi el un nesupus, dar nu ca soldat, ci ca preot. Se aflau la Toulon. Corvoada lor era să meargă noaptea şi să strângă de pe eşafod capetele şi trupurile celor ghilotinaţi peste zi; luau în spate trunchiurile acelea însângerate, iar zeghea lor roşie de puşcăriaşi avea în dreptul cefei o scoarţă de sânge, uscat dimineaţa şi seara jilav. Se spuneau o mulţime de asemenea poveşti tragice în salonul doamnei de T.; şi tot blestemându-l pe Marat[20], ajungeau să-l aplaude pe

---

[20] Unul dintre cei mai neînfricaţi iacobini. În ziarul său *Prietenul poporu-*

Trestaillon[21]. Câțiva deputați, cum nu se poate mai conformiști, veneau să joace cărți; Thibord din Chalard, Lemarchand de Gomicourt și vestitul zeflemist de dreapta Cornet-Dincourt. Judecătorul de Ferrette, cu pantalonii lui strânși pe picior și picioarele lui subțiri, venea câteodată, în trecere, mergând la Talleyrand. Omul acesta fusese tovarăș de chefuri al domnului conte d'Artois și, spre deosebire de Aristot cel călărit de Campaspa[22], pusese pe faimoasa Guimard să meargă-n patru labe, arătând astfel veacurilor un filosof răzbunat de un magistrat. Preoții care veneau aici erau abatele Halma, același căruia domnul Larose, colaboratorul său de la *Fulgerul* îi spunea: „Ei, cine n-are azi cincizeci de ani? Poate câțiva mucoși!", abatele Latourneur, predicatorul regelui, abatele Frayssinous, care nu era încă nici conte, nici episcop, nici ministru, nici pair și care purta o sutană veche fără nasturi, și abatele Keravenant, preot la Saint-Germain-des-Prés; apoi nunțiul papal, pe atunci monseniorul Macchi, arhiepiscop de Nisibis, mai târziu cardinal, cu nasul lui lung și gânditor, și un alt monsenior ce se intitula abatele Palmieri, confesor particular, unul din cei șapte protonotari ai sfântului scaun, canonic al bisericii liberiene, apărător al sfinților, *postulatore di santi*, un fel de consilier de stat pentru departamentul raiului; în sfârșit, doi cardinali, domnul de la Luzerne și domnul de Clermont-Tonnerre. Cardinalul de la Luzerne era scriitor, și câțiva ani mai târziu va avea cinstea să iscălească articole în *Conservatorul*, alături de Chateaubriand; domnul de Clermont-Tonnerre era arhiepiscop de Toulouse și venea adesea să petreacă vreo câteva zile la Paris, la nepotul său, marchizul de Tonnerre, fost ministru de război și al marinei. Cardinalul de Clermont-Tonnerre era un bătrânel vesel, căruia i se vedeau ciorapii roșii pe sub poalele sutanei; avea două metehne: ura pe enciclopediști și juca biliard cu patimă; lumea care trecea pe

---

lui și în discursurile sale din Convențiunea Națională a denunțat curajos și consecvent foate tertipurile reacțiunii. A fost asasinit în iulie 1793 de o regalistă: Charlotte Corday.

[21] Șeful unei bande regaliste; în perioada teroarei albe, de la începutul restaurației, a prădat și ucis numeroși foști iacobini și bonapartiști.

[22] Aluzie la o legendă din antichitate repovestită în versuri de Henri d'Andeli (secolul al XIII-lea), după care filozoful grec Aristotel, educatorul lui Alexandru cel Mare, regele Macedoniei, încercase să-l îndepărteze pe suveran de farmecele unei indiene, Campaspa. La instigația lui Alexandru, aceasta îl seduse însă și pe filozof, și-l înrobi până într-atâta, încât consimți să-i servească drept cal, mergând în patru labe, cu frâul în gură.

vremea aceea în serile de vară pe strada Madame, unde era pe atunci casa Clermont-Tonnerre, se oprea să asculte ciocnitul bilelor şi vocea ascuţită a cardinalului strigând colegului său din conclav, monseniorul Cottret, episcop *in partibus*[23] al Carysteei: „Scrie, părinte, încă un carambol”. Cardinalul de Clermont-Tonnerre fusese adus la doamna de T. de prietenul său cel mai apropiat, domnul de Roquelaure, fostul episcop de Senlis, şi unul din cei patruzeci[24]. De Roquelaure era bine cunoscut pentru statura sa înaltă şi pentru prezenţa sa regulată la Academie; prin uşa cu geamuri a sălii vecine cu biblioteca, unde Academia Franceză îşi ţinea pe atunci şedinţele, curioşii puteau admira în fiecare joi pe fostul episcop de Senlis, stând de obicei în picioare, proaspăt pudrat, cu ciorapi violeţi şi cu spatele spre uşă, parcă ar fi vrut să-şi arate mai bine frumosul guler al hainei. Aceşti oameni ai bisericii, deşi cei mai mulţi erau în aceeaşi măsură oameni ai curţii, făceau ca salonul doamnei de T. să fie mai impunător, iar cinci pairi ai Franţei, marchizul de Vibraye, marchizul de Talaru, marchizul d’Herbouville, vicontele Dambray şi ducele de Valentinois, îi dădeau o înfăţişare şi mai aristocratică. Acest duce de Valentinois, cu toate că era prinţ de Monaco, adică un suveran străin, avea o părere aşa de înaltă despre Franţa şi despre instituţia pairilor, încât vedea totul numai prin prisma lor. El e cel care a spus: „Cardinalii sunt pairi ai Franţei şi ai Romei, lorzii sunt pairi ai Franţei şi ai Angliei”. Dar, pentru că în veacul acesta revoluţia trebuie să fie peste tot, acest salon feudal era, după cum am spus, dominat de un burghez. Cel care domnea acolo era domnul Gillenormand.

Acesta era sâmburele şi miezul societăţii pariziene „albe”. Celebrităţile erau ţinute în carantină, chiar când era vorba de regalişti. Renumele are totdeauna ceva anarhic. Chateaubriand, dacă ar fi intrat în acel salon mic, s-ar fi bucurat de altă primire ca „moş Duchêne”[25]. Câţiva convertiţi pătrundeau totuşi ca toleraţi în această lume ortodoxă. Era primit şi contele Beugnot, pentru a fi adus pe calea cea bună. Saloanele nobile nu mai seamănă cu cele din vremea aceea. Cartierul Saint-Germain de azi miroase a făţărnicie. Regaliştii de

[23] *In partibus infidelium*, adică în „părţile necredincioşilor”: în toate episcopatele desfiinţate de arabi şi de turci în Orientul apropiat, papii de la Roma au continuat să numească titulari, cu funcţii onorifice, bineînţeles; aceştia sunt episcopi *in partibus*.

[24] Numărul membrilor Academiei Franceze.

[25] *Le père Duchêne* – titlul unui ziar din timpul revoluţiei, scris şi editat de Hébert.

acum sunt, fie zis spre lauda lor, demagogi.

În casa doamnei de T., lumea fiind aleasă, gustul era fin şi dispreţuitor, sub o înfăţişare de desăvârşită politeţe. Fără voie, deprinderile dobândiseră tot felul de rafinamente, care întruchipau regimul cel vechi, înmormântat, dar totuşi viu. Câteva din aceste deprinderi, mai ales în vorbire, păreau ciudate. Cunoscătorii superficiali ar fi luat drept provincial, ceea ce nu era decât arhaic. Unei femei i se spunea „doamna general"; chiar şi „doamna colonel" nu era ceva neobişnuit. Fermecătoarea doamnă de Léon, desigur în amintirea duceselor de Longueville şi de Chevreuse[26], prefera această denumire decât titlul ei de prinţesă. Marchiza de Créquy îşi spunea şi ea „doamna colonel".

Această măruntă lume mare născocise la Tuileries rafinata deprindere de a se adresa totdeauna regelui, neoficial, cu vorba „regele" spusă la persoana a treia şi niciodată „maiestatea-voastră", titlu „pângărit de uzurpator".

Lumea aceasta mică judeca evenimentele şi oamenii. Lua vremile noi în zeflemea, ceea ce o scutea de a le înţelege. Îşi lămureau unii-altora nedumeririle, luminând pe ceilalţi cu ceea ce ştiau ei. Mathusalem îl învăţa pe Epimenid[27]. Surdul îl lămurea pe orb. Timpul de la Coblentz[28] încoace trecuse zadarnic. Aşa cum Ludovic al XVIII-lea împlinise prin graţia lui Dumnezeu douăzeci şi cinci de ani de domnie, tot aşa şi emigraţii erau în drept să se socotească în al douăzeci şi cincilea an al adolescenţei lor.

Totul era armonios; nimic prea viu; vorba abia o şoaptă; jurnalul, la fel cu salonul, semăna cu un papirus. Vedeai şi oameni tineri, dar şi ei păreau ieşiţi din groapă. Slugile de la uşă erau şi ele bătrâne. Lumea aceasta dărăpănată era servită de slugi aidoma cu ea. Toate păreau că trăiseră în altă vreme, dar se împotriveau mormântului. A

---

[26] Femei din aristocraţia feudală a secolului al XVII-lea, celebre pentru spiritul lor de aventură.

[27] *Mathusalem*, personaj biblic, unul din patriarhii izraeliţi renumiţi prin lungimea vieţii lor; aici este luat drept simbol al bătrâneţii, rămăşiţă a unei generaţii de mult trecute. *Epimenid*, filozof legendar din Grecia antică, despre care se spunea că ar fi dormit peste o jumătate de veac într-o peşteră. Aici, simbol al emigraţilor nobili din timpul revoluţiei burgheze, care se înapoiau în Franţa după 22–25 de ani petrecuţi în străinătate.

[28] Localitate din Germania; în timpul revoluţiei din Franţa a fost centrul politic al emigraţilor feudali, care puneau la cale de acolo intervenţii armate împotriva republicii.

conserva, conservare, conservator, acestea le erau aproape toate cuvintele. Trebuia să miroşi a tămâie. Erau pline de miresme, în adevăr, părerile acestei lumi venerabile, dar ideile ei duhneau a naftalină. Erau ca nişte moaşte – stăpânii îmbălsămaţi, iar slugile împăiate.

Bătrână marchiză respectabilă, emigrată şi ruinată, care nu mai ţinea decât o singură servitoare, zicea mereu: „slugile mele”.

Ce se făcea în salonul doamnei de T.? Toţi se sileau să fie *ultra*.

A fi *ultra*: cuvântul acesta, deşi s-ar putea ca ceea ce reprezintă să nu fi dispărut cu totul, nu mai are azi niciun sens. Să-l lămurim: a fi *ultra* înseamnă a depăşi; a ataca sceptrul în numele tronului şi mitra în numele altarului; a lovi trăsura pe care o tragi; a da cu copita în oişte; a găsi o vină rugului că nu dă destulă căldură pentru a frige pe eretici; a învinui pe idol că nu se închină idolilor; a batjocori din prea mult respect; a fi mai catolic decât papa, mai regalist decât regele şi a găsi că noaptea are prea multă lumină; înseamnă a fi nemulţumit de albastru, de zăpadă, de lebădă şi de crin, în numele albului; a ţine la ceva până la duşmănie, a ţine atât de mult la un lucru, încât să fii împotriva lui.

Spiritul acesta *ultra* domnea mai cu seamă la începutul restauraţiei.

Niciodată în istorie nu s-a mai pomenit ceva care să semene cu acel sfert de oră ce începe în 1814 şi sfârşeşte pe la 1820 odată cu venirea domnului de Villèle[29], omul realist al reacţiunii. Aceşti şase ani au fost un moment vesel şi posac, luminat ca de strălucirea zorilor şi învăluit în acelaşi timp de negurile marilor dezastre, care încetul cu încetul se cufundă în trecut, dar care mai cuprind încă zarea. Printre aceste umbre şi lumini, o mică lume de oameni noi şi vechi, amărâţi şi ridicoli, tineri şi în acelaşi timp bătrâni, se frecau la ochi uluiţi; nimic nu seamănă mai mult cu trezirea din somn ca întoarcerea acasă; ei priveau îmbufnaţi spre Franţa, şi Franţa îl privea ironic; străzile erau pline de bufniţe bătrâne de marchizi, cu cei întorşi care păreau nişte strigoi, cu „foşti”, uimiţi de tot ce vedeau, gentilomi nobili şi de treabă, zâmbind şi plângând de bucurie că sunt în Franţa, încântaţi că-şi revăd ţara, nenorociţi că nu-şi mai regăsesc monarhia; vechii nobili ai cruciadelor huiduindu-i pe cei noi ai imperiului, adică pe cei care îşi câştigaseră nobleţea prin sabie; cei care purtau nume înscrise în istorie nu mai înţelegeau istoria; strănepoţii ostaşi-

[29] Şeful ultraregaliştilor francezi sub restauraţie.

lor lui Carol cel Mare îi dispreţuiau pe ostaşii lui Napoleon. Spadele se înfruntau una pe alta, aşa cum am spus: cea de la Fontenoy era o rugină vrednică de luat în râs, iar odioasa spadă de la Marengo[30], nu era decât o sabie ca oricare alta. Ce-a fost Mai-Demult nu vrea să ştie de ce-a fost Ieri. Nu se mai deosebea ce-i măreţ de ce-i caraghios. S-a găsit unul care să-i zică lui Napoleon: Scapin[31]. Lumea aceasta s-a stins. Nimic, o spunem din nou, n-a mai rămas din ea. Când, din întâmplare, dezgropăm vreun chip de-al ei şi încercăm să-i dăm viaţă cu gândul, el ne pare straniu, ca şi când ar fi dinainte de potop. E adevărat că un potop a înghiţit-o şi pe ea. A pierit în două revoluţii. Ideile sunt şi ele ca nişte valuri. Ce grabnic acoperă tot ce trebuie să sfarme şi să îngroape, cu câtă repeziciune sapă prăpăstii înspăimântătoare!

Iată care era înfăţişarea saloanelor în acele timpuri îndepărtate şi nevinovate, când domnul Martainville[32] avea mai mult spirit decât Voltaire.

Saloanele acestea îşi aveau literatura şi politica lor. Credeau în Fiévée. Spusele domnului Agier erau lege. Se comentau scrierile domnului Colnet[33], anticarul de pe cheiul Malaquais. Napoleon era nici mai mult, nici mai puţin decât căpcăunul din Corsica. Mai târziu a trebuit să se facă o concesie părerilor epocii, aşa încât domnul marchiz de Buonaparte, locotenent-general al armatelor regelui, a fost primit în istorie.

Aceste saloane n-au rămas multă vreme neîntinate. Încă de prin 1818 începuseră să scoată capul câţiva doctrinari: semn îngrijorător. Erau regalişti, dar parcă îşi cereau iertare că sunt. Tocmai ceea ce făcea mândria celor *ultra* îi cam ruşina pe doctrinari. Erau deştepţi; ştiau să tacă; credinţa lor politică era scrobită cu destulă prestanţă;

---

[30] La Fontenoy, sat din Belgia, mareşalul Mauriciu de Saxa a învins, în 1745, trupele anglo-olandeze. A fost ultima mare bătălie câştigată de armatele franceze sub regimul monarho-feudal. Marengo este localitatea unde Napoleon i-a învins pe austrieci în timpul celei de a doua campanii din Italia (1800).

[31] Personaj din comedia italiană, tip de valet inteligent şi descurcăreţ, devenit popular în Franţa mai ales prin comedia lui Molière, *Vicleniile lui Scapin*.

[32] Ziarist din timpul restauraţiei, directorul ziarului regalist *Le Drapeau blanc* (Drapelul alb). Se alăturase Burbonilor după căderea lui Napoleon, pe care-l slujise mai înainte.

[33] Ziarişti şi scriitori reacţionari din vremea restauraţiei.

trebuiau să izbutească. Purtau totdeauna, şi nici nu le venea rău, numai cravată albă şi haina îmbumbată până pe sub bărbie. Greşeala, sau poate nenorocul partidului doctrinar, a fost că a născocit tinerețea bătrână. Făceau pe înțelepții. Visau să altoiască pe principiul absolut şi excesiv o cârmuire moderată. Uneori, cu o rară istețime, ridicau în fața liberalismului, care pornea să dărâme, un liberalism care voia să păstreze. Îi auzeai spunând: „Fiți îndurători cu regalitatea! A adus destule foloase. Ne-a dat tradiția, evlavia, religia, respectul. Ea reprezintă credința, bravura, cavalerismul, iubirea, statornicia. Îmbină, chiar dacă o face cu părere de rău, măreția nouă a națiunii cu măreția de veacuri a monarhiei. Greşeşte când nu înțelege revoluția, imperiul, gloria, libertatea, ideile cele noi, generațiile tinere, veacul cel nou. Dar aşa cum greşeşte el față de noi, nu greşim oare şi noi câteodată față de el? Revoluția, ai cărei moştenitori suntem, trebuie să aibă înțelegere pentru toate. A lovi în regalitate înseamnă lipsă de liberalism. Ce greşeală şi ce orbire! Franța revoluționară nu respectă Franța istorică, adică nu-şi respectă mama, nu se respectă pe sine însăşi. După 5 septembrie, noblețea monarhiei e tratată aşa cum era, după 8 iulie[34], noblețea imperiului. Ei au fost nedrepți cu vulturul, noi suntem nedrepți cu floarea de crin. Mereu avem ceva de proscris! E de vreun folos că ştergem aurul de pe coroana lui Ludovic al XIV-lea, să răzuim blazonul lui Henric al IV-lea? Râdem de domnul de Vaublanc[35] care ştergea *N*-urile de pe podul Iéna! Dar ce făcea el atunci? Ceea ce facem şi noi azi. Bouvines[36] e al nostru, ca şi Marengo. Florile de crin sunt ale noastre ca şi *N*-urile. Sunt bunurile

---

[34] Date din istoria restaurației Burbonilor: la 8 Iulie 1815, când Ludovic al XVIII-lea s-a înapoiat pentru a doua oara în Franța, dupa înfrângerea lui Napoleon la Waterloo, s-a dezlănțuit teroarea albă împotriva bonapartiştiior; când, la 5 septembrie 1816, acelaşi Ludovic al XVIII-lea a dizolvat prima Cameră a noului regim, speriat de excesele reacțiunii acestei adunări compuse aproape exclusiv din ultraregalişti, s-a inaugurat o scurtă perioadă de liberalism, în timpul guvernului Decazes, în spiritul conciliatoriu al doctrinarilor evocați de V. Hugo.

[35] Ultraregalist fanatic din timpul restaurației, după ce-l servise pe Napoleon. A fost ministru de interne îndată după a doua restaurație (1815), în care calitate a ordonat ştergerea inițialei N (Napoleon) de pe monumentele Parisului.

[36] Localitate unde, în 1214, regele Franței Filip al II-lea August a învins armatele unei coaliții îndreptate împotriva sa de împăratul german Otto al IV-lea şi contele Ferrand al Flandrei. Victoria s-a datorat mai ales trupelor trimise regelui de catre municipalitățile libere din Franța.

noastre. De ce să le micşorăm? Nu trebuie să ne lepădăm de patrie, nici în trecut, nici în prezent. De ce să ne ciuntim istoria? De ce să nu iubim Franța în întregul ei?”

Astfel criticau şi apărau doctrinarii regalismul, dar acesta era deopotrivă de nemulțumit când era criticat, şi de furios când era apărat.

Aşa-numiții *ultra* înseamnă întâia epocă a regalismului. În a doua epocă au venit congregațiile religioase. După elan a venit dibăcia. Să încheiem aici schița noastră.

În cursul acestei povestiri, autorul cărții de față a întâlnit în drumul lui clipa aceasta ciudată din istoria contemporană; a trebuit să arunce în treacăt o privire asupra ei şi să însemneze câte ceva din ciudatele trăsături ale unei lumi astăzi necunoscute. Dar a făcut-o în treacăt şi fără niciun gând amar sau batjocoritor. Amintiri dragi şi pline de evlavie îl leagă de acest trecut, în care a trăit şi mama sa. De altfel, trebuie să spunem că această lume mică îşi avea şi ea măreția ei. Putem zâmbi gândindu-ne la ea, dar n-o putem nici urî, nici disprețui. Era Franța de altădată.

Marius Pontmercy a făcut, ca toți copiii, oarecare studii. Când a ieşit din mâinile mătuşii Gillenormand, bunicul său l-a încredințat unui vrednic profesor, de cea mai curată nevinovăție clasică. Acest suflet tânăr, care de-abia se deschidea, trecu din mâinile unei mironosițe în ale unui pedant. Marius îşi făcu liceul şi pe urmă intră la Facultatea de drept. Era regalist convins şi cumpătat. Îşi iubea prea puțin bunicul, ale cărui glume şi al cărui cinism îl jigneau, şi-şi păstra sufletul închis față de tatăl său.

Era, de altfel, un băiat înfocat şi totuşi stăpânit, nobil, generos, mândru, evlavios, plin de avânt, serios până la asprime şi neprihănit până la sălbăticie.

IV – Sfârşitul tâlharului

Marius şi-a terminat studiile clasice odată cu retragerea din lume a domnului Gillenormand. Moşneagul îşi luă rămas bun de la cartierul Saint-Germain şi de la salonul doamnei de T. şi se mută în cartierul Marais, în casa din strada Filles-du-Calvaire. Avea drept slugi, afară de portar, pe jupâneasa Nicoletta, care o înlocuise pe Magnon, şi pe Basque, cel care se îneca şi gâfâia, despre care am mai vorbit.

În 1827 Marius împlinise şaptesprezece ani. Într-o seară, întorcându-se acasă, îl văzu pe bunicul său cu o scrisoare în mână.

— Marius, îi spuse domnul Gillenormand, mâine vei pleca la Vernon.

— De ce? întrebă Marius.

— Ca să-l vezi pe tatăl tău.

Marius începu să tremure. La orice se aşteptase, dar nu se gândise niciodată că ar putea veni o zi în care să-l cunoască pe tatăl său. Nimic nu putea fi pentru el mai neaşteptat, mai surprinzător şi, la drept vorbind, mai neplăcut. Depărtarea se vedea silită la o apropiere. Nu era mâhnire, era o corvoadă.

În afară de antipatia politică ce i-o purta, Marius era încredințat că tatăl său, acel „soldățoi", cum îi zicea domnul Gillenormand în zilele lui bune, nu-l iubea; despre aceasta nu se putea îndoi, pentru că-l părăsise, lăsându-l pe mâinile altora. Nesimțindu-se iubit, nu iubea nici el. Nimic mai uşor de înțeles, îşi spunea el.

Fu atât de uimit, încât nu întrebă nimic pe domnul Gillenormand.

Bunicul reluă:

— Se pare că e bolnav. Te cheamă. Iar după o clipă de tăcere, adăugă: Du-te mâine dimineață. Cred că pleacă la şase, de la Cour des Fontaines, o diligență care ajunge seara. Ia-o. S-ar zice că trebuie să te grăbeşti.

Apoi mototoli scrisoarea şi o vârî în buzunar. Marius ar fi putut pleca chiar în seara aceea şi a doua zi dimineața ar fi fost lângă tatăl său. O diligență din strada Bouloi făcea pe atunci drumul la Rouen în timpul nopții şi trecea prin Vernon. Nici domnul Gillenormand, nici Marius, nu s-au gândit să-ntrebe.

A doua zi, pe înserat, Marius sosea la Vernon. Tocmai se aprindeau luminile. Întrebă pe primul trecător care-i ieşi în cale unde e „casa domnului Pontmercy".

Căci în gândul lui era de partea restaurației; nu recunoştea nici el că tatăl său ar fi baron şi colonel.

I se arătă locuința. Sună. O femeie veni să-i deschidă cu o lampă mică în mână.

— Domnul Pontmercy, spuse Marius.

Femeia rămase nemişcată.

— Aici stă? întrebă Marius.

Femeia făcu semn că da.

— Aş putea să-i vorbesc?

Femeia făcu semn că nu.

— Sunt fiul lui, reluă Marius. Mă aşteaptă.

— Nu vă mai aşteaptă.

Atunci băgă de seamă că femeia plângea.

Îi arătă cu degetul uşa unei încăperi scunde. Marius intră.

În odaia aceasta, luminată de o lumânare de seu, aşezată pe cămin, se aflau trei bărbaţi. Unul în picioare, altul în genunchi, iar altul, în cămaşă, întins pe podea. Era colonelul. Cu trei zile mai înainte fusese lovit de o congestie cerebrală. La începutul bolii, având o presimţire rea, scrisese domnului Gillenormand chemându-şi fiul. Boala se înrăutăţise. Chiar în seara sosirii lui Marius, bolnavul începuse să aiureze şi cu toată împotrivirea servitoarei, se ridicase din pat strigând: „Nu vine băiatul! Mă duc să-i ies în cale”.

Apoi ieşise din odaie şi căzuse pe podeaua din anticameră. Îşi dăduse sufletul.

Femeia a chemat doctorul şi preotul. Doctorul sosise prea târziu, preotul sosise prea târziu. Fiul sosise şi el prea târziu.

În lumina slabă a lumânării, pe obrazul colonelului, lungit la pământ şi galben ca ceara, se zărea o lacrimă ce se prelinsese din ochiul lui mort.

Ochiul se stinsese, dar lacrima nu se uscase. Lacrima aceasta era întârzierea fiului său.

Marius privi lung la omul acela pe care-l vedea pentru prima şi ultima oară, la chipul lui bărbătesc, vrednic de respect, la ochii deschişi care nu mai priveau, la părul alb, la trupul puternic, pe care se zăreau ici şi colo dungi negre, urma unor tăieturi de sabie şi un fel de stele roşii care erau găuri lăsate de gloanţe. Se uită lung la groaznica cicatrice, care punea pe acest chip pecetea vitejiei, pe chipul unde Dumnezeu pusese pecetea bunătăţii. Se gândi că acest om a fost tatăl lui şi că murise. Totuşi rămase rece.

Mâhnirea pe care o simţea era mâhnirea pe care ar fi simţit-o în faţa oricărui alt om pe care l-ar fi văzut întins, mort la pământ.

Jalea, o jale sfâşietoare, domnea în odaia aceea. Slujnica bocea într-un colţ, preotul se ruga plângând, doctorul îşi ştergea ochii, până şi mortul plângea.

Doctorul, preotul şi femeia, în durerea lor, se uitau la Marius fără o vorbă; era un străin. Marius, prea puţin mişcat, se simţi stângaci şi ruşinat de purtarea sa; îşi ţinea pălăria în mână; îi dădu drumul jos, ca să pară că durerea îi luase puterea s-o mai ţină.

În acelaşi timp simţea ca o remuşcare şi se dispreţuia pentru nepăsarea sa. Dar ce era el de vină? Nu-şi iubea părintele, iată totul!

Colonelul nu lăsase nicio avere. Din vânzarea lucrurilor din casă abia s-au plătit cheltuielile de înmormântare. Servitoarea găsi un

petic de hârtie pe care i-l dădu lui Marius.

Erau aceste cuvinte scrise de mâna colonelului:

„Pentru fiul meu. Pe câmpul de luptă de la Waterloo împăratul m-a făcut baron. Deoarece restaurația îmi tăgăduieşte acest titlu pe care l-am plătit cu sângele meu, fiul meu îl va lua şi-l va purta. Sunt sigur că va fi demn de el.”

Pe dos, colonelul adăugase:

„Tot în lupta de la Waterloo, un sergent mi-a scăpat viața. Omul acesta se numeşte Thénardier. În vremea din urmă mi se pare că ținea un han într-un sat din împrejurimile Parisului, la Chelles sau la Montfermeil. Dacă fiul meu îl va întâlni vreodată, să facă tot ce va putea pentru el.”

Nu din evlavie pentru tatăl său, ci din acel nelămurit respect în fața morții, care stăpâneşte inima oricărui om, Marius luă hârtia şi o puse bine.

De pe urma colonelului nu mai rămase nimic. Domnul Gillenormand puse să i se vândă la haine vechi sabia şi uniforma. Vecinii îi pustiiră grădina şi îi jefuiră florile rare. Celelalte, năpădite de spini şi mărăcini, pieriră.

Marius nu stătuse decât patruzeci şi opt de ore la Vernon. După înmormântare se întorsese la Paris, reluându-şi studiile lui de drept, fără să se mai gândească la tatăl său, ca şi cum acesta n-ar fi trăit niciodată. Colonelul fusese îngropat în două zile şi uitat în trei.

Marius purta doliu la pălărie. Atâta tot.

V – Ca să ajungi revoluționar e bine să mergi la biserică

Marius păstrase din copilărie deprinderea de a merge la biserică. Într-o duminică, ducându-se să asculte liturghia de la Saint-Sulpice, în aceeaşi capelă a sfintei fecioare, unde îl ducea mătuşa lui când era copil, se oprise mai visător şi mai distrat decât de obicei, în dosul unui stâlp şi îngenunchease, fără să bage de seamă, pe un scaun îmbrăcat în catifea pe al cărui spătar era scris numele acesta: „Domnul Mabeuf, epitrop”. Abia începuse slujba, când iată că un bătrân se apropie şi-i spuse lui Marius:

— Domnule, acesta e locul meu.

Marius se ridică îndată şi bătrânul îşi luă scaunul.

După sfârşitul slujbei, Marius rămase îngândurat în biserică, la câțiva paşi de el; bătrânul se apropie din nou şi-i spuse:

— Domnule, vă cer iertare că v-am supărat adineauri şi că vă supăr şi acum; dar trebuie să vă lămuresc, deoarece cu siguranță că m-ați luat drept un om cârcotaş...

— Nu e nevoie, domnule, zise Marius.

— Ba da, răspunse bătrânul, nu vreau să aveți o părere rea despre mine. Vedeți dumneavoastră, eu țin la locul acesta. Mi se pare că slujba e mai frumoasă când o ascult de aici. De ce? Am să vă spun. În locul acesta am văzut venind, ani de-a rândul, nelipsit, la două-trei luni o dată, pe un biet părinte tare cumsecade, care nu avea niciun alt prilej şi niciun alt mijloc să-şi vadă copilul, pe care anumite hotărâri ale familiei îl împiedicau să-l vadă. Stătea aici, la ora când ştia că copilul este adus la liturghie. Micuțul nu bănuia că tatăl lui era acolo. Părintele îşi privea copilul şi plângea. Bietul om! Îl iubea atât de mult! Toate acestea le-am văzut cu ochii mei. Locul acesta e pentru mine ca şi sfințit; şi m-am obişnuit să ascult liturghia de aici. Îmi place mai mult decât strana juruită în care aş avea dreptul să stau ca epitrop. Am şi cunoscut întrucâtva pe acest nefericit. Avea un socru, o mătuşă bogată, rude, nu le prea ştiu bine, care amenințau că vor dezmoşteni copilul, dacă tatăl lui va încerca să-l vadă. Se jertfise pentru ca odată şi odată copilul lui să fie bogat şi fericit. Îl despărțiseră de el din pricina părerilor politice. Eu înțeleg politica, dar sunt unii oameni care nu ştiu unde să se oprească.. Doamne! Pentru că un om a luptat la Waterloo nu înseamnă că e o fiară; nu desparți pentru atâta lucru pe un copil de tatăl său. Era un colonel de-al lui Bonaparte. Cred că a murit. Locuia la Vernon unde am un frate şi se numea Pontmarie sau Montpercy, aşa ceva... Avea o straşnică tăietură de sabie.

— Pontmercy? spuse Marius pălind.

— Tocmai! Pontmercy! L-ați cunoscut cumva?

— Domnule, zise Marius, a fost tatăl meu.

Bătrânul epitrop strigă, împreunându-şi mâinile:

— Ah, dumneata eşti copilul? Da, aşa e. Acum trebuie să fie om în toată firea. Ei bine, bietul meu copil, poți să spui că ai avut un tată care te-a iubit nespus.

Marius îl luă de braț pe bătrân şi-l petrecu până acasă. A doua zi spuse domnului Gillenormand:

— Am pus la cale cu nişte prieteni o partidă de vânătoare. Îmi dați voie să lipsesc vreo trei zile?

— Patru! îi răspunse bunicul. Petrecere bună! Şi, făcând cu ochiul, zise încet către fiică-sa: „Are o drăguță!”

VI – Ce se întâmplă când te întâlneşti cu un epitrop

Se va vedea ceva mai departe unde s-a dus Marius.

Marius lipsi trei zile; apoi se înapoie la Paris, merse de-a dreptul la biblioteca Facultății de drept şi ceru colecția *Monitorului*.

Citi *Monitorul*, toată istoria republicii şi a imperiului, *Memorialul de la Sfânta Elena*[37], toate memoriile, gazetele, buletinele, proclamațiile, pe nerăsuflate. O săptămână întreagă l-au ținut frigurile după ce dăduse pentru întâia oară peste numele tatălui său în buletinele marii-armate. Se duse să vadă generalii sub ordinele cărora servise Georges Pontmercy, între alții pe contele H.[38]

Epitropul Mabeuf, pe care-l revăzuse, îi povesti de traiul de la Vernon, locul unde se retrăsese colonelul, de florile lui, de singurătatea lui.

Marius ajunsese să cunoască bine pe omul acesta minunat care fusese tatăl său; leu şi miel totodată, măreț şi blând.

În tot timpul acesta, prins de cercetările sale care-i luau fiecare clipă şi fiecare gând, aproape că nu se mai întâlnea cu familia Gillenormand. Venea la ora mesei, pe urmă îl căutau, dar nu-l mai găseau. Mătuşa bombănea. Bătrânul Gillenormand zâmbea: „Eh! Se ține după fete!” Câteodată moşneagul adăuga: „Drace! Credeam că e vorba de ceva trecător, dar văd că e o pasiune adevărată!”

Într-adevăr, era o pasiune.

Marius începea să-şi iubească părintele cu patimă.

O schimbare neaşteptată se făcuse în acelaşi timp în ideile lui. Fazele acestei schimbări fură numeroase şi s-au desfăşurat treptat. Credem că este folositor să urmărim pas cu pas aceste faze, arătându-le pe toate, pentru că ele se regăsesc la mulți oameni din vremea noastră.

Istoria pe care îşi aruncase ochii l-a înfricoşat.

---

[37] Document important asupra lui Napoleon şi a timpului său. Cuprinde comentariile şi confidențele lui Napoleon asupra vieții şi faptelor sale, înregistrate de istoricul Emmanuel de Las Cazes, care l-a însoțit pe împărat în insula Sfânta Elena.

[38] Contele H. este chiar tatăl autorului: Leopold-Sigisbert Hugo, fost ofițer în armata lui Napoleon. A participat la multe campanii, mai ales la cele împotriva Spaniei revoltate.

A fost mai întâi ca o lumină orbitoare.

Pentru el republica, imperiul nu fuseseră până atunci decât nişte cuvinte hidoase. Republica, o ghilotină, într-un amurg; imperiul, o sabie în noapte. Privise acum mai de aproape, şi acolo unde se aştepta să găsească numai o beznă înfiorătoare, văzu, cu un fel de surprindere nemaisimțită, în care se amesteca şi teamă şi bucurie, strălucind aştri ca Mirabeau, Vergniaud, Saint-Just, Robespierre, Camil Desmoulins, Danton[39], şi răsărind un soare, Napoleon. Nu mai ştia pe ce lume trăieşte. Se da înapoi orbit de lumină. Puțin câte puțin, după ce-i trecuse prima uimire, se obişnui cu razele ei. Privi faptele păstrându-şi cumpătul şi cercetă oamenii fără groază; revoluția, imperiul răsăreau luminoase în fața ochilor săi de vizionar; două mănunchiuri de oameni şi de întâmplări uriaşe: văzu republica în suveranitatea drepturilor cetățeneşti redate mulțimilor; imperiul, în suveranitatea ideii franceze impuse Europei; văzu înălțându-se din revoluție măreţul chip al poporului şi din imperiu măreața figură a Franței. Şi-şi spuse în fundul cugetului său că toate au fost cum trebuiau să fie.

Ceea ce ochii lui orbiți de lumină nu ajungeau să vadă într-o înfățişare a evenimentelor mult prea sumară, nu credem că e locul să arătăm aici. Constatăm numai evoluția în starea lui de spirit. Progresele nu se înfăptuiesc dintr-odată. Spunând acestea, o dată pentru totdeauna, privitor la cele de mai sus şi la cele ce urmează, pornim mai departe.

Marius îşi dădu seama că până atunci nu înțelesese nici patria, nici părintele. Nu-şi cunoscuse nici tatăl, nici țara, şi-şi lăsase de bună voie un fel de ceață pe ochi. Acum vedea bine; începea pe de o parte să admire, pe de alta să iubească.

Inima îi era chinuită de remuşcări şi de păreri de rău şi se gândea cu deznădejde că tot ce purta în suflet acum nu mai putea împărtăşi decât unui mormânt. O, dacă tatăl său ar fi trăit, dacă l-ar mai fi

---

[39] Oratori şi oameni politici din timpul revoluției. Vergniaud a fost în primele nouă luni ale Convențiunii Naționale liderul partidului girondinilor, care susținea interesele marii burghezii. Louis de Saint-Just, unul din partizanii cei mai credincioşi ai lui Robespierre; membru al Comitetului salvării publice în timpul dictaturii iacobine (1793–94). A organizat apărarea frontierei Rinului împotriva armatelor austro-prusace şi a inspirat decretele din martie 1794, care prevedeau extinderea micii proprietăți la toți cetățenii francezi, prin împărțirea tuturor averilor mari. A pierit sub ghilotină odată cu Robespierre (1794.

avut, dacă Dumnezeu, în îndurarea şi bunătatea lui, ar fi îngăduit ca tatăl său să mai trăiască, cum ar fi alergat la el, cu ce avânt ar fi alergat înaintea lui şi i-ar fi strigat: „Tată, iartă-mă! Eu sunt! Am aceeaşi inimă ca şi tine! Sunt fiul tău!” Cum i-ar fi sărutat părul alb şi l-ar fi scăldat în lacrimi, cum s-ar fi uitat la rana lui, cum i-ar fi strâns mâinile, cum i-ar fi iubit hainele, cum i-ar fi sărutat picioarele! Ah! De ce i-a fost dat părintelui acestuia să moară atât de curând, înainte de vreme, înainte de a i se face dreptate, înainte de a fi fost iubit de copilul său! Inima lui Marius era plină mereu de un suspin care spunea: „Vai!” la fiece bătaie. În acelaşi timp devenea mai serios, mai grav, mai sigur de credinţele şi de gândurile lui. În fiecare clipă luminile noi ale adevărului îi întregeau judecata. Parcă ar fi crescut ceva într-însul. În toată fiinţa lui se simţea acum sporit prin aceste două lucruri noi pentru el: părintele şi patria.

Toate se dezvăluiau acum în faţa lui, ca şi cum ar fi găsit o cheie ascunsă; îşi lămurea ceea ce urâse, pătrunse ceea ce privise cu groază; desluşea acum limpede înţelesul providenţial, dumnezeiesc şi omenesc al lucrurilor măreţe, pe care învăţase să le urască până atunci, şi al oamenilor mari, pe care fusese îndemnat să-i blesteme. Când se gândea la părerile lui dinainte, care nu erau decât cele din ajun şi care totuşi îi păreau acum atât de vechi, se înfuria, apoi zâmbea.

Pe nesimţite, de la reabilitarea tatălui său trecuse în chip firesc la reabilitarea lui Napoleon.

Totuşi, trebuie s-o spunem, nu fără o oarecare greutate.

Încă din copilărie, mintea lui fusese îmbuibată cu ideile partidului lui 1814 asupra lui Bonaparte. Toate prejudecăţile, toate interesele şi instinctele restauraţiei tindeau să-l desfigureze pe Napoleon. Restauraţia îl ura mai grozav chiar decât pe Robespierre. Regaliştii se foloseau cu multă îndemânare de istovirea naţiunii şi de ura maselor. Bonaparte ajunsese un fel de dihanie din basme, şi, ca să-l zugrăvească în închipuirea poporului, partidul lui 1814 îl înfăţişa într-o mie de chipuri cumplite, începând cu ce era groaznic şi totuşi măreţ şi sfârşind cu ce era groaznic până la grotesc, de la Tiberiu[40] până la Căpcăunul mâncător de oameni. Astfel, dacă vorbeai de Bonaparte, erai liber să plângi cu hohote sau să pufneşti în râs, cu condiţia ca ura să dea isonul. Marius nu avusese niciodată alte păreri despre

[40] Al doilea împărat roman (prima jumătate a secolului I), tip de tiran sângeros.

„omul acela” – cum i se spunea. Ele se împletiseră cu dârzenia firii lui. Zăcea în el un omuleț încăpățânat care-l ura pe Napoleon.

Citind istoria, cercetând-o mai cu seamă din acte şi documente, încetul cu încetul, vălul care-l acoperea pe Napoleon se sfâşiase şi ochii lui Marius putură să-l privească în voie. El întrezări ceva nemăsurat de mare şi bănui că până atunci se înşelase asupra lui Napoleon ca şi asupra tuturor celorlalte; în fiecare zi se lămurea mai bine şi începu să urce încet, pas cu pas, la început aproape cu părere de rău, apoi îmbătat şi parcă purtat de o vrajă neînfrântă, mai întâi treptele pline de umbră, apoi cele abia luminate, în sfârşit, pe cele înalte şi strălucitoare ale entuziasmului.

Într-o noapte se afla singur în odăița lui de sub acoperiş. La flacăra lumânării citea cu coatele pe masă, lângă fereastra deschisă. Tot felul de visuri, coborâte parcă din văzduh se împleteau cu gândurile lui. Ce spectacol îți oferă noaptea! Auzi zgomote înfundate care nu ştii de unde vin, îl vezi pe Jupiter, planetă de o mie două sute de ori mai mare decât Pământul, scânteind ca focul; azurul e negru; stele strălucesc; e minunat.

Citea buletinele marii-armate ca nişte ode eroice scrise pe câmpul de luptă. Din când în când dădea peste numele tatălui său; al împăratului era pretutindeni. Marele imperiu îi răsărea înaintea ochilor; simțea un val ce creştea şi i se înălța în suflet; îi părea câteodată că tatăl lui trecea pe lângă el ca o adiere şi-i vorbea la ureche; încetul cu încetul, se petrecea în el ceva ciudat; i se părea că aude răpăitul tobelor, bubuitul tunului, chemarea trâmbițelor, pasul cadențat al batalioanelor, galopul surd şi îndepărtat al cavaleriei; din când în când îşi ridica ochii spre cer şi vedea strălucind în adâncuri fără fund constelațiile uriaşe; apoi îi pleca din nou pe carte şi vedea mişcându-se nedesluşit alte lucruri nemăsurat de mari. I se strângea inima. Se simțea luat şi purtat departe, fremătător şi scuturat de friguri, fără să-şi dea seama ce se petrece în el şi de care poruncă ascultă; se ridică în picioare, întinse amândouă brațele afară pe fereastră, privi țintă întunericul, tăcerea, veşnica nemărginire şi strigă: „Trăiască împăratul!”

Din această clipă, totul se sfârşi. Căpcăunul corsican, uzurpatorul, tiranul, monstrul care fusese amantul surorilor sale, cabotinul care lua lecții de la Talma[41], otrăvitorul Jaffei, tigrul, Buonaparte – toate

[41] Actor foarte admirat pe vremea Iul Napoleon. Excela în tragediile clasice. Aşa-zisele lecții de ținută şi dicțiune pe care le da împăratului sunt o legendă.

pieriră şi făcură loc în cugetul său unei străluciri nedesluşite ce lumina dintr-o înălțime amețitoare palida fantomă a statuii lui Cezar. Pentru Pontmercy împăratul fusese căpitanul preaiubit, pe care-l admiri şi pe care-l urmezi cu credință; pentru Marius el era acum ceva mai mult. Era ziditorul predestinat al puterii franceze, sortită să stăpânească lumea, după cea romană. Era arhitectul făcător de minuni, construind pe ruinele unei prăbuşiri, păşind pe urma lui Carol cel Mare, a lui Ludovic al XI-lea, a lui Henric al IV-lea, a lui Richelieu, a lui Ludovic al XIV-lea, a Comitetului salvării publice[42]. A avut desigur păcatele lui, greşelile lui şi chiar crima lui, căci a fost om; dar a fost împărătesc în greşeală, strălucitor în petele sale, puternic în crimă. A fost mai mult decât atât. A fost întruchiparea Franței, cucerind Europa prin spada pe care-o purta şi lumea prin lumina pe care-o răspândea. Marius văzu în Bonaparte fantasma orbitoare care se va ridica întotdeauna la hotare şi ne va străjui viitorul. Despot, dar dictator; despot ieşit dintr-o republică şi cuprinzând în el o revoluție. Napoleon devenise pentru el omul-popor.

Ca orice nou adept al unei religii, se îmbătase de propria lui convertire. Se avânta prea mult şi mergea prea departe. Aşa era firea lui; odată ajuns pe povârniş, îi era aproape cu neputință să se înfrâneze. Fanatismul sabiei îl cucerea, îngemănându-se în cugetul lui cu ideea de care era înflăcărat. Nu-şi da seama că, pe lângă geniu, el admira forța. În multe privințe începea să se înşele şi altfel. Le înțelegea pe toate. Exista un fel de a te întâlni cu eroarea, mergând în căutarea adevărului. Avea un fel de bună-credință năvalnică ce amesteca totul de-a valma. Pe calea cea nouă pe care apucase, judecând greşelile vechiului regim şi măsurând gloria lui Napoleon, trecea cu vederea împrejurările uşurătoare.

Oricum ar fi fost, făcuse un pas nemăsurat de mare. Acolo unde odinioară văzuse prăbuşirea monarhiei, acum vedea înălțarea Franței. Îşi schimbase punctul de vedere. Ce fusese pentru el apusul era acum răsăritul. Luase un alt drum.

Toate prefacerile acestea adânci se împlineau în sufletul lui fără ca familia să-şi dea seama.

După ce, printr-o străduință bine ascunsă, îşi lepădase vechea sa

---

[42] Organ suprem al puterii executive în timpul Convențiunii Naționale, a treia adunare revoluționară (1793–1795). Însuflețit de Robespierre şi Saint-Just, comitetul a salvat atunci Franța prin măsurile energice luate împotriva reacțiunii din interior, precum şi împotriva duşmanilor care amenințau frontierele, din exterior.

piele de credincios al Burbonilor şi de *ultra*, după ce se lepădase de aristocraţie, de clericalism şi de regalism, când fu de-a binelea revoluţionar, adânc democrat şi aproape republican, se duse la un vapor de pe cheiul Orfèvres şi-şi comandă o sută de cărţi de vizită cu numele: *Baronul Marius Pontmercy.*

Era o urmare foarte întemeiată a schimbării ce se petrecuse în el şi care se datora întru totul tatălui său. Numai că, necunoscând pe nimeni şi neavând la ce uşă să-şi lase cărţile de vizită, le vârî pe toate în buzunar.

Printr-o altă urmare firească, pe măsură ce se apropia de tatăl său, de amintirea lui şi de toate cele pentru care colonelul luptase vreme de douăzeci şi cinci de ani, Marius se îndepărta de bunicul său. După cum am mai spus, încă demult toanele domnului Gillenormand nu-i plăceau deloc. Îi despărţeau toate nepotrivirile dintre un tânăr serios şi un bătrân uşuratic. Veselia lui Géronte jigneşte şi scoate din fire tristeţea lui Werther[43]. Atât timp cât împărtăşeau aceleaşi păreri politice şi aceleaşi idei, acestea durau o punte între Marius şi domnul Gillenormand. Când puntea se prăbuşi, se căscă prăpastia. Mai presus de toate, Marius simţea o revoltă nespusă împotriva domnului Gillenormand la gândul că dintr-o pricină atât de neghioabă îl smulsese fără milă de lângă colonel, lăsând astfel pe tată fără copil şi pe copil fără tată.

Din dragoste pentru tatăl său începu aproape să-l urască pe bunic. Niciunul din aceste gânduri, cum am spus-o, nu i se arătau la faţă. Atâta numai că era din ce în ce mai reţinut, la masă vorbea puţin, iar în casă se arăta rar. Când mătuşa lui îl dojenea, era foarte blând şi spunea că era ocupat cu studiile, cursurile, examenele, conferinţele ş.a.m.d. Bunicul rămase neclintit la părerea lui fără greş: „E îndrăgostit! Cunosc!”

Marius lipsea din când în când de acasă.

— Unde se tot duce? întreba mătuşa.

Într-una din aceste călătorii, totdeauna foarte scurte, se duse la Montfermeil pentru a împlini dorinţa tatălui său şi-l căutase pe fostul sergent de la Waterloo, pe hangiul Thénardier. Thénardier dăduse faliment, hanul se închisese şi nimeni nu mai ştia nimic despre hangiu. În timpul acestei cercetări, Marius lipsise patru zile de acasă.

— Hotărât, nu e în minţile lui! conchise bunicul.

---

[43] Primul, personaj din comedia clasică franceză, tipul bătrânului zănatic; celălalt, eroul romanului *Suferinţele tânărului Werther* de Goethe (1774), tipul tânărului sentimental.

Li se păruse că purta pe piept, sub cămaşă, ceva legat de gât cu o panglică neagră.

VII – O fustă oarecare

Am pomenit de un lăncier.

Era un strănepot al domnului Gillenormand din partea tatălui său şi ducea viața de garnizoană departe de familie şi de orice cămin. Locotenentul Théodule Gillenormand îndeplinea toate condițiile cerute pentru a fi ceea ce se cheamă un ofițer chipeş. Avea un mijloc de domnişoară, un fel vitejesc de a-şi târî sabia şi purta mustața răsucită. Venea foarte rar la Paris; atât de rar, încât Marius nu-l văzuse niciodată. Cei doi veri nu se cunoşteau decât din nume. Théodule, credem că am mai spus-o, era slăbiciunea domnişoarei Gillenormand, care-l prefera, fiindcă nu-l vedea. Când nu vezi pe cineva, poți să crezi că e desăvârşit.

Într-o dimineață, domnişoara Gillenormand-cea-mare se întorsese acasă tulburată, atât cât firea ei de nepăsătoare putea să i-o îngăduie. Marius ceruse din nou voie bunicului său să facă o scurtă călătorie, adăugând: „Cred că voi pleca chiar în seara asta". „Du-te, răspunsese bunicul şi adăugase pentru sine, ridicând a uimire sprâncenele: Iar doarme într-altă parte!" Domnişoara Gillenormand urcase în camera ei foarte intrigată şi aruncase de pe scară acest semn de exclamare: „E prea mult!" şi acest semn de întrebare: „Unde s-o fi ducând?" Bănuia o aventură amoroasă mai mult sau mai puțin îngăduită; umbra unei femei, o întâlnire de dragoste, o taină – şi nu-i displăcea să-şi vâre nasul. Descoperirea oricărui mister are farmecul noutății, unui scandal, şi ființele curate nu disprețuiesc această distracție. Sufletele bisericoase nutresc în ascunzişurile lor o anumită curiozitate pentru lucrurile neîngăduite.

Era deci pradă unei pofte nedesluşite de a cunoaşte secretul unei aventuri amoroase.

Pentru a lupta cu această curiozitate, care o îndepărta de îndeletnicirile ei, recursese la un talent de al său şi începuse să lucreze fir cu fir una din acele broderii de pe vremea împăratului şi a restaurației, unde sunt multe roți de cabrioletă; lucru posomorât, lucrătoare ursuză. Stătea de câteva ore nemişcată pe scaun când se deschise uşa. Domnişoara Gillenormand ridică ochii; locotenentul Théodule se afla în fața ei şi o saluta milităreşte. Scoase un strigăt de fericire. Oricât ai fi de bătrână, de ruşinoasă, de bisericoasă şi de mătuşă, tot

îți place să vezi intrând un ofițer la tine în odaie.

— Tu aici, Théodule? întrebă ea.

— În treacăt, mătuşică.

— Atunci sărută-mă!

— Poftim, făcu Théodule.

Şi o sărută. Mătuşa Gillenormand se duse spre scrin şi-l deschise.

— Stai la noi cel puțin o săptămână?

— Mătuşă, plec diseară.

— Nu se poate.

— Precis.

— Te rog rămâi, Théodule puiule!

— Inima ar spune da, dar datoria nu. Povestea e simplă. Schimb garnizoana. Eram la Melun şi mă trimit la Gaillon. Ca să plec din vechea garnizoană la cea nouă a trebuit să trec prin Paris. Mi-am spus: ia să mă duc s-o văd pe mătuşă-mea.

— Iată pentru osteneala ta.

Domnişoara Gillenormand îi puse în mână zece ludovici de aur.

— Vrei să spui pentru bucuria mea, dragă mătuşica.

Théodule o sărută a doua oară şi domnişoara Gillenormand avu plăcerea să-şi simtă gâtul zgâriat de fireturile uniformei.

— Te duci călare cu regimentul? întrebă ea.

— Nu, mătuşică. Am ținut să te văd. Am o permisiune specială. Calul mi-l duce ordonanța. Eu plec cu diligența. Şi, fiindcă veni vorba, aş vrea să te întreb.

— Ce anume?

— Vărul meu, Marius Pontmercy, pleacă şi el?

— De unde ştii? întrebă mătuşa nemaiputând de curiozitate.

— Îndată ce am ajuns la Paris, m-am dus să-mi rețin un loc.

— Şi?

— Un călător venise înaintea mea şi reținuse un loc pe imperială. Am văzut pe foaie numele lui.

— Ce nume?

— Marius Pontmercy.

— Stricatul! strigă mătuşa. A, vărul tău nu e un băiat cuminte ca tine. O noapte întreagă în diligentă!

— Ca şi mine.

— Dar tu din datorie, el din destrăbălare.

— Ei, drace!

I se întâmplă domnişoarei Gillenormand-cea-mare ceva cu totul neaşteptat: avu o idee. Dac-ar fi fost bărbat, s-ar fi lovit cu palma

peste frunte. Îl întrebă pe Théodule:

— Ştii că vărul tău nu te cunoaşte?

— Eu l-am văzut, dar el n-a binevoit să mă bage în seamă.

— A, aşadar, o să călătoriți împreună?

— El pe imperială, eu înăuntru.

— Unde merge diligenta?

— La Andelys.

— Va să zică acolo se duce Marius?

— Dacă n-o să se oprească cumva în drum, ca mine. Eu mă dau jos la Vernon, ca să iau legătura cu Gaillon. Nu cunosc drumul lui Marius.

— Marius! Ce nume urât! Cine-o fi avut ideea să-i pună numele Marius? Pe tine cel puțin te cheamă Théodule.

— Mi-ar plăcea mai mult să mă cheme Alfred, spuse ofițerul.

— Ascultă, Théodule!

— Ascult, mătuşă.

— Ia bine seama!

— Iau.

— Bine de tot.

— De tot.

— Ei bine, de la o vreme Marius lipseşte cam des.

— Ei, drăcie!

— Călătoreşte într-una.

— Vai! Vai!

— Nu doarme acasă.

— O! O!

— Am vrea să ştim care e pricina.

Théodule răspunse cu liniştea unei statui:

— O fustă oarecare! Şi cu acel râs în doi peri care arata siguranța celui care vorbeşte, adăugă: O fetişcană!

— Desigur! exclamă mătuşa, care crezu că-l aude vorbind pe domnul Gillenormand şi simți cum o convingere nestrămutată țâşneşte din cuvântul *fetişcană*, rostit aproape în acelaşi fel de unchiul cel bătrân, ca şi de nepotul cel tânăr. Fă-mi o plăcere, reluă ea. Urmăreşte-l puțin pe Marius. Nu te cunoaşte şi o să-ți fie uşor. Fiindcă e o fată la mijloc, încearcă s-o vezi. O să ne scrii despre ce e vorba. Asta o să-l distreze pe bunic.

Lui Théodule nu-i plăceau asemenea urmăriri; dar era foarte mişcat de cei zece ludovici de aur şi credea că vor fi urmați şi de alții. Primi însărcinarea şi spuse:

— Cum vrei dumneata, mătuşă. Şi adăugă în sinea lui: „Iată-mă acum şi guvernantă”.

Domnişoara Gillenormand îl îmbrăţişă.

— Théodule, tu n-ai face asemenea prostii. Tu te supui disciplinei, eşti robul regulamentului, eşti omul exactităţii şi al datoriei; tu nu ţi-ai părăsi familia pentru o fustă oarecare.

Lăncierul făcu aceeaşi mutra satisfăcută pe care ar fi făcut-o probabil şi Cartouche[44] dacă ar fi fost lăudat pentru cinstea lui.

În seara care urmă după această convorbire, Marius se urcă în diligenţă fără a bănui că e supravegheat.

Cât despre supraveghetor, primul lucru pe care l-a făcut, a fost să adoarmă. Somnul îi fu adânc şi conştiincios. Argus a sforăit toată noaptea.

Când se făcu ziuă, conducătorul diligenţei strigă:

— Vernon, staţia Vernon! Călătorii pentru Vernon!

Şi locotenentul Théodule se deşteptă.

— Bun, mormăi el pe jumătate adormit, aici cobor.

Pe urmă, memoria limpezindu-i-se încetul cu încetul, se trezi de-a binelea şi se gândi la mătuşa lui, la cei zece ludovici şi la raportul pe care se însărcinase să-l facă despre faptele şi destrăbălările lui Marius. Gândul acesta îl făcu să râdă.

„Poate că nici nu mai e în diligenţă, îşi zise, în timp ce-şi încheia nasturii de la tunica uniformei de mică ţinută. S-o fi oprit la Poissy, ori la Triel, dacă nu s-o fi dat jos la Meulan; s-o fi coborât la Mantes, sau poate la Rolleboise, sau s-o fi dus până la Pacy, putând s-o ia la stânga spre Evreux sau la dreapta spre Laroche-Guyon. Ţine-te după el, mătuşă! Ce naiba o să-i scriu bătrânei?”

În clipa aceea o pereche de pantaloni negri care coborau de pe imperială se arătară la geamul diligenţei.

„O fi Marius?” se întrebă locotenentul.

Era el.

Jos, lângă trăsură, o ţărăncuţă, vârâtă printre cai şi vizitii, întindea flori călătorilor.

— Flori pentru cuconiţele dumneavoastră.

Marius se apropie de florărească şi cumpără cele mai frumoase flori pe care le avea în coş.

„Deocamdată, îşi spuse Théodule sărind din trăsură, iată un amănunt care îmi aţâţă curiozitatea. Cui naiba îi duce florile? Trebuie să

---

[44] Bandit parizian tras pe roată în 1721.

fie o femeie. Un buchet atât de frumos nu poate să fie decât pentru o femeie frumoasă. Aş vrea s-o văd şi eu.”

Şi nu numai pentru îndeplinirea însărcinării primite, ci şi din curiozitate personală, începu să-l urmărească pe Marius, ca un copoi care vânează pe socoteala lui. Marius nu luă seama la Théodule. Femeile elegante coborau din diligență; nu se uita la ele. Parcă nu vedea nimic împrejurul lui.

„Cât e de îndrăgostit!” se gândi Théodule.

Marius se îndreptă spre biserică.

„De minune! îşi zise Théodule. Biserică! Asta e! Întâlnirile de dragoste stropite cu nițică agheazmă sunt cele mai bune. Nimic nu e mai delicios decât o ocheadă care trece pe deasupra lui Dumnezeu.”

Ajuns la biserică, Marius nu intră înăuntru, ci o luă pe la spatele ei, pierzându-se într-unul din ungherele zidurilor din dosul altarului.

„Se întâlnesc afară, îşi spuse Théodule. Să vedem fetişcana!”

Şi înaintă în vârful picioarelor spre ungherul unde dispăruse Marius.

Ajuns acolo, se opri buimăcit.

Marius, cu fruntea în mâini, îngenunchease în iarbă pe un mormânt peste care împrăştie toate florile. La căpătâiul mormântului, în dreptul unei movile de pământ se afla o cruce de lemn negru, pe care scria cu litere-albe numele: COLONELUL BARON PONTMERCY. Îl auzea pe Marius cum plânge în hohote. Iubita era un mormânt.

VIII – Marmura împotriva granitului

Aici venise Marius când lipsise întâia oară din Paris. De aci venea de câte ori domnul Gillenormand spunea: „N-a dormit acasă”.

Locotenentul Théodule îşi pierdu cu totul cumpătul când văzu că e vorba de un mormânt. Simți ceva neplăcut şi ciudat, de care nu putea să-şi dea seama şi care se amesteca cu respectul pentru un mormânt, şi cu respectul pentru un colonel. Se retrase, lăsându-l singur pe Marius în cimitir, şi execută această retragere ca un soldat disciplinat. Moartea i se arăta cu epoleți şi era gata s-o salute milităreşte. Neştiind ce să-i scrie mătuşă-si, se hotărî să nu-i mai scrie de fel; şi, de bună seamă, n-ar fi ieşit nimic din descoperirea făcută de Théodule asupra dragostelor lui Marius, dacă printr-o potrivire tainică, ce se întâlneşte foarte des în viață, întâmplarea de la Vernon n-ar fi avut aproape îndată o urmare la Paris. Marius se întoarse de

la Vernon a treia zi; dis-de-dimineață ajunse acasă la bunicu-său, obosit de cele două nopți petrecute în diligență şi, simțind nevoia să alunge oboseala nesomnului înotând, se urcă repede în odaia lui, stătu numai cât îi trebui ca să-şi lepede haina de drum şi panglica neagră de la gât, şi se duse la baie.

Domnul Gillenormand, sculat dis-de-dimineață, ca toți bătrânii sănătoşi, îl auzi întorcându-se. Se grăbi să urce, cât putu de repede, cu picioarele lui bătrâne, scara mansardei în care locuia Marius. Voia să-l îmbrățişeze şi, în vreme ce-l îmbrățişa, să-l descoase de unde venea.

Dar tânărului îi trebuise mai puțină vreme să coboare decât i-a trebuit bătrânului să urce, şi, când domnul Gillenormand intră în mansardă, Marius nu mai era.

Patul era nedesfăcut şi pe el se vedeau aruncate fără grijă haina şi panglica neagră.

— Asta îmi place! spuse domnul Gillenormand.

Şi după o clipă intră în salon, unde se afla domnişoara Gillenormand lucrând la roțile ei de cabrioletă.

Intrarea fu triumfală.

Domnul Gillenormand ținea într-o mână redingota, în cealaltă panglica de la gât, strigând:

— Victorie! Vom descoperi taina. Vom cunoaşte adevărul adevărat. Vom afla isprăvile acestui prefăcut. Plutim în plin roman! Uite şi portretul.

Într-adevăr, de panglică atârna o cutiuță de piele neagră care aducea cu un medalion.

Bătrânul luă cutia şi-o privi câtva timp, fără s-o deschidă, cu acea plăcere încântată şi mânioasă totodată, pe care ar avea-o un biet flămând pe sub nasul căruia ar trece nişte minunate bucate pentru alții.

— Fără îndoială, zic, aici e un portret. Mă pricep eu! E un talisman care se poartă lângă inimă. Nişte nătărăi! Cine ştie ce slută! Tinerii de azi au gusturi atât de îndoielnice.

— Ei, şi dumneata, tată, zise fata bătrână.

Cutia se deschidea apăsând pe un resort. Nu găsiră înăuntru nimic altceva decât o hârtie împăturită cu grijă.

— De la aceeaşi către acelaşi, spuse domnul Gillenormand pufnind în râs. Ştiu eu ce ştiu. Un bilet de dragoste.

— Hai să-l citim! spuse mătuşa.

Şi-şi puse ochelarii. Deschiseră şi citiră următoarele:

„Pentru fiul meu. Pe câmpul de luptă de la Waterloo împăratul m-a făcut baron. Deoarece restaurația îmi tăgăduieşte acest titlu pe care l-am plătit cu sângele meu, fiul meu îl va lua şi-l va purta. Sunt sigur că va fi demn de el”.

Sentimentul pe care-l avură tatăl şi fiica nu se poate descrie.

Se simțiră înghețați ca de respirația unui cadavru. Nu schimbară o vorbă. Numai domnul Gillenormand spuse în şoaptă, ca şi cum ar fi vorbit cu sine:

— E scrisul soldățoiului ăluia!

Mătuşa se uită la hârtie, o întoarse pe toate fețele, pe urmă o puse din nou în cutie.

Tocmai atunci căzu dintr-un buzunar al redingotei un pachet dreptunghiular, înfăşurat în hârtie albastră. Domnişoara Gillenormand îl ridică şi desfăcu hârtia albastră. Erau cele o sută de cărți de vizită ale lui Marius. Îi dădu una domnului Gillenormand, care citi: *Baronul Marius Pontmercy*. Bătrânul sună. Nicoletta veni. Domnul Gillenormand luă panglica, cutia şi redingota, le aruncă pe toate în mijlocul salonului şi spuse:

— Ia zdrențele astea!

Trecu un ceas lung în cea mai mare linişte.

Bătrânul şi fata bătrână se aşezară unul cu spatele la altul. Fiecare se gândea de bună seamă la acelaşi lucru. După ce trecu acest ceas, mătuşa Gillenormand zise:

— Frumos!

Nu mult după aceea se întoarse şi Marius. Înainte de-a păşi pragul salonului, îl zări pe bunicu-său, care ținea în mână o carte de vizită de-a lui şi care, când îl văzu strigă la el, strivindu-l cu trufia lui burgheză şi batjocoritoare:

— Ia te uită! ia te uită, ia te uită! Eşti baron acum. Felicitările mele! Ce-nseamnă asta?

Marius se roşi puțin şi răspunse:

— Înseamnă că sunt fiul tatălui meu!

Domnul Gillenormand se opri din râs şi spuse aspru:

— Tatăl tău sunt eu.

— Tată-meu, răspunse Marius cu ochii în jos şi cu o înfățişare severă, a fost un om modest şi viteaz, care a slujit în chip glorios republica şi Franța, un om mare în cea mai măreață istorie pe care au făcut-o cândva oamenii. A fost un om care a trăit un sfert de veac pe câmpul de bătaie, ziua sub gloanțe şi ghiulele, noaptea în zăpadă, în

noroi, în ploaie, un om care a cucerit două steaguri, care a fost rănit de douăzeci de ori, care a murit uitat şi părăsit şi care n-a avut decât un singur cusur, acela de-a fi iubit doi ingraţi: ţara şi pe mine.

Era mai mult decât putea s-audă domnul Gillenormand. La cuvântul „republică”, el se ridică, sau, mai bine zis, sări în picioare. Fiecare cuvânt pe care-l rostea Marius îmbujora obrazul bătrânului regalist asemenea unor foale care suflă în cărbuni aprinşi. Din întunecat cum era se făcu roşu, din roşu – purpuriu, şi din purpuriu – ca flacăra.

— Marius! strigă el. Copil blestemat! Nu ştiu ce-a fost tatăl tău. Nu vreau să ştiu. Habar n-am. Ceea ce ştiu e că aceşti oameni n-au fost niciodată altceva decât nişte mizerabili, nişte golani, nişte ucigaşi, nişte revoluţionari, nişte hoţi. Am spus toţi, toţi, toţi! Nu cunosc niciunul; am spus toţi! Ai auzit, Marius? Ia seama bine, eşti tot atât de baron cât e şi papucul meu! Toţi sunt nişte bandiţi care l-au slujit pe Robespierre, nişte tâlhari care l-au slujit pe Bu-o-na-parte! Toţi nişte trădători care-au vândut, l-au vândut pe regele lor legitim, toţi nişte laşi care-au fugit din faţa prusacilor şi a englezilor la Waterloo. Iată ce ştiu. Dacă şi domnul tatăl tău e printre ei, n-am cunoştinţă. Îmi pare rău, cu-atât mai rău! Sluga dumitale!

De data asta parcă Marius ar fi fost jeraticul, şi domnul Gillenormand foalele. Marius tremura tot, nu ştia ce să facă, îşi simţea fruntea încinsă de flăcări. Era ca un preot care vede sfânta împărtăşanie aruncată în vânt, ca un fachir ce vede un necredincios scuipând pe idolul lui. Nu se putea ca astfel de vorbe să fie rostite în faţa lui şi să rămână nepedepsite. Dar ce să facă? Tatăl său fusese călcat în picioare în faţa sa, şi de cine? De bunicul său. Cum era să-l răzbune pe unul, fără să-l jignească pe celălalt? Nu era chip să-şi insulte bunicul, dar nici să nu-şi răzbune tatăl nu se putea. De o parte era un mormânt sfânt, de altă parte părul alb. Câteva clipe se simţi ca un om beat ce se clatină şi-n capul căruia joacă un vârtej. Ridică ochii, îşi privi ţintă bunicul şi strigă cu voce tunătoare:

— Jos Burbonii şi porcul de Ludovic al XVIII-lea!

Ludovic al XVIII-lea murise de patru ani, dar puţin îi păsa.

Din stacojiu cum era, bătrânul se făcu deodată mai alb decât îi era părul din cap. Se întoarse spre un bust al ducelui de Berry[45], care se afla pe cămin, şi se înclină adânc, cu un fel de măreţie ciudată. Apoi

---

[45] Al doilea fiu al contelui d’Artois (regele Carol al X-lea în 1824); a fost asasinat în 1820 de un meseriaş, Louvel, fapt pentru care era considerat martir în cercurile ultraregaliste.

trecu de două ori încet şi în tăcere de-a lungul odăii, de la cămin la fereastră şi de la fereastră la cămin, făcând să scârțâie parchetul sub picioarele lui, ca un om de piatră care ar umbla. A doua oară se plecă spre fiica sa, care fusese de față la această ciocnire şi stătea încremenită în loc, ca o oaie bătrână, şi-i spuse surâzând, cu un zâmbet aproape liniştit:

— Un baron ca domnul şi un burghez ca mine nu pot sta sub acelaşi acoperiş. Apoi deodată, ridicându-se, palid, tremurând, teribil, cu fruntea mărită parcă de răsfrângerea înspăimântătoare a mâniei, întinse brațul spre Marius şi-i strigă: Ieşi afară!

Marius părăsi casa.

A doua zi, domnul Gillenormand spuse fiicei sale:

— Veți trimite acestui băutor de sânge câte şase sute de franci la fiecare şase luni şi să nu mai aud niciodată vorbindu-se despre el.

Şi ca să-şi verse focul ce-l mistuia, vreme de trei luni şi mai bine îi spuse fiicei sale *dumneavoastră*.

Marius, pe de altă parte, ieşise tot atât de furios. O împrejurare despre care trebuie să vorbim îi mărise şi mai mult îndârjirea. Totdeauna se ivesc asemenea mici întâmplări menite să încurce şi mai tare dramele de familie, îndârjirea creşte, cu toate că vina rămâne aceeaşi. Luând la repezeală „zdrențele" lui Marius ca să i le ducă în odaie, aşa cum poruncise bunicul, Nicoletta scăpase, fără să bage de seamă, pe scara întunecoasă de la mansardă, medalionul de piele neagră în care era peticul de hârtie scris de colonel. Nici hârtia, nici medalionul nu s-au mai găsit.

Marius era încredințat că „domnul Gillenormand" – din ziua aceea nu-i mai spuse altfel – aruncase în foc „testamentul tatălui său". Ştia pe dinafară cele câteva rânduri scrise de colonel şi prin urmare nu pierduse nimic. Dar scrisul, hârtia, aceste moaşte sfinte, erau însăşi inima lui. Ce au făcut cu ele?

Marius plecase fără să spună unde se duce şi fără să ştie unde merge, cu 30 de franci în buzunar, cu ceasul şi câteva rufe într-un sac de călătorie. Se urcase într-o trăsură de piață luată cu ora şi se îndreptase, la întâmplare, spre Cartierul latin.

Ce se va întâmpla cu Marius?

CARTEA A PATRA

PRIETENII A.B.C.-ULUI

I – Un grup care ar fi putut să intre în istorie

Epoca aceea, calmă în aparenţă, era străbătută de un fior revoluţionar abia simţit. În văzduh pluteau adieri pornite din adâncurile lui ’89 şi ’92. Tineretul se afla tocmai în perioada aceea când, să ni se îngăduie cuvântul, năpârleşte. Oamenii se schimbau, aproape fără să-şi dea seama, prin însăşi trecerea timpului. Minutarul care se mişcă pe cadran, se mişcă şi în suflete. Fiecare făcea înainte pasul pe care îl avea de făcut. Ilegaliştii deveneau liberali, liberalii deveneau democraţi.

Era ca un flux încărcat de mii de refluxuri. Fluxul are darul să amestece apele; aşa se explică unele contopiri foarte ciudate de idei; lumea iubea în acelaşi timp şi pe Napoleon şi libertatea. Noi facem aici istorie. Acestea erau amăgirile timpului de atunci. Părerile trec prin felurite faze. Regalismul voltairean, o varietate bizară, a avut o pereche nu mai puţin ciudată: liberalismul bonapartist.

Erau şi alte tabere care cugetau mai serios. Unele adânceau principiile, altele preţuiau dreptul. Se pasionau pentru absolut, întrezărind realizări nesfârşite; absolutul, prin însăşi rigiditatea lui, împinge cugetele spre largul zării şi le face să plutească în nemărginire. Nimic nu poate zămisli visul mai bine decât doctrina. Şi nimic nu poate zămisli viitorul mai bine decât visul. Utopia de azi va fi mâine carne şi oase.

Părerile înaintate aveau îndoite temeiuri. Un început de mister ameninţa „ordinea stabilită”, care era vicleană şi suspectă. Un semn cât se poate de revoluţionar. Gândul ascuns al guvernului şi cel al poporului se întâlnesc în încercarea de a se săpa unii pe alţii. Pregătirea răzvrătirilor dă un răspuns premeditării loviturilor de stat.

Pe atunci nu existau încă în Franţa organizaţii vaste şi subversive

de felul *Tugenbund*-ului[1] german sau al carbonarismului italian[2]. Ici şi colo existau totuşi nuclee ascunse care îşi întindeau mai departe ramificaţiile lor.

„Coucourge” începuse să se închege la Aix. La Paris, între alte asociaţii de acest fel, se născuse societatea Prietenii A.B.C.-ului.

Ce erau Prietenii A.B.C.-ului? În aparenţă, o societate pentru educaţia copiilor; în realitate, pentru ridicarea bărbaţilor în putere.

Îşi ziceau Prietenii A.B.C.-ului. „Abeceul”[3], adică începutul învăţăturii, era poporul neştiutor. Prietenii lui se străduiau să-l lumineze. Un joc de cuvinte care nu e de luat în râs. Jocurile de cuvinte sunt uneori foarte serioase în politică; dovadă: *Castratus ad castra*, care a făcut din Narses[4] un general de armată; dovadă: *Barbari et Barberini*[5]; dovadă: *Fueros y Fuegos*[6]; dovadă: *Tu es Petrus et super hanc petram*[7], şi atâtea altele.

Prietenii A.B.C.-ului erau puţini. Era o societate secretă încă în faşă, am spune un fel de clan, dacă un clan ar putea sfârşi prin a da eroi. Se adunau la Paris în două locuri: lângă Hale, într-o cârciumă numită *Corint*, despre care vom vorbi mai târziu, şi lângă Panthéon, într-o cafenea mică din piaţa Saint-Michel, numită cafeneaua *Musain*, azi dărâmată. Cel dintâi din aceste locuri de întâlnire se afla

---

[1] „Liga virtuţii”, organizaţie secretă prusacă, alcătuită din reprezentanţi ai nobilimii liberale şi ai intelectualităţii burgheze. A fost constituită în 1808 pentru a lupta împotriva lui Napoleon.

[2] *Carbonarii*, membrii unei organizaţii secrete revoluţionare, care a existat în Italia în prima treime a secolului al XIX-lea. Ţelul ei principal era eliberarea naţională a Italiei, mai întâi de sub jugul francez şi ulterior de sub cel austriac, precum şi lichidarea instituţiilor feudale absolutiste din micile state italiene şi unificarea Italiei.

[3] A.B.C. în franţuzeşte e pronunţat ca şi *abaissé*: înjosit, aplecat.

[4] Unul din comandanţii de oşti ai împăratului Justinian (prima jumătate a secolului al VI-lea); a recucerit o parte din Italia ocupată de ostrogoţi. Era eunuc. *Castratus ad castra*, joc de cuvinte care se făcea la Roma pe seama generalului bizantin, înseamnă „un castrat în fruntea unei tabere”.

[5] Familie italiană (florentină) din secolele XVI—XVII; unii din membrii ei au devenit cardinali, iar Maffeo Barberini, papă.

[6] Primul termen înseamnă în limba spaniolă culegeri de jurisprudenţe şi de hrisoave regale care acordau privilegii oraşelor şi provinciilor: *fuegos* înseamnă *focuri*. Victor Hugo apropie cele două cuvinte, sugerând că asemenea arhive monarho-feudale sunt destinate focului.

[7] Verset din *Evanghelia lui Matei*: „Tu eşti Petre şi pe această piatră voi zidi biserica mea” (lat.).

în apropiata vecinătate a muncitorilor, cel de-al doilea – a studenților.

Întrunirile obişnuite ale Prietenilor A.B.C.-ului se țineau într-o sală, din dosul cafenelei *Musain*. Sala amintită, destul de departe de cafenea şi legată de ea printr-un coridor foarte lung, avea două ferestre şi o ieşire aproape secretă, pe o scară care dădea în stradela Grès. Obişnuiții acestor întâlniri fumau, beau, jucau cărți şi glumeau. Se vorbea cu voce tare despre toate, iar despre anumite lucruri, în şoaptă. Pe perete era atârnată o hartă veche a Franței din timpul republicii, semn îndestulător pentru a trezi bănuielile unui agent de poliție. Cei mai mulți dintre Prietenii A.B.C.-ului erau studenți care se înțelegeau minunat cu muncitorii. Iată numele celor mai însemnați, care într-o anumită măsură au intrat în istorie: Enjolras, Combeferre, Jean Prouvaire, Feuilly, Courfeyrac, Bahorel, Lesgle sau Laigle, Joly, Grantaire.

Tinerii aceştia erau atât de buni prieteni între ei, încât alcătuiau un fel de familie. Toți, afară de Laigle, erau din sudul Franței.

Grupul lor era vrednic de luat în seamă. Astăzi a pierit în adâncurile nepătrunse ale trecutului. Dar, ajungând la acest moment al dramei, poate că nu e de prisos să îndreptăm o rază de lumină asupra acestor tinere frunți, mai înainte, ca cititorul să le vadă scufundându-se în noaptea unor întâmplări tragice.

Enjolras, pe care l-am pomenit cel dintâi – pentru ce, se va vedea mai târziu – era bogat şi singur la părinți.

Enjolras era un tânăr fermecător, în stare uneori să fie fioros. Era frumos ca un înger. Un Antinous[8] sălbatic. Ai fi spus văzându-i privirea gânditoare că străbătuse odată, în altă viață, apocalipsul revoluției. Îi păstra amintirea, ca şi cum ar fi fost de față. Cunoştea în cele mai mici amănunte fapta cea mare. Fire de războinic şi de mare pontif, foarte ciudată la un tânăr. Oficia şi lupta totodată; în clipa de față era soldat al democrației; pe deasupra frământărilor timpului său, preot iluminat al idealului. Avea privirea adâncă, pleoapele puțin roşii, buza de jos groasă şi uşor disprețuitoare, fruntea înaltă. Ca şi alții de la sfârşitul acelui veac şi începutul acestuia din urmă, care s-au făcut vestiți de timpuriu, era parcă prea tânăr, de o tinerețe proaspătă, de fată, cu toată paloarea ce-i acoperea uneori fața. Era bărbat, dar părea încă un copil. Cei douăzeci şi doi de ani ai săi pă-

---

[8] Tip de frumusețe bărbătească la romanii din ultimele secole ale imperiului, după numele unui sclav grec al împăratului Adrian, devenit favorit al acestuia.

reau abia şaptesprezece. Era grav, şi părea că nu ştie că pe pământ se află şi o ființă numită femeie. Nu avea decât o patimă: dreptatea; numai un gând: să răstoarne orice piedică i-ar sta în cale. Pe muntele Aventin ar fi fost Gracchus[9], pe vremea Convențiunii – Saint-Just. Trandafirii de-abia îi vedea; primăvara n-o băga în seamă; nu auzea păsările cântând: sânul gol al Evadneei nu l-ar fi mişcat mai mult decât pe Aristogiton; pentru el, ca şi pentru Hermodius[10], florile nu erau bune decât să acopere spada. Punea asprime în bucuriile lui. Tot ce nu era republică îl făcea să plece feciorelnic ochii. Era îndrăgostitul de marmură al Libertății. Vorba lui aprigă şi inspirată avea freamătul unui imn.

Deschidea aripile pe neaşteptate. Vai de fata care ar fi cutezat să se apropie de el! Dacă vreo lucrătoare veselă din piața Cambrai sau din strada Saint-Jean-de-Beauvais, văzându-i chipul de licean, gâtul de paj, genele blonde şi lungi, ochii albaştri, pletele cu cârlionții în vânt, obrajii rumeni, buzele proaspete, dinții minunați, ar fi poftit la acest răsărit de soare şi ar fi venit să-şi încerce puterea frumuseții asupra lui Enjolras, o privire neaşteptată şi aspră i-ar fi arătat deodată prăpastia dintre ei şi ar fi învățat-o să nu confunde îngerul curtenitor al lui Beaumarchais cu năprasnicul heruvim al lui Ezechiel[11].

Alături de Enjolras, care era logicianul revoluției, Combeferre era filosoful ei. Deosebirea între logica revoluției şi filosofia ei este că logica poate duce la război, pe când filosofia nu poate ajunge decât la

---

[9] Caius Sempronius Gracchus şi fratele său Tiberius luptaseră în calitate de tribuni să obțină o reformă agrară în favoarea plebei romane. N-au izbutit, fiindcă aristocrația sclavagistă şi-a aparat cu înverşunare latifundiile şi a pus la cale uciderea celor doi tineri. Caius, asediat pe colina Aventinulul din Roma, a pus pe unul din partizanii săi să-l omoare spre a nu cădea în mâinile Senatului (123 î.e.n.).

[10] Aluzii la un episod din istoria vechii Atene: Hermodius şi Aristogiton au urzit o conspirație împotriva lui Hipparc şi Hippias, tirani ai cetății. Au izbutit să-l ucidă numai pe primul şi au fost executați. Ambii conjurați erau tineri austeri, preocupați numai de recâştigarea libertății patriei lor (a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n.). Evadneea era o eroină din ciclul teban al legendelor greceşti vechi, renumită pentru frumusețea ei. S-a aruncat pe rugul soțului ei, Kapaneos, la moartea acestuia.

[11] Unul din profeții izraeliți (secolul al VI-lea î.e.n.). După legenda biblică, ar fi prorocit sfârşitul robiei babiloniene. „Îngerul curtenitor al lui Beaumarchais” este pajul Chérubin din *Nunta lui Figaro*, care, în afară de nume, nu avea nimic comun cu heruvimii răzbunători de păcate din viziunile lui Ezechiel.

pace. Combeferre îl întregea pe Enjolras şi-i îndrepta greşelile. Nu ţintea atât de sus, dar privirea lui era mai cuprinzătoare. Voia să toarne în sufletele oamenilor principiile mari ale ideilor umanitare; zicea: revoluţie, dar civilizaţie. Şi în jurul muntelui prăpăstios el desfăşura larg cerul albastru. De aceea, în toate părerile lui Combeferre se găsea ceva mai uşor de înţeles şi de îndeplinit. Alături de Combeferre aerul revoluţiei era mai uşor de respirat decât lângă Enjolras. După Enjolras revoluţia purcedea din dreptul divin, iar după Combeferre din dreptul natural. Cel dintâi se apropia de Robespierre, cel de-al doilea se alătura lui Condorcet. Combeferre trăia, mai mult decât Enjolras, viaţa omului de toate zilele. Dacă le-ar fi fost dat acestor doi tineri să intre în istorie, unul ar fi fost cel drept, celălalt cel înţelept; Enjolras avea mai multă bărbăţie, Combeferre mai multă omenie. *Vir* (bărbat) şi *homo* (om) – acesta era mica deosebire dintre ei. Combeferre era blând, după cum Enjolras era aspru, amândoi din neprihănire sufletească. Îi plăcea cuvântul *cetăţean* dar mai mult cuvântul *om*. Bucuros ar fi spus *hombre*[12], ca spaniolii. Citea de toate: mergea la teatru; urma prelegerile publice; învăţa de la Arago[13] despre polarizarea luminii, îl încântase o lecţie a lui Geoffroy Saint-Hilaire[14] care explicase îndoita funcţiune a arterei carotide externe şi a celei interne, una din ele hrănind faţa, cealaltă creierul; se ţinea la curent; urmărea ştiinţa pas cu pas; punea faţă-n faţă pe Saint-Simon cu Fourier[15]; dezlega hieroglife; spărgea pietrele pe care le găsea şi făcea geologie; desena din memorie un fluture bombyx[16]; semnala greşelile de limbă din *Dicţionarul Academiei*; studia pe Puységur şi Deleuze[17]; nu proclama nicio certitudine, nici mă-

---

[12] Omule.

[13] Astronom şi fizician francez din prima jumătate a secolului trecut. A făcut parte din guvernul revoluţionar burghez de la 1848 ca ministru de război şi marină.

[14] Naturalist francez din prima jumătate a secolului al XIX-lea. În cursurile şi cărţile sale a susţinut ideea unităţii organice a vertebratelor. A creat embriologia.

[15] Reprezentanţi de frunte ai socialismului utopic francez (prima jumătate a secolului al XIX-lea).

[16] Fluturele a cărui omidă este viermele de mătase.

[17] *Armand de Puységur*, fost ofiţer, s-a ocupat de magnetism şi somnambulism; a scris mai multe volume în apărarea ideilor lui Mesmer. *Joseph Deleuze*, naturalist din timpul restauraţiei. A publicat, între altele, un catalog al colecţiilor Muzeului de istorie naturală din Paris.

car minunile; nu tăgăduia nimic, nici măcar strigoii; frunzărea colecția *Monitorului*; cugeta. Declara că viitorul e în mâna învățătorilor, şi tot ceea ce privea educația îi da de gândit. Voia ca societatea să lucreze neîncetat la ridicarea nivelului intelectual şi moral, la răspândirea ştiinței, la punerea în circulație a ideilor şi la dezvoltarea spiritului celor tineri şi se temea ca nu cumva lipsa de metodă şi sărăcia patrimoniului literar, mărginit la cele două-trei veacuri aşa-zise clasice, cu prejudecățile scolastice şi rutina, să nu facă din liceele noastre un fel de crescătorii artificiale de stridii. Era savant, purist, precis, avea cunoştințe tehnice în toate domeniile, muncea cu sârguință şi era în acelaşi timp „un visător de himere", cum spuneau prietenii săi.

Credea în toate visurile: drumul de fier, înlăturarea durerii în operațiile chirurgicale, fixarea imaginii în camera obscură, telegraful electric, cârma balonului. Aşa după cum nu îl înspăimântau nici zidurile de cetate, pe care superstițiile, prejudecățile şi despotismul le ridicau în fața omenirii. Era dintre cei ce cred că până la urmă ştiința va învinge. Enjolras era un şef; Combeferre, o călăuză. Ai fi vrut să lupți alături de cel dintâi şi să porneşti la drum cu celălalt. Nu că n-ar fi fost şi Combeferre în stare să lupte; era gata oricând să se ia de piept cu orice piedică şi s-o atace cu toată puterea lui vijelioasă. I-ar fi plăcut însă mai mult să ajute omenirii la împlinirea destinelor ei, puțin câte puțin, prin învățarea adevărurilor eterne, prin promulgarea legilor pozitive; şi, între două feluri de lumini, ar fi ales mai curând pe cea care străluceşte decât pe cea care arde. Un foc poate lumina ca aurora, e adevărat, dar de ce să n-aştepți să se facă ziuă? Vulcanul luminează, dar şi mai bine luminează zorile. Combeferre ar fi ales mai degrabă neprihănirea frumosului decât vâlvătaia sublimului. O lumină învăluită de fum, un progres înfăptuit prin violență nu mulțumea decât pe jumătate sufletul lui blând şi cumpătat. Goana oarbă a unui popor spre adevăr, un nou '93 îl înspăimântau; totuşi, lâncezeala îl mâhnea şi mai mult, simțind în ea putreziciunea şi moartea; la drept vorbind, îi plăcea mai degrabă spuma izvorului curat, decât miasmele mlaştinii; şuvoiul limpede al râului, decât apa stătută a smârcurilor; cascada Niagara mai mult decât lacul Montfaucon. Pe scurt, nu voia nici zăbava, dar nici graba. În timp ce furtunoşii lui prieteni, îndrăgostiți donchijoteşti ai absolutului, doreau din suflet şi aşteptau minunatele întâmplări ale revoluției, Combeferre înclina să lase în voie progresul, progresul cel bun, mai puțin clocotitor poate, dar curat; metodic, dar fără pată; răbdă-

tor şi liniştit, dar imperturbabil. Combeferre s-ar fi rugat în genunchi pentru ca viitorul ce se apropia să fie fără păcat şi să nu tulbure cu nimic marea revoluție virtuoasă a popoarelor. „Binele trebuie să fie nevinovat”, spunea el neîncetat. Într-adevăr, dacă în măreția ei, revoluția priveşte țintă spre un ideal strălucitor şi se avântă către el printre fulgere, cu gheare de foc şi de sânge, frumusețea progresului este aceea de a fi nespălat; între Washington şi Danton e aceeaşi deosebire, ca între un înger cu aripi de lebădă şi un înger cu aripi de vultur.

Jean Prouvaire era, putem spune, şi mai blând decât Combeferre. El se numea Jehan, după un gust nevinovat al vremii aceleia, gust ce se îmbina cu mişcarea puternică şi adâncă din care izvorâse şi studiul atât de necesar al evului mediu. Jean Prouvaire era îndrăgostit, avea o floare într-o glastră pe care o îngrijea, cânta din flaut, făcea versuri, iubea poporul, îl durea soarta femeii, plângea de mila copilului; avea aceeaşi încredere în viitor ca şi în Dumnezeu şi mustra revoluția că tăiase un cap regesc, capul lui André Chénier[18]. Avea un glas de obicei fraged şi dintr-odată bărbătesc. Era un cărturar, un erudit, aproape un orientalist. Mai presus de toate era bun şi, lucru uşor de înțeles pentru cine ştie cât de aproape e bunătatea de măreție, în poezie îi plăceau elanurile spre nemărginire. Ştia italiana, latina, greaca şi ebraica; se folosea de ele ca să citească numai patru poeți: pe Dante, pe Iuvenal[19], pe Eschyl şi Isaia. În franțuzeşte citea mai bucuros pe Corneille decât pe Racine şi prefera pe Agrippa d’Aubigné[20] lui Corneille. Hoinărea pe câmpul plin de ovăz sălbatic şi de albăstrele şi urmărea norii de pe cer aproape tot aşa cum urmărea întâmplările politice. Sufletul lui avea două atitudini: una față de om, alta față de Dumnezeu. Învăța sau cugeta. Toată ziua era preocupat de problemele sociale: salariul, capitalul, creditul, căsătoria, religia, libertatea de a gândi, libertatea de a iubi, educația, pedeapsa, mizeria, dreptul de asociație, proprietatea, producția şi repartizarea bunurilor; întrebările care acoperă cu întuneric furnicarul omenesc;

---

[18] Poetul francez André Chénier a fost ghilotinat în 1794 pentru atitudinea lui contrarevoluționară. Cea mai mare parte a operei lui (idile, epistole, fragmente de poeme) a apărut postum, în 1819.

[19] Poet satiric latin din a doua jumătate a secolului I. A biciuit, cu o deosebită virulentă, viciile aristocrației romane din timpul său.

[20] Poet francez din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, unul din conducătorii protestanților în timpul războaielor religioase. Principala sa operă, poemul *Tragicele*, este un aspru rechizitoriu făcut bisericii catolice.

iar seara se uita la stele, lumea imensă a spațiilor cereşti. Ca şi Enjolras, era bogat şi singur la părinți. Vorbea cu blândețe, punea capul în pământ, pleca ochii, zâmbea încurcat, se îmbrăca prost, se mişca stângaci, se roşea din nimic, era foarte sfios; altminteri, plin de curaj.

Feuilly lucra evantaiuri, era orfan de tată şi de mamă, câştigând anevoie trei franci pe zi şi neavând decât un gând: să dezrobească lumea. Mai avea şi o altă grijă; să învețe; învățătura era pentru el tot un mijloc de a se dezrobi! Învățase singur să scrie şi să citească; tot ce ştia învățase singur. Feuilly era mărinimos. Îmbrățişarea lui nu cunoştea margini. Orfanul acesta înfiase întreaga omenire. Lipsit de mamă, îşi închinase gândurile patriei. Nu voia să rămână pe pământ un om fără țară. Cu marea putere de pătrundere caracteristică omului din popor, descoperise ceea ce numim noi astăzi *principiul naționalităților*. Învățase istoria dinadins ca să aibă temeiuri de răzvrătire. În acest cerc de tineri utopişti, îngrijorați mai ales de soarta Franței, el înfățişa ceea ce era dincolo de hotare. Specialitatea lui era Grecia, Polonia, Ungaria, România, Italia. Pomenea mereu aceste nume de țări, şi unde se potrivea, şi unde nu, cu stăruința cuvenită cauzelor drepte. Turcia stăpână pe Tesalia şi pe Creta, Rusia stăpână pe Varşovia, Austria stăpână pe Veneția – acestea îl scoteau din sărite. Dintre toate, lovitura cea mai mare, de la 1772, îl făcea să se revolte. Nu există elocvență mai convingătoare decât aceea a adevărului rostit cu indignare. Feuilly era un orator de felul acesta. Nu mai isprăvea cu data mârşavă: 1772; cu acel popor nobil şi viteaz ucis prin trădare, cu acea crimă în trei, cu acea capcană nemaipomenită, care a slujit de atunci ca model pentru sfâşierea şi desființarea atâtor state, atâtor națiuni nobile, jefuite, ca să spunem aşa, de actul lor de naştere. Toate atentatele sociale din epoca noastră se trag de la împărțirea Poloniei. Sfâşierea Poloniei, iată teorema ale cărei corolare sunt toate crimele politice de-acum. Se împlineşte aproape un veac, de când n-a fost tiran, nici trădător care să nu fi vizat, omologat, contrasemnat şi parafat *ne varietur*[21] împărțirea Poloniei.

În dosarul trădărilor moderne, aceasta e cea dintâi. Congresul de la Viena a copiat această crimă înainte de a o săvârşi pe a sa. 1772 a dat semnalul vânătoarei de oameni; 1815 a adus cu sine împărțirea prăzii.

Aşa sunau de obicei cuvântările lui Feuilly. Lucrătorul sărac luase

---

[21] Ca să nu fie nimic schimbat (lat.).

sub ocrotirea lui dreptatea şi dreptatea îl răsplătea înălțându-l. Într-adevăr, dreptatea trăieşte în veşnicie. Varşovia nu poate fi a țarilor, aşa cum Veneția nu poate fi a nemților. Degeaba îşi pun în joc regii iscusința şi onoarea lor. Mai curând sau mai târziu, patria înecată se ridică şi iese pe deasupra. Grecia e iarăşi Grecia, Italia e mereu Italia. Contestația pe care dreptul o ridică împotriva stării de fapt nu se şterge niciodată, nu se prescrie niciodată. Furtul în dauna unui popor nu se prescrie. Aceste escrocherii sfruntate n-au niciun viitor. Nu se şterge pecetea unei națiuni aşa cum ştergi prețul de pe o batistă.

Courfeyrac avea un tată care se numea domnul de Courfeyrac. Una din ideile greşite ale burgheziei din timpul restaurației era aceea de a crede în *particula nobleței*. Această minusculă prepoziție n-are nicio însemnătate. Dar burghezii din vremea *Minervei*[22] prețuiau aşa de mult pe bietul *de*, încât te simțeai obligat să-l laşi deoparte. Domnul de Chauvelin îşi zicea domnul Chauvelin, domnul de Caumartin – domnul Caumartin, domnul de Constant de Rebecque – Benjamin Constant, domnul de Lafayette – domnul Lafayette[23]. Courfeyrac nu voise să rămână nici el mai prejos şi se numi scurt: Courfeyrac.

Am putea, în ceea ce priveşte pe Courfeyrac, să ne oprim aici şi să ne mărginim a adăuga: Courfeyrac, vezi Tholomyès.

Courfeyrac avea într-adevăr această vervă a tinerilor care s-ar putea numi drăceasca frumusețe a minții.

Mai târziu dispare, ca drăgălăşenia unei pisicuțe, iar toată această zveltețe se sfârşeşte pe două picioare la burghez şi pe patru labe la motan.

Generațiile care trec prin şcoli, tinerii recruți care se perindă unii după alții îşi trec din mână în mână, *quasi cursores*[24], acest fel de spirit aproape acelaşi totdeauna, aşa că, precum spuneam, primul venit care l-ar fi ascultat în 1828 pe Courfeyrac ar fi crezut că-l aude pe Tholomyès în 1817. Numai că acest Courfeyrac era un băiat de treabă. În ciuda asemănărilor minții, deosebirea între Tholomyès şi el era mare. Omul ascuns în fiecare din ei era cu totul altul la cel dintâi, decât la cel din urmă. În Tholomyès era un procuror, în

---

[22] Este vorba de revista *La Minerve française* din vremea restaurației, hebdomadar politic al burgheziei liberale publicat de Benjamin Constant.

[23] Conducători ai partidului liberal în timpul restaurației.

[24] Ca nişte alergători (lat.).

Courfeyrac, un cavaler medieval.

Enjolras era şeful, Combeferre călăuza, Courfeyrac era miezul, focarul. Ceilalți răspândeau mai multă lumină, el da mai multă căldură; e drept că avea toate însuşirile unui focar; rotunjimea şi radiația.

Bahorel luase parte la mişcarea sângeroasă din iunie 1822, cu prilejul înmormântării tânărului Lallemand[25].

Bahorel era un băiat plin de voie bună, dar cam destrăbălat, cumsecade, mână spartă, darnic până la risipă, vorbăreț până la elocință, îndrăzneț până la obrăznicie, un om cum nu se poate mai bun; cu jiletca bătătoare la ochi şi cu idei roşii ca focul; mare scandalagiu, nimic nu-i plăcea mai mult decât cearta, afară numai de răscoală; şi nimic nu-i plăcea mai mult ca o răscoală, afară numai de o revoluție; totdeauna gata să spargă un geam, să scoată pietrele din caldarâmul străzii, să dărâme un guvern, ca să vadă ce urmare ar avea.

Era student de unsprezece ani. Frunzărea dreptul, dar nu-l învăța. Îşi luase drept deviză: *niciodată avocat*, şi drept blazon o măsuță de noapte în care întrezărea toca în patru colțuri[26]. De câte ori trecea prin fața Facultății de drept, ceea ce i se întâmpla rar, îşi încheia redingota, căci paltonul nu apăruse încă, şi se deda la unele precauțiuni igienice. Spunea despre portalul facultății: „Ce moşneag frumos!” Iar despre decanul ei, domnul Delvincourt: „Ce monument!” Cursurile erau pentru el subiect de cântece, iar profesorii prilej de caricaturi. Cheltuia, ca să nu stea degeaba, o sumă destul de frumuşică: vreo trei mii de franci. Părinții lui erau țărani pe care-i deprinsese să-şi respecte feciorul.

Spunea despre ei: „Sunt țărani, nu-s burghezi; vezi, de aceea sunt deştepți”.

Bahorel, având anumite toane, era clientul mai multor cafenele. Toți ceilalți îşi aveau localul lor; el nu. Hoinărea. A rătăci e omenesc; a hoinări e parizian. Bahorel, minte pătrunzătoare, era un gânditor mai adânc decât părea.

Făcea legătura între Prietenii A.B.C.-ului şi alte grupuri, ce abia începuseră să se lege, dar care aveau mai târziu să se închege.

În soborul acesta de capete tinere era şi unul pleşuv.

Marchizul d’Avaray, pe care Ludovic al XVIII-lea îl făcuse duce, pentru că-l ajutase să se urce într-o trăsură de piață în ziua când a

---

[25] Victimă a terorii dezlănțuite în Franța de ultra-regalişti; înmormântarea lui a prilejuit o manifestare a burgheziei liberale împotriva restaurației.

[26] Toca în patru colțuri este purtată de magistrații tribunalelor franceze.

emigrat, povestea că în 1814, la întoarcerea sa în Franța, pe când regele cobora la Calais, un om i-a întins o jalbă: „Ce ceri?” îl întrebă regele. „Sire, o stație de diligență.” „Cum te cheamă?” „L'Aigle”[27]. Regele se încruntă, se uită la iscălitura de pe jalbă şi văzu numele scris astfel: *Lesgle*. Această ortografie prea puțin bonapartistă mişcă pe rege, care începu să zâmbească. „Sire, spuse din nou omul cu jalba, un străbunic al meu a fost argat la câini şi i s-a spus Lesgueules[28]. Din această poreclă mi-a ieşit numele. Eu mă numesc Lesgueules, prescurtat Lesgle şi din greşeală L'Aigle.” Regele încetă să zâmbească. Mai târziu dădu omului stația de diligență de la Meaux, dinadins sau din greşeală.

Pleşuvul grupului A.B.C. era fiul acestui Lesgle sau Lègle şi iscălea Laigle (de Meaux)[29]. Ca să scurteze, camarazii îi ziceau Bossuet.

Bossuet era un băiat vesel şi fără noroc. Specialitatea lui era să nu izbutească în nimic. În schimb, făcea haz de toate. La douăzeci şi cinci de ani era chel. Tatăl său reuşise să se pricopsească cu o casă şi un petec de pământ; dar fiul nu avusese altceva mai bun de făcut decât să piardă într-o întreprindere fără noroc şi casa şi pământul. Nu-i rămăsese nimic. Era citit, era deştept, dar nu izbutea în nimic. Toate îi ieşeau anapoda, în toate se înşela, tot ce clădea se dărâma peste el. Dacă spărgea lemne, îşi tăia un deget. Dacă avea o iubită, afla în curând că fata mai are un prieten. În fiece clipă i se întâmpla un necaz; de aceea era vesel. Spunea: „Locuiesc sub un acoperiş de olane care cad”. Nu se mira niciodată, căci la rău se aştepta oricând, rămânea senin în fața nenorocului, iar când soarta îi juca vreo festă, râdea ca unul ce ştie de glumă. Era sărac, dar sacul cu hazuri era totdeauna plin. Ajungea repede la ultimul gologan, dar niciodată la ultimul hohot de râs. Când necazul îi păşea pragul, îl saluta ca pe o veche cunoştință; se întâlnea cu necazul şi îl bătea pe burtă; cu soarta rea era aşa de bun prieten, încât îi spunea pe nume: „Bună ziua, Piază-rea!”

Această prigoană a destinului îl făcuse isteț. Scotea bani şi din piatră seacă. N-avea lețcaie, dar găsea totdeauna câțiva franci când i se năzărea să facă „cheltuieli nesăbuite”. Într-o noapte merse până acolo încât mâncă „o sută de franci” la o masă cu o pupăză flecară, ceea ce îl făcu să spună în toiul chefului: „Fată de cinci galbeni, ia tra-

[27] Vulturul.
[28] Boturile.
[29] *L'Aigle de Meaux* — vulturul din Meaux; aşa i se spunea lui Bossuet.

ge-mi cizmele!”

Bossuet se îndrepta încet spre cariera de avocat. Învăța dreptul în felul lui Bahorel. Bossuet nu prea avea locuință; uneori n-avea chiar deloc. Se oploşea când la unul, când la altul, de cele mai multe ori la Joly. Joly urma medicina. Era cu doi ani mai tânăr decât Bossuet.

Joly era tânărul bolnav închipuit. Studiul medicinii îl făcuse să fie mai mult bolnav decât medic. La douăzeci şi trei de ani avea toate bolile şi-şi petrecea viața cercetându-şi limba în oglindă. Spunea că omul se magnetizează ca un ac, şi în camera unde dormea îşi punea patul cu capul la miazăzi şi cu picioarele la miazănoapte, pentru ca circulația să nu-i fie stingherită în timpul nopții de marele curent magnetic al globului pământesc.

Când era furtună, îşi pipăia pulsul. Altminteri, era cel mai vesel dintre toți. Toate aceste nepotriviri – tânăr, maniac, plăpând şi vesel – se împăcau bine între ele şi dădeau o făptură plăcută şi originală, căreia camarazii îi ziceau: Jolllly. „Îți poți lua zborul pe patru aripi”[30], îi spunea Jean Prouvaire.

Joly avea obiceiul să miroasă cu nasul mânerul bastonului – semnul unei minți pătrunzătoare.

Aceşti tineri, atât de deosebiți şi despre care la urma urmei n-ar trebui să vorbim decât cu seriozitate, aveau toți aceeaşi credință: progresul.

Toți coborau direct din revoluția franceză. Până şi cei mai uşuratici rosteau cu evlavie data de ’89. Părinții lor, fireşte, erau sau fuseseră constituționalişti, regalişti, doctrinari; dar lor ce le păsa? Acel talmeş-balmeş dinaintea lor nu-i privea; ei erau tineri; în vinele lor curgea sângele curat al principiilor revoluției. Ei se declarau fără nicio rezervă pentru dreptul inalterabil şi datoria absolută.

Ucenici sau inițiați, ei plămădeau pe ascuns un ideal al lor.

Printre toate aceste inimi pătimaşe şi toți aceşti credincioşi ai unei convingeri, se afla şi un sceptic. Cum de se pripăşise acolo? Prin juxtapunere. Scepticul se numea Grantaire şi iscălea de obicei prin acest rebus: R[31]. Grantaire era un om care se ferea să aibă o credință. Era, de altfel, unul dintre tinerii care învățase mai mult în timpul anilor lor universitari la Paris. Ştia că la cafeneaua *Lemblin* se găsea cea mai bună cafea şi că la cafeneaua *Voltaire* se află cel mai bun biliard; că la *Ermitage*, pe bulevardul Maine, erau plăcinte gustoase

[30] Litera L se pronunță ca şi cuvântul *aile* – aripă.
[31] *Grantaire (Grand R)* – R mare.

şi fete vesele; pui la grătar la mătuşa Saguet; că cei mai buni țipari în sos de vin sunt la bariera Cunette şi un vinişor alb de soi la bariera Combat. Cunoştea toate locurile unde se găseau lucruri bune. Era meşter mare în lupta cu picioarele, cunoştea câteva dansuri şi mânuia cu îndemânare bastonul. Pe deasupra, straşnic băutor. Era peste măsură de urât. Irma Boissy, cea mai drăguță pantofăreasă din vremea aceea, înfuriată pe urâțenia lui, dăduse această sentință: „Grantaire ăsta e de nesuferit”. Dar el era atât de îngâmfat, încât nimic nu-l atingea. Se uita țintă şi galeş la toate femeile, cu aerul că spune: „dac-aş vrea” şi căuta să-i facă pe tovarăşii lui să creadă că avea căutare.

Cuvintele acestea: dreptul poporului, drepturile omului, contractul social, revoluția franceză, republica, democrația, umanitatea, civilizația, religia, progresul – nu însemnau aproape nimic pentru Grantaire. Zâmbea când le auzea. Scepticismul, această putreziciune a cugetării, nu-i lăsase nicio idee teafără în minte. Trăia zeflemisind. Axioma lui era: „Nu există decât o singură certitudine: paharul meu, când e plin”. Râdea de toate credințele partidelor; râdea de frate-său ca şi de taică-său; de Robespierre cel tânăr ca şi de Loizerolles.[32] „Ce-au câştigat dacă au murit?” zicea el. Despre crucea pe care a fost răstignit Isus spunea: „Iată o spânzurătoare care şi-a făcut datoria”. Muieratic, jucător de cărți, chefliu, deseori beat, cânta mereu, spre neplăcerea tinerilor visători, aria: *Trăiască Henric al IV-lea; Ne plac fetele şi vinul cel bun.*

De altfel, acest sceptic avea şi el un Dumnezeu. Dumnezeul lui nu era o idee, o credință, o artă, o ştiință; era un om: Enjolras. Grantaire îl iubea; se uita la el ca la soare. Acest om care se îndoia de toate, acest om anarhic – de cine oare se legase din toată această falangă de spirite absolute? De cel mai absolut dintre ei. Prin ce anume îl subjugase Enjolras? Prin ideile lui? Nu; prin caracterul lui. Acest fenomen se observă foarte des. Un sceptic care se alipeşte unui credincios e un lucru firesc, ca legea culorilor complementare. Ne atrage tocmai ceea ce ne lipseşte. Nimeni nu iubeşte mai mult lumina decât orbul. O pitică se prăpădeşte după falnicul tambur-major. Broscoiul e me-

---

[32] Fost administrator al Arsenalului din Paris în ultimii ani ai monarhiei. Întemnițat, împreună cu fiul său, în timpul dictaturii iacobine, auzi că fiul său este chemat spre a fi ghilotinat; cum acesta dormea, se prezentă în locu-i şi-i salvă viața, întrucât faptul s-a petrecut cu două zile înaintea căderii lui Robespierre. Fratele mai tânăr al lui Robespierre a ținut să-l întovărăşească şi la moarte (1794).

reu cu ochii la cer. De ce? Ca să vadă pasărea zburând. Lui Grantaire, în care se cuibărise îndoiala, îi plăcea să vadă cum clocoteşte credinţa în Enjolras. Avea nevoie de Enjolras. Fără să-şi dea bine seama şi fără să încerce să-şi lămurească de ce, firea lui curată, sănătoasă, tare, dreaptă, aspră, nevinovată îl fermeca. Admira din instinct tot ce era opus firii lui. Ideile lui lipsite de vlagă, şovăielnice, destrămate, bolnave, pocite se agăţau de Enjolras ca de o şiră a spinării. Slăbiciunea lui morală se sprijinea pe tăria aceasta. Grantaire lângă Enjolras se simţea iarăşi cineva. Erau, de altfel, în el însuşi două firi ce păreau că nu pot sta împreună. Era batjocoritor şi totodată prietenos. Nepăsător şi totodată iubitor. Spiritul său nu avea nevoie de credinţă, dar inima lui nu putea trăi fără prietenie. Adâncă nepotrivire, căci dragostea e o credinţă. Aşa era firea lui. Sunt oameni născuţi parcă anume pentru a fi cealaltă parte a medaliei. Aceştia sunt Pollux, Patrocle, Nisus, Eudamidas, Ephestion, Pechméja.[33]

Ei nu trăiesc decât sprijinindu-se pe altul. Numele lor e partea a doua şi nu se scrie decât cu conjuncţia „şi” dinainte, viaţa lor nu e a lor. E cealaltă faţă a unui destin care e al altuia. Grantaire era unul dintre aceşti oameni. Era cealaltă faţă a lui Enjolras. S-ar putea spune că astfel de înrudiri încep cu alfabetul. În şiragul literelor, *O* şi *P* sunt nedespărţite. Poţi spune cum vrei, *O* şi *P* sau Oreste şi Pylade”[34].

Grantaire, adevărată umbră a lui Enjolras, se aciuase în cercul acestor tineri. Acolo trăia, numai în mijlocul lor se simţea bine şi se ţinea de ei ca scaiul. Cea mai mare bucurie a lui era să-i vadă cu ochii împăienjeniţi de vin, în jurul lui, să-i simtă trăind. Iar ceilalţi îl îngăduiau printre ei din pricina veseliei lui.

Enjolras, credinciosul, îl dispreţuia pe sceptic, iar Enjolras, cumpătatul, îl dispreţuia pe beţivan. Îl privea cu o milă dispreţuitoare. Grantaire era un Pylade respins. Mereu bruftuit de Enjolras, repezit cu asprime şi mereu izgonit, se întorcea mereu la el şi spunea privindu-l: „Frumoasă marmură!”

II – Discursul funebru al lui Bossuet pentru Blondeau

Într-o după-amiază care avea, după cum se va vedea, o oarecare legătură cu întâmplările povestite mai sus, Laigle de Meaux stătea

---

[33] Prieteni credincioşi ai unor personaje ilustre, sau iluştri ei înşişi prin prietenia lor credincioasă.

[34] Pylade, prieten al lui Oreste, fiul lui Agamemnon, în mitologia greacă.

rezemat leneş de uşa cafenelei *Musain*. Părea o cariatidă în concediu; nu sprijinea decât propria ei visare. Se uita la Piața Saint-Michel. Visătorii stau rezemați ca şi cum ar fi, aşa zicând, culcați de-a-npicioarelea. Laigle de Meaux se gândea fără tristețe la o mică neplăcere care i se întâmplase cu două zile înainte la facultate şi care îi schimba oarecum planurile personale de viitor, şi aşa destul de nelămurite.

Visarea lui n-a împiedicat trecerea unei cabriolete şi nici pe visător s-o vadă trecând. Laigle de Meaux, ai cărui ochi rătăceau în neştire, văzu prin negurile acestei visări un vehicul cu două roți ce străbătea piața la pas, nehotărât parcă. Ce urmărea cabrioleta? De ce mergea la pas? Laigle se uită la ea. Lângă vizitiu stătea un bărbat tânăr şi la picioarele tânărului un sac de călătorie, foarte încăpător. Pe stofa sacului era cusut un bilet, pe care scria cu litere mari negre: Marius Pontmercy.

Citind acest nume, Laigle tresări:

— Domnul Pontmercy!

La strigătul acesta, cabrioleta se opri.

Tânărul, care părea şi el cufundat în gânduri, ridică ochii:

— Poftim?

— Dumneata eşti domnul Marius Pontmercy?

— Da, eu.

— Te căutam, rosti Laigle de Meaux.

— Cum aşa? întrebă Marius, căci el era. Venea de la bunicul său şi se afla în fața unui chip pe care nu-l văzuse niciodată. Eu nu te cunosc.

— Nici eu nu te cunosc, răspunse Laigle.

Marius crezu că avea de-a face cu un mucalit, care a pus la cale o farsă în plină stradă. Şi tocmai în clipa aceea nu-i ardea de glumă. Încruntă sprâncenele. Laigle de Meaux, netulburat, urmă:

— Ai fost alaltăieri la facultate?

— Poate.

— Ba e sigur.

— Eşti student? îl întrebă Marius.

— Da, domnule. Ca şi dumneata. Am intrat alaltăieri, din întâmplare, la curs. Ştii, câteodată ne trece prin cap şi o asemenea năzbâtie. Profesorul tocmai făcea apelul. Ştii şi dumneata ce ridicoli sunt! La a treia absență te şterg din catalog. Înseamnă că se duc pe gârlă şaizeci de franci.

Marius începuse să-l asculte. Laigle urmă:

— Blondeau făcea apelul. Îl cunoşti pe Blondeau?... Are nasul foarte subţire şi ascuţit; adulmecă cu mare poftă orice absenţă. A început ca un şmecher cu litera P. Nici nu-l ascultam, fiindcă nu-i litera mea. Mergea bine. Niciunul n-a fost tăiat. Îmi spuneam în sinea mea: „Blondeau, iubitule, azi n-ai să execuţi dintre noi pe niciunul”. Deodată, Blondeau a strigat: „Marius Pontmercy”. N-a răspuns nimeni. Blondeau, mirosind a victimă, a repetat şi mai tare: „Marius Pontmercy”, şi a apucat condeiul. Domnul meu, am şi eu niţică inimă. Mi-am spus repede: „Uite un băiat de treabă care are să fie şters din catalog. Atenţie! E un om de viaţă, care nu e punctual. Nu e un elev bun. Nu e un tocilar, nu e un student care studiază, nu e un pui cu caş la gură, sârguincios, tare în ştiinţe, litere, teologie şi filosofie, nu e un prostănac dichisit. E un preacinstit leneş, care hoinăreşte, care bate drumurile, se ţine după fetiţe-porumbiţe şi care poate în clipa asta e chiar la iubita mea. Să-l salvăm! Moarte lui Blondeau!” În clipa aceea, Blondeau îşi înmuie în cerneală pana neagră de atâta mâzgălit. Îşi plimbă ochii sălbatici pe deasupra auditoriului şi strigă pentru a treia oară: „Marius Pontmercy!” Am răspuns: „Prezent!” Aşa se face că dumneata n-ai fost şters din catalog.

— Domnule!... rosti Marius.

— În schimb am fost şters eu, adăugă Laigle de Meaux.

— Nu pricep, zise Marius.

Laigle urmă:

— E foarte simplu. Eram destul de aproape de catedră, ca să răspund, şi de uşă, ca s-o şterg. Profesorul se uită ţintă la mine. Şi deodată Blondeau, care trebuie să fie nasul deştept despre care vorbeşte Boileau, a sărit la litera L. Asta e litera mea. Sunt din Meaux şi mă cheamă Lesgle.

— L’aigle, îl întrerupse Marius. Ce nume frumos!

— Domnule, când Blondeau a ajuns la numele meu frumos şi a strigat: „Lesgle!” am răspuns: „Prezent! Atunci Blondeau m-a privit cu blândeţea tigrului, a zâmbit şi mi-a spus: „Dacă eşti Pontmercy, nu poţi să fii Laigle”. Fraza era lipsită de bunăvoinţă faţă de dumneata, dar pentru mine mortală. A zis şi m-a şters.

— Domnule, sunt dezolat... strigă Marius.

— Înainte de toate, îl întrerupse Laigle, vreau să-l îmbălsămez pe Blondeau cu câteva fraze bine simţite. Îl socotesc mort. Moartea n-ar adăuga prea mult la slăbiciunea, gălbejeala, înţepeneala şi duhoarea

lui. Îi spun: „*Erudimini qui judicatis terram.*[35] Aci zace Blondeau, Blondeau Nas-deştept, Blondeau Nasica, boul disciplinei, *bos disciplinae*, dulăul regulamentului, arhanghelul care a fost în viața lui drept, corect, precis, țeapăn, cinstit şi pocit. Dumnezeu l-a şters pre el, precum m-a şters şi el pe mine."

Marius reluă:

— Sunt foarte mâhnit…

— Tinere, spuse Laigle de Meaux, să te înveți minte. Pe viitor să fii punctual.

— Îți cer iertare de o mie de ori.

— Să nu te mai expui, ca din pricina dumitale să fie dat afară aproapele dumitale.

— Sunt disperat.

Laigle izbucni în râs.

— Eu sunt încântat. Era cât pe-aci să ajung avocat. Acum am scăpat. Renunț la gloria baroului. N-am să mai apăr văduvele şi n-am să mai asupresc pe orfani. S-a terminat cu toga şi cu stagiul! Am obținut să fiu şters, şi această fericire o datorez dumitale, domnule Pontmercy. Doresc să-ți fac în chip solemn o vizită de mulțumire. Unde locuieşti?

— În cabrioleta asta, spuse Marius.

— Semn de bogăție, urmă Laigle liniştit. Te felicit. Ai o locuință de nouă mii de franci pe an.

În clipa aceea, Courfeyrac ieşi din cafenea. Marius zâmbi cu tristețe.

— Mă aflu de două ceasuri în locuința asta şi aş vrea să ies din ea. Dar aşa e povestea, nu ştiu încotro să mă duc.

— Domnule, zise Courfeyrac, hai la mine!

— Dacă aş avea o locuință mi s-ar cuveni întâietatea, zise Laigle.

— Taci, Bossuet! urmă Courfeyrac.

— Bossuet, zise Marius. Parcă te chema Laigle.

— De Meaux, răspunse Laigle. În metaforă: Bossuet.

Courfeyrac se urcă în cabrioletă.

— Birjar! rosti el. La hotelul Porte Saint-Jacques!

În aceeaşi seară. Marius era instalat într-o odaie a hotelului Porte Saint-Jacques, alături de Courfeyrac.

---

[35] Luați aminte, voi care hotărâți soarta pământului (lat).

III – Uimirile lui Marius

În câteva zile, Marius se împrieteni cu Courfeyrac. Tinerețea e epoca sudurilor repezi şi a cicatrizărilor imediate. Marius răsuflă în voie lângă Courfeyrac, ceea ce era un lucru nou pentru el. Courfeyrac nu-i puse întrebări. Nici nu-i trecu prin gând aşa ceva. La vârsta asta chipurile omeneşti se mărturisesc de la început. Nu mai e nevoie de cuvinte. Se poate spune despre câte un om tânăr că are un chip vorbăreț. Tinerii se privesc şi se cunosc.

Cu toate acestea, într-o dimineață, Courfeyrac îi puse pe neaşteptate următoarea întrebare:

— Ia spune, ai opinii politice?

— Ei, asta-i! zise Marius aproape jignit.

— Ce eşti?

— Democrat-bonapartist.

— Culoarea cenuşie a şoricelului liniştit, spuse Courfeyrac.

A doua zi, Courfeyrac îl duse pe Marius la cafeneaua *Musain*. Apoi îi şopti la ureche zâmbind: „Trebuie să te introduc în revoluție”. Şi-l duse în sala Prietenilor A.B.C.-ului. Îl prezentă tovarăşilor, rostind cu jumătate de glas doar un cuvânt, pe care Marius nu-l pricepu: *un ucenic*.

Marius căzuse într-un viespar de inteligențe. De altfel, deşi era tăcut şi grav, nu era nici mai puțin avântat, nici mai puțin înarmat decât ceilalți.

Marius fusese până atunci un singuratic, înclinat spre monolog sau spre convorbiri cu sine însuşi, şi din obişnuință şi dintr-o înclinare a firii, aşa că la început fu speriat de roiul acela de tineri din jurul lui. Toate aceste inițiative felurite îl atrăgeau spre ele şi-l hărțuiau. Frumoasa frământare a acelor gânduri dezlănțuite, neliniştite îi încurca ideile. Câteodată era atât de tulburat, se depărta atât de mult de propriile lui idei, încât îi era greu să le mai găsească. Auzea vorbindu-se într-un chip neaşteptat despre filosofie, artă, istorie şi religie. Întrevedea aspecte ciudate şi, cum nu ştia să privească în perspectivă, i se părea că are haosul în față. Când se lepădase de părerile bunicului său pentru a îmbrățişa părerile lui taică-său se socotise ajuns la un liman. Acum începea să bănuiască, plin de nelinişte şi fără curajul de a şi-o mărturisi pe față, că era încă departe de el. Unghiul sub care privea lucrurile începea să se deplaseze. O anumită şovăială îi tulbura orizonturile minții. Ciudată zvârcolire interioară! Era aproape o suferință.

Părea că pentru tinerii aceştia nu existau „lucruri consacrate”.

Asupra tuturor chestiunilor Marius auzea un limbaj ciudat, care îi stânjenea spiritul încă sfios. Dacă un afiş de teatru înfăţişa titlul unei tragedii din vechiul repertoriu, numit clasic, Bahorel striga: „Jos cu tragedia lăudată de burghez!” şi Marius îl auzea pe Combeferre răspunzându-i:

— Greşeşti, Bahorel. Burgheziei îi place tragedia, şi în privinţa asta trebuie să-i dăm pace. Tragedia cu perucă are raţiunea ei de-a fi, şi eu nu fac parte dintre aceia care-i tăgăduiesc dreptul la viaţă în numele lui Eschyl. În natură se află schiţe neterminate, în creaţie parodii gata făcute. Un cioc care nu e cioc, nişte aripi care nu sunt aripi, nişte înotătoare de peşte care nu sunt înotătoare de peşte, nişte labe care nu sunt labe şi un măcăit dureros, care te face să râzi – iată raţa! Şi, de vreme ce pasărea din ogradă există alături de pasărea zburătoare, nu văd de ce n-ar exista şi tragedia clasică alături de cea antică.

Altă dată întâmplarea îl făcu pe Marius să treacă pe strada Jean-Jacques Rousseau, între Enjolras şi Courfeyrac, care îl ţinea de braţ.

— Ia aminte, îi spuse Courfeyrac, asta e strada Plâtrière, numită azi Jean-Jacques Rousseau din pricina unei perechi ciudate care locuia pe aci acum şaizeci de ani. Erau Jean Jacques şi Thérèse. Din când în când, în casa lor se ivea un copil. Thérèse îl năştea, Jean-Jacques îl lepăda pe pragul vreunei case străine.

Enjolras îl certă pe Courfeyrac.

— În faţa lui Jean-Jacques, tăcere! Eu îl admir. Şi-a părăsit copiii, fie, dar a înfiat poporul.

Niciunul dintre aceşti tineri nu rostea cuvântul: împăratul. Numai Jean Prouvaire spunea câteodată: Napoleon; toţi ceilalţi ziceau: Bonaparte. Enjolras pronunţa: Buonaparte.

Marius era mirat. *Initium sapientiae*[36].

IV – Sala din fund a cafenelei Musain

Una dintre convorbirile acestea, convorbiri la care Marius lua totdeauna parte şi în care se şi amesteca uneori, a fost o adevărată zguduitură pentru mintea lui.

Lucrurile se petreceau în sala din fund a cafenelei *Musain*. În seara aceea erau de faţă aproape toţi Prietenii A.B.C.-ului. Lampa cea

[36] Începutul înţelepciunii (lat.).

mare era sărbătoreşte aprinsă. Se vorbea de una şi de alta, zgomotos, dar fără patimă. Toți țineau cuvântări la întâmplare, afară de Enjolras şi de Marius, care tăceau. Convorbirile între prieteni sunt câteodată clocotitoare, dar paşnice. Era mai degrabă un joc, o învălmăşeală, decât o conversație. Unii aruncau cuvintele, alții le prindeau. Se vorbea din toate părțile.

În sala din fund nu era primită nicio femeie, afară de Luison, fata care spăla vasele la cafenea şi care trecea din când în când de la spălător la „laborator”.

Grantaire, beat de-a binelea, îi asurzea pe toți cei din colțul unde se făcuse stăpân. Spunea lucruri cuminți şi smintite, le urla mai bine zis:

— Mi-e sete! Muritorilor, am un vis: butoiul de-o tonă din Heidelberg[37] să fie lovit de apoplexie şi eu să fac parte din duzina de lipitori care i se va pune. Vreau să beau. Să uit viața. Viața e născocirea urâtă a nu ştiu cui. Nici nu ține mult, nici nu face multe parale. Te istoveşti, ca să trăieşti. Viața e un decor cu prea puține schimbări. Fericirea e o cercevea veche, zugrăvită pe o singură parte. Ecleziastul a spus „Totul e deşertăciune”. Eu gândesc la fel cu omul ăsta de treabă, care poate nici n-a existat. Nimicul n-a vrut să umble în pielea goală şi s-a îmbrăcat cu deşertăciunea. O deşertăciune, înveşmântare a oricui nimic în cuvinte mari! Bucătăria e laborator; dansatorul – profesor; saltimbancul – atlet; meşterul zidar – arhitect; boxerul – pugilist; farmacistul – chimist; peruchierul – artist; jocheul – sportman, iar gândacul de bucătărie e un *pterigibranchius*. Deşertăciunea are două fețe; pe o parte e nerozia, un negru care poartă mărgele, iar pe alta prostia, filosoful în zdrențele lui. Compătimesc pe unul, râd de celălalt. Ceea ce numim onoruri şi demnități, sau chiar onoare şi demnitate, sunt un aliaj ieftin. Regii îşi fac jucării din orgoliul omenesc. Caligula şi-a înaintat calul consul. Carol al II-lea a făcut dintr-o pulpă de bou un cavaler[38]. Şi acum mai împăunați-vă între consulul

---

[37] În oraşul Heidelberg din Germania (regiunea Baden, pe Rin) un prinț-elector din secolul al XVIII-lea, mare amator de vinuri, pusese să se construiască un butoi uriaş, de 566 400 litri; V. Hugo admirase butoiul în 1838, în pivnița castelului acelui prinț, cu prilejul primei sale călătorii pe valea Rinului.

[38] Este vorba de Carol al II-lea Stuart, regele Angliei (1660–1685), mare petrecăreț. Roastbeeful făcut cavaler este o glumă de banchet care i se atribuie.

Incitatus[39] şi baronul Roastbeef[40]. Nici valoarea în sine a oamenilor nu e mai vrednică de cinste. Ascultaţi lauda pe care i-o aduce vecinul vecinului! Albul pe alb e fioros. Dacă ar vorbi crinul, ce-ar mai încondeia-o pe porumbiţă! O bigotă care bârfeşte o cucernică e mai veninoasă decât o năpârcă sau un scorpion. Păcat că sunt un om fără cultură, pentru că altfel v-aş cita o mulţime de pilde. Eu sunt un necioplit, dar am avut totdeauna duh. Când eram elevul lui Gros[41], în loc să mâzgălesc pânzeturi îmi petreceam timpul furând mere. Cuvântul *rapin*, adică pictor, vine de la *rapină*, adică tâlhărie. Aşa sunt eu, dar nici voi ăştilalţi nu sunteţi mai breji. Îmi bat joc de perfecţiile, de însuşirile şi grozăvia voastră. Orice însuşire se preface în cusur. Omul strângător e aproape un zgârcit; cel darnic, un risipitor; curajosul, un îngâmfat; cine spune cucernic, spune habotnic. Virtutea are tot atâtea vicii câte găuri avea haina lui Diogene. Pe cine admiraţi: pe ucigaş sau pe cel ucis? Pe Brutus sau pe Cezar? În general, oamenii sunt de partea ucigaşului. Trăiască Brutus! A ucis! Asta să fie virtutea? Virtute? Fie, dar e şi nebunie. Oamenii ăştia mari au pete ciudate. Brutus, care l-a omorât pe Cezar, era îndrăgostit de statuia unui băieţel. Statuia fusese făcută de sculptorul grec Strongylion, care sculptase şi acel chip de amazoană numită Picioare-Frumoase, sau Eucnemos, pe care Neron o lua cu el în călătorie. Acest Strongylion n-a lăsat decât două statui, prin care l-a legat pe Brutus de Neron. Brutus a fost îndrăgostit de una, Neron de cealaltă. Întreaga istorie e o înşirare de vorbe goale. Un veac îl maimuţăreşte pe celălalt. Lupta de la Marengo e o copie a bătăliei de la Pydna[42]. Tolbiacul lui Clovis[43] şi Austerlitzul lui Napoleon seamănă între ele ca două picături de sânge. Eu nu pun mare preţ pe victorii. A învinge e un lucru fără noimă; toată gloria este să convingi. Încercaţi şi voi să dovediţi ceva! Vă mulţumiţi să biruiţi – ce mediocritate! – să cuceriţi – ce mizerie! Vai, ce deşertăciune şi laşitate pretutindeni! Totul se

---

[39] Numele calului numit consul de către Caligula; ne-a fost transmis de istoricii romani Tacit şi Suetoniu.

[40] Denumirea engleză a fripturii din pulpă de vacă.

[41] Pictor militar francez din vremea imperiului şi a restauraţiei.

[42] A avut loc la 168 î.e.n. Consulul roman Paulus Aemilius a zdrobit acolo armatele ultimului rege al Macedoniei, Perseus.

[43] Bătălia câştigată la sfârşitul secolului al V-lea de Clovis, căpetenie a francilor salieni, stabiliţi în Galia de Nord, împotriva alamanilor, popor germanic din regiunea Rinului.

pleacă în fața succesului, până şi gramatica. *Si volet usus*[44] spune Horațiu. Iată de ce disprețuiesc neamul omenesc. Vreți să ne coborâm de la întreg la parte? Vreți să încep să admir popoarele – şi care popor anume, vă rog? Grecii? Atenienii, parizienii de odinioară, l-au ucis pe Phocion[45] un fel de Coligny, şi-i măguleau pe tirani atât de mult, încât Anacephor spunea despre Pisistrate[46]: „Udul lui atrage albinele". Omul cel mai însemnat al Greciei timp de cincizeci de ani a fost grămăticul Philetas, care era atât de scund şi de firav, încât trebuia să-şi ferece sandalele ca să nu-l ia vântul. Pe cea mai mare piață din Corint se afla o statuie sculptată de Silanion, despre care aminteşte Pliniu[47], şi care-l reprezintă pe Epistat. Ce-a făcut Epistat? A născocit piedica pusă cu piciorul. Asta spune tot despre Grecia şi despre glorie. Să trecem la alții: să admir Anglia? Să admir Franța? Franța? De ce? Din pricina Parisului? V-am spus ce părere am despre Atena. Anglia? De ce? Din pricina Londrei? Urăsc Cartagina. Şi pe urmă Londra, metropola luxului, e capitala mizeriei. Numai în parohia Charing-Cross mor de foame în fiecare an o sută de oameni. Acesta e Albionul. În schimb, am văzut o englezoaică dansând cu o cunună de trandafiri pe cap şi cu ochelari albaştri. Ruşine Angliei! Şi de ce, dacă nu-l admir pe John Bull, să-l admir pe fratele Jonathan[48]? Nu-mi prea place mie fratele ăsta, care ține sclavi. Dacă dai la o parte *times is money*[49] ce mai rămâne din Marea Britanie? Dă la o parte

---

[44] Dacă aşa vrea obiceiul (lat.).

[45] General şi om politic atenian din secolul al IV-lea î.e.n. N-a crezut că Grecia va putea rezista regelui Filip al Macedoniei. Displăcând atenienilor din cauza atitudinii sale disprețuitoare față de popor, a fost condamnat la moarte sub un pretext puțin întemeiat. Coligny, cu care-l compară Victor Hugo, este amiralul Gaspard de Coligny, unul din conducătorii protestanților francezi din secolul al XVI-lea, asasinat în noaptea Sfântului Bartolomeu (1572).

[46] Tiran al Atenei în secolul al V-lea î.e.n. Detestat de masele populare, era linguşit de nobilii din clica lui.

[47] Pliniu, zis „cel Tânăr", a trăit la Roma în secolele I-II. A lăsat o serie de *Scrisori*, documente asupra vieții şi moravurilor din antichitatea sclavagistă.

[48] Personificare a latifundiarilor şi a afaceriştilor americani. Sclavajul negrilor fusese desființat (formal, cel puțin) pe timpul războiului de secesiune, tocmai când Victor Hugo termina *Mizerabilii*.

[49] Timpul e bani (engl.).

cotton is King[50], ce mai rămâne din America? Germania e limfa, Italia e fierea. Să mă prăpădesc în fața Rusiei? Voltaire o admira. Dar el mai admira şi China. Recunosc că Rusia are frumusețile ei, între altele un despotism puternic, dar mi-e milă de despoți. Au o sănătate delicată. Un Alexis decapitat, un Petru înjunghiat, un Pavel sugrumat, alt Pavel strivit cu cizma[51], mai mulți Ivani strânşi de gât, câțiva Nicolae şi Vasile otrăviți, toate acestea sunt dovezi că palatul țarilor Rusiei e grozav de nesănătos. Unii gânditori admiră popoarele civilizate pentru un amănunt: războiul. Războiul însă, războiul aşa-zis civilizat, adună la un loc toate felurile de tâlhărie, de la jaful „trabucarilor" din strâmtorile munților Jaxa, până la furtişagurile indienilor-comanşi din Trecătoarea Primejdiei. Ei! o să-mi răspundeți, Europa e ceva mai mult decât Asia. Sunt şi eu de părere că Asia e multă farsă, dar nu prea văd de ce râdeți de marele Lama[52], voi, popoare occidentale, care ați amestecat în moda şi în eleganța voastră toate spurcăciunile mărețe, de la cămaşa murdară a reginei Isabela[53] până la scaunul cu țucal al prințului moştenitor francez. Domnilor de pe acest pământ, scot limba la voi! La Bruxelles se bea mai multă bere ca oriunde, la Stokholm cea mai multă drojdie, la Madrid ciocolată, la Amsterdam rachiu de ienupăr, la Londra vin, la Constantinopol cafea, la Paris absint. Iată câteva cunoştințe folositoare. Tot Parisul e mai tare. La Paris până şi peticarii trăiesc la largul lor. Lui Diogene i-ar fi plăcut tot atât de mult să fie peticar în piața Maubert cât filosof la Pireu. Mai aflați ceva: cârciumile peticarilor se numesc *bibine*[54] de gunoieri. Cele mai cunoscute sunt *Strachina* şi *Abatorul*. O, cârciumioare, crâşmulițe, bodegi, spelunci, cafenele,

---

[50] Bumbacul e rege (engl.).

[51] *Alexis decapitat* – fiul lui Petru cel Mare, care a murit în închisoare, dar nu decapitat. *Petre înjunghiat* – Petru al III-lea, asasinat din ordinul Ecaterinei a II-a, soția sa (1672). *Pavel strivit cu cizma* – țarul Pavel I, ucis pe când dormea (1801) de un grup de conjurați, cu ştirea fiului său, Alexandru I.

[52] *Marele Lama*, sau *Dalai-Lama*, şeful bisericii budiste din Tibet.

[53] Aluzie la o legendă din timpul războiului de independentă al Țărilor de Jos (secolul al XV-lea) pentru scuturarea jugului spaniol; arhiducesa Isabela, fiica lui Filip al II-lea, regele Spaniei, a jurat să nu-şi schimbe cămaşa câtă vreme oraşul Ostanda, asediat de trupe comandate de soțul ei, nu va fi cucerit. Fusese asigurată că cetatea va capitula peste câteva zile. Asediații au rezistat însă trei ani.

[54] Speluncă, tavernă (fr.).

beciuri şi baruri, taverne şi bibine, caravanseraiuri de califi, vă iau de mărturie, sunt un rafinat; mănânc la *Richard* cu doi franci masa, am nevoie de covoare persane ca s-o rostogolesc pe Cleopatra, goală! Unde e Cleopatra? Ah, tu eşti, Louison! Bună ziua!

Aşa se revărsa în cuvinte Grantaire, beat mort, în colţul lui din sala din fund a cafenelei *Musain*, „agăţând” în trecere pe fata care spăla vasele. Bossuet întindea mâna şi încerca să-l facă să tacă, dar Grantaire îşi lua avânt şi pornea şi mai vijelios:

— Aigle de Meaux, jos laba! Nu-mi faci nicio impresie, cu aerul ăsta de Hippocrat care refuză vechiturile lui Artaxerxes[55]. Nu te mai osteni să mă linişteşti! De altfel, sunt trist. Ce vreţi să vă spun? Omul e rău, omul e slut. Fluturele este o creaţie izbutită, omul nu. E un dobitoc, pe care Dumnezeu l-a greşit. Mulţimea e o colecţie de urâţenii. Primul om pe care îl întâlneşti e un ticălos. Cuvântul *muiere* rimează cu *fiere*. Da, am *spleen*, amestecat cu melancolie, cu nostalgie, cu ipohondrie şi mi-e necaz, turbez, casc, mă plictisesc, mi-e urât şi sufăr de stenahorie. Să se ducă dracului şi Dumnezeu!

— Tăcere, R-mare, rosti Bossuet, care discuta o chestiune de drept cu cei de lângă el şi se împotmolise într-o frază din argoul juridic ce se sfârşea aşa: ...cât despre mine, deşi sunt numai într-o măsură legist şi mai mult procuror-amator, susţin totuşi că, după obiceiul pământului, în Normandia, în ziua de Sfinţii Arhangheli, în fiecare an, trebuia să se plătească seniorului un echivalent, afară de cazul când intervenea dreptul altuia, de către oricine, şi de unul fiecare, de proprietari şi de moştenitori, şi aceasta pentru toate emfiteozele proprietăţii ereditare, contractele domeniale, contractele de arendă şi ipotecare...

„Ecouri, nimfe plângătoare...” fredona Grantaire.

Alături de Grantaire o foaie de hârtie, o călimară şi o pană între două păhărele, pe o masă tăcută, închipuiau decorul unui început de vodevil. Doi inşi, cu capetele aproape lipite unul de altul, dezbăteau în şoaptă o problemă gravă.

— Să căutăm mai întâi numele. După ce-ai găsit numele, găseşti subiectul.

— Adevărat. Tu dictează. Eu scriu.

---

[55] Legendă din antichitate care onorează patriotismul şi dezinteresarea medicului Hippocrat: regele Persiei, Artaxerxes, trimisese să-l cheme spre a lecui o epidemie din armata sa, oferindu-i avuţii fabuloase; Hippocrat refuză, răspunzând că nu poate servi pe duşmanii patriei sale şi că „vechiturile” care i se ofereau nu-l interesează.

— Domnul Dorimon.
— Rentier?
— Sigur.
— Fata lui, Celestine.
— ...tine! Pe urmă?
— Colonelul Sainval.
— Sainval e învechit. Eu aş zice Valsin.

Alături de candidații la vodevil, alt grup care vorbea şi el în şoaptă, ocrotit de larma din odaie, discuta despre un duel. Un bătrân de treizeci de ani sfătuia pe un tânăr de optsprezece ani şi-l lămurea cu ce fel de adversar avea de-a face.

— Bagă de seamă. E o „sabie” bună. Felul lui de luptă e deschis. Atacă precis, nu face fandări de prisos, are pumn sigur, e ager, fulgerător, se apără strâns, ripostează matematic şi, dracu să-l ia, mai e şi stângaci!

În colțul opus lui Grantaire, Joly şi Bahorel jucau domino şi vorbeau despre dragoste.

— Eşti fericit, spunea Joly. Ai o iubită, care râde tot timpul.

— E o greşeală din partea ei, răspundea Bahorel. O iubită nu trebuie să râdă; e o slăbiciune care îți dă curaj s-o înşeli. Veselia ei îți taie orice remuşcare. Pe una tristă, nu te înduri s-o faci să sufere.

— Ingratule, ce lucru minunat e o femeie care ştie să râdă! Să nu vă certați niciodată.

— Am făcut la început o înțelegere. Când am încheiat mica noastră sfântă-alianță, am prevăzut pentru fiecare dintre noi anumite hotare pe care nu trebuie să le trecem. Partea crivățului e a cantonului Vaud, ce e din partea vântului de miazăzi, al cantonului Gex[56]. Iată garanția păcii.

— Pacea e o fericire care se poate mistui.

— Şi tu, Joly, unde ai ajuns cu cearta cu don'şoara... ştii de cine vorbesc, nu?

— Îmi face nazuri cu o stăruință cruntă.

— Ar trebui să se poarte mai duios cu un îndrăgostit atât de firav.

— Vai!

— În locul tău i-aş întoarce spatele.

— Uşor de spus.

— Şi de făcut. N-o cheamă Musichetta?

[56] Cantonul Vaud se află în Elveția de apus, cu capitala Lausanne, cantonul Gex este în Franța, de partea cealaltă a munților Jura.

— Da. Ah, dragă Bahorel, e o frumusețe de fată, nespus de poetică, cu picioare mici, cu mâini mici, bine îmbrăcată, albă, durdulie, cu ochi de ghicitoare în cafea. Sunt nebun după ea!

— Atunci, dragul meu, trebuie să încerci să-i placi, să fii elegant şi să îndoi frumos genunchii. Cumpără-ți de la *Staub* nişte pantaloni de postav. O să-ți vină bine.

— La ce preț! strigă Grantaire.

În al treilea colț se discuta despre poezie. Mitologia păgână se certa cu mitologia creştină. Era vorba despre Olimp, pe care Jean Prouvaire îl apăra cu o pasiune romantică. Jean Prouvaire era sfios numai în stare de repaos. Dar, cum îşi lua avânt, izbucnea; un fel de dispoziție veselă îi mărea entuziasmul; era în acelaşi timp glumeț şi liric.

— Să nu-i jignim pe zei! spunea el. Poate că zeii n-au apus încă. Poate că Jupiter n-a murit. Voi spuneți că zeii nu sunt decât închipuiri ale visului. Ei bine, chiar în natură, aşa cum se înfățişează ea azi, după ce visurile au dispărut, întâlneşti toate vechile mituri păgâne. Un nume care seamănă cu o cetate, ca de pildă Vignemale[57], e pentru mine podoaba de pe capul Cybelei[58]. Nimeni încă nu mi-a dovedit că Pan nu vine noaptea să sufle în tulpină goală a sălciilor, astupându-le pe rând găurile cu degetele. Şi am fost totdeauna convins că Io[59] nu era străină de cascada Udul-Vacii.

În ultimul colț se vorbea despre politică. Criticau Charta[60]. Combeferre o apăra molatic. Courfeyrac o ataca energic. Pe masă se afla un exemplar nefericit al faimoasei *Charte-Touquet*. Courfeyrac o apucase şi o scutura, amestecând argumentele cu foşnetele hârtiei.

— Mai întâi, nu vreau regi. Nu vreau, chiar dacă ar fi vorba numai de-a face economie: un rege e un parazit. Nu există regi pe degeaba. Ascultați-mă pe mine regii costă prea mult. La moartea lui François I datoria publică a Franței reprezenta capitalul unei rente de treizeci de mii de franci. La moartea lui Ludovic al XIV-lea era de două miliarde şase sute de milioane de mărci (a douăzeci şi opt de

---

[57] Ghețar din Pirineii centrali.

[58] Zeiță din mitologia greacă, veche personificare a forțelor naturii, mamă a lui Zeus; statuile din templele ei o reprezentau cu o coroană asemănătoare zidurilor unei cetăți.

[59] Personaj mitologic, fată iubită de Zeus şi preschimbată de el în juncă; de aici jocul de cuvinte cu „cascada Pissevache” (*vache*,fr.: vacă).

[60] Este vorba de constituția reacționară din 1814, dată de Ludovic al XVIII-lea.

livre marca), ceea ce ar fi însemnat în 1760, după Desmarets[61], patru miliarde cinci sute de milioane, iar azi douăsprezece miliarde. Al doilea, să mă ierte Combeferre, o Chartă e un prost surogat de civilizație. Ce greşit e să vrei să uşurezi prefacerile, să netezeşti trecerea, să domoleşti zguduirile, să vrei să faci ca o națiune să treacă pe nesimțite de la monarhie la democrație prin punerea în practică a ficțiunilor constituționale. Câte pretexte vrednice de dispreț! Nu! Nu! Să nu luminăm niciodată poporul cu opaițe în loc de soare, în pivnița constituțională principiile tânjesc şi pălesc. Nu vreau falsificări. Nu vreau compromisuri. Nu vreau concesiuni pornite de la rege pentru popor. În toate „concesiunile" astea există un articol 14. Lângă mâna care dă, se întinde gheara care ia înapoi. Resping cu hotărâre Charta voastră. O Chartă e o mască, ascunde o minciună. Un popor care acceptă o Chartă, abdică. Dreptul nu e drept decât atunci când e întreg. Nu! Nicio Chartă!

Era iarnă. În sobă ardeau două buturugi. Ispita era atât de mare, încât Courfeyrac nu se putu stăpâni, mototoli biata *Charte-Touquet* şi o aruncă în foc. Hârtia arse cu flacără. Combeferre privi înțelepțeşte cum se mistuia capodopera lui Ludovic al XVIII-lea şi se mulțumi să spună:

— Charta metamorfozată în flacără!

Sarcasmele, glumele, jocurile de cuvinte, acea însuşire caracteristic franceză care se numeşte vioiciune, acea însuşire caracteristic engleză care se numeşte *humour*, bunul şi prostul gust, dreapta şi strâmba judecată, replicile nebuneşti şi iuți ca fulgerul, se ridicau şi se încrucişau de la un capăt la celălalt al sălii, ca un bombardament vesel pe deasupra capetelor.

V – Orizontul se lărgeşte

Ciocnirile între mințile celor tineri au o trăsătură minunată: niciodată nu le poți prevedea scânteia, nici ghici fulgerarea. Ce-o să țâşnească peste câteva clipe? Nu poți să ştii. Hohotul de râs porneşte uneori din duioşie. Seriozitatea se iveşte deodată în mijlocul nebuniilor. Impulsurile pornesc de la primul cuvânt rostit. Verva fiecăruia nu e îngrădită de nimeni. O glumă e de ajuns să facă loc neprevăzutului. Convorbirile au cotituri neaşteptate, care schimbă dintr-odată

---

[61] Controlor general al finanțelor (ministru) în ultimii ani ai domniei lui Ludovic al XIV-lea.

perspectiva. Călăuza acestor convorbiri e întâmplarea. Un gând grav răsărea uneori în chip ciudat din ciocnirea cuvintelor, străbătând vălmăşagul gândurilor care se ciocneau zăngănind între Grantaire, Bahorel, Prouvaire, Combeferre şi Courfeyrac.

Cum a răsărit fraza aceasta în mijlocul dialogului? Cum de-a răsunat singură în atenția tuturor? Nimeni nu ştie. În plină zarvă, Bossuet sfârşi aşa o frază, pe care i-o aruncă lui Combeferre:

— 18 iunie 1815, Waterloo…

La numele Waterloo, Marius, aşezat la masă în fața unui pahar cu apă, îşi ridică fața sprijinită în palme şi privi țintă la cei ce-l înconjurau.

— Doamne, strigă Courfeyrac (pe vremea aceea nu se mai spunea: „la naiba!”) cifra asta, 18, e ciudată şi mă izbeşte. E numărul fatal al lui Bonaparte. Gândiți-vă mai întâi la Ludovic al XVIII-lea, apoi la 18 Brumar, şi aveți în față toată soarta omului cu această particularitate grăitoare că sfârşitul urmăreşte, pas cu pas, începutul.

Enjolras, care nu spusese o vorbă, rupse tăcerea şi-i spuse lui Courfeyrac:

— Vrei să spui: ispăşirea venind în urma crimei.

Cuvântul crimă era mai mult decât putea îndura Marius, tulburat peste măsură de evocarea neaşteptată a Waterlooului.

Se ridică, păşi încet spre peretele unde era întinsă harta Franței, puse degetul pe un chenar care înconjura o insulă şi zise:

— Corsica. O mică insulă, care a făcut mărirea Franței.

Sala fu parcă străbătută de un şuvoi de aer înghețat. Toți ridicară capul. Simțeau că va începe ceva.

Bahorel, care vorbea cu Bossuet, era gata să-şi umfle pieptul, într-o atitudine care îi plăcea, dar se răzgândi, ca să asculte.

Enjolras, care privea cu ochii lui albaştri în gol, fără să țintească pe nimeni anume, răspunse, fără să se uite la Marius:

— Franța n-are nevoie de nicio Corsică pentru a fi mare. Franța e mare pentru că e Franța. *Quia nominor leo*[62].

Marius n-avea de gând să dea înapoi. Se întoarse către Enjolras şi vocea lui izbucni cu o vibrație care îi venea parcă din adâncurile ființei.

— Să mă ferească Dumnezeu să vreau micşorarea Franței! Dar a o face una cu Napoleon nu înseamnă a o scădea. Da, aşa e! Sunt nou-venit printre voi, dar mărturisesc că mă uimiți. Unde ne aflăm?

---

[62] Pentru că mă numesc leu (lat.).

Cine suntem noi? Cine sunteți voi? Cine sunt eu? Să ne lămurim în privința împăratului. Vă aud spunându-i Buonaparte, subliniindu-l pe *u* ca regaliştii. Să ştiți că bunicul îi zice şi mai rău: Buonaparté[63]! Vă credeam tineri. Unde e entuziasmul vostru? Ce-ați făcut cu el? Pe cine admirați dacă nu pe împărat? Ce vă trebuie mai mult? Dacă nu vreți un om atât de mare, ce fel de oameni mai vreți? Avea totul. Era desăvârşit. În creierul lui erau toate însuşirile omeneşti ridicate la cub. Făcea legi ca Justinian[64], poruncea ca Cezar, cuvintele lui uneau strălucirea lui Pascal cu fulgerele lui Tacit, crea istoria şi o scria, buletinele lui sunt *Iliada*, împletea matematica lui Newton cu metafora lui Mahomet, lăsa în Orient în urma lui cuvinte mari ca nişte piramide; la Tilsit[65] i-a învățat pe împărați cum să se poarte împărăteşte, la Academia de Ştiințe ştia să-i răspundă lui Laplace[66], în Consiliul de stat îi ținea piept lui Merlin[67], însuflețea geometria unuia şi procedura celuilalt, era un om de lege ca procurorii şi cititor în stele ca astronomii. Lăsând să ardă, ca Cromwell, numai o lumânare din două, se ducea la Piața Temple să se tocmească pentru un canaf de perdea. Vedea tot, ştia tot, ceea ce nu-l împiedica să râdă din toată inima lângă leagănul fiului său; şi, deodată, Europa înspăimântată îşi ațintea auzul, armate porneau în marş, coloane de artilerie duduiau, poduri de vase se aşterneau peste fluvii, nori de cavalerie galopau în furtună, pretutindeni strigăte, trâmbițe, tronuri, case se cutremurau, hotarele împăraților se mişcau pe hartă, se auzea zgomotul unui paloş uriaş scos din teacă, şi atunci îl vedeai pe el în picioare, la orizont, cu un fulger în mână şi cu ochii învăpăiați, desfăcându-şi aripile în mij-

---

[63] Accentuând pe *e* final, pentru italienizarea numelui.

[64] Împărat al Imperiului roman de răsărit (527–565). Sub domnia lui, juristul Tribonian a adunat şi ordonat în coduri vechile legiuiri romane. Victor Hugo îl compară cu Napoleon I, fiindcă sub domnia acestuia s-a redactat şi promulgat legislația Franței burgheze.

[65] Localitate din U.R.S.S., pe atunci în Prusia Orientală, aşezată pe fluviul Niemen; aici în 1807 s-au întâlnit Napoleon şi Alexandru I, țarul Rusiei, spre a semna pacea care punea capăt coaliției a IV-a.

[66] Matematician şi astronom francez. Celebru mai ales prin teoria cosmogonică (asupra modului cum a luat naştere sistemul solar), care poartă numele său.

[67] Jurisconsult; a colaborat la codurile noii legislații burgheze de atunci. Consiliul de stat înființat prin constituția anului VIII (1799), după luarea puterii de către Napoleon, era compus din jurişti însărcinați cu redactarea proiectelor de legi, la inițiativa primului consul.

locul tunetelor; marea armată şi vechea gardă. Era arhanghelul războiului.

Toţi tăceau şi Enjolras plecă fruntea. Tăcerea pare totdeauna o consimţire sau o renunţare la împotrivire. Marius, aproape pe nerăsuflate, urmă şi mai înflăcărat:

— Prieteni, să fim drepţi! Ce destin minunat pentru un popor să fie imperiul unui asemenea împărat, mai ales când poporul acesta e Franţa şi când la geniul ei se adaugă geniul acestui om! Să te arăţi şi să domneşti, să înaintezi şi să învingi, toate capitalele să-ţi fie popasuri, să faci din grenadierii tăi regi, să decretezi soarta dinastiilor, să schimbi faţa Europei în pas de atac, să se simtă, atunci când ameninţi, că ai pus mâna pe sabia lui Dumnezeu, să urmezi într-un singur om pe Hannibal, pe Cezar şi pe Carol cel Mare, să fii poporul aceluia care ţi-aduce în fiece zori de zi vestea strălucită a unei bătălii câştigate, să-ţi fie ceas deşteptător tunul Invalizilor, să arunci către abisuri de lumină cuvinte minunate care vor pâlpâi în veci: Marengo, Arcole, Austerlitz, Jena, Wagram! Să faci în fiecare clipă să înflorească pe culmea veacurilor constelaţiile victoriilor, să faci imperiul francez deopotrivă cu imperiul roman, să fii marea naţiune şi să dai naştere marii armate, să-ţi trimiţi legiunile să zboare peste întreg pământul, aşa cum un munte îşi trimite pretutindeni vulturii, să învingi, să stăpâneşti, să trăsneşti, să fii în Europa un popor încununat de glorie, să faci să răsune o fanfară de titani de-a lungul istoriei, să cucereşti lumea de două ori, biruind-o şi uimind-o, da! E sublim! Există ceva mai mare?

— A fi liber! rosti Combeferre.

De data asta, Marius plecă fruntea. Cuvântul acesta simplu şi rece străbătu ca o lamă de oţel avântul lui epic şi simţea cum însufleţirea i se stinge. Când ridică ochii, Combeferre nu mai era acolo. Plecase, mulţumit pesemne, de răspunsul pe care-l dăduse spontan, şi toţi îl urmaseră, afară de Enjolras. Sala se golise. Enjolras, rămas singur cu Marius, îl privea. Totuşi, Marius, care îşi mai adunase gândurile, nu se socotea bătut. Mai rămăsese în el un clocot care s-ar fi cheltuit, fără îndoială, în silogisme dezlănţuite împotriva lui Enjolras, când auziră pe cineva care cânta coborând scara; era Combeferre şi iată ce cânta:

Dacă Cezar mi-ar fi dat
Slava lui de seamă,
Ca în schimb să mă despart

De bătrâna-mi mamă,

Împăratului i-aş spune:
— „Toate câte-mi dai sunt bune,
Dar eu nu vreau să primesc
Slava ta de seamă,
Că mai mult o îndrăgesc
Pe bătrâna-mi mamă”.

Accentul duios şi sălbatic cu care Combeferre cânta versurile astea le dădea un fel de măreție ciudată. Marius pe gânduri, cu ochii pierduți, repetă aproape în neştire: „Mama?”

În clipa aceea simți mâna lui Enjolras pe umăr:

— Cetățene, îi spuse Enjolras, mama mea e republica.

VI – *Res Angusta*[68]

Seara aceea îl zgudui adânc pe Marius şi îi lăsă sufletul înnegurat şi trist. Îndura ceea ce îndură poate pământul când îl despică fierul, primind în sânul lui sămânța grâului. În clipa aceea brazda tăiată nu simte decât rana; fiorul vieții şi bucuria rodului vin mult mai târziu.

Marius era întunecat. Abia îşi clădise o credință; trebuia acum s-o dărâme? Îşi spunea lui însuşi că nu; se îndemna să nu se îndoiască şi începu să aibă îndoieli fără să vrea. E greu de îndurat să fii prins între două religii: una pe care n-ai părăsit-o, şi alta pe care încă n-ai îmbrățişat-o. Amurgurile astea nu le plac decât acelora care au suflete de lilieci. Marius era curat şi avea nevoie de lumină adevărată. Umbra îndoielii îi făcea rău. Oricât de mult ar fi dorit să rămână pe loc şi să se mulțumească numai cu atât, era constrâns să înainteze, să cerceteze, să gândească, să meargă mai departe. Unde avea să-l ducă acest drum? Se temea, după ce umblase atâta cale să se apropie de taică-său, să nu facă acum alți paşi care să-l depărteze de el. Pe măsură ce gândea mai mult, se simțea mai rău. În jurul lui se căsca o prăpastie. Nu era de aceeaşi părere nici cu bunicu-său, nici cu prietenii. Era prea temerar pentru cel dintâi şi prea înapoiat pentru ceilalți. Se văzu izolat de două ori, îndepărtat şi de bătrâni şi de tineret. Nu se mai duse la cafeneaua *Musain*.

Conştiința îi era atât de tulburată, încât nu se mai gândea la latura

---

68 Sărăcie (lat.).

serioasă a existenței. Dar realitățile vieții nu îngăduie să fie uitate. Au venit pe neaşteptate peste el şi i-au dat brânci.

Într-o dimineață, stăpânul hotelului intră în odaia lui Marius şi-i spuse:

— Domnul Courfeyrac mi-a spus că răspunde pentru dumneata.

— Da.

— Dar aş avea nevoie de bani.

— Roagă-l pe Courfeyrac să vină să vorbească cu mine, spuse Marius.

Courfeyrac intră, şi hotelierul ieşi. Marius îi povesti, ceea ce nu gândise încă să-i spună, că era aproape singur pe lume, fiindcă n-avea părinți.

— Ce-ai să te faci? întrebă Courfeyrac.

— Nu ştiu, răspunse Marius.

— Cum ai s-o scoți la capăt?

— Habar n-am.

— Ai bani?

— Cincisprezece franci.

— Vrei să te împrumut?

— Nici nu mă gândesc.

— Ai haine?

— Iată-le!

— Ai bijuterii?

— Un ceas.

— De argint?

— De aur. Uite-l!

— Cunosc eu un negustor de haine vechi care ți-ar cumpăra redingota şi o pereche de pantaloni.

— Bine.

— N-o să-ți mai rămână decât o singură pereche de pantaloni, o vestă, o pălărie şi o haină.

— Şi ghetele.

— Cum? Nu vrei să umbli desculț? Ce lux!

— O să-mi ajungă.

— Cunosc un ceasornicar care o să-ți cumpere ceasul.

— Bine.

— Nu, nu e bine. Pe urmă ce-ai să faci?

— Tot ce se va putea. Orice treabă cinstită.

— Ştii englezeşte?

— Nu.

— Ştii nemţeşte?
— Nu.
— Rău!
— De ce?
— Pentru că un prieten al meu, librar, editează o enciclopedie, pentru care ai fi putut traduce articole englezeşti sau nemţeşti. Plăteşte prost, dar ai avea din ce trăi.
— Am să învăţ englezeşte şi nemţeşte.
— Şi până atunci?
— Până atunci am să-mi mănânc hainele şi ceasul.

Au chemat pe negustorul de haine vechi, care i-a cumpărat boarfele pe douăzeci de franci. Se duseră la ceasornicar. Au vândut ceasul pe patruzeci şi cinci de franci.

— Nu-i prea rău, îi spunea Marius lui Courfeyrac, pe când se întorcea la hotel. Dacă adăugăm şi cei cincisprezece franci ai mei, fac în total optzeci de franci.
— Şi datoria la hotel? întrebă Courfeyrac.
— Na, o uitasem! zise Marius.
— Ei, la naiba! spuse Courfeyrac. Ai să mănânci de cinci franci cât timp ai să înveţi englezeşte şi de alţi cinci cât ai să înveţi nemţeşte. Adică ai să înghiţi repede o vorbire străină şi foarte încet o piesă de cinci franci.

În vremea asta, mătuşa Gillenormand, care la o nevoie mare era destul de cumsecade, dăduse de urma lui Marius. Într-o dimineaţă, când Marius se întorcea de la şcoală, găsi o scrisoare de la mătuşa lui şi şase sute de franci în aur, într-o cutie sigilată.

Marius îi trimise înapoi cei treizeci de galbeni, odată cu o scrisoare respectuoasă, în care spunea că are mijloace de trai şi că se poate întreţine singur. În clipa aceea mai avea trei franci.

Mătuşa nu-i spuse nimic bunicului despre acest refuz, de teamă să nu-l supere şi mai tare. De altfel, nu spusese el că nu mai vrea să audă niciodată de fiara asta?

Marius plecă din hotelul de la Porte Saint-Jacques, fiindcă nu mai voia să facă datorii.

CARTEA A CINCEA

BINEFACERILE SĂRĂCIEI

I – Marius în luptă cu nevoile

Viața începu să fie grea pentru Marius. Nu fusese de ajuns că-şi mâncase hainele şi ceasul. Acum se hrănea cu ceea ce se numeşte răbdări prăjite. E un lucru groaznic, care înseamnă zile fără pâine, nopți fără somn, ceasuri de seară fără lumânare, vatră fără foc, săptămâni întregi fără lucru, viitor fără nădejde, haine rupte în coate, o pălărie veche de care râd fetele, uşa pe care o găseşti încuiată pentru că n-ai plătit chiria, obrăznicia portarului şi a birtaşului, batjocura vecinilor, tot felul de umilințe, demnitatea înăbuşită, acceptarea oricărui fel de muncă, dezgust, amărăciune, descurajare. Marius se deprinse să le înghită pe toate şi află că sunt adesea singurele lucruri cu care te hrăneşti. În clipa aceea, când omul are nevoie de mândrie, pentru că are nevoie de dragoste, el se simțea luat în râs, fiindcă era prost îmbrăcat, şi caraghios, fiindcă era sărac. La vârsta la care tinerețea îşi umple inima cu o semeție împărătească, el îşi pleca adesea privirea spre ghetele lui rupte şi cunoştea nedreptele ofense şi ruşinea umilitoare a mizeriei. Minunată şi grozavă încercare, din care cei slabi ies ticăloşi, şi cei tari sublimi. Un creuzet în care soarta aruncă pe om de câte ori vrea să aibă o puşlama sau un semizeu!

Pentru că în luptele mărunte se săvârşesc o mulțime de fapte mari. Sunt puteri, încăpățânate şi necunoscute care se luptă în umbră, pas cu pas, cu năvala de neînlăturat a nevoilor şi a mârşăviilor. Victoria nobilă şi tainică, pe care n-o vede nicio privire, pe care n-o răsplăteşte niciun renume şi n-o salută nicio fanfară. Viața, nenorocirea, singurătatea, părăsirea, sărăcia sunt câmpuri de bătaie care-şi au eroii lor, eroi necunoscuți, mai mari uneori decât eroii celebri.

În felul acesta se zămislesc firile puternice şi tari. Mizeria, aproape totdeauna vitregă, e câteodată mamă adevărată, sărăcia dă naşte-

re puterii sufletului şi a minţii; deznădejdea e doica mândriei; nenorocirea e un lapte bun pentru cei mărinimoşi.

Marius trăi o vreme în care mătura pe coridor, cumpăra brânză de cinci parale de la precupeaţă şi aştepta să se întunece ca să se strecoare la brutar şi să cumpere o pâine pe care-o ducea pe ascuns, ca şi cum ar fi furat-o, în mansarda lui. Se furişa câteodată la măcelăria din colţ, printre bucătăresele batjocoritoare care-l îmbrânceau, un tânăr stângaci, cu nişte cărţi sub braţ, sfios şi plin de mânie totodată, care intra scoţându-şi pălăria, cu fruntea brobonată de sudoare, saluta plecat pe măcelăreasa uimită, îl saluta şi pe băiatul care o ajuta, cerea o costiţă de berbec, plătea pe ea şase sau şapte cenţi, o învelea în hârtie, o punea sub braţ între două cărţi şi pleca. Era Marius. Trebuia să trăiască trei zile din costiţa aceea, pe care şi-o frigea singur.

Mânca în prima zi carnea, a doua zi grăsimea, a treia zi rodea osul.

Mătuşa Gillenormand mai încercase de câteva ori să-l ajute, trimiţându-i şaizeci de pistoli. De fiecare dată, Marius îi înapoie, adăugând că n-avea nevoie de nimic.

Purta încă doliu după taică-său, când se petrecuse în el revoluţia de care am pomenit. De atunci el nu-şi mai lepădase hainele cernite. Dar hainele se lepădară de el. Veni ziua în care nu mai avu haine. Numai pantalonii mai rezistau încă. Ce era de făcut? Courfeyrac, căruia îi făcuse unele servicii, îi dădu o haină veche. Marius plăti treizeci de cenţi unui portar ca să i-o întoarcă pe dos şi avu o haină nouă. Dar haina era verde. Din pricina asta Marius nu mai ieşi decât după ce se însera. Atunci haina părea neagră. Vrând să fie totdeauna cernit, se înveşmânta cu întuneric.

Între timp reuşi să se facă avocat. Lumea socotea că locuieşte în odaia lui Courfeyrac, odaie curăţică, în care câteva cărţi de drept, amestecate şi completate cu nişte romane desperecheate, alcătuiau cuvenita bibliotecă. Îşi primea scrisorile la Courfeyrac.

Când Marius ajunse avocat, îl înştiinţă pe bunicu-său printr-o scrisoare rece, dar plină de supunere şi respect. Domnul Gillenormand apucă scrisoarea tremurând, o citi şi o aruncă ruptă în patru la coş. Peste două sau trei zile, domnişoara Gillenormand îl auzi pe taică-său vorbind singur în odaia lui. Asta i se întâmpla de câte ori era foarte tulburat. Trase cu urechea; bătrânul zicea: „Dacă n-ai fi un dobitoc, ai şti că nu se poate să fii şi baron şi avocat în acelaşi timp".

II – Marius în sărăcie

Se întâmplă cu sărăcia cum se întâmplă cu toate. Ajungi până la urmă s-o suporți. Cu vremea se aşază şi se încheagă. Omul vegetează, adică se dezvoltă într-o măsură nedesăvârşită, dar îndestulătoare ca să poată trăi. Iată cum se înjghebase existența lui Marius Pontmercy:

Ieşise din strâmtoarea cea mai mare; vadul se lărgise puțin în fața lui. Prin curaj, muncă, stăruință şi voință ajunsese să câştige cam şapte sute de franci pe an. Învățase nemțeşte şi englezeşte. Datorită lui Courfeyrac, care îl pusese în legătură cu prietenul său, librarul, Marius îndeplinea la editura literară rolul modest de om bun la toate. Făcea prospecte, traducea articole din ziare, adnota ediții, alcătuia biografii etc. Câştigul lui curat, una peste alta, era de şapte sute de franci. Trăia din ei. Nu rău. Cum? O vom spune.

Marius avea în casa Gorbeau, pentru treizeci de franci pe an, o odăiță fără sobă, care trecea drept birou şi unde nu avea decât mobilierul strict necesar. Mobilierul era al lui. Dădea trei franci pe lună chiriaşei principale, o bătrână, ca să-i măture odăița şi să-i aducă în fiecare dimineață puțină apă caldă, un ou proaspăt şi pâine de un cent. Pâinea şi oul îi erau toată masa. Prânzul costa între doi şi patru cenți, după cum ouăle erau mai scumpe sau mai ieftine. La ora şase după amiază se ducea să cineze la *Rousseau*, pe strada Saint-Jacques, peste drum de Basset, negustorul de stampe din colțul străzii Mathurinelor. Suprimase supa. Lua o porție de mâncare cu carne de şapte cenți şi un desert de trei cenți. Pentru alți trei avea pâine cât poftea. În loc de vin bea apă. Când plătea la casă, unde stătea, impunătoare, doamna Rousseau, pe vremea aceea tot grasă, dar încă fragedă, dădea un cent băiatului, şi doamna Rousseau îi zâmbea. Apoi pleca. În schimbul a şaisprezece cenți se alegea cu un zâmbet şi o cină.

Restaurantul *Rousseau*, unde se goleau atât de puține sticle de vin şi atât de multe carafe cu apă, era mai mult un calmant decât un restaurant. Azi nu mai există. Stăpânul avea o poreclă frumoasă: i se spunea Rousseau acvaticul. Aşadar, un prânz de patru cenți, o cină de şaisprezece: hrana îl costa un franc pe zi, adică trei sute şaizeci şi cinci pe an. Mai puneți treizeci de franci chiria, treizeci şi şase bătrânei şi încă vreo câteva mici cheltuieli pe deasupra; cu patru sute cincizeci de franci Marius era hrănit, slujit şi avea şi o locuință. Îmbrăcămintea îl costa o sută de franci, albiturile cincizeci, spălatul alți

cincizeci. Totul nu trecea de şase sute cincizeci de franci. Îi mai rămâneau cincizeci. Era bogat. La nevoie împrumuta zece franci unui prieten; Courfeyrac putuse să se împrumute de la el cu şaizeci de franci. Cât despre încălzit, fiindcă n-avea sobă, Marius „simplificase" lucrurile.

Oricum, Marius avea două perechi de haine: unele vechi „de purtare", altele noi, „de sărbătoare". Şi unele şi altele erau negre. N-avea decât trei cămăşi, una pe el, alta în dulap, a treia la spălătoreasă. Şi le înnoia pe măsură ce se uzau. De obicei erau cârpite, ceea ce îl făcea să-şi încheie nasturii hainei până la gât.

Ca Marius să ajungă la o asemenea situație înfloritoare a trebuit să treacă ani. Ani grei: unii anevoie de străbătut, alții de urcat. Marius nu se dăduse biruit niciodată. Îndurase toate lipsurile; făcuse orice, afară de datorii. Se fălea că nu îndatorase niciodată vreo para nimănui. Pentru el orice datorie era începutul unei robii. Îşi spunea că un creditor e mai rău decât un stăpân; pentru că un stăpân e stăpân numai pe ființa ta, pe când un creditor îți stăpâneşte demnitatea şi poate să ți-o pălmuiască. Decât să se împrumute, mai bine ajuna, şi ajunase adesea. Ştiind că extremitățile se atrag şi, dacă nu iei seama, sărăcia poate duce la josnicie, veghea cu grijă asupra mândriei lui. Un gest sau un cuvânt care i-ar fi părut în alte împrejurări o dovadă de respect, i se părea o umilință şi le înlătura. Nu se avânta prea mult niciodată, ca să nu fie silit să dea înapoi. Era sfios până la asprime.

În orice încercare se simțea îndemnat, şi câteodată chiar împins, de o putere tainică ce era în el. Sufletul ajută trupul şi uneori, îl ridică de la pământ. E singura pasăre care îşi poartă colivia cu ea.

În inima lui Marius, alături de numele tatălui lui, mai era întipărit un nume: Thénardier. Marius, care avea o fire entuziastă şi gravă, îl înconjura cu un fel de nimb pe omul căruia, după cum credea el, tatăl său îi datorase viața; era sergentul viteaz care îl salvase pe colonel în mijlocul ghiulelelor şi gloanțelor de la Waterloo. Nu despărțea niciodată amintirea acestui om de amintirea tatălui său, ci le înfrățea în evlavia lui. Era un fel de templu în care altarul cel mare era închinat colonelului, şi altarul cel mic lui Thénardier. Când se gândea cât de lovit şi de zdrobit de nenorocire era Thénardier, recunoştința lui plină de duioşie sporea şi mai mult. Marius aflase de la Montfermeil de ruina şi falimentul nefericitului hangiu. De atunci făcuse sforțări necontenite să-i dea de urmă şi să-l găsească în prăpastia întunecoasă a mizeriei în care pierise. Marius străbătuse tot

ținutul, fusese la Chelles, la Bondy, la Gournay, la Nogent, la Lagny. Se încăpățânase timp de trei ani, cheltuind cu călătoriile acestea puținii bani pe care-i economisise. Nimeni nu-i putuse da veşti despre Thénardier. Îl socoteau plecat în străinătate. Creditorii îl căutaseră şi ei, cu mai puțină dragoste decât Marius, dar cu tot atâta înverşunare, şi nu putuseră pune mâna pe el. Marius se învinovățea, aproape îi era ciudă pe el însuşi, pentru că nu izbutise în cercetările lui. Era singura datorie pe care i-o lăsase colonelul, şi Marius îşi făcea o cinste s-o plătească. „Cum, se gândea el, când tata zăcea între viață şi moarte pe câmpul de bătaie, Thénardier a putut să ajungă până la el prin fum şi prin gloanțe şi să-l care pe umerii lui, el care nu-i datora tatii nimic, şi eu, care îi datorez atâta lui Thénardier, nu-l pot găsi în întunericul în care trage să moară, ca, la rândul meu, să-l aduc la viață! Trebuie să-l găsesc!” Şi, într-adevăr, Marius şi-ar fi jertfit unul din brațe ca să dea de urma lui Thénardier, viața întreagă ca să-l scoată din mizerie. Cel mai scump şi cel mai minunat vis al lui Marius era să-l vadă pe Thénardier, să-i facă un bine şi să-i spună: „Dumneata nu mă cunoşti, dar eu te cunosc. Iată-mă, fă ce vrei eu mine!”

III – Marius a crescut

În vremea aceea Marius avea douăzeci de ani. Trecuseră trei ani de când îşi părăsise bunicul. Rămăseseră şi unul şi altul pe pozițiile lor, fără să încerce să se apropie sau să se mai vadă. La ce bun să se mai vadă? Ca să se ia la harță? Care din doi l-ar fi convins de dreptatea lui, pe celălalt? Marius era vasul de aramă, moş Gillenormand vasul de fier.

Trebuie să spunem că Marius se înşela în privința inimii bunicului său. Îşi închipuia că domnul Gillenormand nu l-a iubit niciodată, că acest om scurt la vorbă, zâmbitor şi tăios, care înjura, striga, făcea gălăgie şi ridica bastonul, nu avea pentru el decât cel mult afecțiunea uşoară, şi severă în acelaşi timp, a unui Géronte de comedie. Marius greşea. Sunt unii părinți care nu-şi iubesc copiii, dar nu e pe lume bunic care să nu se prăpădească după nepoții lui. În realitate, am mai spus-o, domnul Gillenormand îl adora pe Marius. Îl adora în felul lui, bodogănindu-l şi pălmuindu-l chiar. Iar când copilul plecă, simți un gol negru în inimă. Ceru să nu i se mai vorbească de el, dar îi părea rău în sinea lui că e ascultat. La început nădăjdui că bonapartistul, iacobinul, teroristul, septembristul are să se întoarcă. Trecură însă săptămâni, trecură luni, trecură ani şi ucigaşul nu se mai

întoarse, spre deznădejdea domnului Gillenormand. „Nu puteam să nu-l alung, îşi spunea bunicul şi se întreba: Oare aş mai face la fel şi a doua oară, dacă aş avea prilejul?” Orgoliul lui răspundea pe loc: „Da”. Dar capul lui bătrân, care se clătina tăcut, răspundea cu tristețe: „Nu!” Câteodată se simțea foarte trist. Marius îi lipsea. Bătrânii au nevoie de dragoste, ca de soare. Au nevoie de căldură. Oricât era el de tare, plecarea lui Marius schimbase ceva în el. Pentru nimic în lume n-ar fi făcut un pas ca să se apropie de „puşlamaua” aceea, dar suferea. Nu întreba niciodată nimic, dar se gândea mereu la cel izgonit. Trăia în Marius din ce în ce mai singuratic. Era tot voios şi aprig ca odinioară, dar veselia lui avea în ea asprime şi zbucium, ca şi cum ar fi ascuns durere şi furie, şi ieşirile lui se sfârşeau totdeauna într-un fel de toropeală blândă şi tristă. Spunea câteodată: „Ah, dacă s-ar întoarce, ce palmă grozavă i-aş trage!”

Mătuşa gândea prea puțin ca să iubească mult. Marius nu mai era pentru ea decât un fel de umbră depărtată şi tulbure. Începuse să-i pese mai puțin de el decât de pisica şi de papagalul pe care desigur că-i avea.

Durerea neştiută a bătrânului Gillenormand era cu atât mai mare cu cât o păstra pentru el şi nu lăsa să i-o ghicească nimeni. Amărăciunea lui semăna cu acele cuptoare inventate de curând, care îşi ard şi fumul. Se întâmpla câteodată ca vreun binevoitor neîndemânatic să-i vorbească despre Marius şi să-l întrebe: „Ce face sau ce mai ştiți despre nepotul dumneavoastră?” Bătrânul burghez răspundea, suspinând, dacă era trist, sau scuturându-şi manşetele cu un bobârnac, dacă voia să pară vesel: „Domnul baron de Pontmercy face pe avocatul, pe undeva prin țară”.

Pe când bătrânul se căia, lui Marius îi părea bine de tot ce făcuse. Nenorocirea îl înseninase, pentru că avea inimă bună. Se gândea la domnul Gillenormand cu duioşie, dar nu mai voia să primească nimic de la omul care *fusese rău cu tatăl lui*. Era o răstălmăcire mai blândă a revoltei lui dintâi. Şi se socotea fericit că suferise şi că suferă încă. O făcea pentru taică-său. Asprimea vieții pe care o trăia îl mulțumea şi îi plăcea. Îşi spunea aproape cu bucurie că nu era mare lucru, că era un fel de ispăşire, că, dacă n-ar fi fost aşa, ar fi fost pedepsit într-altfel, mai târziu, pentru nepăsarea lui vinovată față de tatăl său, față de un asemenea tată! Că n-ar fi fost drept ca taică-său să fi îndurat toată suferința, iar el – nimic. De altfel, ce însemnau munca şi lipsurile lui pe lângă viața eroică a colonelului? Că în sfârşit, singurul fel de a se apropia de tatăl lui şi de a-i semăna era să

lupte cu sărăcia, aşa cum el luptase ca un viteaz cu duşmanul. Aceasta voia, fără îndoială, să spună şi colonelul prin cuvintele „va fi vrednic”, pe care Marius nu le mai purta la piept, pentru că hârtia scrisă de mâna colonelului pierise, dar le purta în inima lui.

Şi apoi, în ziua în care bunicul lui îl alungase fusese un copil; acum era bărbat în toată firea. O simţea. Sărăcia – o spunem iar – îi priise. Sărăcia tinereţii, atunci când ajunge la liman, are meritul de a mâna voinţa către luptă şi sufletul către năzuinţe înalte. Sărăcia despoaie viaţa materială şi arată în toată urâţenia ei, dând avânturi nemărginite către viaţa ideală. Un tânăr bogat are zeci de distracţii strălucitoare sau grosolane: alergările de cai, vânătoarea, câinii, tutunul, jocurile de noroc, ospeţele şi celelalte; toate îndeletniciri în paguba elanurilor mari şi duioase ale sufletului. Tânărul sărac se trudeşte pentru pâine şi mănâncă; după ce a mâncat nu-i mai rămâne decât să viseze. Se duce la spectacole gratuite lăsate de Dumnezeu, se uită la cer, priveşte spaţiul, stelele, florile, copiii, omenirea în mijlocul căreia suferă, creaţiunea în care străluceşte şi fiinţa lui. Priveşte atât de mult omenirea, încât vede sufletul, priveşte atât de mult creaţiunea, încât îl vede pe Dumnezeu. Visează şi se simte mare. Visează mai departe şi se simte bun. Trece de la egoismul omului care suferă la mila pentru alţii a omului care gândeşte. Un sentiment minunat înfloreşte în el; uitarea de sine şi iubirea pentru toţi ceilalţi. Gândindu-se la bucuriile nenumărate pe care natura le dă, le împarte, le risipeşte sufletelor deschise, şi le refuză sufletelor închise, începe să-l plângă el, bogatul în gânduri, pe bogatul în bani. Pe măsură ce lumina îi pătrunde în suflet, ura îi părăseşte inima. De altfel, e oare nenorocit? Nu. Sărăcia unui om tânăr nu e niciodată nefericită. Orice băiat tânăr, oricât ar fi de sărac, are să fie totdeauna pizmuit de un împărat bătrân, pentru sănătatea, puterea, mersul lui vioi, ochii lui strălucitori, sângele lui fierbinte, părul lui negru, obrajii lui fragezi, buzele lui trandafirii, dinţii lui albi şi răsuflarea lui proaspătă. În fiecare dimineaţă porneşte să-şi agonisească pâinea şi, pe când îşi câştigă pâinea cu mâinile, ţinuta lui câştigă în mândrie, mintea lui se îmbogăţeşte. După ce şi-a sfârşit lucrul, se întoarce la extazul minunat, la contemplare, la bucurii. Trăieşte cu picioarele înglodate în necazuri, în piedici, pe drumuri, prin mărăcini, câteodată în mlaştini, dar cu fruntea în lumină. E hotărât, e senin, blând, liniştit, atent, serios, mulţumit cu puţin, binevoitor. Îi mulţumeşte lui Dumnezeu că i-a dat aceste două bogăţii pe care mulţi bogaţi nu le au: munca, mulţumită căreia e liber, şi gândirea, mulţumită căreia e demn.

Iată ce se petrecea în Marius. Ca să spunem adevărul adevărat, devenise poate cam prea visător. Din ziua în care ajunsese să-şi câştige oarecum viaţa, se oprise pe loc, găsind că e bine să fie sărac, scurta timpul sorocit lucrului, ca să gândească. Petrecea câteodată zile întregi visând, cufundat şi absorbit ca un vizionar în plăcerile mute ale extazului şi ale mulţumirii lăuntrice. Aceasta era problema vieţii pentru el: să lucreze la o muncă materială cât putea mai puţin, ca să lucreze la o muncă abstractă cât mai mult cu putinţă. Cu alte cuvinte, să dea vieţii reale numai câteva ceasuri şi să arunce restul în infinit. Închipuindu-şi că nu-i lipseşte nimic, nu-şi dădea seama că gândirea astfel înţeleasă e una din înfăţişările lenii; că se mulţumise să potolească primele cerinţe ale vieţii şi că se odihnea prea devreme.

Fără îndoială că nu era decât o stare trecătoare pentru o fire energică şi generoasă ca a lui, şi că Marius avea să se trezească la prima ciocnire cu greutăţile de neînlăturat ale soartei.

Până atunci, deşi era avocat, nici măcar nu pledase, aşa cum credea domnul Gillenormand. Visarea îl îndepărtase de bara tribunalului. Ce plictiseală să ai de-a face cu notarii, să baţi sălile judecătoriilor, să cauţi procese! De ce? Nu vedea pentru ce şi-ar fi schimbat mijlocul de trai. Librăria aceea zgârcită şi modestă îi punea la îndemână o muncă sigură, o muncă uşoară, care, după cum am mai spus, îi ajungea.

Unul dintre librarii pentru care lucra, domnul Magimel, dacă nu mă înşel, îi propusese să vină să locuiască la el, să-i dea o odaie bună, oferindu-i de lucru regulat şi plătindu-l o mie cinci sute de franci anual. O locuinţă bună! O mie cinci sute de franci! Foarte bine! Dar să renunţe la libertate! Să fie un funcţionar! Un fel de literat cu simbrie! În gândul lui, Marius socotea că situaţia asta ar fi mai bună şi mai rea în acelaşi timp, pentru că ar trăi mai bine, dar şi-ar pierde demnitatea. Schimba o nenorocire desăvârşită şi frumoasă cu o constrângere urâtă şi ridicolă. Ca un orb care ar fi devenit chior. Refuză.

Marius trăia singuratic. Nu intrase în grupul prezidat de Enjolras, pentru că-i plăcea să rămână în afară de lume şi pentru că fusese prea îngrozit de la început. Rămăseseră buni camarazi. Erau gata să se ajute unul pe altul în orice chip, dacă ar fi fost nevoie. Nimic mai mult. Marius avea doi prieteni: unul tânăr, pe Courfeyrac, şi altul bătrân, pe domnul Mabeuf. Cel bătrân îl atrăgea mai mult. Mai întâi pentru că îi datora adânca prefacere ce se îndeplinise în el, pentru că prin el îşi cunoscuse şi îşi iubise tatăl. „Mi-a ridicat vălul de pe ochi”,

spunea el.

Întâlnirea cu acest epitrop de biserică fusese fără îndoială hotărâtoare pentru el.

Domnul Mabeuf nu fusese în toată împrejurarea aceasta decât agentul paşnic şi neştiutor al providenţei, îl luminase pe Marius din întâmplare, fără să-şi dea seama, ca o făclie pe care ar purta-o cineva. El fusese însă făclia, nu acel cineva.

Cât despre revoluţia politică din conştiinţa lui Marius, domnul Mabeuf nu era în stare nici s-o priceapă, nici s-o dorească, nici s-o îndrume.

Să spunem câteva cuvinte despre domnul Mabeuf, pentru că îl vom întâlni şi mai târziu.

IV – Domnul Mabeuf

În ziua în care domnul Mabeuf îi spunea lui Marius: „Bineînţeles că n-am nimic împotriva opiniilor politice", lăsa să se vadă adevăratul lui fel de a gândi. Privea toate părerile politice cu aceeaşi nepăsare şi le împărtăşea pe toate, fără deosebire, ca să fie lăsat în pace, aşa cum grecii numeau furiile[1] „frumoasele, bunele, fermecătoarele" eumenide[2]. Convingerea politică a domnului Mabeuf era să iubească pătimaş plantele şi mai ales cărţile. Avea ca toată lumea de pe atunci o terminaţie în *ist*, fără de care nimeni n-ar fi putut trăi; nu era nici regalist, nici bonapartist, nici chartist, nici orleanist, nici anarhist; era botanist. Nu pricepea cum pot oamenii să-şi piardă vremea şi să se urască din pricina unor nerozii, ca, de pildă, Charta, democraţia, legitimitatea, republica, monarhia etc., când se aflau pe lume atâtea feluri de muşchi, de ierburi şi de arbuşti care puteau fi priviţi în voie, atâtea cărţi mari şi mici care puteau fi răsfoite. Se ferea să fie un om nefolositor; faptul că avea cărţi, îi plăcea să citească şi că era botanist, nu-l împiedica să fie şi grădinar. Cunoscându-l pe Pontmercy, se născuse între ei o simpatie reciprocă, pentru că el avea grijă de fructe aşa cum colonelul avea grijă de flori. Domnul Mabeuf izbutise să producă pere tot atât de gustoase ca perele Saint-Germain. Se pare că una din încercările lui ne-a dat corcoduşele de toamnă, astăzi renumite, tot atât de parfumate ca şi corcoduşele de vară. Se ducea la liturghie mai mult din cuminţenie decât din cucernicie. Se mai ducea

[1] Divinităţi ale infernului în mitologia greco-romană.
[2] Iertătoarele (în limba greacă).

şi pentru că-i plăceau chipurile oamenilor, dar nu putea suferi zgomotul, aşa că numai la biserică îi găsea tăcuți, adunați laolaltă. Alesese slujba de epitrop pentru că trebuia să aibă şi el o funcțiune publică. De altfel, nu izbutise niciodată să iubească o femeie ca pe o ceapă de lalea şi pe niciun bărbat ca o tipăritură a elzevirilor olandezi[3]. Trecuse de mult de şaizeci de ani, când cineva îl întrebă o dată: „Nu te-ai însurat niciodată?”. „Am uitat”, răspundea el. Când se întâmpla câteodată – cui nu i se întâmplă? – să spună: „Ei, dacă aş fi bogat!” n-o făcea, ca domnul Gillenormand, uitându-se la o fată frumoasă, ci la o carte veche. Trăia singur, cu o îngrijitoare bătrână, avea puțină podagră şi, când dormea, degetele lui bătrâne, înțepenite de reumatism, se încârligau printre crețurile cearşafului. Publicase o carte: *Flora din împrejurimile Cauteretz-ului*, cu planşe colorate, destul de prețuită, ale cărei gravuri în aramă le păstrase, vânzând numai copiile. De două sau trei ori pe zi suna cineva la uşa casei lui din strada Mézière pentru asta. Câştiga, astfel, vreo două mii de franci pe an. Era aproape toată averea lui. Cu toate că era sărac, avusese darul să strângă, cu multă răbdare şi cu sacrificii, o colecție prețioasă de exemplare rare de toate genurile. Nu ieşea niciodată fără o carte sub braț, şi se întorcea adesea cu două. Locuința lui era alcătuită din patru odăi şi o grădiniță. Singurele podoabe ale acestor încăperi erau nişte ierbare înrămate şi câteva gravuri ale vechilor meşteri. Vederea unei săbii sau a unei puşti îl îngheța. Nu se apropiase în viața lui de un tun, nici chiar la Palatul Invalizilor. Avea un stomac destul de sănătos, un frate preot, părul alb, niciun dinte în gură sau împotriva cuiva, un tremur uşor în tot trupul, accent picard, un râs copilăresc, se speria uşor şi semăna cu un berbec bătrân. N-avea decât un prieten printre cei vii, un librar bătrân de la Porte Saint-Jacques, pe care-l chema Royal. Visa să împământenească indigoul în Franța.

Slujnica lui era şi ea un specimen de nevinovăție. Bătrânica aceea cumsecade mai era şi fecioară. Sultan, motanul ei, care ar fi putut miorlăi *Miserere* de Allegri[4] la Capela Sixtină, îi umpluse inima şi-i ajungea pentru câtă pasiune zăcea în ea. Visurile ei nu ajunseseră niciodată până la bărbat. Nu depăşiseră pisica. Avea, ca motanul ei, mustăți. Era mândră de un singur lucru: de bonetele ei totdeauna

---

[3] Dinastie de tipografi olandezi din secolul al XVII-lea, renumiți pentru calitățile artistice ale cărților tipărite în atelierul lor.

[4] Compozitor italian de muzică religioasă (1587–1652).

albe. Duminica, după liturghie, îşi petrecea timpul numărându-şi rufăria din casă şi întinzând pe pat stofe de rochii, pe care le cumpăra şi pe care nu le dădea niciodată la cusut. Ştia să citească. Domnul Mabeuf o poreclise *maica Plutarc*.

Domnul Mabeuf îl îndrăgise pe Marius, pentru că era tânăr şi blând, pentru că îi încălzea bătrâneţile, fără să-i înspăimânte sfiala. Tinereţea, când se întâlneşte cu blândeţea, le pare bătrânilor un soare fără vânt. Când Marius se sătura de glorie militară, de praf de puşcă, de marşuri şi contramarşuri, de toate bătăliile grozave în care tatăl său dăduse şi primise lovituri de sabie nemaipomenite, se ducea la domnul Mabeuf, şi domnul Mabeuf îi vorbea despre eroul privit ca grădinar.

Către 1830, fratele său, preotul, murise, şi, curând după aceea, toată zarea se întunecase pentru domnul Mabeuf, ca la venirea nopţii. Falimentul unui notar îl păgubi cu suma de zece mii de franci, tot avutul fratelui său şi al lui propriu. Revoluţia din iulie pricinui o criză în librării. Când timpurile sunt grele, primul lucru care nu se mai vinde e o *Floră*. *Flora împrejurimilor Cauteretz-ului* nu avea căutare. Treceau săptămâni întregi fără să se arate un cumpărător. Câteodată, domnul Mabeuf tresărea când se auzea soneria. „Domnule, îi spunea maica Plutarc cu tristeţe, a venit sacagiul cu apa.”

În sfârşit, într-o zi, domnul Mabeuf se mută din strada Mézière, părăsi funcţia de epitrop, renunţă la biserica Saint-Sulpice, vându o parte, nu din cărţi, ci din stampe, la care ţinea mai puţin, şi se duse să locuiască într-o căsuţă din bulevardul Montparnasse. Dar nici acolo nu stătu mai mult de trei luni, din două pricini: mai întâi, chiria parterului şi a grădinii era de trei sute de franci, şi el nu îndrăznea să cheltuiască mai mult de două sute pentru locuinţă; al doilea, era vecin cu poligonul de tir Fatou şi auzea toată ziua împuşcături, pe care nu le putea îndura. Îşi luă *Flora*, plăcile de aramă, ierbarele, albumele şi cărţile şi se statornici lângă Salpêtrière, într-un fel de colibă din satul Austerlitz, unde avea trei odăi, o grădină cu fântână, împrejmuită cu gard, şi plătea o chirie de cincizeci de franci pe an. Odată cu mutarea îşi vându aproape toate mobilele. În ziua în care intră în noua locuinţă fu foarte vesel, bătu el singur cuiele ca să-şi atârne gravurile şi rafturile cu ierbare, restul zilei săpă în grădină, şi seara, când văzu că maica Plutarc părea mâhnită şi îngândurată, o bătu pe umăr şi-i spuse zâmbind: „Ce ne pasă? Avem indigo!”

Numai doi musafiri, librarul de la Porte Saint-Jacques şi Marius, erau primiţi în coliba de la Austerlitz; nume răsunător care, la drept

vorbind, nu-i plăcea defel.

De altfel, după cum am mai spus-o, minţile absorbite de înţelepciune sau de nebunie, sau de amândouă deodată, după cum se întâmplă destul de des, se lasă foarte greu pătrunse de întâmplările vieţii. Propria lor soartă le e străină. Din asemenea concentrare rezultă un fel de pasivitate, care, dacă e chibzuită, seamănă cu filosofia. Te ofileşti, cobori, te dărâmi, te surpi chiar, fără să-ţi dai seama. E adevărat că totdeauna la sfârşit te trezeşti, dar e prea târziu. Până atunci pari a fi un neutru în jocul dintre fericirea şi nenorocirea ta. Tu eşti miza însăşi în acest joc, dar priveşti partida cu nepăsare.

Domnul Mabeuf rămăsese senin; senin ca un copil, dar şi ca un înţelept, în mijlocul negurii care se ţesea în jurul lui, pe când nădejdile i se stingeau una după alta. Felul lui de a vedea lucrurile avea mersul unei pendule. Când îl înflăcăra o iluzie, mergea mereu înainte, chiar după ce iluzia pierise. Un ceasornic nu se opreşte chiar din clipa în care i-ai pierdut cheia.

Domnul Mabeuf avea plăceri nevinovate, puţin costisitoare şi neaşteptate. I le punea la îndemână cea mai neînsemnată întâmplare. Într-o zi, maica Plutarc citea un roman într-un ungher. Citea tare, pentru că i se părea că înţelege mai bine. Când citeşti cu glas tare îţi arăţi ţie însuţi că citeşti. Sunt unii oameni care citesc astfel şi care parcă îşi dau lor înşişi cuvântul de onoare că citesc.

Maica Plutarc citea cu energie un roman. Domnul Mabeuf o auzea fără s-o asculte.

Citind, maica Plutarc ajunse la această frază (era vorba de un ofiţer de dragoni şi de o femeie frumoasă): „... Frumoasa se îmbufnă şi dragonul...”

Aci se întrerupse ca să-şi şteargă ochelarii.

— Budha şi Dragonul[5], repetă încet domnul Mabeuf. Da e adevărat, era un balaur care arunca flăcări pe gură din fundul peşterii lui şi pârjolea cerul. Dihania, care avea gheare de tigru, mai aprinsese şi câteva stele. Budha s-a dus în vizuina lui şi a izbutit să-l domesticească. Maica Plutarc citeşte o carte bună. E cea mai frumoasă legendă.

Domnul Mabeuf căzu într-o visare încântătoare.

---

[5] În frantuzeşte „se îmbufnă” se spune: *bouda*, iar *dragon* înseamnă: „ofiţer de dragoni” şi „balaur”.

V – Sărăcia, soră bună cu mizeria

Lui Marius îi plăcea acest bătrân nevinovat, care se vedea înghițit încetul cu încetul de sărăcie, şi care ajungea, puțin câte puțin, să se mire, dar nu încă să se întristeze. Marius se întâlnea cu prietenul Courfeyrac, dar de căutat îl căuta pe domnul Mabeuf. Destul de rar, totuşi: cel mult o dată sau de două ori pe lună.

Lui Marius îi plăcea să facă singur lungi plimbări pe bulevardele mărginaşe, pe Champs de Mars sau pe aleile mai puțin umblate ale grădinii Luxembourg. Îşi petrecea uneori o jumătate de zi privind grădina unui zarzavagiu, răzoarele cu salată, găinile ce scurmau în bălegar şi calul care învârtea roata puțului. Trecătorii îl priveau cu mirare; unii găseau că are o înfățişare sinistră, care dă de bănuit. Dar nu era decât un tânăr sărac, care visa fără nicio țintă.

Într-una din aceste plimbări descoperise casa Gorbeau şi, ispitit de faptul că era singuratică şi ieftină, se mută acolo. Nu era cunoscut decât sub numele de domnul Marius. Câțiva foşti generali, sau foşti camarazi ai tatălui său, cunoscându-l, îl poftiră la ei. Marius nu-i refuză. I se dădea prilejul să vorbească de taică-său. Se ducea astfel, din când în când, la contele Pajol, la generalii Bellavesne şi Fririon, la Invalizi. Acolo se făcea muzică şi se dansa. În asemenea seri, Marius îşi punea hainele noi. Nu se ducea însă la aceste serate şi baluri decât în zilele când era ger de crăpau pietrele, fiindcă neavând cu ce să-şi plătească o trăsură nu voia să ajungă altfel decât cu ghetele lustruite lună.

Îşi spunea uneori, dar fără amărăciune: „Aşa sunt oamenii: într-un salon poți să fii oricât de mânjit, dar nu pe pantofi. Nu ți se cere, ca să fii bine primit, decât un singur lucru fără pată: conştiința? Nu, ghetele.”

Toate patimile, afară de cele ale inimii, se risipesc în visare. Aşa se potolise şi neastâmpărul politic al lui Marius. Ajutase la aceasta şi revoluția din 1830, care, mulțumindu-l, îi adusese alinare. Rămăsese acelaşi, dar nu se mai mânia. Îşi păstra aceleaşi păreri, dar mai domolite. La drept vorbind, nu mai avea păreri ci simpatii. Din ce partid făcea parte? Din acela al umanității. Din umanitate, îşi alegea Franța; dintr-o națiune, alegea poporul; dintr-un popor, alegea femeia. Spre femeie se îndrepta mai ales mila lui. La el ideea precumpănea asupra faptului, poetul asupra eroului şi admira mai degrabă o carte, ca a lui Job bunăoară, decât un eveniment, cum ar fi Marengo. Şi apoi, când, după o zi de meditație, se întorcea seara de-a lungul bulevardelor, când zărea printre ramurile copacilor spațiul nesfâr-

şit, sclipirile fără nume, nemărginirea, umbra, taina, i se părea mult prea neînsemnat tot ce e numai omenesc.

Credea că a ajuns, şi poate că şi ajunsese, la adevărul vieţii şi filosofiei omeneşti, şi acum nu mai privea decât cerul, singurul pe care adevărul îl poate vedea din adâncul fântânii lui[6].

Aceasta nu-l împiedica să-şi înmulţească planurile, socotelile, idealurile şi proiectele de viitor. Un ochi care ar fi privit înlăuntrul lui Marius, în starea lui de visare, ar fi fost uluit de atâta curăţenie sufletească. Într-adevăr, dacă le-ar fi dat ochilor noştri adevăraţi să vadă în conştiinţa altuia, am putea judeca mai sigur pe cineva după ce visează decât după ceea ce gândeşte. În gândire există voinţă; în visare, nu. Visul, care e spontan, ia şi păstrează, chiar în ceea ce e uriaş şi ideal, chipul nostru sufletesc: nimic nu iese mai de-a dreptul şi mai sincer din adâncul sufletului nostru decât năzuinţele necugetate şi nemăsurate spre frumuseţile destinului. În aceste năzuinţe, mai mult decât în ideile ticluite, raţionale şi rânduite, poţi găsi caracterul adevărat al fiecărui om. Himerele seamănă cu noi înşine mai mult ca orice. Fiecare visează necunoscutul şi imposibilul în felul său.

Pe la mijlocul anului 1831, bătrâna care-i făcea curăţenie în casă lui Marius îi povesti că vecinii săi, nenorocita familie Jondrette, aveau să fie daţi afară. Marius, care stătea foarte puţin pe acasă, nici nu prea ştia dacă are sau nu vecini.

— De ce îi dă afară? întrebă el.

— Pentru că nu-şi plătesc chiria. Sunt datori două rate.

— Şi cât au de plătit?

— Douăzeci de franci, spuse bătrână.

Marius avea treizeci de franci puşi deoparte, într-un sertar.

— Poftim, îi spuse el bătrânei. Uite douăzeci şi cinci de franci. Plăteşte pentru bieţii oameni, dă-le şi lor cinci franci, dar nu le spune că sunt de la mine.

VI – Înlocuitorul

Întâmplarea a făcut ca regimentul din care făcea parte locotenentul Théodule să vină în garnizoană la Paris. Faptul acesta îi prilejui mătuşii Gillenormand o altă idee. Prima oară îşi pusese în gând să-l

[6] Un mit grecesc închipuia adevărul ca pe o zeitate ascunsă în adâncul unui puţ.

supravegheze pe Marius cu ajutorul lui Théodule; acum urzea ca să-l înlocuiască pe Marius prin Théodule.

Era un plan bun să găsească un alt Marius, dacă bunicul ar fi avut cât de puțin nevoie să vadă în casă un chip tânăr, pentru că ruinelor le plac uneori razele dimineții. „O să fie, îşi spuse ea, o simplă erată, aşa cum văd prin cărți: „Marius, citiți Théodule”.

Copilul unui nepot de frate, tot un fel de nepot îți e: în lipsa unui avocat e bun şi un lăncier.

Într-o dimineață, pe când domnul Gillenormand citea un ziar de felul *Cotidianului*[7], fiică-sa intră şi, fiind vorba despre o slăbiciune a ei, îi spuse cu glasul cel mai blând:

— Tată, Théodule va veni acum de dimineață la dumneata să te vadă.

— Cine-i ăsta, Théodule?

— Nepotul dumitale.

— Aha! făcu bunicul.

Apoi continuă să citească ziarul şi nu se mai gândi la nepotul său, care era un Théodule oarecare. Peste puțin timp începu să se supere, ceea ce i se întâmpla aproape ori de câte ori citea. „Foaia” pe care o ținea în mână, regalistă de altfel, se înțelege de la sine, vestea pentru a doua zi, fără niciun ocol, una dintre acele mici întâmplări zilnice ale Parisului de atunci: elevii facultăților de drept şi de medicină urmau să se întrunească la ora prânzului în fața Panthéonului, ca să discute asupra uneia din problemele zilei: despre artileria gărzii naționale şi despre o neînțelegere dintre Ministerul de Război şi „miliția cetățenească”, cu privire la tunurile adăpostite în curtea Luvrului. Studenții trebuiau să „discute” în această privință. Nu-i trebuia mult domnului Gillenormand ca să-i sară țandăra.

Se gândi la Marius care era student şi avea să meargă, poate, ca şi ceilalți să „discute” la prânz în fața Panthéonului.

Tocmai când se gândea la aceste lucruri supărătoare, intră, adus de domnişoara Gillenormand, locotenentul Théodule, îmbrăcat civil, lucru dibaci din partea lui. Lăncierul îşi făcuse următoarea socoteală: şmecherul ăsta bătrân nu şi-o fi depus tot capitalul în schimbul unei rente viagere: merită să te îmbraci nemțeşte din când în când pentru el.

Domnişoara Gillenormand îi spuse cu voce tare tatălui ei:

— Théodule, nepotul dumitale. Şi încet, locotenentului: Să ai grijă

---

[7] Ziar ultraregalist din timpul restaurației.

să aprobi tot ce spune.

După asta plecă.

Locotenentul, care nu prea era obişnuit cu astfel de întâlniri venerabile, bolborosi cu oarecare sfială: „Bună ziua unchiule!”. Şi făcu un salut amestecat, alcătuit din schiţarea involuntară şi mecanică a salutului militar şi finalul unui salut civil.

— Ah! Dumneata eşti; bine, ia loc, spuse bătrânul.

Rosti vorbele acestea aproape fără să se gândească şi numaidecât uită cu totul de lăncier.

Théodule se aşeză şi domnul Gillenormand se ridică.

Domnul Gillenormand începu să umble în lung şi-n lat.

Cu mâinile în buzunar, vorbind tare şi frecându-şi cu degetele lui bătrâne şi neastâmpărate cele două ceasornice din buzunarele vestei.

— O adunătură de mucoşi! Dumnealor se întrunesc în piaţa Panthéonului! Vai de capul meu! Nişte puşti, care până mai ieri sugeau la doică! Dacă i-ai strânge de nas, ar ţâşni lapte! Şi ăştia vor „discuta” mâine la prânz! Încotro mergem! Încotro mergem! Hotărât lucru, mergem spre prăpastie. Aici ne-au adus *descamisadosii*[8]. Artileria cetăţenească! Să discute asupra artileriei cetăţeneşti. Se duc să trăncănească sub cerul liber despre petardele gărzii naţionale! Şi acolo cu cine au să se mai întâlnească? Uite unde duce iacobinismul! Pun rămăşag pe orice, pe un milion, că nu vor fi acolo decât pungaşi recidivişti, ocnaşi eliberaţi. Republicanii şi ocnaşii se au între ei ca fraţii. Carnot întreba: „Unde vrei să mă duc, trădătorule?” Fouché răspundea: „Oriunde vrei, dobitocule!”[9]. Uite ce sunt republicanii.

— Aşa e, răspunse Théodule.

Domnul Gillenormand îşi întoarse niţeluş capul, îl văzu pe

---

[8] Golanii (span).

[9] Schimbul de cuvinte tari între Carnot şi Fouché se explică astfel: în 1815, după Waterloo, Fouché, fost ministru al poliţiei sub Napoleon, după ce fusese membru al Convenţiunii, îşi renegase trecutul şi-i servea pe Burboni; dimpotrivă, Lazare Carnot, fost membru al Comitetului salvării publice, în care calitate organizase armatele republicii şi asigurase victoriile împotriva austro-prusacilor din 1793–94, refuzase în 1804, ca membru al tribunalului, să aprobe proclamarea imperiului. Napoleon îl ţinuse deci la distanţă. Numai în zilele grele din 1814 făcu din nou apel la dânsul, iar pe timpul celor „o sută de zile” îl numise ministru de interne. După Waterloo, Burbonii l-au exilat ca „regicid”; cu acest prilej s-a petrecut scena evocată de personajul Gillenormand.

Théodule şi urmă:

— Şi când te gândeşti că puşlamaua aia a avut neobrăzarea să se facă, mă rog, *carbonaro*! De ce-ai plecat din casa mea? Ca să te duci să te faci republican! Scârț! Înainte de toate poporul nu vrea republica dumitale, n-o vrea, are bun-simț, ştie bine că regi au fost întotdeauna şi că vor fi întotdeauna, ştie bine că, la urma urmei, poporul nu e decât popor, puțin îi pasă de republică, idiotule! E o patimă dezgustătoare! Să te îndrăgosteşti de *Tata Duchesne*, să faci ochi dulci ghilotinei, să cânți romanțe din chitară sub balconul lui '93 – îți vine să-i scuipi pe toți tinerii ăştia, atât sunt de dobitoci! Toți sunt la fel! N-a scăpat unul! E destul să respire aerul străzii, ca să-şi piardă uzul rațiunii. Veacul al XIX-lea e o otravă. Orice puşlama îşi lasă să-i crească o barbă de țap, crede că e cineva, şi pe bătrânii lui părinți îi pune în cui. Asta înseamnă să fii republican, să fii romantic. Ce e aia romantic? Te rog să faci bine să-mi spui ce înseamnă romantic! Sunt toate nebuniile la un loc! Acum un an, însemna *Hernani*.[10] Auzi dumneata, *Hernani!* Antiteze, grozăvii, care nici măcar nu sunt scrise pe franțuzeşte! Şi pe urmă au mai pus şi tunuri în curtea Luvrului. Uite, până unde au mers tâlharii vremii noastre.

— Ai dreptate, unchiule! spuse Théodule.

Domnul Gillenormand începu iar:

— Tunuri în curtea muzeului! La ce bun? Ce ai cu mine, tunule? Vrei să tragi în Apollo din Belvedere? Ce are a face încărcătura de pulbere cu Venus de Medicis? Ah, tinerii din ziua de azi sunt toți nişte potlogari! Ce mare lucru e Benjamin Constant al lor?! Şi cei care nu sunt netrebnici, sunt nătărăi. Fac tot ce pot ca să se urâțească, sunt prost îmbrăcați, le e frică de muieri; pe lângă fuste parcă cerşesc de se prăpădesc femeile de râs; pe cinstea mea, ai spune că le e ruşine şi de dragoste. Sunt pociți, iar pe deasupra, mai sunt şi proşti, maimuțăresc jocurile de cuvinte ale lui Tiercelin şi Potier[11], au haine ca nişte saci, veste de grăjdari, cămăşi de pânză proasta, pantaloni de pănură, cizme de toval şi cum sunt pe dinafară aşa sunt şi pe dinăuntru. Ai putea cu vorbele lor să le pingeleşti ghetele rupte. Şi toată droaia asta de tineri mai are şi păreri politice. Ar trebui să li se interzică de a avea păreri politice. Fabrică sisteme, refac societatea, surpă monarhia, doboară toate legile, pun podul în locul pivniței şi

---

[10] Tragedie romantică de Victor Hugo, a cărei premieră a avut loc la Comedia Franceză în februarie 1830.

[11] Autori de vodeviluri.

pe portarul meu în locul regelui, zdruncină Europa din temelii, zidesc din nou lumea şi, cât despre dragoste, se uită cu coada ochiului la picioarele spălătoreselor când se suie în căruţă! Ah! Marius! Golanule! Auzi, să meargă el să urle într-o piaţă publică! Să discute, să dezbată, să ia măsuri! Astea se numesc pe limba lor „măsuri", vezi Doamne! Până şi dezordinea se bagatelizează şi se preface în gugumănie. Am văzut haosul, acum văd harababura. Nişte şcolari să se consfătuiască cu privire la garda naţională, aşa ceva n-ai să vezi nici la ogibevaşi şi la cadodaşi[12]! Sălbaticii umblă în pielea goală, cu căpăţâna împopoţonată cu un pămătuf de rachetă[13], cu o ghioagă în labă, dar nu sunt atât de dobitoci ca bacalaureaţii ăştia. Plevuşcă de doi bani găleata! Dumnealor fac pe pricepuţii şi pe stăpânii! Se sfătuiesc şi-şi pun mintea la bătaie! Asta-i sfârşitul lumii. E fără doar şi poate sfârşitul acestui nenorocit glob pământesc. Îi mai trebuie un ultim sughiţ. Îl scoate Franţa. Discutaţi, caraghioşilor! Şi aşa o să se întâmple atâta vreme cât au să citească gazete pe sub arcadele Odeonului; costă numai un gologan şi bunul lor simţ, şi inteligenţa, şi inima, şi sufletul, şi mintea lor pe deasupra. Se întorc acasă şi o dau naibii de familie. Toate ziarele sunt ciumate; toate, chiar şi *Drapelul alb*! În definitiv, Martainville a fost iacobin. Ah! Doamne sfinte! Poţi să te lauzi că l-ai scos din sărite pe bunicu-tău!

— Fără îndoială, spuse Théodule. Şi profitând de faptul că domnul Gillenormand se oprise ca să răsufle, lăncierul adăugă solemn: N-ar trebui să existe alt jurnal decât *Monitorul* şi altă carte decât *Anuarul militar*.

Domnul Gillenormand urmă:

— Ca şi Sieyès[14] al lor! Un regicid care a ajuns senator! Întotdeauna sfârşesc aşa! Îşi scot ochii tutuindu-se cetăţeneşte, ca să ajungă să-şi spună „domnule conte". Domnul conte de-o şchiopă, al ucigaşilor din septembrie! Filosoful Sieyès! E drept că n-am făcut niciodată mai mult haz de filosofiile unor astfel de filosofi, ca de ochelarii măscăriciului de pe Tivoli! I-am văzut într-o zi pe senatori trecând pe cheiul Malaquais în mantii de catifea violetă, presărată cu albine

---

[12] Triburi de piei-roşii din America de Nord.

[13] *Volant de raquette*: joc prin care o bucată de plută împodobită cu pene e azvârlită cu racheta.

[14] Abate francez, care în 1789 a jucat un rol însemnat în revoluţie. A participat în 1799 la lovitura de stat a lui Napoleon şi a deţinut în noul regim demnitatea de „al doilea consul ". Mai târziu, Napoleon l-a făcut senator al imperiului.

de aur şi cu pălării ca pe timpul lui Henric al IV-lea. Erau hidoşi. Parcă erau maimuțe la curtea târgului. Cetățeni, vă declar că progresul vostru e o nebunie, că umanitatea voastră e un vis, că revoluția voastră e o crimă, că republica voastră e un monstru, că tânără voastră fecioară Franța iese dintr-un bordel, şi v-o spun cu deplină convingere tuturora, oricine ați fi, publicişti, economişti, legişti, chiar de-ați fi mai pricepuți în ale libertății, egalității şi fraternității decât cuțitul ghilotinei! S-o ştiți de la mine, domnilor!

— Aşa e! strigă locotenentul. Nici nu se poate mai adevărat.

Domnul Gillenormand se opri în mijlocul unui gest, se întoarse, îl privi pe lăncierul Théodule drept în ochi şi-i spuse:

— Eşti un dobitoc.

CARTEA A ŞASEA

ÎNTÂLNIREA A DOUĂ STELE

I – Porecla, un mod de formare a numelor de familie

Marius era în vremea aceea un tânăr frumos, de statură potrivită, cu părul foarte negru şi des, cu fruntea înaltă şi gânditoare, cu nările deschise şi pătimaşe, cu aerul sincer şi potolit, cu un nu ştiu ce măreț, visător şi nevinovat pe chip. Profilul lui, ale cărui trăsături erau rotunjite fără moliciune, avea acea blândețe germană ce a pătruns în înfățişarea franceză prin Alsacia şi Lorena şi acea totală lipsă de unghiuri ascuțite, care-i făcea pe sicambri[1] aşa de uşor de recunoscut printre romani şi care deosebeşte rasa leonină de cea acvilină. Era în acel anotimp al vieții când mintea oamenilor care cugetă e alcătuită, aproape în aceeaşi măsură, din adâncime şi naivitate. Într-o împrejurare gravă avea tot ce-i trebuia ca să fie nerod, dar, dacă mai întorcea o dată cheia, putea fi sublim. Felul lui de-a fi era potolit, rece, politicos, închis. Pentru că avea o gură fermecătoare, cu buzele cele mai roşii şi dinții cei mai albi din lume, zâmbetul lui îmblânzea tot ce era aspru în înfățişarea lui. În unele clipe, se năştea un contrast ciudat între fruntea lui curată şi zâmbetul lui voluptos. Avea ochi mici, dar privirea cuprinzătoare.

În vremea sărăciei celei mai negre, băgase de seamă că fetele întorceau capul după el, dar el fugea sau se ascundea, cu moartea în suflet. Îşi închipuia că-l priveau din pricina hainelor lui vechi şi că râdeau de el; adevărul e că-l priveau fiindcă era plăcut la vedere şi rămâneau visându-l.

Această neînțelegere mută dintre el şi trecătoarele pline de farmec îl sălbăticise. Nu alese niciuna, fiindcă fugea de toate. Trăi astfel

[1] Vechi popor germanic din valea Rinului, supus de romani; s-au contopit mai târziu în masa francilor.

vreme îndelungată – prosteşte, spunea Courfeyrac.

Courfeyrac îi spunea:

— Nu te mai trudi să fii respectabil! (Se tutuiau: toate prieteniile tinereşti alunecă spre acest fel de intimitate). Îți dau un sfat, dragul meu. Nu mai citi atâtea cărți şi uită-te mai mult la fetişcane! Au şi năzdrăvanele astea ceva bun în ele, măi Marius! Tot fugind şi ruşinându-te, ai să te tâmpeşti.

Alteori, Courfeyrac, întâlnindu-l, spunea:

— Bună ziua, părinte!

De câte ori Courfeyrac îi ținea un astfel de logos, Marius ocolea, timp de opt zile, cu mai multă înverşunare femeile de toate vârstele, iar pe deasupra îl ocolea şi pe Courfeyrac.

Existau totuşi în lume două femei pe care Marius nu le ocolea şi de care nu se păzea. În realitate ar fi fost foarte mirat dacă i-ar fi spus că sunt femei. Una era bătrâna cu păr în barbă, care-i curăța odaia, şi care-l făcea pe Courfeyrac să spună: „De când servitoarea lui şi-a lăsat barbă, Marius a început să se radă”. Cealaltă era un fel de fetiță pe care o vedea foarte des şi la care nu se uita niciodată.

De mai bine de un an, Marius zărea pe o alee pustie a grădinii Luxembourg, de-a lungul Pepinierei, un bărbat şi o fetiță; stând mai totdeauna unul lângă altul pe aceeaşi bancă la capătul cel mai singuratic al aleii dinspre strada Vestului. De fiecare dată când întâmplarea, care se amestecă în plimbările visătorilor, îl ducea pe Marius pe aleea aceasta – şi asta se întâmpla aproape în fiecare zi – îi întâlnea din nou pe cei doi. Bărbatul putea să aibă vreo şaizeci de ani, părea serios şi trist. Întreaga lui făptură avea acea înfățişare robustă şi totuşi obosită a oamenilor obişnuiți cu războaiele şi care au lepădat uniforma. Dacă ar fi purtat vreo decorație, Marius ar fi spus: „E un fost ofițer”; părea un om de treabă, dar nu puteai intra în vorbă cu el, iar el nu privea în ochii nimănui. Purta pantaloni şi redingotă albastră şi o pălărie cu marginile late care păreau întotdeauna noi, o cravată neagră şi o cămaşă de quaker[2], adică albă ca zăpada, dar din pânză groasă. O femeie de stradă, care trecea într-o zi pe lângă el. Spuse: „Uite un văduv curățel!” Avea părul foarte cărunt.

Fata care-l întovărăşea venea să se aşeze lângă el, pe banca pe ca-

---

[2] Membru al unei secte protestante din Anglia, înființată în secolul al XVII-lea. Quakerii purtau toți un anteriu negru, rufărie grosolană şi pălării cu boruri largi; erau persecutați fiindcă nu recunoşteau nici o autoritate; de aceea au emigrat în masă în coloniile din America de Nord, contribuind în secolul al XVIII-lea la eliberarea acestora.

re parcă o adoptaseră amândoi; părea să aibă treisprezece sau paisprezece ani, era atât de slabă, încât părea urâtă, stângace, neînsemnată, dar făgăduia să aibă poate cândva ochi destul de frumoşi. Numai că privea totdeauna drept înainte, cu o siguranță neplăcută. Era îmbrăcată bătrâneşte şi copilăreşte totodată, ca fetele în pension la călugărițe; purta o rochie prost croită de merinos aspru şi negru. Părea să fie un tată cu fiica lui.

Marius îl privi cu luare-aminte, vreo două sau trei zile, pe omul acela bătrân, care nu era încă un moşneag, şi pe fetița aceea, care nu era încă împlinită, apoi nu le mai dădu nicio atenție. În ceea ce îl privea pe el, s-ar fi zis că nici nu-l văzuseră. Vorbeau amândoi, liniştiți şi nepăsători. Fata sporovăia într-una, veselă. Bătrânul vorbea puțin şi, din când în când, îşi pleca asupra fetei ochii plini de dragoste părintească nespus de gingaşă.

Marius, cu o regularitate mecanică, luase obiceiul de a se plimba pe aleea aceea. Îi întâlnea întotdeauna.

Iată cum se petreceau lucrurile.

Marius sosea de cele mai multe ori pe la capătul dimpotrivă al aleii. O străbătea în toată lungimea, trecea prin fața băncii pe care stăteau bătrânul cu fata, se întorcea până la capătul de unde venise şi apoi începea din nou. În plimbarea lui făcea acest du-te-vino de cinci sau şase ori, la plimbare venea de cinci sau şase ori pe săptămână, dar nu ajunsese să se salute cu cei de pe bancă. Necunoscutul acela şi fata, poate tocmai fiindcă păreau a ocoli orice privire, atrăseseră atenția câtorva studenți, care se plimbau din când în când în lungul şi în latul Pepinierei, cei silitori venind de la cursuri, iar ceilalți de la partidele de biliard. Courfeyrac, care era printre aceştia din urmă se uitase la ei câtăva vreme, dar, găsind că fata e urâtă, se dăduse repede şi grijuliu la o parte. Fugise ca un part[3] aruncându-le o poreclă. Impresionat numai de rochia copilei şi de părul bătrânului o numise pe fată *domnişoara Lanoire* şi pe tată, *domnul Leblanc*[4], aşa încât, fiindcă nimeni nu-i cunoştea şi nu le ştia numele, porecla se schimbase în nume. Studenții, spuneau: „Ah, domnul Leblanc stă pe bancă!” şi Marius la fel cu ceilalți găsise că e mai simplu să-l numească pe domnul acela necunoscut: Leblanc.

Pentru uşurința povestirii, vom face şi noi la fel şi vom spune

---

[3] *Parții*, popor străvechi scit, nu erau niciodată aşa de primejdioşi ca atunci când, prefăcându-se că fug, aruncau peste umăr săgeți în duşmanii care-i urmăreau.

[4] *Lanoire* (fr.) – cea neagră; *Leblanc* (fr.) – cel alb

domnul Leblanc.

Marius îi văzu în primul an aproape zilnic, la aceeaşi oră. Bătrânul părea plăcut, dar fata era destul de posacă.

II – *Lux facta est*[5]

În cel de-al doilea an, adică tocmai în acel punct al povestirii la care a ajuns cititorul, s-a întâmplat ca Marius să-şi întrerupă, fără să ştie el însuşi prea bine de ce, obiceiul de a se plimba prin grădina Luxemburgului, şi trecură aproape şase luni fără să mai pună piciorul pe aleea aceea. În sfârşit, într-o bună zi, se întoarse; era într-o dimineaţă senină de vară. Marius era vesel, aşa cum e oricine când vremea e frumoasă. I se părea că poartă în inimă tot versul păsărilor pe care le auzea şi toate frânturile de cer albastru pe care le zărea printre frunzele copacilor.

Se duse de-a dreptul la „aleea lui" şi, când ajunse la capăt, zări pe aceeaşi bancă perechea binecunoscută. Numai că, apropiindu-se, bărbatul era tot acela, dar i se păru că fata e alta. Făptura pe care o vedea acum era înaltă şi frumoasă şi avea formele cele mai încântătoare pe care le are femeia în clipa când încă se mai îmbină cu cele mai naive gingăşii ale copilului; clipă trecătoare şi nevinovată, pe care nu pot s-o tălmăcească decât vorbele acestea: cincisprezece ani. Avea un minunat păr castaniu, cu ape aurii, o frunte care părea de marmură, obraji făcuţi parcă din petale de un trandafir palid, tulburător de albi, o gură minunată, din care vorba ieşea ca un cântec, şi zâmbetul ca o lumină, un cap pe care Rafael i l-ar fi dat Mariei, aşezat pe un gât pe care Jean Goujon[6] i l-ar fi dat Venerei. Şi, ca nimic să nu-i lipsească acestui chip încântător, nasul ei nu era frumos, era drăguţ; nici drept, nici încovoiat, nici italian, nici grec; nasul ei era parizian, adică spiritual, fin, neregulat şi pur, nasul acela care-i necăjeşte pe pictori şi farmecă pe poeţi.

Când Marius trecu pe lângă ea, nu putu să-i vadă ochii, cu pleoapele lăsate. Nu-i zări decât genele lungi castanii, pline de umbră şi de sfială.

Sfiala n-o împiedica pe frumoasa copilă să zâmbească, ascultând

---

[5] Şi se făcu lumină (lat.), citat din Scriptură.

[6] Sculptor francez din secolul al XVI-lea. A lăsat statui de divinităţi feminine din mitologia greco-romană, cărora le-a dat forme suple şi delicate (*Diana cu căprioara*, de pildă, de la Luvru, descrisă de Al. I. Odobescu în *Pseudocynegetikos*).

pe bărbatul cu păr alb care îi vorbea, şi nimic nu era mai răpitor ca zâmbetul acela fraged, cu ochii plecați.

În prima clipă, Marius crezu că era o altă fată a aceluiaşi părinte, desigur soră cu cea dintâi, dar când plimbarea lui, totdeauna aceeaşi, îl aduse a doua oară prin fața băncii şi când se uită la ea cu luare-aminte, îşi dădu seama că era aceeaşi. În şase luni fetița se făcuse fată; iată toată taina. Nimic mai obişnuit ca schimbarea aceasta. Vine o clipă în care fetele înfloresc cât ai clipi din ochi şi dintr-odată se prefac în trandafiri. Ieri le-ai lăsat copii, azi te nelinişteasc.

Fata nu numai că crescuse, dar se desăvârşise. Aşa cum în aprilie ajung trei zile pentru ca unii arbori să se umple de flori, ei îi ajunseseră şase luni ca să se înveşmânte în frumusețe. Aprilie al ei sosise.

Se întâmplă uneori să vezi oameni care, din săraci şi meschini, parcă se deşteaptă şi trec deodată de la strâmtoare la fast, cheltuiesc în dreapta şi-n stânga şi ajung dintr-odată strălucitori, risipitori şi măreți. Totul depinde de un venit pe care l-au încasat; s-a împlinit ieri o scadență în folosul lor. Aşa şi fata; îşi încasase câştigul pe şase luni.

Nu mai era eleva de pension cu pălărie de pluş, cu rochie de lână merinos, cu încălțăminte şcolărească şi cu, mâini roşii; odată cu frumusețea ei i se născuse şi gustul; era o domnişoară bine îmbrăcată, de o eleganță simplă şi bogată, fără a fi căutată. Purta o rochie de damasc negru, o pelerină din aceeaşi stofă şi o pălărie de mătase albă. Mănuşile albe îi subliniau gingăşia mâinilor, care se jucau cu mânerul de fildeş chinezesc al unei umbrele, şi încălțămintea de mătase îi desena piciorul mic. Îmbrăcămintea ei răspândea o mireasmă fragedă şi pătrunzătoare.

Bărbatul era acelaşi.

Când Marius se apropie de ea pentru a doua oară, fata îşi ridică ochii. Erau de un albastru ceresc şi adânc, iar în acest azur voalat nu se deosebea încă decât privirea unui copil. Se uită la Marius fără să-l bage în seamă, ca şi cum s-ar fi uitat la un țânc care ar fi alergat pe sub sicomori, sau la vasul de marmură ce umbrea banca, iar Marius îşi urmă şi el plimbarea, gândindu-se la altceva.

Mai trecu de vreo patru sau cinci ori pe lângă banca pe care stătea fata, fără să-şi întoarcă ochii spre ea.

În zilele următoare veni iar, ca de obicei, la Luxembourg; îi găsi, ca de obicei, tot aci pe „tatăl cu fata”, dar nu le mai dădu atenție. Nu se gândea la fată acum când se făcuse frumoasă, după cum nu se gândise la ea nici când era urâtă. Trecea însă întotdeauna foarte

aproape de banca pe care stătea ea, pentru că aşa se obişnuise.

III – Joc de lumină al primăverii

Într-o zi, aerul era încropit, Luxembourgul plin de umbră şi de soare, cerul limpede, ca şi cum îngerii l-ar fi spălat de dimineață, şi păsărelele ciripeau prin desişul castanilor. Marius îşi deschisese naturii tot sufletul, nu se gândea la nimic, trăia, respira; trecu pe lângă banca obişnuită, fata ridică ochii la el şi privirile li se întâlniră. Ce-a fost de data asta în privirea fetei? Marius n-ar fi putut spune. Nu era nimic şi era totul. Fu o fulgerare ciudată. Ea îşi plecă ochii, şi el îşi văzu de drum.

Ceea ce zărise adineauri nu erau ochii nevinovați şi limpezi ai unui copil, ci o prăpastie plină de taine, care se deschisese pe jumătate şi se, închisese repede la loc.

Vine o zi în care orice fată se uită în felul acesta. Vai de cel ce se află în calea ochilor ei!

Această întâi privire a unui suflet care nu se cunoaşte încă e ca zorile pe cer. E deşteptarea a ceva strălucitor şi necunoscut. Nimic n-ar putea să redea farmecul primejdios al acestei licăriri neaşteptate, care luminează nedesluşit şi fără de veste negurile minunate, şi care e făcută din toată nevinovăția de astăzi şi din toată patima de mâine. E un fel de tandrețe nehotărâtă, care se descoperă la întâmplare şi aşteaptă. E o capcană pe care nevinovăția o întinde fără vrere şi în care prinde inima, fără să ştie şi fără să vrea. Fecioara priveşte cu ochi de femeie.

Acolo unde cade privirea aceasta se naşte aproape totdeauna o visare adâncă. Toate nevinovățiile şi toate patimile se strâng în raza cerească şi fatală, care, mai mult decât cea mai iscusită ocheadă a unei cochete, are puterea magică de a face să înflorească, deodată, în fundul unui suflet, floarea aceea ascunsă plină de miresme şi veninuri, care se cheamă iubire.

Seara, intrând în vizuina lui, Marius îşi aruncă privirea asupra veşmintelor de pe el şi pentru întâia oară îşi dădu seama de necuviința şi neghiobia nemaiauzită pe care le făcea ducându-se să se plimbe la Luxembourg cu hainele lui murdare „de toate zilele”, cu o pălărie cu panglica ruptă, cu nişte bocanci de căruțaş, cu pantaloni negri, roşi la genunchi, şi cu un surtuc negru, lustruit în coate.

IV – Începutul unei boli grele

A doua zi, la ora obişnuită, Marius îşi scoase din dulap haina cea nouă, pantalonii noi, pălăria nouă şi ghetele noi; se îmbrăcă cu ele, îşi puse mănuşile, lux de zile mari, şi plecă la Luxembourg.

Pe drum îl întâlni pe Courfeyrac şi se făcu că nu-l vede. Ajungând acasă, Courfeyrac le spuse prietenilor lui: „Am întâlnit pălăria nouă şi hainele cele noi ale lui Marius, cu Marius în ele. Se ducea, fără îndoială, la vreun examen. Avea un aer atât de tâmpit!"

Când ajunse la Luxembourg, Marius dădu ocol bazinului şi privi lebedele, apoi rămase multă vreme să contemple o statuie cu capul înnegrit de mucegai şi căreia îi lipsea un şold. Lângă bazin stătea un burghez burtos de vreo patruzeci de ani, care ținea de mână un copilaş de cinci ani şi-i spunea: „Băiete, să ştii de la mine, tot ce-i prea mult nu-i sănătos. Ține-te departe de despotism ca şi de anarhie". Marius îl ascultă pe burghez, apoi mai făcu o dată ocolul bazinului. Se îndreptă în sfârşit pe „aleea lui", încet, ca şi cum i-ar fi părut rău. S-ar fi spus că era deopotrivă de îndemnat şi de împiedicat să se îndrepte într-acolo. Nu-şi dădea însă seama şi credea că face la fel ca în fiecare zi.

Ieşind pe alee, zări la capătul celălalt, pe „banca lor", pe domnul Leblanc cu fata lui. Îşi încheie haina până sus, o netezi bine ca să nu facă vreo cută, aruncă o privire mulțumită asupra reflexelor lucioase ale pantalonilor şi se îndreptă spre bancă. Mergea ca la atac, plin de o dorință de cucerire. Spun, cu alte cuvinte, că se ducea spre banca aceea, cum aş spune că Hannibal înainta asupra Romei.

De altfel, toate aceste mişcări erau mecanice şi el nu-şi întrerupsese nicio clipă şirul gândurilor. Se gândea în clipa aceea că *Manualul de bacalaureat* era o carte proastă şi că fusese redactată cu siguranță de nişte nătărăi, deoarece erau analizate acolo drept capodopere ale minții omeneşti trei tragedii de Racine şi o singură comedie de Molière. O ureche îi țiuia. Pe când se apropia de bancă, îşi potrivea cutele hainei şi privirile i se aținteau asupra fetei. I se părea că fata aceea umple tot capătul aleii cu o licărire palidă şi albastră.

Pe măsură ce se apropia, pasul i se încetinea. Ajuns la oarecare depărtare de bancă, cu mult înainte de capătul aleii, se opri, şi fără să ştie de ce, se întoarse din drum. Nici măcar nu se gândise să nu meargă până la capăt. Fata abia putuse să-l zărească de departe şi să vadă cât era de chipeş cu hainele lui cele noi. Marius se ținea drept, ca să pară arătos, dacă l-ar privi cineva din spate.

Ajunse la capătul celălalt, apoi se întoarse, şi de data aceasta se

apropie ceva mai mult de bancă. Când se află la câțiva paşi, nu se simți în stare să meargă mai departe şi şovăi. I se păruse că fata îşi întorsese ochii spre el. Făcu o sforțare bărbătească şi hotărâtă, îşi stăpâni şovăiala şi merse înainte. Peste câteva clipe, trecea prin fața băncii drept şi sigur de el, roşu până la creştet, fără să îndrăznească să arunce vreo privire nici în dreapta, nici în stânga, cu mâna la piept, ca un bărbat de stat. În clipa când trecu pe sub gura de foc ce pândea din locul acela, simți o bătaie de inimă înfricoşătoare. Fata purta, ca şi în ajun, rochia de damasc şi pălăria de mătase. Marius auzi o voce minunată care era desigur „vocea ei". Vorbea liniştit. Era foarte frumoasă. Marius simțea acest lucru, deşi nu căuta s-o privească. „Oricum, gândea el, nu s-ar putea să n-aibă oarecare stimă şi considerație pentru mine, dacă ar şti că sunt adevăratul autor al disertației despre Marcos Obregon de la Ronda, pe care domnul François de Neufchâteau a dat-o drept a lui, în fruntea unui *Gil Blas* pe care l-a editat".[7]

Trecu de bancă, merse până la marginea aleii, care era foarte aproape, se întoarse înapoi şi mai trecu o dată prin fața fetei celei frumoase. De data aceasta era tare palid. De altfel simțea ceva foarte neplăcut. Se depărtă de bancă şi de fată şi, cu spatele la ea, închipuindu-şi că-l priveşte, începu să se poticnească.

Nu mai încercă să se apropie de bancă, se opri pe la mijlocul aleii şi făcu ce nu făcea niciodată, se aşeză, aruncând priviri în dreapta şi-n stânga şi gândindu-se, în strâmbăturile cele mai nebănuite ale minții, că la urma urmei ar fi greu ca o ființă, căreia el îi admira pălăria şi rochia neagră, să rămână nepăsătoare față de pantalonii lui bine călcați şi surtucul lui cel nou.

După un sfert de ceas se ridică, parcă ar fi vrut din nou să se îndrepte spre banca pe care o înconjura parcă un nimb. Cu toate astea, rămase în picioare nemişcat. Pentru prima oară, de cincisprezece luni încoace, se gândi că domnul care venea zilnic în grădină împreună cu fiică-sa îl băgase de seamă fără îndoială şi că găsea poate stăruința lui cam ciudată.

---

[7] *Marcos de Obregon* este un roman picaresc spaniol (1618) de Vicente Martinez Espinel, lucrare cu caracter autobiografic, povestind viața de aventuri a autorului. Nicolas-Louis François, zis *de Neufchâteau*, fusese ministru de interne în timpul directoratului (1798). Se ocupase mai înainte şi s-a ocupat şi după aceea de literatură şi de lucrări de erudiție. Sub restaurație apărea romanticilor ca un întârziat. *Gil Blas*, roman de aventuri şi de moravuri de Alain-René Lesage, publicat între 1715 şi 1735.

Tot pentru prima oară simți că nu e cuviincios să-i dea necunoscutului acestuia, fie chiar şi în ascunsul gândurilor lui, numele născocit de: domnul Leblanc.

Stătu astfel câteva minute, cu capul plecat, desenând pe nisip cu bastonul pe care îl ținea în mână.

Apoi se întoarse deodată cu spatele spre banca domnului Leblanc şi a fiicei acestuia şi o luă spre casă.

În ziua aceea uită să mănânce. Nu-şi dădu seama decât seara, la ceasurile opt, şi, fiindcă era prea târziu ca să se mai ducă în strada Saint-Jacques, îşi spuse: „Nu-i nimic!” şi mâncă o bucată de pâine. Nu se culcă decât după ce-şi perie hainele şi le împături cu grijă.

V – Tot felul de trăsnete cad pe capul țaței Bougon

A doua zi, țața Bougon[8] – aşa o numea Courfeyrac pe bătrâna portăreasă, locatară principală, femeie de serviciu a hardughiei Gorbeau, căreia îi zicea în realitate doamna Burgon, după cum am văzut, dar acest mucalit de Courfeyrac nu respecta nimic – tața Bourgon băgă de seamă cu uimire că domnul Marius ieşea tot cu hainele lui cele noi.

Marius se întoarse la Luxembourg, dar nu trecu mai departe de banca lui obişnuită de la mijlocul aleii. Se aşeză, ca în ajun, privind de departe şi zărind desluşit pălăria albă, rochia neagră şi mai ales licărirea albastră. Nu se clinti şi nu se întoarse acasă decât la închiderea porților Luxembourgului. Nu-i văzuse pe domnul Leblanc şi pe fiică-sa plecând. Îşi spuse că ieşiseră din grădină pe poarta dinspre strada Vestului. Mai târziu, după vreo câteva săptămâni, când se gândi la cele întâmplate, nu putu să-şi amintească cu niciun chip unde luase masa în seara aceea.

A doua zi, țața Bougon rămase ca trăsnită: pentru a treia oară, Marius ieşea tot cu hainele noi.

— Trei zile la rând, rosti ea.

Încercă să-l urmărească, dar Marius mergea repede şi cu paşi mari; un hipopotam pusese la cale urmărirea unei căprioare. În două minute îl pierdu din ochi şi se întoarse acasă gâfâind, furioasă şi înăbuşită de astmă. „Poftim, ce rost are, mormăi ea, să-ți pui hainele bune în fiecare zi şi să faci lumea să alerge după tine!”

Marius se ducea la Luxembourg.

---

[8] Mormăială (fr.).

Fata era acolo cu domnul Leblanc. Marius se apropie cât putu mai mult prefăcându-se că citeşte o carte, dar rămase totuşi foarte departe. Se întoarse apoi la banca lui, unde rămase vreo patru ceasuri privind la vrăbiile care țopăiau pe alee ca şi cum şi-ar fi bătut joc de el.

Se scurseră astfel vreo cincisprezece zile. Marius se ducea la Luxembourg, dar nu ca să se plimbe, ci ca să se aşeze pe aceeaşi bancă, fără să ştie de ce. O dată aşezat, nu se mai clintea. Îşi punea în fiecare dimineață hainele noi, se ascundea, şi a doua zi o lua de la capăt.

Fata era fără îndoială minunat de frumoasă. Singura critică pe care puteai să i-o aduci era nepotrivirea dintre privirea tristă şi zâmbetul vesel, ceea ce-i dădea un aer oarecum rătăcit şi făcea ca în anumite clipe chipul acela blând să devină ciudat, fără a înceta totuşi de a fi încântător.

VI – Prizonier!

Într-una din ultimele zile ale celei de a doua săptămâni, Marius şedea, ca de obicei, pe banca sa şi ținea în mână o carte deschisă; de două ore nu mai întorsese nicio filă. Deodată tresări. Se petrecea un lucru neobişnuit la capătul aleii. Domnul Leblanc şi cu fiică-sa se sculaseră de pe bancă, fata luase brațul tatălui şi amândoi se îndreptau încet spre mijlocul aleii, unde se afla Marius. Marius închise cartea, apoi o deschise din nou şi se sili să citească. Tremura. Nimbul se îndrepta spre el. „Ah! Doamne! n-o să mai am timp să iau o atitudine potrivită.” Omul cu părul alb şi tânăra fată se apropiau. I se păru că ține un veac şi nu trecuse decât o clipă. „Ce-o fi căutând pe aci? se întrebă el. Cum? Ea are să treacă prin locul acesta! Picioarele ei vor atinge nisipul aleii, la doi paşi de mine!” Era tulburat, ar fi vrut să fie foarte frumos, ar fi vrut să aibă pe piept crucea Legiunii de onoare. Auzea cum se apropie zgomotul domol şi măsurat al paşilor lor. Îşi închipuia că domnul Leblanc îi aruncă o privire mânioasă. „Oare o să-mi vorbească?” se întrebă el. Îşi lăsă capul în jos; când îl ridică din nou, erau lângă el.

Fata trecu şi-l privi în tăcere, îl privi țintă, cu un aer duios şi visător, care-l făcu pe Marius să se înfioare din cap până-n picioare. I se păru că-l mustră că a zăbovit atât să se apropie de ea şi-i spune: „Iată, am venit eu!”

Marius rămase înmărmurit în fata ochilor ei plini de lumină şi de nemărginire.

Îşi simțea creierul de jeratic. Ea se îndreptase spre el, ce bucurie!

Şi apoi, cum l-a privit! I se păru mai frumoasă decât o văzuse vreodată. Frumoasă, de o frumusețe totodată feminină şi îngerească, o frumusețe desăvârşită, care ar fi inspirat pe Petrarca şi în fața căreia Dante ar fi îngenuncheat. I se părea că pluteşte în albastrul cerului. În acelaşi timp se simțea foarte ruşinat, privindu-şi încălțămintea prăfuită.

Era sigur că şi ea îi văzuse pantofii.

O urmări cu ochii până ce pieri. Apoi începu să se plimbe ca un bezmetic prin Luxembourg. Din când în când, râdea singur şi vorbea cu glas tare. Privea atât de visător spre dădacele copiilor, încât fiecare din ele ar fi putut să creadă că s-a îndrăgostit de ea.

Ieşi din Luxembourg nădăjduind s-o regăsească pe stradă.

Sub arcadele Odeonului îl întâlni pe Courfeyrac şi-i spuse: „Vino să cinezi cu mine”. Merseră împreună la *Rousseau* şi cheltuiră şase franci. Marius mâncă cu poftă, ca un căpcăun. Dăduse şase gologani chelnerului. La desert îi spuse lui Courfeyrac: „Ai citit gazeta? Audry de Puyraveau[9] a ținut un discurs admirabil!”

Era îndrăgostit nebuneşte.

După cină, îi spuse lui Courfeyrac: „Te invit la teatru”. Merseră împreună la *Porte Saint-Martin* ca să-l vadă pe Frédérik[10] în *L’auberge des Andrets*. Marius petrecu de minune.

În acelaşi timp, se sălbătici parcă şi mai mult. La ieşirea din teatru nici nu se uită la jartiera unei modiste care sărea peste băltoace şi i se făcu scârbă când Courfeyrac spuse: „Mi-ar face mare plăcere s-o trec în colecția mea!”

Pentru a doua zi, Courfeyrac îl poftise la prânz la cafeneaua *Voltaire*. Marius se duse şi mâncă şi mai mult decât în ajun. Era gânditor şi foarte vesel.

S-ar fi spus că prindea orice prilej ca să râdă cu hohote. Îmbrățişă cu dragoste un provincial oarecare, care-i fusese prezentat. În jurul mesei se făcuse un cerc de studenți, vorbindu-se despre neroziile ce se spun la Sorbona de la catedră şi pe care statul le plăteşte atât de scump, apoi veni vorba despre greşelile şi lipsurile dicționarelor şi

---

[9] Industriaş şi om politic francez din timpul monarhiei cenzitare. Deputat sub restaurație, a făcut o opoziție crâncenă regimului reacționar de atunci şi îndemnat la revoluție în iulie 1830.

[10] *Frédérik Lemaitre*, actor celebru care a creat în *L’auberge des Andrets* tipul atât de popular al lui Robert Macaire, un ocnaş evadat, un răzvrătit împotriva societății burgheze.

prozodiilor lui Quicherat[11]. Marius întrerupse discuția ca să strige:

— Cu toate astea, e foarte plăcut să ai o decorație!

— Ba e ridicol, îi spuse încet Courfeyrac lui Jean Prouvaire.

— Dimpotrivă, răspunse Jean Prouvaire, e foarte serios.

Era serios, într-adevăr. Marius se afla în acel ceas dintâi, plin de violența şi de încântarea cu care încep pasiunile mari.

O singură privire făcuse toate acestea. Când pui fitilul, incendiul e gata să izbucnească; nimic nu-i mai simplu: o privire e ca o scânteie.

Era limpede. Marius iubea o femeie. Soarta lui intra în necunoscut.

Privirea femeilor seamănă cu acele maşinării, liniştite în aparență dar înspăimântătoare. Treci pe lângă ele în fiecare zi, bun şi nevătămat, fără nicio bănuială. Vine o clipă când uiți chiar că se mai găsesc la locul lor. Te duci şi vii, vorbeşti, visezi, râzi. Deodată te simți prins. S-a sfârşit! Roțile te-au prins; privirea te învăluie. Te-ai agățat, nici tu nu ştii cum, lăsând să fluture gândurile tale răzlețe, într-o clipă de nebăgare de seamă. Eşti pierdut. Nu mai ai nicio scăpare. O înlănțuire de forțe tainice pune stăpânire pe tine. Te zbați în zadar. Niciun ajutor omenesc nu mai e cu putință. Ai să cazi din roți în roți, din spaimă în spaimă, din chin în chin, tu, mintea ta, averea ta, viitorul tău, sufletul tău; şi, după cum vei fi în puterea unei ființe viclene sau a unei inimi nobile, nu vei scăpa din această maşină înspăimântătoare decât desfigurat de ruşine sau transfigurat de pasiune.

VII – Aventurile literei „U” lăsată în voia presupunerilor

Singurătatea, desprinderea de toate ale lumii, existența independentă, mândria, dragostea de natură, lipsa unei activități zilnice productive, viața în sine, frământările tainice ale curățeniei trupeşti, admirația în fața creațiunii, toate îl pregătiseră pe Marius pentru această stăpânire care se numeşte patima dragostei. Cultul pe care-l purta tatălui său ajunsese, încetul cu încetul, o religie şi, ca orice religie, i se cuibărise în fundul sufletului. Îi trebuia ceva mai aproape de simțirea lui. Şi veni dragostea.

Trecu o lună întreagă în timpul căreia Marius se duse zilnic la Luxembourg. Când sosea ora, nimic nu-l mai putea ține pe loc. „E de serviciu”, spunea Courfeyrac. Marius trăia într-o încântare. Era sigur că fata îl privea.

[11] Erudit filolog francez din secolul trecut.

Ajunsese îndrăzneţ şi se apropia de bancă. Totuşi nu mai trecea pe dinaintea ei, supunându-se în acelaşi timp instinctului de sfială şi instinctului de prevedere al îndrăgostiţilor. Socotea că e bine să nu atragă „atenţia tatălui”. Îşi potrivea opririle îndărătul arborilor şi al statuilor, cu un machiavelism adânc, în aşa fel ca să se lase văzut cât mai mult de tânăra fată şi cât mai puţin cu putinţă de domnul cel bătrân. Uneori rămânea nemişcat timp de o jumătate de oră în umbra unui Leonida sau a unui Spartacus oarecare, ţinând în mână o carte pe deasupra căreia ochii lui, ridicându-se încet, căutau pe frumoasa fată, şi ea, din parte-i, îşi întorcea spre el profilul încântător cu un surâs nedesluşit. În timp ce vorbea în chipul cel mai firesc şi mai liniştit din lume cu omul cu părul alb, ea îşi îndrepta asupra lui Marius toată visarea din ochii ei feciorelnici şi pătimaşi. Era şiretenia străveche, pe care Eva a ştiut-o încă din prima zi a lumii, şi pe care orice femeie o ştie încă din prima zi a vieţii sale. Gura fetei răspundea unuia, iar privirea răspundea celuilalt.

Trebuie să credem, totuşi, că domnul Leblanc începuse să bănuiască ceva, căci adesea, când sosea Marius, se ridica de pe bancă şi se plimba încoace şi încolo. Părăsise locul lor obişnuit şi alesese, la celălalt capăt al aleii, banca vecină cu statuia Gladiatorului, ca şi cum ar fi vrut să vadă dacă Marius îi va urmări şi acolo. Marius nu pricepu şi făcu această greşeală. „Tatăl” începu să nu mai fie punctual şi n-o mai lua zilnic pe „fiica lui”. Uneori venea singur şi atunci Marius pleca. Altă greşeală.

Marius nu se mai ferea de aceste semne. Din faza sfielii trecuse – progres firesc şi de neînlăturat – în faza imprudenţei. Dragostea lui creştea. Îşi visa iubita în toate nopţile. Apoi îi mai venise o fericire neaşteptată, ca uleiul peste foc, care îl lega şi mai tare la ochi. Într-o seară, pe înnoptate, găsise o batistă pe banca de pe care „Leblanc şi fiica sa” se ridicaseră. O batistă simplă şi fără broderie, dar albă şi fină, care i se păru că răspândeşte un parfum nemaisimţit. O ridică cu înfrigurare. Batista era brodată cu iniţialele U.F. Marius nu cunoştea nimic despre frumoasa copilă: nici familia, nici numele, nici locuinţa; aceste două litere erau primul amănunt pe care-l afla despre ea, iniţialele scumpe inimii lui pe care el începu de îndată să-si clădească închipuirile. U era desigur prenumele. „Ursula! se gândi el, ce nume fermecător.” Sărută batista, o mirosi, şi-o puse pe inimă, pe trup în timpul zilei iar noaptea, ca să adoarmă, îşi acoperi buzele cu ea.

— Îi simt tot sufletul! strigă el.

Batista era a domnului bătrân, care, pur şi simplu, o pierduse.

În zilele care urmară acestei descoperiri, Marius nu se mai arătă în Luxembourg decât sărutând batista şi apăsându-şi-o pe inimă. Frumoasa copilă nu pricepea nimic şi i-o arăta prin semne discrete.

— Câtă nevinovăţie! spunea Marius.

VIII – Chiar şi invalizii pot fi fericiţi

Fiindcă am rostit cuvântul nevinovăţie şi fiindcă nu ascundem nimic, trebuie să spunem că o dată, oricât de încântătoare era „Ursula” lui, i-a dat totuşi un motiv de amărăciune foarte serios. Era într-una din zilele acelea în care fata îl hotăra pe domnul Leblanc să părăsească banca şi să se plimbe pe alee. Un vânticel vioi de iunie legăna vârfurile platanilor. Tatăl şi fiica trecuseră la braţ prin faţa băncii lui Marius. În urma lor, Marius se ridicase şi-i urmărea cu privirea, aşa cum se cuvine când ţi-e sufletul tulburat de dragoste.

Deodată o adiere de vânt, mai poznaşă decât celelalte şi pesemne aleasă ca să-i împlinească primăverii rosturile, suflă dinspre Pepinieră, se abătu peste alee, învălui fata într-un fior, încântător, vrednic de nimfele lui Virgiliu şi de faunii lui Teocrit, şi-i ridică rochia – rochia ei mai sacră decât mantia lui Isis – aproape până la înălţimea jartierei. Un picior minunat ieşi la iveală. Marius îl văzu. Fu mâniat şi furios.

Fata îşi trase repede rochia în jos cu o mişcare speriată, dar el rămase totuşi revoltat. „E adevărat, se afla singur pe alee. S-ar fi putut totuşi să mai fie cineva de faţă! Dacă a fost cineva? E cu putinţă un asemenea gest? Ceea ce a făcut, e îngrozitor.” Vai! biata copilă nu făcuse nimic; nu era decât un singur vinovat; dar Marius, în care mijea desluşit acel Bartholo ce zace în orice Chérubin[12], era hotărât nemulţumit şi gelos până şi de umbra lui.

Într-adevăr, aşa se trezeşte şi prinde rădăcini în inima omenească, fără niciun drept, urâcioasă şi plină de ciudăţenii, gelozia pătimaşă a cărnii. De altminteri, lăsând la o parte gelozia, nu simţise nicio plăcere văzând piciorul ei minunat; ciorapul alb al oricărei femei i-ar fi plăcut mai mult.

Când „Ursula sa”, după ce ajunsese la capătul aleii, se înapoia cu

---

[12] Personaje din comediile lui Beaumarchais (secolul al XVIII-lea): primul în *Bărbierul din Sevilla*, este tipul bătrânului gelos; celălalt, în *Nunta lui Figaro*, încarnează adolescenţa naivă, plină de spontaneitate sinceră în exprimarea sentimentelor.

domnul Leblanc şi trecu prin faţa băncii pe care Marius se aşezase din nou, Marius îi aruncă o privire ursuză şi fioroasă. Fata avu o mică tresărire întovărăşită de o ridicare a sprâncenelor, care însemna: „Ce s-a întâmplat?”

Aceasta a fost prima lor „neînțelegere”.

Abia isprăvi Marius să-i facă această mustrare din ochi, când cineva străbătu aleea. Era un invalid adus din umeri, foarte zbârcit şi cu părul foarte alb, într-o uniformă din timpul lui Ludovic al XV-lea, purtând pe piept mica decorație ovală de postav roşu cu spadele încrucişate, crucea Sfântului Ludovic, şi fluturând o mânecă fără braț înăuntru. Omul avea bărbia de argint şi un picior de lemn. Lui Marius i se păru înfățişarea lui foarte mulțumită. I se păru chiar că bătrânul cinic, pe când şchiopăta alături de el, îi făcuse cu ochiul prieteneşte şi vesel, ca şi cum o întâmplare i-ar fi făcut să se înțeleagă şi să guste laolaltă un noroc neaşteptat. Ce anume îl putea face să fie atât de mulțumit pe acest hârb al lui Marte? Ce legătură putea să fie între acest picior de lemn şi celălalt? Marius era în culmea geloziei. „Poate că a fost de față! îşi spuse el. Poate că a văzut!” Şi îi venea să-l ucidă pe invalid.

Timpul însă netezeşte tot. Această mânie a lui Marius împotriva „Ursulei”, oricât de îndreptățită ar fi fost, trecu. Până la urmă o iertă, deşi destul de greu; trei zile i-a purtat pică. În vremea asta, şi tocmai din pricina asta, patima lui crescuse până la nebunie.

IX – Eclipsa

Am văzut cum Marius descoperise, sau crezuse că descoperă, că Ea se numeşte Ursula. Pofta vine iubind. Era ceva să ştie că o cheamă Ursula; dar era puțin. Vreme de trei sau patru săptămâni Marius trăise din această fericire. Apoi a vrut să afle unde locuieşte fata.

Făcuse o primă greşeală: căzuse în capcana cu banca Gladiatorului. Mai făcuse şi a doua: părăsea grădina când domnul Leblanc venea singur. O făcu şi pe a treia, cea mai mare din toate: o urmări pe „Ursula”.

Fata locuia pe strada Ouest, în partea cea mai puțin umblată a străzii, într-o casă nouă, cu trei caturi, cu o înfățişare modestă.

Începând din acea clipă, Marius, pe lângă fericirea de a o vedea în Luxembourg, avu o fericire nouă: aceea de a o urmări până acasă.

Foamea lui sporea. Ştia cum o cheamă, îi ştia cel puțin numele încântător, adevărat nume de femeie. Ştia unde locuieşte; vru să ştie şi

cine era.

Într-o seară, după ce-i urmărise până acasă şi-i văzuse intrând pe poartă, intră şi el în urma lor şi. Spuse cu îndrăzneală portarului:

— S-a întors acasă domnul de la etajul întâi?

— Nu, răspunse portarul, domnul de la al treilea.

Făcuse încă un pas. Acest succes îl încurajă pe Marius.

— Apartamentul cu ferestrele la stradă? întrebă el.

— Auzi vorbă! răspunse portarul. Toate apartamentele au ferestrele la stradă.

— Şi cu ce se ocupă acest domn? reluă Marius.

— E rentier, domnule. Un foarte bun om, care, deşi nu-i prea bogat, îi ajută pe cei nenorociți.

— Cum îl cheamă? întrebă iarăşi Marius.

Portarul ridică fruntea şi spuse:

— Nu cumva domnul e de la poliție?

Marius plecă destul de ruşinat, dar foarte încântat. Ştia din ce în ce mai multe.

„Bine, gândi el. Ştiu că se numeşte Ursula, că este fiica unui rentier şi că locuieşte în strada Ouest, la etajul al treilea.”

A doua zi, domnul Leblanc şi fiica sa nu rămaseră decât scurtă vreme în Luxembourg; plecară înainte de a se însera. Marius îi urmări până în strada Ouest cum îi era obiceiul. Ajungând la poartă, domnul Leblanc o lăsă pe fiica sa să treacă întâi, apoi, înainte de a păşi pragul, se opri, se întoarse şi-l privi țintă pe Marius.

A treia zi nu mai veniră la Luxembourg. Marius îi aşteptă zadarnic toată ziua.

La căderea nopții, se duse în strada Ouest şi văzu lumină la ferestrele de la etajul al treilea. Se plimbă pe sub ferestre până când se stinse lumina.

În ziua următoare, nimeni nu veni la Luxembourg. Marius aşteptă toată ziua, apoi se duse să facă de strajă sub ferestre. Stătea aşa, până la zece seara. Cina o lua pe apucate. Frigurile îl hrănesc pe bolnav şi dragostea pe îndrăgostit.

În felul acesta trecură opt zile. Domnul Leblanc şi fiica sa nu se mai arătau la Luxembourg. Marius făcea presupuneri triste; în timpul zilei nu îndrăznea să pândească la poartă, se mulțumea să meargă pe înnoptate şi să privească îndelung lumina roşietică a geamurilor. Din când în când, zărea prin ele umbre şi inima-i bătea nebuneşte.

În a opta zi, când ajunse sub ferestre, nu mai era lumină. „Uite!

spuse el, n-au aprins încă. Totuşi, e întuneric. Să fi ieşit?” Aşteptă până la zece. Până la miezul nopţii. Până la unu noaptea. Nicio lumină nu se aprinse la ferestrele etajului al treilea şi nimeni nu se înapoie acasă. Plecă foarte amărât.

A doua zi – căci nu mai trăia decât de la o zi la alta – a doua zi nu găsi pe nimeni la Luxembourg; era de aşteptat; pe înnoptate se duse la locuinţă. Nicio lumină la ferestre; obloanele erau închise; tot etajul al treilea era în întuneric. Marius bătu la poartă, intră şi-i spuse portarului:

— Domnul de la al treilea…

— S-a mutat, răspunse portarul.

Marius se clătină şi spuse încet:

— Dar de când*?

— De ieri.

— Unde locuieşte acum?

— Nu ştiu.

— Nu şi-a lăsat noua adresă?

— Nu. Şi portarul, ridicând capul, îl recunoscu pe Marius. Aha, dumneata erai! spuse el. Aşadar, tot de la poliţie eşti!

CARTEA A ŞAPTEA

PATRON-MINETTE

I – Minele şi minerii

Toate societăţile omeneşti au ceea ce se numeşte în teatru al treilea subsol. Adâncurile societăţii sunt răscolite pretutindeni, când în bine, când în rău. Lucrurile acestea se suprapun. Există galerii superioare şi galerii inferioare. Acest subsol întunecat, care uneori se prăbuşeşte sub civilizaţie şi pe care nepăsarea noastră îl calcă în picioare, are şi el un *sus* şi un *jos*. În secolul trecut, Enciclopedia era o mină[1] aflată aproape sub cerul liber. Întunericul, acest zămislitor mohorât al creştinismului primitiv, nu aştepta decât un prilej ca să izbucnească sub Cezari şi să înece în lumină neamul omenesc. Căci în întunericul sfânt se află ascunsă lumina latentă. Vulcanii sunt plini de o umbră în stare să azvârle flăcări. Orice lavă este întuneric la început. Catacombele în care s-a slujit prima liturghie nu erau numai pivniţele Romei, ci subteranele lumii întregi.

Dedesubtul alcătuirii sociale, această minune dărăpănată, se află săpături de toate soiurile. Este mina religioasă, mina filosofică, mina politică, mina economică, mina revoluţionară. Unul sapă cu ideile, altul cu cifrele şi altul cu mânia. Oamenii se cheamă şi-şi răspund dintr-o catacombă într-alta.

Utopiile îşi fac drum pe sub pământ în aceste galerii. Se ramifică în toate direcţiile; uneori se întâlnesc şi se înfrăţesc. Jean-Jacques împrumută târnăcopul său lui Diogene, care-i dă în schimb felinarul. Uneori se războiesc. Calvin se încaieră cu Socin[2]. Dar nimic nu poate

---

[1] *Enciclopedia, dicţionarul ştiinţelor şi artelor*, publicat de Diderot şi D'Alembert, era o „mină” fiindcă submina baza regimului feudal, combătând catolicismul, intoleranţa, absolutismul şi exploatarea feudală.

[2] *Calvin*, reformator religios francez; biserica protestantă înfiinţată de el

opri sau întrerupe avântul către țintă al tuturor acestor energii şi marea activitate simultană care se zbate, urcă, coboară şi se ridică din nou în aceste întunecimi înlocuind cu încetul ce este sus şi ce este jos, şi ce este în afară cu ce este înăuntru; nemărginit furnicar necunoscut. Societatea abia îşi dă seama de această răscolire care-i lasă liniştită suprafața, dar îi schimbă măruntaiele. Câte galerii subterane, tot atâtea munci felurite, tot atâtea soiuri de zăcăminte date la iveală. Ce iese din toate aceste răscoliri adânci? Viitorul.

Cu cât te cufunzi mai mult, cu atât muncitorii sunt mai tainici. Munca este bună până la treapta pe care filosoful social ştie s-o recunoască; dincolo de acea treaptă e îndoielnică şi învălmăşită; mai jos devine înfricoşătoare. La o anumită adâncime săpăturile nu mai pot fi pătrunse de spiritul civilizației; limita până la care omul poate respira e depăşită, iar dincolo de ea s-ar putea să se ivească monştri.

Scara care coboară e ciudată; fiecare treaptă corespunde unui etaj unde filosofia se poate instala şi unde întâlneşti câte unul din acei lucrători, uneori minunați, alteori hidoşi. Sub Ioan Huss[3] se află Luther, sub Luther, – Descartes, sub Descartes – Voltaire, sub Voltaire – Condorcet, sub Condorcet – Robespierre, sub Robespierre – Marat, sub Marat – Babeuf[4]. Şi aşa mereu mai departe; mai jos, într-un amestec confuz, la hotarul care desparte nelămuritul de nevăzut, se zăresc alți oameni întunecați, care poate nici nu există încă. Cei de ieri sunt stafii, cei de mâine sunt larve. Ochiul minții îi zăreşte nedesluşit. Plămădeala embrionară a viitorului e una din viziunile filosofului. O lume haotică în stare de făt nenăscut. Ce plăsmuire uluitoare! Saint-Simon, Owen, Fourier se află şi ei acolo, în galerii lăturalnice.

Cu toate că un lanț dumnezeiesc, ascuns vederii noastre îi leagă laolaltă, fără ştirea lor, pe toți aceşti pionieri subterani, care aproape întotdeauna se cred izolați şi totuşi nu sunt, muncile lor sunt desigur foarte felurite şi lumina unora nu se potriveşte cu flacăra altora. Unii sunt asemeni îngerilor, alții tragici. Cu toate acestea, oricare ar fi contrastul, toți aceşti muncitori, de la cel mai de sus până la cel

---

(Franța, Elveția, Scoția, Olanda, Ungaria) simplifica cultul şi ierarhia preoțească. *Socin*, reformator religios italian, respingea treimea din teologia creştină.

[3] Reformator religios ceh din secolele XIV—XV.

[4] Iacobin. Unul dintre reprezentanții de frunte ai comunismului utopic. A încercat să organizeze un complot împotriva directoriului, pentru a relua şi continua revoluția socială, dar a fost arestat şi executat (1797).

mai de jos, de la cel mai înțelept până la cel mai nebun, au o asemănare, şi anume: dezinteresarea. Marat se uită pe sine, la fel ca Isus. Ei se dau la o parte, uită de ei înşişi, nu se mai gândesc la ei. Ei văd altceva decât ființa lor. Fiecare priveşte într-un fel şi privirea aceasta caută absolutul. Cel dintâi poartă în ochi cerul; celălalt, oricât ar fi de nepătruns, are sub pleoape lumina palidă a infinitului. Cel care are acest semn: privirea înstelată, trebuie venerat, orice ar face. Ochiul întunecat e celălalt semn. Cu el începe răul. Stați pe gânduri şi tremurați în fața celui care nu priveşte niciunde. Ordinea socială îşi are săpătorii ei întunecați.

Este un punct unde coborârea în adânc înseamnă înmormântare şi unde lumina se stinge.

Dedesubtul tuturor acestor mine, dedesubtul tuturor galeriilor, dedesubtul întregului sistem nemărginit de ramificație subterană a progresului, mai jos decât Marat, decât Babeuf, mai jos, mult mai jos şi fără nicio legătură cu etajele superioare, se află ultima galerie. Loc de groază. Pe acesta l-am numit al treilea subsol. E groapa întunericului, temnița orbilor. *Inferi*.

E calea spre abisuri.

II – La fund

Acolo, uitarea de sine piere. Diavolul se înfiripează nelămurit; fiecare pentru el. Eul fără ochi urlă, caută, dibuie şi roade. În acest hău este Ugolino[5] social.

Puțin le pasă acestor umbre înspăimântătoare, care se învârtesc în groapă, jumătate animale, jumătate năluci, de progresul universal, a cărui idee şi nume nici nu le cunosc; fiecare nu are decât grija de a se îndestula pe sine. Ele sunt aproape inconştiente, şi înlăuntrul lor este un fel de negură care le înfioară. Au două mame, amândouă vitrege: neştiința şi mizeria. Au o călăuză: nevoia; şi pentru toate formele de îndestulare: pofta. Sunt lacome cu brutalitate, adică fioroase, nu în felul tiranului, ci în al tigrului. Aceste larve trec de la suferințe la crimă; urmare firească, zămislire amețitoare, logică, a umbrei. Ceea ce se târăşte în al treilea subsol social nu mai este dorința înăbuşită de absolut, ci protestul materiei. Omul ajunge balaur. Porneşte de la foame şi sete şi ajunge Satana. Din această hrubă iese

---

[5] Ugolino, tiranul Pisei, pe care potrivnicii săi l-au închis într-un turn împreună cu copiii lui, să moară de foame. Dante îl înfățişează, în *Infern*, rozând craniul călăului său.

Lacenaire.

S-a putut vedea adineauri, în cartea a patra, unul din despărțămintele de sus ale minei, din marea galerie politică, revoluționară şi filosofică. Acolo, spuneam noi, totul este nobil, curat, serios, cinstit. Acolo, desigur, unii se pot înşela şi chiar se înşală, dar greşeala implică atâta curaj, încât ajunge vrednică de respect. Întreaga muncă ce se face acolo are un nume: Progresul.

Iar acum să ne aruncăm ochii în alte adâncuri ale groazei.

Dedesubtul societății, o spunem iar, se află prăpastia fără fund a răului şi va rămâne acolo până în ziua când neştiința va fi împrăştiată. Această hrubă este aşezată sub celelalte şi este duşmanul lor. Este ura care nu cruță nimic. Hruba asta nu-şi are filosofii ei; pumnalul ei n-a ascuțit niciodată o pană. Noaptea sa nu are nicio legătură cu funinginea măreață a călimării. Niciodată degetele de beznă care se încleştează sub această boltă înăbuşitoare n-au răsfoit o carte şi nici n-au desfăcut un ziar. Pentru Cartouche[6], Babeuf nu-i decât un exploatator; Marat, pentru Schienderhannes[7], este un aristocrat. Acest subsol are ca țintă prăbuşirea totală.

Totală. Împreună cu galeriile superioare, pe care le urăşte. În furnicarea sa hidoasă, el nu sfredeleşte numai ordinea socială actuală, ci sapă filosofia, ştiința, dreptul, gândirea omenească; el sapă civilizația, revoluția, progresul. Pe scurt, el se numeşte furt, prostituție, tâlhărie şi omor. El este bezna şi vrea haosul. Bolta lui e făcută din neştiință.

Galeriile celelalte, de sus, n-au decât un scop: s-o facă să dispară. Către aceasta tind filosofia şi progresul, prin toate mijloacele lor, prin îmbunătățirea realităților ca şi prin contemplarea absolutului. Distrugeți galeria subterană: Neştiința, şi veți distruge cârtița: Crima.

Umanitatea înseamnă egalizare. Toți oamenii sunt făcuți din acelaşi lut. Nu-i nicio deosebire, cel puțin aici pe pământ, în ursita lor. Aceeaşi umbră înainte de a se naşte, aceeaşi carne în timpul vieții, aceeaşi țărână după... Dar neştiința amestecată în aluatul omenesc îl înnegreşte. Această întunecime de netămăduit pătrunde în adâncul omului şi acolo devine: Răul.

---

[6] Celebru bandit parizian.

[7] Celebru bandit german, care opera prin regiunea renană în anii directoriului şi consulatului; prins şi executat în 1803.

III – Babet, Gueulemer, Claquesous şi Montparnasse

Un cuartet de tâlhari, Claquesous, Gueulemer, Babet şi Montparnasse, stăpânea între 1830 şi 1835 al treilea subsol al Parisului.

Gueulemer era un Hercule decăzut. Hruba lui era canalul de la Arche-Marion. Avea 1 metru şi 90, piept de stâncă, bicepşi de bronz, răsuflarea ca dintr-o peşteră, trunchi de uriaş şi cap de pasăre. Credeai că vezi pe Hercule Farnese[8] îmbrăcat în pantaloni de dril şi jiletcă de catifea de bumbac. Gueulemer, clădit atât de sculptural, ar fi putut supune monştrii; i se păruse mai simplu să fie el însuşi unul dintre ei. Fruntea îngustă, tâmplele largi, sub patruzeci de ani şi totuşi cu laba gâştei în colţul ochilor, părul aspru şi scurt, obrazul păros, o barbă de mistreţ, iată omul! Muşchii lui cereau muncă, dar tâmpenia lui o respingea. Era o putere mare şi trândavă. Era ucigaş din lenevie. Lumea îl socotea creol. Se pare că fusese printre oamenii mareşalului Brune[9], pe când era hamal la Avignon, în 1815. După stagiul acesta, se făcuse bandit.

Făptura străvezie a lui Babet contrasta cu muntele de carne care era Gueulemer. Babet era firav şi învăţat. Era transparent, dar de nepătruns. Puteai să vezi prin oasele lui, dar nu-i citeai nimic în ochi. Se da drept chimist. Fusese măscărici la Bobèche şi paiaţă la Bobino. Jucase în vodeviluri la Saint-Michel[10]. Era un om chibzuit, vorbea frumos, zâmbea cu înţeles şi-şi sublinia gesturile. Meseria lui era să vândă sub cerul liber busturi de gips şi portretele „şefului statului”. Afară de asta, mai scotea şi măsele. Arătase monştri pe la bâlciuri şi avusese o baracă cu trâmbiţă şi afişul următor: *„Babet artist dentist membru al academiilor, face experienţe fizice asupra metalelor şi metaloizilor, scoate măselele, extrage colţurile pe care le-au lăsat confraţii săi. Tariful: o măsea, un franc şi cincizeci. Profitaţi de ocazie.”* (Acest „Profitaţi de ocazie” însemna: scoateţi-vă cât mai multe.) Fusese însurat şi avusese copii, dar nu mai ştia ce se întâmplase nici cu nevasta şi nici cu copiii lui. Îi pierduse cum ai pierde o batistă. Ca o deosebită excepţie în lumea întunericului din care făcea parte,

---

[8] Celebră statuie de marmură din antichitatea greacă, operă a sculptorului atenian Glycon, azi într-un muzeu din Neapole, înfăţişează pe eroul legendar grec Heracle (latineşte: Hercules) personificare a forţei. A aparţinut familiei aristocrate Farnese din Roma.

[9] Mareşal francez, care s-a distins în timpul războaielor revoluţiei.

[10] Orăşel de provincie în Lorena. Ca în toate garnizoanele din nord şi est, se perindau pe acolo adesea trupe ambulante, care reprezentau piese uşoare pentru distracţia militarilor.

Babet citea jurnale. Într-o zi, pe vremea când îşi avea încă familia cu el, în baraca lui pe roate, citise în *Le Messager* că o femeie a născut un copil sănătos cu cap de vițel: „Asta noroc! strigă el. Nevesti-mi nu i-ar trece prin minte să-mi facă un asemenea plod.”

De atunci a părăsit totul ca să-i „vie de hac Parisului”. Era vorba lui.

Ce era Claquesous? Era însăşi noaptea. Ca să se arate, aştepta mai întâi să se întunece cerul. Seara ieşea dintr-o văgăună în care se înapoia înaintea zorilor. Unde se afla această văgăună? Nimeni nu ştia. Chiar în bezna cea mai adâncă, nu vorbea tovarăşilor săi decât întorcându-se cu spatele la ei. Îl chema, oare, Claquesous? Nu. El spunea: „Mă numesc Deloc”. Dacă se aprindea o lumânare, îşi punea masca. Era ventriloc. Babet spunea: „Claquesous e un curățitor de latrine cu două voci”. Claquesous era nedesluşit, rătăcitor, fioros. Nici nu erai sigur că are un nume, deoarece Claquesous era o poreclă; nu erai sigur că are un glas, pentru că vorbea mai mult din burtă decât din gură; nu erai sigur că are un chip, pentru că nimeni nu-l văzuse decât mascat. Dispărea ca o arătare şi apărea ca şi cum ar fi ieşit din pământ.

Montparnasse era o ființă lugubră. Montparnasse era un copil; nici douăzeci de ani, un chip drăguț, buzele ca cireaşa, părul negru, frumos; avea lumina primăverii în priviri; avea toate viciile şi râvnea la toate crimele. Fiecare fărădelege săvârşită îi deschidea pofta pentru o alta şi mai mare. Era ştrengarul ajuns puşlama şi puşlamaua ajunsă tâlhar. Era drăgălaş ca o femeie, gingaş, voinic, molatic, crud. Purta pălăria cu marginea ridicată în stânga, de unde răsărea un smoc de păr, după moda din 1829.

Trăia din tâlhării. Redingota îi era foarte bine croită, dar jerpelită. Montparnasse era un chip din jurnalele de modă, înjosit de mizerie şi săvârşind crime. Pricina tuturor nelegiuirilor pe care le săvârşea acest tânăr era dorința de a fi bine îmbrăcat. Prima lucrătoare drăguță care îi spusese: „Eşti frumos”, îi aruncase o pată de umbră în inimă şi făcuse din acel Abel un Cain.

Simțindu-se frumos, voise să fie şi elegant; or, cea dintâi eleganță e trândăvia; trândăvia omului sărac înseamnă crimă. Puține haimanale erau atât de temute ca Montparnasse. La optsprezece ani avea câteva cadavre pe conştiință. În umbra acestui ticălos zăceau mulți trecători cu brațele întinse şi fața într-o băltoacă de sânge.

Cu părul pomădat şi creț, strâns în talie, cu şolduri de femeie, cu bustul unui ofițer prusac, însoțit de şoaptele de admirație ale fetelor

de pe bulevard, cu cravata iscusit înnodată, cu arma la buzunar şi tu o floare la butonieră – astfel arăta acest filfizon al mormântului.

IV – Alcătuirea bandei

Toţi aceşti patru bandiţi laolaltă închipuiau un fel de Proteu[11], şerpuind printre poliţişti şi silindu-se să scape de privirile iscoditoare ale lui Vidocq „sub felurite întrupări: arbore, flacără, fântână", împrumutându-şi între ei numele şi iscusinţele, ascunzându-se în propria lor umbră, tainiţă şi adăpost unii pentru alţii, lepădându-şi identitatea cum ai scoate un nas pus la bal mascat, uneori contopindu-se într-atâta că nu mai era decât unul singur, alteori înmulţindu-se astfel că însuşi Coco-Lacour[12] îi socotea o puzderie.

Aceşti patru oameni nu erau patru oameni: ci un fel de tâlhar misterios cu patru capete, care lucra în mare asupra Parisului; erau un polip monstruos al răului, aşezat în străfundul societăţii.

Datorită răspândirii lor şi reţelei ascunse de legături, Babet, Gueulemer, Claquesous şi Montparnasse aveau întreprinderea generală a pândelor şi capcanelor din departamentul Senei. Ei dădeau trecătorilor lovituri de stat de derbedei. Cei care se pricepeau să născocească idei de soiul acesta, oamenii cu imaginaţie întunecată, li se adresau lor pentru a le înfăptui; li se dădea celor patru ticăloşi textul şi ei se însărcinau să joace piesa. Lucrau după scenariu. Erau întotdeauna în măsură să pună la îndemână personalul potrivit pentru toate atentatele unde era nevoie să mai pună umărul cineva, şi care puteau aduce destui bani.

Dacă se căutau braţe pentru o crimă, ei închiriau făptaşii. Aveau la dispoziţie o trupă de actori ai întunericului pentru toate tragediile din caverne.

De obicei se întruneau la căderea nopţii, oră când se trezeau din somn, pe maidanele din vecinătatea Salpêtrièrei, şi acolo tăinuiau. Aveau înaintea lor douăsprezece ore negre şi le hotărau întrebuinţarea.

Patron-Minette se numea, în circulaţia subpământeană, tovărăşia acestor patru oameni. În ciudata limbă populară veche, care se pierde cu fiecare zi, *Patron-Minette* înseamnă „dis-de-dimineaţă, astfel

---

[11] Zeitate marină cu mai multe chipuri.

[12] *Vidocq* şi *Coco-Lacour* – poliţişti din timpul monarhiei censitare (1815–1848). Primul, fost bandit, împăcat cu poliţia, a lăsat memorii interesante şi o carte despre *Hoţii, moravurile şi limba lor* (1837).

cum *Entre chien et loup* înseamnă „seara”. Această denumire, *Patron-Minette*, venea pesemne de la ora când se isprăveau treburile lor, zorile fiind clipa când fantomele se risipesc şi bandiţii se despart. Cei patru inşi erau cunoscuţi sub această poreclă.

Când preşedintele curţii cu juri s-a dus să-l vadă pe Lacenaire în temniţă, l-a întrebat despre o fărădelege pe care Lacenaire o tăgăduia: „Cine a săvârşit-o?” întreabă preşedintele. Lacenaire a dat acest răspuns, de neînţeles pentru magistrat, dar limpede pentru poliţie: „Poate că *Patron-Minette*”.

Poţi ghici uneori o piesă după numele personajelor, tot astfel aproape că poţi cântări o bandă după catalogul bandiţilor. Cum aceste nume mai trăiesc încă în memoria unora, iată lista tovarăşilor de căpetenie ai lui *Patron-Minette*:

Panchaud, zis Primăvăraticul, zis Alică,

Brujon (era o dinastie a Brujonilor; nu ne vom răbda să nu spunem un cuvânt şi despre ea),

Boulatruelle, cantonierul pe care l-am zărit cândva,

Laveuve,

Finistère,

Homere Hogu, negru,

Mardisoir,

Dépèche,

Fauntleroy, zis Florăreasa,

Glorieux, ocnaş eliberat,

Barrecarosse, zis domnul Dupont,

Lesplanade-du-Sud,

Poussagrive,

Kruideniers, zis Bizarro,

Mangedentelle,

Les-pieds-en-l’air,

Demi-Liard, zis Deux-Milliards etc., etc.

Am mai lăsat câţiva la o parte şi nu dintre cei mai răi. Aceste nume au chipurile lor. Ele se potriveau nu numai unor fiinţe, ci unor specii întregi. Fiecare din aceste nume corespunde unui soi din acele ciuperci monstruoase care cresc în subterana civilizaţiei.

Fiinţele acestea, care-şi arătau arareori chipul, nu erau dintre cele pe care le vezi trecând pe stradă. În timpul zilei, osteniţi de cruzimile de peste noapte, se culcau când în varniţe, când în cartierele părăsite

din Montmartre sau din Montrouge[13], uneori în canale. Se îngropau.

Ce-au devenit aceşti oameni? Ei există încă. Au existat întotdeauna. Horațiu îi pomeneşte: *Ambubaiarum collegia, pharmacopolae, mendicii, mimae*[14], şi atâta timp cât societatea va rămâne ceea ce este astăzi, vor fi şi ei ceea ce sunt.

Sub bolțile întunecate ale hrubei lor, renasc mereu din scursorile sociale. Se întorc strigoi, mereu aceiaşi; atât că nu mai poartă aceleaşi nume şi nu mai sunt în aceeaşi piele. Chiar când indivizii au fost stârpiți, tribul trăieşte încă.

Au întotdeauna aceleaşi însuşiri. De la trântor până la vagabond, rasa se păstrează curată. Adulmecă pungile şi ceasornicele de buzunare. Aurul şi argintul au pentru ei miros. Sunt pe lume burghezi lesne crezători, despre care s-ar putea spune că au o înfățişare de victime. Oamenii aceştia urmăresc cu răbdare asemenea burghezi. Când trece un străin sau un provincial, tresar ca păianjenul.

Când îi întâlneşti sau îi zăreşti, către miezul nopții, pe o stradă pustie, sunt îngrozitori. Nu seamănă a oameni, ci a năluci plăsmuite din neguri vii; s-ar spune că în mod obişnuit se fac una cu întunericul, că nu se deosebesc de el, că umbra este sufletul lor şi că s-au desprins atunci din noapte, ca să trăiască doar câteva clipe de viață monstruoasă.

Ce trebuie să facem pentru a stârpi aceste larve? Lumină. Lumină în valuri. Niciun liliac nu se poate împotrivi zorilor. Luminați adâncurile societății!

---

[13] Primul, cartier din nordul Parisului, pe pantele colinei cu acelaşi nume. Celălalt, orăşel aşezat imediat la sud de Paris. Altădată se exploatau cariere de piatra în jurul lor.

[14] Colegii de flautişti, şarlatani, cerşetori, comedianți (lat.).

CARTEA A OPTA
SĂRACUL CEL PĂCĂTOS

I – Marius, căutând o fetiță cu pălărie, găseşte un om cu şapcă

A trecut vara, şi apoi şi toamna; a venit iarna.

Nici domnul Leblanc şi nici tânără fată nu s-au mai întors la Luxembourg. Marius nu mai avea decât un gând: să vadă iar chipul acela duios şi plin de farmec. Îl căuta mereu şi pretutindeni, dar nu-l afla nicăieri. Nu mai era Marius, visătorul entuziast, omul hotărât, înflăcărat şi puternic, îndrăznețul care înfrunta soarta, mintea care făurea planuri de viitor unul după altul, firea tânără, plină de visuri, de mândrie, de idei şi de voință; era doar un câine rătăcit. Se cufundă într-o tristețe adâncă. Totul se sfârşise. Munca îl dezgusta, plimbarea îl obosea, singurătatea îl plictisea. Natura nemărginită, atât de bogată altădată de forme, de lumini, de glasuri, de pilde, de făgăduințe, orizonturi şi învățăminte, era acum un deşert înaintea lui.

I se părea că totul pierise.

Nu înceta de a gândi, căci nu putea altfel, dar gândurile nu-l mai mulțumeau. La toate îndemnurile pe care i le şopteau ele, Marius răspundea în sinea lui: „La ce bun?” Îşi făcea sute de mustrări: „De ce am urmărit-o? Eram atât de fericit numai s-o pot vedea! Ea mă privea; ce puteam dori mai mult? Părea că mă iubeşte. Nu-i destul? Ce mai voiam? Mai mult decât atât nu se poate. Am fost un nesocotit. A mea e vina” etc., etc. La început, Courfeyrac, căruia Marius nu i se spovedea niciodată, pentru că aşa era firea lui, dar care ghicea aproape tot, pentru că aşa era şi el făcut, îl felicitase că e îndrăgostit, ceea ce, de altfel, îl umplea de uimire; mai pe urmă, văzându-l pe Marius copleşit de tristețe, îi spuse în sfârşit: „Văd că n-ai fost decât un dobitoc. Haide, vino la Chaumière!”

Odată, încrezător în soarele frumos de septembrie, Marius s-a lă-

sat dus de Courfeyrac, Bossuet şi Grantaire la balul de la Sceaux[1] nădăjduind – ce vis! – că poate o va regăsi acolo. Bineînțeles că numai pe aceea pe care o căuta n-a găsit-o. „Aici totuşi poți să regăseşti toate femeile pierdute”, mormăia Grantaire pentru sine. Marius îşi lăsă prietenii la bal şi se întoarse acasă pe jos, singur prin noapte, ostenit, înfrigurat, cu ochii tulburi şi trişti, chinuit de zgomotul şi praful stârnit de trăsurile pline cu lumea ce se înapoia cântând de la serbare şi trecea pe lângă el, care, în mâhnirea lui căuta să se înviooreze respirând miresmele tari ale nucilor din marginea drumului.

Trăia din ce în ce mai singur, năuc, copleşit, pradă cu totul chinului lăuntric, zbătându-se în durerea sa ca lupul în capcană şi căutând pretutindeni, mistuit de dragoste, ființa pe care n-o mai găsea nicăieri.

Altă dată i se întâmplă ceva cu totul ciudat. Se întâlnise pe una din străduțele din vecinătatea bulevardului Invalizilor cu un om îmbrăcat ca lucrător, ce purta o şapcă cu cozoroc lung, de sub care ieşeau afară câteva şuvițe de păr foarte albe. Marius fu izbit de frumusețea acestui păr alb şi se uită cu luare-aminte la omul care mergea încet şi parcă adâncit în gânduri dureroase. Lucru ciudat, i se păru că recunoaşte pe domnul Leblanc. Era acelaşi păr, acelaşi profil, atât cât se putea vedea de sub şapcă, aceeaşi înfățişare, doar ceva mai tristă. Dar de ce hainele acestea de lucrător? Ce însemna asta? Care-o fi rostul acestei deghizări? Marius fu foarte mirat. Când se dezmetici, primul său gând fu să urmărească pe omul acela; cine ştie dacă nu era, în sfârşit, pe urma pe care o căuta! În orice caz, trebuia să-l revadă de aproape şi să lămurească misterul. Dar gândul acesta îi venise prea târziu şi omul dispăruse. Apucase pe una din străduțele lăturalnice şi Marius îi pierdu urma. Această întâlnire îl nelinişti câteva zile apoi i se şterse din minte. „La urma urmei, îşi spuse el, poate că n-a fost decât o asemănare. ”

II – Descoperire

Marius locuia tot în casa Gorbeau. Nu mai lua seama la nimic şi la nimeni.

În vremea aceea nu mai erau în casă alți locatari decât el şi familia Jondrette, pentru care plătise cândva chiria, fără ca măcar să fi

[1] La Sceaux, orăşel din sudul Parisului, exista, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, un parc cu distracții variate în jurul unui vast local de dans.

stat de vorbă vreodată cu tatăl, cu mama sau cu fetele. Ceilalți chiriaşi se mutaseră, muriseră, sau fuseseră dați afară pentru neplată.

Într-una din zilele iernii aceleia soarele se arătase puțin după-amiază, dar era în 2 februarie, ziua Întâmpinării Domnului, al cărei soare înşelător, premergător unui frig de şase săptămâni, i-a inspirat lui Mathieu Laensberg[2] aceste două versuri rămase cu drept cuvânt celebre:

De bine ce străluceşte
Ursu-n bârlog se ghemuieşte.

Marius tocmai ieşise din bârlogul său. Se lăsa noaptea. Era ora cinci, fiindcă începuse din nou să cineze; vai! pasiunile ideale îşi au şi ele slăbiciunea lor.

Tocmai trecea pragul uşii pe care țața Bougon îl mătura chiar în clipa aceea, rostind acest monolog vrednic de ținut minte: „Mai e ceva ieftin în ziua de azi? Toate sunt scumpe. Numai necazu-i ieftin; necazul îl ai pe-o nimica toată!”

Marius se îndreptă cu paşii înceți pe bulevard către barieră, ca să ajungă în strada Saint-Jacques. Mergea dus pe gânduri cu capul plecat înainte.

Deodată se simți lovit cu cotul prin ceață; se întoarse şi văzu două fete în zdrențe, una înaltă şi subțire, cealaltă ceva mai măruntă, care treceau repede, gâfâind, înspăimântate, părând că vor să fugă; veneau spre el, nu-l văzuseră şi-l atinseseră în treacăt. Pe întuneric Marius zări chipurile lor pământii, părul despletit şi zbârlit, bonetele murdare, rochiile zdrențuite şi picioarele goale. În timp ce alergau, vorbeau între ele. Cea mai înaltă spunea în şoaptă: „Au venit sticleții. Erau să mă înhațe.” Cealaltă îi răspunse: „I-am văzut şi eu. D-aia am tulit-o!”

Marius înțelese din acest argou jalnic, că jandarmii sau sergenții de stradă erau să le prindă pe aceste două copile şi că ele izbutiseră să fugă.

Se pierduseră printre arborii de pe bulevard, ca o pată albă care se mistuie în întuneric.

Marius se opri o clipă.

Când să-şi urmeze drumul, zări pe jos, la picioarele lui, un pachet cenuşiu. Se aplecă şi-l ridică. Era un soi de plic care părea plin de

---

[2] Autorul unui *Almanah*, zis din Liège, după oraşul unde a apărut mai întâi (secolul al XVII-lea). Numeroase retipăriri l-au popularizat până în secolul al XIX-lea.

hârtii.

— Se vede, murmură el, că l-au pierdut acele nenorocite…

Se întoarse din drum şi strigă după ele, dar degeaba; se gândi că fetele se vor fi depărtat, aşa că puse pachetul în buzunar şi se duse să cineze.

Ceva mai departe, văzu pe o alee a străzii Mouffetard un sicriu de copil, învelit cu o pânză neagră, aşezat pe trei scaune şi luminat de o lumânare. Cele două fete de adineauri îi veniră iarăşi în minte.

„Sărmanele mame! gândi el. Există totuşi un lucru mai trist decât să-ţi vezi copiii murind: e să-i vezi călcând pe un drum greşit.”

Apoi, aceste umbre care dăduseră forme felurite tristeţii lui îi fugiră din minte şi se cufundă din nou în gândurile lui de totdeauna. Îi veneau din nou în minte cele şase luni de dragoste şi de fericire sub cerul liber şi în plină lumină, printre arborii frumoşi ai Luxembourgului.

„Cât de întunecată a ajuns viaţa mea! îşi spunea el. Văd şi acum fete tinere. Numai atât că altădată îmi păreau îngeri, şi astăzi îmi par nişte strigoi.”

III – *Quadrifrons*[3]

Seara, pe când se dezbrăca pregătindu-se de culcare, găsi în buzunarul hainei pachetul pe care îl ridicase pe bulevard. Îl şi uitase. Se gândi că ar fi bine să-l deschidă şi că, dacă într-adevăr era al lor, poate că găsea în el adresa acelor fete, sau în orice caz lămuririle necesare ca să-l poată înapoia persoanei care-l pierduse.

Desfăcu plicul, care nu era sigilat, şi cuprindea patru scrisori, de asemenea nesigilate. Adresele erau scrise. Prima scrisoare era adresată:

„Domniei-Sale Doamnei Marchize de Grucheray, în piaţa de peste drum de Camera Deputaţilor, nr…”

Marius îşi spuse că poate va găsi lămuririle pe care le căuta şi de altminteri, de vreme ce scrisoarea nu era închisă, părea că poate fi citită de oricine. Iată-i cuprinsul:

„Doamnă Marchiză,

Darul îndurării şi al milei este ceea ce uneşte mai strâns societatea. Lăsaţi să se vadă sentimentele dumneavoastră creştineşti şi aruncaţi o privire îndurătoare asupra acestui nenorocit español, victimă a since-

[3] Cu patru frunţi (lat.).

rității şi dragostei pentru cauza sfântă a legitimității, pe care a plătit-o cu sângele său, căreia i-a sacrificat averea toată, ca să apere această cauză, şi astăzi se găseşte în cea mai mare mizerie. El nu se îndoieşte că onorabila dumneavoastră persoană va acorda un ajutor ca să salveze o viață foarte grea pentru un ostaş bine educat şi onorabil, acoperit de răni. Mă bizui dinainte pe omenia care vă însuflețeşte şi pe interesul ce Doamna Marchiză îl poartă unei națiuni atât de nenorocite. Rugămintea lor nu va fi zadarnică, şi recunoştința lor va păstra amintirea dumneavoastră încântătoare.

Cu sentimentele mele de respect cu care am cinstea să fiu,

Doamnă,

Don Alvarez, căpitan español de cavalerie,
regalist, refugiat în Franța, care se aflǎ în drum către patria sa
şi nu are mijloc ca să-şi continue călătoria".

Semnătura nu era urmată de nicio adresă.

Marius nădăjdui să găsească adresa în a doua scrisoare care avea ca titlu:

„Domniei-Sale, Doamnei Contese de Montvernet, str. Casette nr. 9".

Iată ce citi Marius în ea:

„Doamnă contesă,

Sunt o mamă nenorocită cu o familie de şase copii, din care cel mic abia împlini opt luni. Bolnavă de la ultima născare, ma lăsat bărbatu de cinci luni, nam niciun sprijin pe lume, în cea mai mare mizerie. Cu nădejdea în doamna contesă, am onoare doamnă, cu adânc respect,

Femeie Balizard

Marius trecu la a treia scrisoare care, ca şi celelalte, era o cerere de ajutor, şi citi:

„Domnul Pabourgeot, alegător, negustor de galanterie cu ridicata, str. Saint-Denis, în colțul străzii aux Fers".

„Îmi îngădui să vă adresez această scrisoare pentru a vă ruga să-mi acordați cinstea prețioasă a bunătății dv., şi să vă interesați de un literat care a prezentat o dramă Comediei Franceze. *Subiectul ei este istoric şi acțiunea se petrece în Auvergne pe timpul imperiului. Cred că stilul este natural, concis şi demn de laudă. În patru locuri sunt cuplete de cântat. Comicul, seriosul, neprevăzutul se amestecă cu caracterele*

variate şi cu o undă de romantism răspândită uşor peste toată intriga, ce se desfăşoară misterios şi înaintează prin peripeţii surprinzătoare către un deznodământ cu câteva lovituri de teatru de mare răsunet.

Scopul meu principal este să satisfac dorinţa care însufleţeşte tot mai mult pe omul din veacul nostru, cu alte cuvinte MODA, această vârtelniţă capricioasă şi ciudată ce se schimbă mai cu fiecare vânt.

Cu toate aceste calităţi, mă tem ca gelozia, egoismul autorilor favorizaţi, să nu reuşească să mă ţină departe de teatru, căci ştiu care sunt amărăciunile din care se adapă noii-veniţi.

Domnule Pabourgeot, reputaţia dv., justificată, de protector iluminat al literaţilor, îmi dă curajul să vă trimit pe fiica mea, care vă va expune situaţia noastră nenorocită, lipsită de pâine şi de foc în acest toi de iarnă. Rugămintea de a primi ca un omagiu dorinţa mea de a vă închina această dramă, ca şi toate celelalte pe care le voi mai scrie, este dovadă că năzuiesc la cinstea de a mă adăposti sub scutul dv. şi a împodobi scrierile mele cu numele dv. Dacă binevoiţi a mă onora cu un dar cât de umil, voi începe de îndată să fac o poemă pentru a vă plăti prinosul meu de recunoştinţă. Această poemă pe care voi încerca s-o alcătuiesc cât mai desăvârşit cu putinţă, vă va fi trimisă dv. înainte de a fi adăugată la începutul dramei şi recitată pe scenă.

Omagiile mele cele mai respectuoase.

Domnului şi doamnei Pabourgeot.

Genflot, literat

P.S. Mă mulţumesc şi cu doi franci.

Scuzaţi-mă că trimit pe fiica mea şi nu mă prezint eu însumi, dar starea jalnică a îmbrăcămintei mele nu-mi îngăduie, vai, să pot ieşi din casă.”

Marius deschise în sfârşit a patra scrisoare. Avea adresa:

Preamilostivului Domn de la Biserica Saint-Jacques-du-Haut-Pas

Ea cuprindea următoarele câteva rânduri:

„Preamilostive Domn mărinimos,

Dacă binevoiţi să întovărăşiţi pe fiica mea, veţi vedea o nenorocire îngrozitoare şi vă voi prezenta certificatele mele.

La vederea acestor scripte, sufletul dv. mărinimos va fi mişcat de un sentiment de mare îndurare, căci adevăraţii filosofi încearcă întot-

deauna emoții puternice.

Veți recunoaşte, binefăcătorule, că trebuie să resimtă cineva cea mai grea lipsă şi este foarte dureros ca, pentru a primi o oarecare uşurare, să fie nevoit a obține o certificare a autorităților asupra sărăciei sale, ca şi cum n-ar fi liber nici măcar să sufere şi să moară de foame aşteptând ca mizeria lui să fie uşurată. Destinul este prea fatal pentru unii şi prea darnic sau prea ocrotitor pentru alții.

Aştept venirea sau milostenia dv., dacă veți binevoi a o face, şi vă rog să primiți sentimentele respectuoase cu care mă simt cinstit să fiu,

Omul cu adevărat mărinimos,
sluga voastră prea umilă şi plecată

P. Fabantou, artist dramatic"

După ce citi aceste patru scrisori, Marius rămase tot atât de nelămurit ca şi înainte.

În primul rând, niciunul din cei care semnau nu-şi dădea adresa. Apoi, ele păreau să vină de la patru inşi deosebiți: don Alvarez, femeia Balizard, poetul Genflot şi artistul dramatic Fabantou; dar ciudățenia acestor scrisori era că toate patru fuseseră scrise de aceeaşi mână. S-ar fi putut crede că veneau de la aceeaşi persoană.

Ceea ce făcea presupunerea mai temeinică era că hârtia – grosolană şi îngălbenită – era aceeaşi la toate patru, acelaşi şi mirosul de tutun şi, cu toate că în chip vădit se încercase să se schimbe stilul, aceleaşi greşeli de ortografie se repetau cu multă linişte, şi literatul Genflot greşea la fel ca şi căpitanul spaniol.

Era o osteneală zadarnică a pătrunde acest mic mister. Dacă n-ar fi găsit întâmplător scrisorile, totul ar fi semănat a păcăleală. Marius era prea abătut pentru ca să poată gusta o glumă a întâmplării şi să se prindă în jocul la care ulița părea că-l pofteşte. I se părea că se joacă de-a baba-oarba cu aceste patru scrisori, care făceau haz pe seama lui.

De altfel, nimic nu dovedea că scrisorile aparțin fetelor pe care Marius le întâlnise pe bulevard. La urma urmelor nu erau decât nişte hârtii fără nicio valoare.

Marius le puse din nou în plic, le aruncă într-un colț şi se culcă.

Pe la orele şapte dimineața – tocmai se sculase, luase o gustare şi se pregătea să se apuce de lucru – auzi nişte bătăi uşoare în uşă.

Cum era un tânăr sărac, nu încuia uşa decât rar, când avea de lucru ceva grabnic. Altfel, chiar când lipsea de acasă, îşi lăsa cheia în

broască. „Au să te calce hoţii", îl făcea atent ţaţa Bougon. „Ce să-mi ia?" îi răspundea nepăsător Marius. Fapt este că totuşi într-o zi i se furase o pereche de ghete vechi, spre marea bucurie a ţaţei Bougon.

Bătăile în uşă se repetară, foarte încet, ca şi prima dată.

— Intră, spuse Marius.

Uşa se deschise.

— Ce doreşti, doamnă Bougon? urmă Marius fără să-şi ridice ochii de pe cărţile şi manuscrisele pe care le avea pe masă.

O voce, care nu era a doamnei Bougon, răspunse:

— Iertaţi-mă, domnule...

Era o voce înăbuşită, frântă, sugrumată, destrămată, o voce de moşneag, răguşită de rachiu şi basamac.

Marius se întoarse repede şi văzu o fată tânără.

IV – O floare în mocirlă

O fată tânără şedea în dreptul uşii întredeschise. Ferestruica prin care lumina pătrundea în odaie se afla tocmai în dreptul uşii şi-i răspândea pe chip o lumină palidă. Era o făptură slabă, plăpândă, uscăţivă; peste goliciunea-i înfiorată şi îngheţată nu avea decât cămaşa şi o fustă. Drept cingătoare, o sfoară, părul de asemenea strâns cu o sfoară, umerii ascuţiţi ieşind afară din cămaşă, o paloare blondă şi limfatică, claviculele pământii, mâinile roşii, gura întredeschisă cu colţurile căzute în jos, câţiva dinţi lipsă, ochii tulburi, îndrăzneţi, cu căutătură grosolană, formele unei fetiţe rău făcute şi privirea unei femei bătrâne şi stricate; cincizeci de ani amestecaţi cu cincisprezece. Una din făpturile care sunt în acelaşi timp plăpânde şi îngrozitoare şi care-i fac să se cutremure pe cei pe care nu-i înduioşează.

Marius se ridicase şi privea încremenit la fiinţa aceasta asemănătoare vedeniilor ce ne apar în vis.

Ceea ce era sfâşietor, mai cu seamă, era că fata aceea nu venise pe lume ca să fie urâtă. În frageda copilărie trebuie să fi fost chiar frumoasă. Farmecul vârstei mai lupta încă împotriva bătrâneţii groaznice adusă timpuriu de sărăcie şi desfrâu. Pe obrazul acela de şaisprezece ani murea o rămăşiţă de frumuseţe, ca soarele palid ce se stinge sub norii ameninţători ai unei dimineţi de iarnă.

Chipul acesta nu-i era cu desăvârşire necunoscut lui Marius; îşi amintea să-l mai fi văzut undeva.

— Ce doriţi, domnişoară? întrebă el.

Fata răspunse cu glasul ei de puşcăriaş beat:

— Am o scrisoare pentru dumneata, domnule Marius.

Îi spusese lui Marius pe nume; nu era îndoială că pe el îl căuta; dar cine era această fată? Cum de-i ştia numele?

Fără să mai aştepte să fie poftită, ea intră. Intră cu hotărâre, uitându-se prin odaie şi la patul desfăcut cu o îndrăzneală care-ți strângea inima. Era în picioarele goale. Prin găurile mari ale fustei i se vedeau pulpele lungi şi genunchii slabi. Tremura.

Ținea în mână o scrisoare pe care i-o întinse lui Marius.

Pe când deschidea scrisoarea, Marius băgă de seamă că pecetea de ceară nemăsurat de mare, cu care fusese sigilată, era încă moale. Vestea nu-i venea pesemne de departe. Citi:

„Vecine binevoitor, tinere!

Am aflat bunăvoința pe care mi-ai arătat-o plătindu-mi chiria acum şase luni. Fii binecuvântat tinere. Fiica mea mai mare îți va spune că, de două zile, am rămas patru oameni fără o bucățică de pâine şi soția mea este bolnavă. Dacă nu mă înşel în aşteptările mele, cred că pot spera că inima dv. miloasă se va înduioşa de această nenorocire şi are să vă biruiască dorința de a-mi veni într-ajutor cu o mică milostenie.

Rămân cu considerația distinsă datorită binefăcătorilor umanității,

Jondrett.

P. S. Fiica mea aşteaptă poruncile dumneavoastră, scumpe domnule Marius.”

Această scrisoare, căzută în mijlocul acelei întâmplări de neînțeles care îl preocupa de cu seară pe Marius, venea ca o luminiță într-o pivniță. Totul fu lămurit dintr-odată.

Scrisoarea pornea din acelaşi loc de unde plecaseră şi celelalte patru. Era acelaşi scris, acelaşi stil, aceeaşi ortografie, aceeaşi hârtie, acelaşi miros de tutun.

Erau cinci răvaşe, cinci poveşti, cinci nume, cinci semnături şi un singur semnatar. Căpitanul spaniol don Alvarez, Balizard, mama nenorocită, poetul dramatic Genflot, bătrânul actor Fabantou se numeau toți patru Jondrette, presupunând că Jondrette însuşi se numea Jondrette.

Cu toate că Marius locuia de foarte multă vreme în mansardă, nu avusese, după cum am mai spus, decât rare prilejuri să-i zărească pe neînsemnații lui vecini. Gândurile lui călătoreau pe alte meleaguri,

şi unde ţi-e gândul, ţi-e şi privirea! Desigur că se întâlnise de mai multe ori cu membrii familiei Jondrette pe sală sau pe scară, dar nu-i văzuse altfel decât ca pe nişte umbre; luase atât de puţin aminte la ele, încât, cu o seară înainte, fără să le recunoască, se izbise pe bulevard de fetele Jondrette, căci desigur ele fuseseră, şi, cu mare greutate, cea care intrase acum în cameră, trezise în el, pe lângă dezgust şi milă, o slabă amintire că ar mai fi întâlnit-o undeva.

Acum vedea lămurit totul. Înţelegea că meseria vecinului său Jondrette, în disperarea sa, era să exploateze mila celor inimoşi, ale căror adrese le afla, şi că scria, sub un nume de împrumut, celor pe care-i socotea bogaţi şi miloşi, scrisori pe care i le duceau fetele pe riscul lor, căci acest părinte ajunsese să-şi pună la bătaie până şi fetele; juca o partidă împotriva soartei şi le punea drept miză. Marius înţelese, judecând după fuga lor şi după mahalagismele pe care le auzise, că nenorocitele mai aveau şi alte meserii urâte. Înţelegea că din toată mizeria aceea se plămădiseră, în mijlocul societăţii omeneşti, aşa cum e făcută, două fiinţe nenorocite, care nu erau nici copii, nici fete, nici femei, ci un soi de monştri fără ruşine, dar în fond nevinovaţi, creaţi de sărăcie.

Făpturi nefericite, fără nume, fără vârstă, fără sex, pentru care binele şi răul nu se mai deosebesc, şi care, când li s-a dus copilăria, nu mai au nimic pe lume, nici libertate, nici virtute, nici răspundere. Suflete înflorite ieri şi veştejite astăzi, asemeni florilor căzute în stradă, pe care le mânjesc toate noroaiele, aşteptând să le zdrobească o roată.

Pe când Marius o urmărea cu o privire mirată şi dureroasă, fata se plimba prin mansardă încoace şi încolo cu o îndrăzneală de necrezut. Se învârtea fără să se gândească la goliciunea ei. Din când în când cămaşa desfăcută şi ruptă îi aluneca până aproape de brâu. Muta scaunele, mişca din loc obiectele de toaletă puse pe scrin, punea mâna pe veşmintele lui Marius, scotocea prin toate colţurile.

— Ia uite, exclamă ea, ai şi oglindă!

Îngâna, ca şi când ar fi fost singură, crâmpeie din cântece, refrene deşucheate pe care vocea ei gâtuită şi răguşită le făcea jalnice. Sub această îndrăzneală se ghicea, totuşi, o nelinişte şi o umilinţă. Îndrăzneala neruşinată este o formă a ruşinării.

Era nespus de trist s-o vezi zbenguindu-se şi, ca să spun aşa, zburdând prin cameră cu mişcările unei păsări speriate de prea multă lumină sau care şi-a frânt aripa. Se simţea că, dacă ar fi primit altă educaţie şi ar fi avut altă soartă, zburdălnicia acestei fete zglobii ar fi

fost gingaşă şi plină de farmec. Niciodată între animale ființa născută să fie porumbiță nu se face bufniță. Aceasta nu se întâmplă decât cu oamenii.

Marius, cufundat în gânduri, o lăsă în voie.

Ea se apropie de masă.

— Ah! grăi ea surprinsă. Uite cărți! Un fulger trecu prin ochii ei lipsiți de viață. Urmă cu mândria care exprima fericirea de a se lăuda cu ceva, fericire pe care o simte orice ființă omenească: Şi eu ştiu să citesc. Apucă iute cartea deschisă pe masă şi citi destul de curgător:

„...Generalul Baudin primi ordinul să cucerească, cu cinci batalioane din brigada sa, castelul Hougomont, situat în mijlocul câmpiei Waterloo...” Se opri. Ah! Waterloo! Ştiu! A fost o bătălie, odinioară. A fost şi tata acolo. Tata a fost militar. Noi suntem foarte bonapartişti la noi acasă. Waterloo a fost contra englezilor. Lăsă cartea, luă o pana şi strigă: Ştiu să şi scriu! Înmuie pana în cerneală şi se întoarse spre Marius: Vrei să vezi? Uite, am să scriu ceva, ca să vezi.

Înainte ca Marius s-apuce să-i răspundă, scrise pe o foaie de hârtie albă care se afla în mijlocul mesei: „Vin sticleții”.

Apoi, aruncând pana:

— Nu sunt greşeli. Poți să te uiți. Sora mea şi cu mine am primit o creştere bună. N-am fost întotdeauna ca azi. Nu eram făcute... Deodată se opri, îşi pironi ochii stinşi asupra lui Marius şi izbucni în râs, exclamând cu o intonație care cuprindea şi spaimă şi cinism: Eh!

Şi începu să îngâne pe o arie veselă cuvintele acestea:

Mi-este foame, tată,
N-am nicio bucată.
Mi-este frig, măicuță,
N-am nicio hăinuță.
Tremură, Lolo!
Suspină, Jacquot!

Cum isprăvi cupletul strigă:

— Mergi câteodată la teatru, domnule Marius? Eu mă duc. Am un frate mai mic care e prieten cu artiştii şi câteodată îmi dă bilete. Ca să-ți spun drept, nu-mi place la galerie. Stai rău, te simți prost. Uneori e lume de rând; mai e şi lume care miroase urât. Apoi se uită la Marius, luă un aer ciudat şi-i spuse: Ştii, domnule Marius, că eşti un băiat foarte frumos?

Şi în acelaşi timp le veni amândurora acelaşi gând, care pe ea o

făcu să surâdă şi pe el să se înroşească.

Se apropie de el şi-i puse mâna pe umăr:

— Dumneata nici nu te uiți la mine, dar eu te cunosc, domnule Marius. Te întâlnesc aici, pe scară, şi când mă plimb te mai văd uneori intrând la unul care-i spune moş Mabeuf şi locuieşte spre Austerlitz. Îți stă foarte bine cu părul zbârlit.

Vocea ei se străduia să fie gingaşă, dar nu izbutea decât să fie foarte înceată. O parte din cuvinte se pierdeau în drumul dintre gâtlej şi buze, ca pe un pian căruia îi lipsesc câteva clape.

Marius se dădu încet înapoi.

— Domnişoară, grăi el cu seriozitatea sa rece, am aici un pachet care cred că e al dumneavoastră. Dați-mi voie să vi-l înapoiez.

Şi-i întinse plicul care cuprindea cele patru scrisori.

Fata bătu din palme surprinsă şi strigă:

— Vai cât le-am căutat! Peste tot... Apoi luă iute pachetul şi desfăcu plicul, murmurând: O! Doamne, ce l-am mai căutat, soră-mea şi cu mine! Şi dumneavoastră l-ați găsit! Pe bulevard, nu-i aşa? Pe bulevard trebuie să fi fost! Ştii, ne-a căzut când am fugit. Prostia a făcut-o puştanca de soră-mea. Când ne-am întors acasă, nu l-am mai găsit. Ca să nu mâncăm bătaie – pentru că n-aduce niciun folos, dar niciun folos, deloc – i-am spus tatii că am dus scrisorile unde trebuia şi că persoanele ne-au răspuns: nix. Uite, bietele scrisori! Şi cum de-ai ştiut că sunt ale mele? A, da, după scris! Aşadar, de dumneata ne-am lovit în trecere ieri seara. Nu se vedea! Am întrebat-o pe soră-mea: „Crezi că era un domn?” şi ea mi-a răspuns: „Da, era un domn”.

Între timp, ea desfăcuse cererea adresată *„Domnului binefăcător de la biserica Saint-Jacques-du-Haut-Pas”.*

— Uite, reluă ea, asta-i pentru moşul care merge la liturghie. Ar fi tocmai timpul. Am să i-o duc. O să ne dea poate cu ce să prânzim. Apoi începu din nou să râdă şi adăugă: Ştiți ce-o să însemne dac-o să prânzim astăzi? O să luăm prânzul nostru de alaltăieri, cina de alaltăieri seara, prânzul şi cina de ieri, toate deodată într-o zi. Aşa, zău! Dacă nu vă place, n-aveți decât să crăpați, câinilor!

Cuvintele acestea îi amintiră lui Marius pricina pentru care nenorocita venise la el. Scotoci în buzunarul hainei dar nu găsi nimic..

Fata vorbea mai departe, ca şi cum nu şi-ar fi dat seama că Marius era acolo.

— Uneori plec seara. Câteodată nici nu mă mai întorc. Înainte de a ne muta aici, iarna trecută locuiam sub poduri. Ne înghesuiam unul

într-altul ca să nu îngheţăm. Surioara mea plângea. Cât de tristă e apa! Când îmi trecea prin minte să mă înec, spuneam: „Nu, e prea rece!” Plec singură de câte ori vreau, dorm uneori prin şanţuri. Ştii, noaptea, când merg pe bulevard, văd pomii ca pe nişte furci, văd casele negre şi mari, ca turlele de la Notre-Dame, îmi închipui că pereţii albi sunt un râu şi-mi spun: „Uite, acolo e apă!” Stelele sunt ca nişte lampioane mărunte, ai zice că fumegă şi că vântul le stinge; sunt zăpăcită, parcă mi-ar tropoti cai în urechi; cu toate că e noapte, aud flaşnete, şi războaie de ţesut, şi mai ştiu eu ce încă? Mi se pare că cineva zvârle cu pietre în mine, o iau la goană, fără să-mi dau seama încotro, ameţesc, ameţesc… Vezi lucruri foarte fistichii când n-ai mâncat.

Şi-l privi cu un aer rătăcit.

După ce-şi scormoni până în fund buzunarele, Marius izbuti să adune cinci franci şi optzeci. Era toată averea în clipa aceea.

„E cina mea de azi, se gândi el. Mâine, vom vedea.” Îşi opri optzeci de centime şi-i dădu fetei restul de cinci franci.

Ea luă moneda.

— Bravo! se lumină ea. A răsărit soarele. Şi, ca şi cum acest soare ar fi avut puterea de a topi în creierul ei torente de argou, urmă: Cinci franci! Ce mai bumaşcă! Cu mutra regelui! Ce saftea în chichineaţa asta! E mişto! Eşti un tip clasa întâi! Ai o labă de la mine! Bafta pârliţilor! Doua zile de pileală şi haleală, şi ciorbă de burtă! O să crăpăm pe rupte! apoi îşi trase cămaşa pe umeri, îi făcu o plecăciune adâncă lui Marius, un semn familiar cu mâna şi se îndreptă către uşă spunând: Bună ziua, domnule. E în regulă. Mă duc să-l găsesc pe moşulică al meu. În trecere, zări pe scrin o coajă de pâine uscată care mucezea în praf; se repezi şi muşcă din ea mormăind: E bună! E tare! Îmi rup dinţii!

Şi ieşi.

V – O ferestruică a providenţei

Marius trăia de cinci ani în sărăcie, în lipsuri şi nevoi; îşi dădu seama însă că nu cunoscuse încă adevărata mizerie. O vedea abia acum. Era larva asta care trecuse pe dinaintea lui. Fiindcă, într-adevăr, cine n-a văzut decât mizeria bărbatului n-a văzut nimic; trebuie să vadă mizeria femeii; cine n-a văzut decât mizeria femeii n-a văzut nimic; trebuie să vadă mizeria copilului.

Bărbatul ajuns la disperare ajunge în acelaşi timp şi la cele din

urmă arme de luptă. Vai de făpturile fără apărare din jurul lui! Munca, salariul, pâinea, căldura, curajul, bunăvoința, pe toate le pierde deodată. Afară, lumina zilei parcă se stinge; înăuntru, se stinge lumina sufletului; în întunericul acesta bărbatul rămâne cu slăbiciunea femeii şi a copilului şi-i afundă cu îndârjire în ticăloşii.

În clipa aceea, toate grozăviile sunt cu putință. Deznădejdea împrejmuită de garduri şubrede, care dau toate spre viciu ori spre crimă. Sănătatea, tinerețea, cinstea, sfintele şi neîmblânzitele sfieli, ale trupului proaspăt încă, inima, virginitatea, pudoarea, această epidermă a sufletului, sunt mânuite cu mârşăvie în goana după bani, unde se-ntâlnesc cu ruşinea şi se-mpacă lesne cu ea. Tată, mamă, copii, frați, surori, femei, fete se strâng ca în compoziția unui minereu şi împărtăşesc promiscuitatea întunecată a sexelor, a înrudirilor, a vârstelor, a ticăloşiilor, a nevinovățiilor. Rezemați unii de alții se înghesuie în lăcaşul hâd al ursitei lor, uitându-se jalnic unii la alții. O, nefericiții! Cât sunt de palizi! Ce frig trebuie să le fie!

Parc-ar trăi pe o planetă mult mai depărtată de soare decât pământul care ne încălzeşte pe noi.

Fata aceea a fost pentru Marius un fel de trimis al întunericului.

I-a dezvăluit partea cea mai urâtă a nopții.

Marius îşi făcu oarecum o vină din pornirea lui către visare şi dragoste, care-l împiedicase până atunci să arunce o privire asupra vecinilor săi. Plătindu-le chiria, făcuse un gest instinctiv, pe care l-ar fi făcut oricine; el, Marius, însă, ar fi trebuit să facă ceva mai mult. Uite! nu-l despărțea decât un perete de ființele acestea oropsite de soartă, care trăiau bâjbâind în întuneric, scoase din rândurile oamenilor, în vecinătatea lui; el era oarecum ultima verigă care le mai ținea legate de neamul omenesc; îi auzea respirând sau mai degrabă horcăind lângă el, şi nu băgase de seamă! În fiece zi, în fiece clipă îi auzea prin perete, umblând, plecând, venind, vorbind, şi el nici măcar nu apleca urechea să-i asculte! În cuvintele lor răsunau gemete, dar el nu le lua în seamă; era cu gândul aiurea, la închipuiri, la visuri ce nu se puteau împlini, la iubiri imaginare, la nebunii; şi-n vremea aceasta, nişte făpturi omeneşti, frați de-ai săi întru Hristos, frați de-ai săi din popor, se stingeau la doi paşi de el, se stingeau fără rost! El însuşi era o parte a nefericirii lor şi le-o sporea. Pentru că, dacă ei ar fi avut un altfel de vecin, un vecin nu cu capul în nori, ci cu picioarele pe pământ, un om obişnuit şi milostiv, fireşte că sărăcia le-ar fi fost băgată în seamă, semnalele lor de pierzanie ar fi fost zărite şi poate de multă vreme ar fi fost ajutați şi salvați! Păreau, fără îndoia-

lă, foarte stricați, foarte destrăbălați, foarte păcătoşi, şi chiar vrednici de tot dispreţul, dar puţini sunt cei ce cad fără să se întineze; de altminteri, de la un punct anumit oropsiţii şi nemernicii se amestecă şi se contopesc într-un singur cuvânt, în cuvântul fatal: mizerabilii. A cui e vina? Şi, pe urmă, mila nu trebuie să fie oare cu atât mai mare, cu cât prăbuşirea e mai cumplită?

În vreme ce-şi făcea aceste mustrări – căci Marius, ca orice suflet cu adevărat cinstit, era el însuşi propriul său îndrumător şi se dojenea mai mult decât se cuvenea – privea peretele care-l despărțea de familia Jondrette, ca şi cum privirea lui plină de compătimire ar fi putut să străbată dincolo şi să-i mângâie pe aceşti nefericiți. Peretele era făcut dintr-un strat subțire de tencuială, susținut de şipci şi grinzi, şi prin care, cum am arătat, se putea auzi foarte desluşit larma de glasuri şi cuvinte. Trebuia să fie cineva un visător ca Marius ca să nu fi băgat în seamă aşa ceva. Niciun fel de tapet nu era lipit pe perete, nici în partea familiei Jondrette, nici în partea lui Marius, astfel că toată urâțenia construcției ieşea la iveală. Aproape fără să-şi dea seama, Marius cercetă cu de-amănuntul peretele (câteodată visul cercetează, observă şi pătrunde ca gândirea). Deodată se ridică: în partea de sus, lângă tavan, zărise o gaură triunghiulară, făcută de trei şipci care lăsau un gol între ele. Tencuiala care o astupa căzuse şi, urcându-te pe scrin, puteai să priveşti prin deschizătura aceea în odăița familiei Jondrette. Mila are dreptul şi trebuie să fie curioasă. Gaura semăna a ferestruică. Ai voie să priveşti nenorocirea pe furiş ca să-i poți veni în ajutor. „Ia să vedem ce-i cu oamenii aceştia şi cum trăiesc”, gândi Marius.

Se sui pe scrin, îşi lipi ochiul de crăpătură şi privi.

VI – Fiara în vizuina ei

Oraşele, ca şi pădurile, au văgăunile lor, unde se ascunde tot ce au mai ticălos şi mai de temut. Dar pe când ceea ce se ascunde în oraşe este fioros, dezgustător şi mărunt, adică urât, ceea ce se ascunde în păduri e fioros, sălbatic şi măreț, adică frumos. Sunt vizuini şi vizuini: cele ale fiarelor sunt de preferat celor ale oamenilor. Cavernele prețuiesc mai mult decât cocioabele.

Ceea ce vedea Marius era o înspăimântătoare maghernită.

Marius era sărac şi odaia lui sărăcăcioasă; dar, aşa cum sărăcia-i era nobilă, mansarda lui era curată. Maghernița în care-şi adâncea privirea în clipa aceea era ticăloasă, murdară, plină de miasme, in-

fectă, întunecoasă, respingătoare. Drept orice mobilă, un scaun de paie, o masă şchioapă, nişte blide vechi, iar în două colțuri, două paturi păcătoase ce nu pot fi descrise; drept orice lumină, o fereastră tăiată în acoperiş, cu patru ochiuri, plină de pânze de păianjen. Prin ferestruică pătrundea tocmai atâta lumină câtă îi trebuia unui chip de om ca să pară un chip de stafie. Pereții aveau o înfățişare leproasă, erau plini de zgârieturi şi de cicatrice, ca un obraz desfigurat de-o boală cumplită; de-a lungul lor mustea o umezeală dezgustătoare. Se zăreau pe ei desene neruşinate mâzgălite cu cărbune.

Odaia în care locuia Marius era pardosită cu cărămizi crăpate; cealaltă n-avea nici lespezi, nici duşumele; călcai de-a dreptul pe molozul de cine ştie când al magherniței, care ajunsese negru sub picioare. Pe această podea zgrunțuroasă, în care praful pătrunsese adânc şi pe care mătura n-o atinsese niciodată, se amestecau, la voia întâmplării, constelații ciudate de pantofi vechi, de ghete scâlciate şi de zdrențe, groaznice; camera avea şi cămin; închiriat şi el cu patruzeci de franci pe lună. În vatră se aflau de toate: o maşină mică de gătit, nişte scânduri rupte, nişte zdrențe atârnate în cui, o colivie, cenuşă şi chiar nițel foc. Doi tăciuni fumegau trist.

Ceea ce făcea mansarda şi mai groaznică era mărimea ei. Avea ieşituri, unghiuri, scobituri întunecate, goluri sub acoperiş, golfuri şi capuri. Avea colțuri de nepătruns, unde ți se părea că trebuie să se îngrămădească păianjeni mari cât pumnul, gândaci lați cât talpa piciorului şi poate chiar cine ştie ce făpturi omeneşti monstruoase.

Unul dintre paturi se afla lângă uşă; celălalt lângă fereastră. Amândouă se sprijineau cu un capăt de vatră şi stăteau cu fața spre Marius. Într-un ungher de lângă deschizătura prin care se uita Marius era atârnată pe perete, într-o ramă neagră de lemn, o gravură colorată, dedesubtul căreia sta scris cu litere mari: VISUL. Gravura înfățişa o femeie adormită cu un copil pe genunchi, adormit şi el; într-un nor, un vultur cu o coroană în cioc; femeia în somn îndepărta coroana de pe capul copilului; în fund, Napoleon, în slavă, se reazemă de-e coloană albastră-închis, cu capitelul galben, împodobită cu această inscripție:

MARINGO
AUSTERLITS
Iéna
Wagramme
Elot

Sub această gravură, pe jos, sprijinindu-se cu o muche de perete, se afla un fel de paravan de lemn mai mult lung decât lat. Părea un tablou întors, un şasiu mâzgălit pe partea cealaltă sau vreo tăblie desprinsă de pe un zid şi uitată acolo, aşteptând să fie pusă la loc.

Lângă masa pe care Marius zărea un condei, cerneală şi hârtie, şedea un bărbat de vreo şaizeci de ani, mic, de statură, slab, pământiu, speriat, cu un cap şiret, crud şi neliniştit, un ticălos respingător.

Dacă Lavater[4] i-ar fi văzut chipul, ar fi recunoscut în el un vultur contopit cu un procuror; pasărea de pradă şi omul chichițelor judecătoreşti urâțindu-se şi întregindu-se unul pe altul, omul chichițelor făcând de ruşine pasărea de pradă, pasărea de pradă făcându-l respingător pe omul chichițelor.

Omul avea o barbă mare, căruntă. Purta o cămaşă de femeie, prin care i se vedeau pieptul păros şi brațele goale, acoperite cu păr cărunt. Sub cămaşă se vedeau nişte pantaloni murdari de noroi şi nişte cizme din care-i ieşeau degetele picioarelor.

Ținea o pipă între dinți şi fuma. Pâine nu mai era în cocioabă, dar tutun se găsea.

Scria pesemne nişte scrisori de felul celor pe care le citise Marius.

Pe un colț al mesei se zărea un volum vechi, roşietic, desperecheat, de formatul cunoscut al cabinetelor de lectură de altădată, în 12, arătând că e vorba de un roman.

Pe copertă se afla titlul următor, tipărit cu litere mari şi groase:

DUMNEZEU, REGELE, ONOAREA ŞI FEMEILE
de DUCRAY-DUMINIL
1814

Pe când scria, omul vorbea cu glas tare şi Marius auzea ce spunea:

— Şi când te gândeşti că nu există egalitate nici măcar după moarte! Uitați-vă la Père-Lachaise! Cei mari, bogații, sunt în partea de sus, pe aleea cu salcâmi, care e pietruită. Pot să vină acolo cu trăsura. Cei mici, nevoiaşii, nenorociții, de! sunt îngropați în vale, unde noroiul îți ajunge până la genunchi, în gropi, în umezeală. Sunt băgați acolo ca să putrezească mai repede. Nu te poți duce să le faci o vizită fără să te afunzi în glod. Aici se opri, bătu cu pumnul în masă şi adăugă, scrâşnind din dinți: A! Lumea! Mânca-o-aş friptă!

O femeie grasă, care putea să aibă tot atât de bine patruzeci de ani

[4] Filozof elvețian din secolul al XVIII-lea, creatorul „fiziognomoniei”, teorie după care trăsăturile feței sunt indicii sigure ale caracterului.

ca şi o sută, stătea ghemuită, în picioarele goale, lângă cămin.

Nu purta nici ea decât o cămaşă şi o fustă de flanelă, peticită cu rămăşițe de stofă veche. Un şorț de pânză groasă ascundea jumătate din fustă. Deşi încovoiată şi zgribulită, femeia părea să fie foarte înaltă. Era un fel de namilă pe lângă bărbatul ei. Avea un păr groaznic, de un blond roşcat, încărunțit, pe care-l scutura din când în când cu uriaşele ei mâini unsuroase, cu unghii turtite.

Pe jos, lângă ea, se afla deschis un volum de acelaşi format ca şi celălalt, pesemne din acelaşi roman.

Pe un pat, Marius desluşi o fetiță deşirată, foarte palidă, stând aproape despuiată, cu picioarele spânzurând în gol, cu aerul că nici n-ascultă, nici nu vede, nici nu trăieşte.

Era, fără-ndoială, sora cea mică a celei ce venise la el.

Părea de unsprezece sau doisprezece ani, dar, cercetând-o mai atent, îți dădeai seama că trebuie să aibă cel puțin cincisprezece. Era fetița care strigase în seara trecută pe bulevard: „Am tulit-o! tulit-o! tulit-o!"

Era una din acele făpturi plăpânde, care rămân multă vreme înapoiate, ca dintr-odată să crească uimitor. Aceste triste răsaduri omeneşti sunt rodul sărăciei. Ființe fără copilărie şi fără adolescență. La cincisprezece ani par de doisprezece; la şaisprezece, par de douăzeci. Astăzi sunt fetițe, mâine sunt femei. S-ar spune că o iau la goană prin viață ca să sfârşească mai repede.

În clipa aceea, făptura aceea părea un copil.

Încolo, nu se vedea în toată încăperea niciun obiect care să facă dovada vreunei îndeletniciri oarecare; niciun gherghef, nicio vârtelniță, nicio sculă. Într-un colț nişte fiare vechi cu o înfățişare îndoielnică. Totul arăta trândăvia întunecată care vine după deznădejde şi prevesteşte agonia.

Marius privi câtăva vreme această încăpere jalnică, mai înfricoşătoare decât adâncul unui mormânt, fiindcă aici se simțea totuşi prezența sufletului omenesc şi zvâcnirea vieții.

Mansarda, beciul, văgăuna prin care se târăsc unii săraci pe sub temeliile edificiului social nu sunt chiar un mormânt, sunt anticamera lui; dar, întocmai ca bogații care îşi arată tot ce au mai de preț în palatul lor la intrare, s-ar părea că moartea, care e pe-aproape, îşi desfăşoară mizeria cea mai mare în acest vestibul.

Omul tăcuse; femeia nu scotea o vorbă; fata părea că nu mai răsuflă. Se auzea scârțâitul penei pe hârtie.

Omul bombănea, fără a se opri din scris:

— Ticăloşie! ticăloşie! totu-i ticăloşie!

Această variantă a sentinţei lui Solomon îi smulse femeii un suspin.

— Linişteşte-te, puişorule! zise ea. Nu-ţi face inimă rea, iubitule! Eşti prea drăguţ că le scrii tuturor indivizilor ăstora, bărbăţele!

În mizerie, trupurile se-nghemuiesc unele într-altele, ca şi cum le-ar fi frig, inimile însă se înstrăinează. Pe cât se pare, femeia asta îşi iubise odată bărbatul cu toată dragostea de care era în stare; pesemne însă că mustrările zilnice ce şi le făceau unul altuia din pricina groaznicei mizerii în care se zbăteau cu toţii stinseseră şi în ea orice sentiment. Nu mai păstrase pentru bărbatul ei decât cenuşa afecţiunii de odinioară. Totuşi vorbele de dezmierdare, cum se întâmplă adesea, supravieţuiseră. Îi spunea: „Iubitule, puişorule, bărbăţele etc.” numai din gură; inima tăcea.

Omul începuse să scrie iar.

VII – Strategie şi tactică

Tulburat peste măsură, Marius era gata să coboare din observatorul său improvizat, când un zgomot îi atrase luarea-aminte şi-l făcu să rămână pe loc.

Uşa mansardei se deschise brusc, şi-n pragul ei se ivi fata cea mare. Era încălţată cu nişte pantofi mari, bărbăteşti, şi stropită de noroi până la gleznele roşii; purta o pelerină veche, peticită, pe care Marius nu i-o văzuse cu un ceas mai înainte, fiindcă, pesemne, o lăsase la uşă, ca să trezească mai multă milă, iar la plecare şi-o luase din nou. Intră, trase uşa după ea, stătu o clipă să răsufle gâfâind de oboseală, apoi strigă cu toată bucuria izbânzii în glas:

— Vine!

Tatăl ridică ochii, femeia întoarse capul; sora cea mică nici nu se urni.

— Cine? întrebă tatăl.

— Domnul acela!

— Filantropul?

— Da.

— De la biserica Saint-Jacques?

— Da.

— Bătrânul?

— Da.

— Şi o să vină?

— E-n urma mea.
— Eşti sigură?
— Sunt sigură.
— Nu zău! Vine?
— Vine cu birja.
— Cu birja. E Rotschild[5]!
Tatăl se ridică.
— Cum se face că eşti atât de sigură? Dacă vine cu birja, cum de-ai ajuns înaintea lui? I-ai dat măcar adresa? I-ai spus limpede: ultima uşă din fundul sălii, pe dreapta? Nu cumva să greşească adresa! L-ai găsit la biserică? A citit scrisoarea mea? Ce-a spus?
— Stai, stai! zise fata. Grozav îți mai merge gura, moşulică! Ascultă: am intrat în biserică; era la locul lui obişnuit; i-am făcut o plecăciune şi i-am dat scrisoarea. A citit-o şi mi-a spus: „Unde stați, copila mea?” I-am răspuns: „Vă conduc eu, domnule”. Mi-a zis: „Nu; dă-mi adresa voastră; fiica mea are de făcut nişte cumpărături; am să iau o trăsură, şi o să ajung la voi odată cu dumneata.” I-am dat adresa. Când i-am spus casa, a părut mirat şi-a stat o clipă pe gânduri; apoi a spus: „Bine, am să vin”. După slujbă, l-am văzut ieşind din biserică cu fiică-sa şi urcându-se într-o birjă. I-am spus limpede: „Ultima uşă din fundul sălii, pe dreapta”.
— Şi ce te face să crezi c-o să vină?
Am văzut birja apucând-o pe strada Petit-Banquier. Am alergat într-un suflet.
— De unde ştii că-i aceeaşi birjă?
— Ei, asta-i! M-am uitat la număr.
— Ce număr avea?
— 440.
— Bravo! Eşti o fată deşteaptă.
Fata se uită cu sfială la taică-său şi, arătându-şi pantofii, îşi spuse:
— Oi fi eu fată deşteaptă, dar să ştii că nu mă mai încalț cu pantofii ăştia; nu mai vreau să-i port, mai întâi fiindcă n-am chef să mă îmbolnăvesc; apoi e vorba şi de curățenie. Nu ştiu ceva mai sâcâitor decât tălpile astea care mustesc şi fac pleosc! pleosc! într-una. Mai bine merg desculță.
— Ai dreptate, răspunse tatăl cu o blândețe care nu se potrivea cu felul aspru de a vorbi al fetei. Dar nu te-ar fi lăsat să intri în biserici;

[5] Este primul bancher cu acest nume, stabilit la Paris; încă de pe atunci averea lui era legendară.

săracii trebuie să poarte încălțăminte. La Dumnezeu nu te poți duce cu picioarele goale, adăugă el cu amărăciune. Reveni apoi la ceea ce-l interesa: Şi eşti sigură, ai? Eşti sigură că vine?

— Era la câțiva paşi în urma mea, zise ea.

Omul se ridică. Fața parcă i se luminase.

— Nevastă! strigă el. N-auzi? Vine filantropul. Stinge focul!

Încremenită, femeia nu se clinti din loc.

Cu sprinteneala unui saltimbanc, tatăl apucă o oală spartă de pe vatră şi aruncă apă peste tăciuni.

Pe urmă îi spuse fetei celei mari:

— Tu desfundă scaunul.

Fata nu pricepu.

Înşfăcă el scaunul şi, cu o lovitură de picior, îl desfundă. Piciorul trecuse prin împletitura de paie.

Scoțând piciorul, o întrebă pe fiică-sa:

— E frig afară?

— E foarte frig. Ninge.

Tatăl se întoarse spre copila cea mică de pe patul de lângă fereastră şi-i strigă cu glas tunător:

— Hai, iute! Jos din pat, puturoaso! Stai de pomană toată ziua! Sparge un geam!

Fata se dădu jos din pat, tremurând.

— Sparge un geam! porunci el din nou.

Copila stătea uluită.

— N-auzi? repetă tatăl. Ți-am spus să spargi un geam!

Cu un fel de supunere plină de groază, fata se înălță pe vârful picioarelor şi dădu cu pumnul într-un geam. Sticla se sfărâmă şi căzu cu un zgomot asurzitor.

— Bun! spuse tatăl.

Era încruntat şi aspru. Cerceta cu privirea toate colțişoarele mansardei.

Părea un general care-şi face ultimele pregătiri cu o clipă înainte de a începe bătălia.

Mama, care nu scosese încă niciun cuvânt, se sculă şi întrebă cu un glas domol şi tainic, părând că se căzneşte să vorbească:

— Ce-ai de gând să faci, iubitule?

— Tu treci în pat! răspunse omul.

Tonul nu îngăduia discuție. Mama se supuse şi se trânti greoaie pe unul dintre paturi.

În clipa aceea se auzi un scâncet venind dintr-un colț al odăii.

— Ce s-a întâmplat? strigă tatăl.

Fără să iasă din ungherul în care se ghemuise, fata cea mică îşi arătă pumnul însângerat. Se rănise spărgând geamul; se dusese lângă patul maică-si şi plângea pe înfundate.

De rândul ăsta mama se ridică şi începu să ţipe:

— Poftim ce tâmpenii faci! S-a tăiat spărgându-ţi ţie geamul!

— Cu atât mai bine! zise omul. Prevăzusem şi asta.

— Cum, cu atât mai bine? se miră femeia.

— Linişte! răspunse tatăl. Suprim libertatea presei! Sfâşiind apoi cămaşa femeiască cu care era îmbrăcat, făcu o fâşie de pânză cu care înfăşură repede mâna însângerată a micuţei.

După aceea, se uită cu mulţumire la cămaşa sfâşiată.

— Şi cămaşa e-n regulă. Toate astea fac impresie.

Un vânt rece sufla prin fereastră şi intra în odaie. Negura de afară pătrundea şi ea, întinzându-se ca o scamă alburie, destrămată parcă de-o mână nevăzută. Prin fereastra spartă se vedea cum ninge. Frigul, prevestit în ajun de soarele Întâmpinării Domnului, sosise cu adevărat.

Tatăl aruncă o privire de jur împrejur pentru a se încredinţa că nu uitase nimic. Luă o lopată veche şi presără cenuşă peste tăciunii uzi, ca să-i ascundă cu totul. Pe urmă, sculându-se şi rezemându-se de vatră, spuse:

— Acum putem să-l primim pe filantrop.

VIII – O rază de lumină

Fata cea mare se apropie şi puse mâna pe mâna tatălui său.

— Ia uite ce frig mi-e! se plânse ea.

— Nu-i nimic! Mie mi-e şi mai frig! îi răspunse scurt bătrânul.

Mama strigă furioasă:

— De când te ştiu ai fost mai grozav decât alţii! Chiar şi la rele!

— Tacă-ţi gura!

Şi se uită în aşa chip la ea, încât mama amuţi.

În mansarda murdară domni o clipă de tăcere. Fiica cea mare îşi curăţă nepăsătoare marginea pelerinei; sora cea mică scâncea pe înfundate; mama îi luă capul în mâini, o sărută şi-i spuse în şoaptă:

— Odorul meu, te rog, n-o să fie nimic, nu mai plânge, îl superi pe taică-tău.

— Nu, nu! strigă tatăl. Dimpotrivă! plângi! plângi! E mai bine aşa! Întorcându-se apoi spre cea mare: Ei, văd că nu s-arată nimeni! Dar

dacă nu mai vine? Am stins focul, am stricat scaunul, mi-am rupt cămaşa şi-am spart geamul degeaba.

— Şi-ai rănit fata! mormăi mama.

— Ei, drăcie! Ştii că-i frig al dracului în mansarda asta afurisită! exclamă tatăl. Dacă nu vine individul? Păi da! se lasă aşteptat. Îşi spune: „Foarte bine! să m-aştepte! n-au altceva de făcut!" O! cât îi urăsc şi ce chef aş avea să-i strâng de gât, cu bucurie, cu avânt, cu mulţumire, pe bogaţii ăştia! Pe toţi bogaţii, pe aşa-zişii oameni milostivi, care fac pe credincioşii, care se duc la biserică, se iau după popi, după predici, după sutane şi care, socotindu-se mai presus decât noi, vin să ne umilească şi să ne aducă haine, cum spun ei, nişte ţoale care nu fac două parale, şi pâine! Nu, eu nu vreau aşa ceva, ticăloşilor! Bani! „A, nu, bani niciodată! spun ei, pentru că vă duceţi să-i beţi, pentru că sunteţi beţivi şi leneşi!" Da ei? Ei ce sunt, mă rog, şi ce-au fost pe vremea lor? Nişte hoţi! Altfel nu s-ar fi putut îmbogăţi. O! societatea ar trebui luată de guler şi aruncată cât colo! S-ar sfărâma cu totul, poate, dar cel puţin n-ar mai avea nimeni nimic şi tot ar fi un câştig!... Da ce-o fi făcând nătărăul tău de binefăcător? Mai vine? Pesemne c-o fi uitat adresa, dobitocul. Pun rămăşag că vita asta bătrână...

În clipa aceea se auzi o uşoară bătaie în uşă; omul se repezi şi o deschise, strigând, în vreme ce făcea o plecăciune adâncă, cu un zâmbet mieros pe buze:

— Intraţi, domnule! Binevoiţi şi intraţi, preamilostive binefăcător, împreună cu încântătoarea dumneavoastră domnişoară.

Un bărbat în vârstă şi-o fată tânăra se iviră în pragul mansardei.

Marius nu se clintise de la locul lui. Ceea ce simţi în clipa aceea nu se poate descrie.

Era Ea!

Cel ce-a iubit vreodată cunoaşte toate strălucitoarele înţelesuri pe care le cuprind cele două litere ale cuvântului: Ea.

Într-adevăr, era ea. Marius abia o putea zări prin ceaţa luminoasă ce i se lăsase deodată pe ochi. Era gingaşa făptură care dispăruse, steaua care lucise pentru el şase luni, erau ochii ei, gura, chipul acela frumos care se depărtase deodată şi îl lăsase în întuneric. Arătarea pierise şi-acum se ivea din nou.

Reapărea în umbra aceea, în mansarda aceea, în cocioaba aceea păcătoasă, în grozăvia aceea!

Marius tremura pierdut. Ei, da! Ea era. Zvâcnirile inimii îi împăienjeneau vederea. Era gata să-l podidească plânsul. Cum? o revedea

în sfârşit după ce-o căutase atât de mult? I se părea că-şi pierduse sufletul şi că l-a găsit.

Era neschimbată – poate puțin cam palidă; fața ei delicată se încadra într-o pălărie de catifea liliachie, trupul ei se ascundea într-o haină îmblănită de atlaz negru. De sub rochia-i lungă se vedeau picioarele strânse în pantofi de mătase.

Era însoțită de domnul Leblanc.

Făcuse câțiva paşi în odaie şi pusese pe masă un pachet destul de mare.

Fata cea mare a soților Jondrette se trăsese în dosul uşii şi se uita posomorâtă la pălăria de catifea, la haina de mătase, la acest chip încântător şi fericit.

IX – Jondrette e gata să plângă

Maghernița era atât de întunecoasă, încât cei ce veneau de afară puteau crede că pătrund într-un gârlici de pivniță. Noii-veniți înaintară deci cu oarecare şovăială, desluşind anevoie nişte forme nelămurite în jurul lor, în vreme ce ei erau văzuți şi cercetați cu de-amănuntul de privirile deprinse cu întunericul ale celor din încăpere.

Domnul Leblanc se apropie cu privirea lui blândă şi tristă şi-i spuse bătrânului Jondrette:

— Domnule, în pachetul ăsta veți găsi câteva lucruri trebuincioase, ciorapi şi pături de lână.

— Cerescul nostru binefăcător ne copleşeşte! spuse Jondrette, ploconindu-se până la pământ.

Pe urmă aplecându-se la urechea fiicei celei mari, pe când musafirii cercetau încăperea jalnică, adăugă numaidecât în şoaptă:

— Ei? ce spuneam eu? Cârpe? Bani, ioc! Toți sunt la fel! A! da, cum era iscălită scrisoarea către nătărăul ăsta bătrân?

— Fabantou, îi şopti fata.

— Artistul dramatic. Bun!

Prevederea lui Jondrette n-a fost rea, deoarece chiar în clipa aceea domnul Leblanc se întoarse spre el şi-i spuse cu aerul unuia care nu-şi aduce aminte numele:

— Văd că sunteți vrednic de plâns, domnule…

— Fabantou, adăugă repede Jondrette.

— Domnule Fabantou; aşa e, da, mi-aduc aminte.

Jondrette crezu c-a sosit clipa să-l înduioşeze pe „filantrop”. Ex-

clamă cu un glas care amintea totodată îngâmfarea scamatorului şi umilința cerşetorului la drumul mare:

— Elevul lui Talma, domnule! Sunt elevul lui Talma! Pe vremuri mi-a zâmbit norocul. Acum e rândul mizeriei. Iată, binefăcătorule, n-avem nici pâine, nici foc; copilaşii mei, sărmanii, stau în frig! Singurul scaun pe care-l am e desfundat! Un geam spart! Pe vreme de iarnă! Nevastă-mea, în pat, bolnavă!

— Biata femeie! spuse domnul Leblanc.

— Micuța, rănită! adăugă Jondrette.

Copila, impresionată de sosirea străinilor, începuse să se uite la „domnişoara" şi încetase să mai plângă.

— Plângi, n-auzi? strigă Jondrette.

În acelaşi timp o strânse de mâna rănită. Toate astea cu o îndemânare de scamator.

Mititica începu să urle.

Tânăra încântătoare, pe care Marius o numea în inima lui „Ursula", se apropie îndată:

— Biata micuță! zise ea.

— Uitați-vă, frumoasă domnişoară, urmă Jondrette, la mâna ei însângerată! A avut un accident pe când lucra la o maşină, ca să câştige şase gologani pe zi. O să fie poate nevoie să i se taie brațul.

— Adevărat! zise bătrânul domn îngrijorat.

Fetița luând în serios aceste cuvinte, începu să plângă cu hohote.

— Vai, da, binefăcătorule! răspunse tatăl.

De câteva clipe, Jondrette se uita la „filantrop" într-un chip foarte ciudat. Pe când vorbea, părea că-l cercetează cu băgare de seamă, ca şi cum ar fi căutat să-şi aducă aminte ceva. Deodată, folosindu-se de clipa când noii-veniți o întrebau pe fetiță ce e cu mâna ei rănită, se apropie de nevastă-sa, care stătea în pat cu o mutră copleşită şi năucă, şi-i spuse repede, în şoaptă:

— Uită-te bine la omul ăsta! Pe urmă, întorcându-se spre domnul Leblanc, se văită mai departe: Iată, domnule! n-am altceva să îmbrac decât o cămaşă de-a nevesti-mi. Şi e ruptă toată! În toiul iernii!... Nu pot ieşi din casă, fiindcă n-am haină. Dac-aş avea măcar o haină, m-aş duce s-o caut pe domnişoara Mars, care mă cunoaşte şi care ține foarte mult la mine. Oare tot în strada Tour-des-Dames stă? Nu ştiți cumva, domnule? Am jucat împreună în provincie. Am împărțit laurii succesului cu ea. Célimène mi-ar veni în ajutor, domnule. Elmira i-ar da ajutor lui Belizarie. Dar aşa, nimic! Să n-am niciun ban în casă! Mi-e nevasta bolnavă şi n-am o lețcaie! Mi-e fata greu rănită

şi n-am un gologan! Nevastă-mea suferă de năduf! Din pricina vârstei, dar şi din pricina stării ei nervoase; i-ar trebui îngrijiri; şi fiicei mele la fel! Dar medicul? Farmacistul? De unde să-i plătesc? N-am o para, domnule! Iată în ce hal au ajuns artele! Înțelegeți, fermecătoare domnişoară, şi dumneavoastră, darnicul meu ocrotitor, înțelegeți suferința mea, dumneavoastră, care trăiți numai în virtute şi-n bunătate şi care umpleți de miresme biserica în care biata mea copilă vă zăreşte în fiecare zi când vine să se roage?... Fiindcă eu îmi cresc fetele în frica lui Dumnezeu, domnule. N-am vrut să le las să facă teatru. Ah! Împielițatele! Să le prind numai că se apucă de blestemății! Eu nu glumesc! Le trântesc tot felul de predici despre onoare, despre morală şi despre virtute! Întrebați-le! Trebuie să meargă pe drumul drept. Au un părinte. Nu sunt ca nenorocitele care la început n-au pe nimeni şi la urmă sunt ale tuturora. Din domnişoara Nimeni ajung domnişoara Toată-lumea. Fir-ar să fie! Aşa ceva nu se poate întâmpla în familia Fabantou! Înțeleg să le dau o creştere aleasă, să fie cinstite şi politicoase şi să creadă în Dumnezeu, la naiba! Ei bine, domnule, prea stimatul meu domn, ştiți ce-are să se întâmple mâine? Mâine e 4 februarie, ziua fatală, ultimul termen pe care mi l-a dat proprietarul; dacă nu-i plătesc până diseară, atunci fiica mea cea mare, eu, nevastă-mea, cu boala ei, fetița mea rănită, vom fi toți patru fără adăpost, pe ploaie, în zăpadă. Aceasta este situația, domnule. Datorez patru rate chiria pe un an! Adică şaizeci de franci.

Jondrette mințea. Patru rate n-ar fi făcut decât patruzeci de franci şi el nu putea să fie dator pe patru trimestre, fiindcă nu trecuseră nici şase luni de când îi plătise Marius două.

Domnul Leblanc scoase cinci franci din buzunar şi-i puse pe masă.

Jondrette avu vreme să mormăie la urechea fetei celei mari:

— Nemernicul! Ce vrea să fac cu cinci franci ai lui? Nu-mi plăteşte nici măcar scaunul şi geamul! Cică să mai faci cheltuieli!...

Între timp, domnul Leblanc îşi scoase redingota lui mare, cafenie, pe care o purta peste redingota albastră şi o azvârlise pe spătarul scaunului.

— Domnule Fabantou, zise el, n-am decât cinci franci la mine, dar o duc pe fiică-mea acasă şi mă înapoiez. Astă-seară trebuie să plătiți, nu-i aşa?

Fața lui Jondrette luă o expresie ciudată. Răspunse repede:

— Da, preastimate domn. La ceasurile opt trebuie să fiu la proprietar.

— Am să fiu aici la ceasurile şase şi-am să vă aduc cei şaizeci de franci.

— Binefăcătorul meu! exclamă Jondrette copleşit. Şi adăugă în şoaptă: Nevastă, uită-te bine la el!

Domnul Leblanc o luă din nou de braț pe frumoasa fată şi porni spre uşă.

— Pe diseară, prieteni! zise el.

— La ora şase? întrebă Jondrette.

— La şase precis.

În clipa aceea, fata cea mare zări pardesiul rămas pe scaun.

— Domnule, grăi ea, v-ați uitat redingota.

Jondrette îi aruncă fetei o privire fulgerătoare, însoțită de-o straşnică ridicare din umeri.

Domnul Leblanc se întoarse şi răspunse zâmbind:

— N-am uitat-o; am lăsat-o.

— O! Bunul meu ocrotitor! continuă Jondrette. Augustul meu binefăcător, mă podidesc lacrimile! Îngăduiți-mi să vă conduc până la trăsura dumneavoastră.

— Dacă ieşiți, puneți-vă pardesiul, spuse domnul Leblanc. E foarte frig afară.

Jondrette nu se lăsă rugat de două ori şi îmbrăcă repede redingota cafenie.

Ieşiră toți trei. Jondrette mergea înaintea celor doi străini.

X – Tariful cabrioletelor de piață e doi franci ora

Lui Marius nu-i scăpase niciun amănunt din toată această scenă şi totuşi, la drept vorbind, nu văzuse nimic. Privirea îi rămăsese ațintită asupra fetei; inima lui, ca să zicem aşa, o cuprinsese, o învăluise toată, chiar de la primii ei paşi în mansardă. Cât a stat acolo, Marius a trăit acele clipe de extaz care fac să dispară restul lumii şi fixează sufletul asupra unui singur punct. Nu la o fată se uita el, ci la lumina aceea cu haină de mătase şi cu pălărie de catifea. Dacă steaua Sirius ar fi intrat în odaie, el n-ar fi rămas uluit.

Pe când fata dezlega pachetul, dezlega hainele şi păturile, vorbind cu blândețe mamei bolnave şi cu duioşie fetei rănite, el îi pândea toate mişcările şi încerca să-i asculte cuvintele, îi cunoştea ochii, fruntea, frumusețea, statura, mersul, dar nu-i cunoştea sunetul glasului. I se păruse o dată, la Luxembourg, că prinsese câteva cuvinte, dar nu era sigur. Ar fi dat zece ani din viață s-o audă, să poată duce

cu el ceva din muzica aceea. Dar totul se pierdea în văicărelile şi izbucnirile gălăgioase ale lui Jondrette, ceea ce făcea ca încântarea lui Marius să fie amestecată cu mânie. O sorbea din ochi. Nu-i venea să creadă că zărea într-adevăr făptura cerească a fetei în mijlocul acestor ființe respingătoare, în mansarda aceea groaznică. I se părea că vede pasărea paradisului printre broaşte râioase.

Când o văzu că pleacă, nu mai avu decât un singur gând: s-o urmărească, să se țină după ea, să n-o mai scape din ochi până nu va afla unde locuieşte, ca să n-o mai piardă după ce-a regăsit-o ca prin minune. Sări jos de pe scrin şi-şi luă pălăria. În clipa când punea mâna pe zăvorul uşii şi era gata să iasă, un gând îl făcu să stea pe loc. Coridorul era lung, scara dreaptă; Jondrette vorbă lungă; fără îndoială, domnul Leblanc nu se urcase încă în trăsură; dac-ar întoarce capul pe coridor, pe scară sau în prag şi l-ar vedea pe el, pe Marius, în casa asta, desigur că s-ar nelinişti şi că ar căuta cu orice preț să-i scape din nou; şi încă o dată s-ar sfârşi totul. Ce să facă? Să aştepte puțin? Dar dacă mai zăboveşte, trăsura ar putea să plece. Marius era nehotărât. În sfârşit se încumetă şi ieşi din odaie.

Nu mai era nimeni pe coridor. Dădu fuga la scară. Nici pe scară nimeni. Coborî repede şi ajunse în bulevard tocmai la vreme ca să mai poată vedea o birjă cotind după colțul străzii Petit-Banquier şi îndreptându-se spre oraş.

Marius se repezi în urma trăsurii. Ajuns la colțul bulevardului, zări din nou birja coborând repede pe strada Mouffetard; se depărtase, însă, prea mult, şi nu era chip s-o mai ajungă; ce să facă? Să fugă după ea? Era cu neputință; de altfel, cineva care ar fi alergat cât îl țineau picioarele pe urmele trăsurii ar fi fost de bună seamă zărit şi tatăl l-ar fi recunoscut. În clipa aceea – întâmplare neaşteptată şi minunată – Marius văzu trecând pe bulevard o cabrioletă de piață, goală; şi nu avea altceva de făcut decât să urce în cabrioletă şi să urmărească birja. Era un mijloc sigur, folositor şi neprimejdios.

Marius îi făcu semn birjarului să oprească şi-i spuse:

— Cu ora!

Marius era fără cravată; purta haina lui veche de lucru, fără nasturi, iar cămaşa îi era ruptă la piept.

Birjarul opri, clipi din ochi şi întinse spre Marius mâna stângă, frecându-şi uşor arătătorul de degetul cel mare.

— Ce este? zise Marius.

— Plata înainte! mormăi birjarul.

Marius îşi aminti că n-avea la el decât optzeci de centime.

— Cât? întrebă el.

— Doi franci.

— Plătesc la întoarcere.

Drept răspuns birjarul începu să fluiere o arie la modă şi dădu bici cailor.

Marius se uita buimac cum se depărtează cabrioleta. Fiindcă îi lipsea un franc şi douăzeci de centime, îşi pierdea bucuria, fericirea, dragostea! Se prăbuşea din nou în întuneric. Începuse să vadă, iar acum orbea din nou. Se gândea cu amărăciune şi, trebuie s-o spunem, cu părere de rău, la cei cinci franci pe care-i dăduse de dimineață nefericitei aceleia. Dac-ar fi avut cei cinci franci, ar fi fost salvat, ar fi renăscut, ar fi ieşit din ceață şi din întuneric, ar fi scăpat de singurătate, de plictiseală, de văduvie; ar fi înnodat iarăşi firul negru al ursitei sale cu acel frumos fir de aur care plutise prin fața ochilor săi şi se rupsese încă o dată. Se întoarse deznădăjduit în maghernița lui.

Ar fi putut să-şi spună că domnul Leblanc făgăduise să se întoarcă în aceeaşi seară şi că de rândul acesta n-avea decât să ia toate măsurile ca să-l poată urmări; dar, fiind adâncit în gândurile lui nu prea dăduse ascultare celor ce vorbiseră în mansardă.

În clipa când era gata să urce scara, zări pe partea cealaltă a bulevardului, în dreptul zidului pustiu care da în strada Barrière des Gobelins, pe Jondrette, înfăşurat în pardesiul „filantropului”, stând de vorbă cu unul din indivizii aceia cu înfățişare suspectă, cunoscuți sub numele de „haimanale de barieră”; oameni cu mutre îndoielnice şi ale căror vorbe dau de bănuit, ascunzând gânduri mârşave, şi care de obicei dorm ziua, ceea ce lasă a se presupune că lucrează noaptea.

Cei doi inşi, stând de vorbă nemişcați sub ninsoarea ce cădea în vârtejuri, alcătuiau un grup pe care orice sergent de stradă l-ar fi băgat în seamă, dar pe care Marius abia îl observă.

Cu toate acestea, oricât de cufundat era în gândurile lui chinuitoare, nu se putu împiedica să vadă că vagabondul cu care vorbea Jondrette semăna cu un oarecare Panchaud, zis Printanier, zis Bigrenaille, pe care i-l arătase odată Courfeyrac şi care trecea în mahala drept o haimana de noapte foarte primejdioasă. Ați mai întâlnit în cartea precedentă numele acestui individ.

Acest Panchaud, zis Printanier, zis Bigrenaille, a apărut mai târziu în câteva procese criminale şi a ajuns de atunci un răufăcător vestit. Pe atunci nu era însă decât un ticălos oarecare. Astăzi e legendar

printre tâlhari şi ucigaşi. Pe la sfârşitul regimului trecut, făcea şcoală. Iar seara, la căderea nopții, la ceasul când deținuții se adunau şi şopteau între ei, se vorbea despre el în groapa cu lei[6] a închisorii *La Force*. Sub camera de gardă, chiar în locul pe unde trecea canalul latrinelor, care a servit nemaipomenitei evadări, ziua-n amiaza mare, a treizeci de deținuți, în 1843, se putea ceti deasupra lespezii acestor latrine numele lui Panchaud, săpat de el cu îndrăzneală pe zidul închisorii, cu prilejul uneia din încercările lui de evadare. În 1832 poliția îl urmărea de aproape, dar el nu-şi făcuse încă adevăratul lui debut.

XI – Mizeria îşi oferă serviciile ei suferinței

Marius urcă cu paşi rari scara maghernitei; în clipa când era gata să intre în chilia lui, zări pe sală, în urmă-i, pe fata cea mare a lui Jondrette, care venea după el. N-o mai putea suferi pe fata asta; la ea erau cei cinci franci ai lui; era prea târziu ca să-i mai ceară îndărăt; cabrioleta plecase; iar birja era departe. De altminteri, fata nici nu i-ar fi dat banii înapoi. Iar ca s-o întrebe unde locuiesc persoanele care veniseră adineauri era de prisos; se vedea bine că nici ea nu ştia, de vreme ce scrisoarea semnată Fabantou era adresată: *„Preamilostivului domn din biserica Saint-Jacques-du-Haut-Pas”*.

Marius intră în odaie şi împinse uşa după el.

Uşa nu se închise: se întoarse şi văzu o mână care o ținea întredeschisă.

— Ce este? întrebă el. Cine-i acolo?

Era fata lui Jondrette.

— Dumneata eşti? zise Marius aproape cu asprime. Tot dumneata? Ce mai vrei?

Fata nu răspunse; părea îngândurată. Nu mai avea îndrăzneala din dimineața aceea. Nu intrase înăuntru, ci rămăsese în umbra coridorului; Marius o zărea prin uşa întredeschisă.

— Nu vrei să răspunzi? Ce mai vrei cu mine?

Îşi îndreptă spre el ochii ei stinşi, în care părea că licăreşte o lumină nedesluşită şi-i spuse:

— Pari trist, domnule Marius. Ce ai?

— Eu? întrebă Marius.

---

[6] Locul din temnițe în care se adunau deținuții cei mai fioroşi şi mai decăzuți.

— Da, dumneata.
— N-am nimic!
— Ba da!
— Ba nu!
— Eu îți spun că da!
— Lasă-mă-n pace!
Marius împinse uşa din nou; ea o ținu ca şi mai înainte.
— Ascultă, zise ea, eşti nedrept. Cu toate că nu eşti bogat, ai fost bun cu mine azi-dimineață. Fii şi-acum la fel. Mi-ai dat să-mi cumpăr de mâncare; spune-mi acum, ce ai? Eşti necăjit; se vede. N-aş vrea să fii amărât. Ce-aş putea să fac? Aş putea să-ți vin în ajutor? Foloseşte-mă! Nu vreau să-ți cunosc tainele. Nu-i nevoie să mi le spui. Dar aş putea, la urma urmei, să-ți fiu de folos. Aş putea să te ajut şi pe dumneata cum îl ajut şi pe tata. Eu îi duc scrisorile, mă duc prin case, cercetez din uşă în uşă, îi găsesc o adresă sau urmăresc pe câte cineva. Mă pricep. Ei bine, poți să-mi spui ce ai pe inimă; mă duc să vorbesc cu respectivii; câteodată e de ajuns să vorbeşti cu cine trebuie ca să se lămurească lucrurile şi totul e-n regulă. Aş putea să-ți fiu de folos, încearcă!
Lui Marius îi trecu prin minte o idee. Când eşti gata să te îneci, te agăți şi de-o biată frunză...
Se apropie de fată.
— Ascultă, îi spuse el, tu l-ai adus...
Ea-l întrerupse c-o sclipire de bucurie în ochi.
— O! da! tutuieşte-mă! Îmi place mai mult aşa.
— Ascultă, zise el, tu l-ai adus aici pe domnul acela bătrân împreună cu fiica lui?
— Da.
— Le cunoşti adresa?
— Nu.
— Află-mi-o!
Din posomorâtă cum era, privirea fetei se însenină; din senină se întunecă.
— Asta vrei? întrebă ea.
— Da.
— Îi cunoşti?
— Nu.
— Va să zică, urmă ea numaidecât, n-o cunoşti, dar vrei s-o cunoşti.
Cuvântul *îi* devenit *o* avea ceva plin de înțeles şi amar.

— În sfârşit, eşti în stare? zise Marius.
— Să-ți aflu adresa frumoasei domnişoare?
În cuvintele „frumoasei domnişoare” era iarăşi o nuanță care-l supăra pe Marius. Spuse:
— În sfârşit, totuna-i; adresa tatălui şi-a fetei. Adresa lor!
Ea-l privi drept în ochi.
— Şi ce-o să-mi dai?
— Tot ce vrei.
— Tot ce vreau?
— Da.
— O să ai adresa.
Fata lăsă capul în jos. Pe urmă, cu o mişcare repezită, trase uşa care se închise.
Marius rămase singur.
Se trânti pe un scaun cu capul şi cu coatele pe pat, copleşit de gânduri pe care nu şi le putea ține în frâu ca şi cum ar fi fost cuprins de amețeală. Tot ce se petrecuse de azi-dimineață, apariția îngerului, dispariția lui, tot ceea ce-i spusese ființa asta, o licărire de speranță plutind într-o nădejde fără margini îi răvăşiseră mintea cu totul.
Deodată, se simți smuls cu putere din visarea lui.
Auzi glasul tare şi aspru al lui Jondrette rostind nişte cuvinte care aveau pentru el un interes ciudat.
— Îți spun că sunt sigur că l-am recunoscut.
Despre cine vorbea Jondrette? Pe cine-l recunoscuse? Pe domnul Leblanc? Pe tatăl „Ursulei” lui? Cum? Jondrette îl cunoştea? Marius era pe cale să primească astfel, pe neaşteptate, toate desluşirile fără de care viața i se părea lui însuşi întunecată? Va afla în sfârşit de cine este îndrăgostit, cine era fata aceea? Cine era tatăl ei? Negura atât de deasă care-l învăluia era gata să se risipească? Se va sfâşia vălul? O! cerule!
Se urcă, mai bine zis se repezi pe scrin şi-şi luă din nou locul lângă ferestruica din perete.
Vedea iar înăuntrul mansardei familiei Jondrette.

XII – Cum a fost întrebuințată moneda de cinci franci a domnului Leblanc

Nimic nu se schimbase în înfățişarea familiei, în afară de faptul că femeia şi fetele scoseseră lucrurile din pachet şi se îmbrăcaseră cu ciorapi şi cu hăinuțe de lână. Două pături noi erau azvârlite pe cele

două paturi. Jondrette se întorsese de câteva minute. Gâfâia încă de oboseală. Fetele lui stăteau pe jos, pe lângă vatră; cea mai mare lega cu o cârpă mâna celei mici. Nevastă-sa se prăbuşise parcă pe patul de lângă foc, cu o mutră uluită. Jondrette umbla de colo până colo prin mansardă, cu paşi mari. Avea o căutătură cu totul ciudată.

Femeia, care părea sfioasă şi prostită în fața bărbatului ei, îndrăzni să spună:

— Cum? Într-adevăr? Eşti sigur?

— Sigur! Au trecut opt ani, dar îl recunosc! O! Îl recunosc! L-am recunoscut îndată! Cum? Ție nu ți-a sărit în ochi?

— Nu.

— Dar ți-am spus: „Uită-te bine la omul ăsta!”. Statura, chipul lui puțin îmbătrânit; sunt unii oameni care nu ştiu cum fac că nu îmbătrânesc; glasul lui... E mai bine îmbrăcat; atâta tot. A! vrăjitor bătrân, mi-ai căzut în labă! Se opri şi spuse fetelor: Voi cărați-vă! E ciudat că nu ți-a sărit în ochi...

Fetele se ridicară supuse.

Mama îngăimă:

— Cu mâna ei sângerată?

— O să-i facă bine aerul! zise Jondrette. Ştergeți-o! Se vedea bine că nu era un om dintre aceia cărora nu le poți spune: nu. Cele două fete ieşiră.

Când să treacă pragul, tatăl o apucă pe cea mare şi-i spuse, apăsând pe cuvinte:

— Să fiți aici la ora cinci. Nu mai târziu. Amândouă. O să am nevoie de voi.

Marius îşi ascuți auzul.

Rămas singur cu nevastă-sa, Jondrette începu din nou să se plimbe prin odaie şi făcu de câteva ori ocolul ei în tăcere. Apoi stătu câteva clipe să-şi bage în pantaloni poalele cămăşii femeieşti pe care-o purta.

Deodată, se întoarse spre nevastă-sa, îşi încrucişă brațele şi strigă:

— Şi vrei să-ți mai spun ceva? Domnişoara...

— Ei, ce e cu domnişoara? întrebă femeia.

Marius nu se putea îndoi: despre ea era vorba. Asculta cu mare încordare. Era numai urechi.

Dar Jondrette se aplecase şi-i vorbise femeii în şoaptă. Pe urmă se ridică şi încheie cu glas tare:

— Ea e!

— Asta? spuse femeia.

— Asta! răspunse bărbatul.

E cu neputință de spus ce cuprindea cuvântul „asta?” al mamei. Mirare, furie, ură, amestecate şi contopite într-o intonație monstruoasă. Au fost de ajuns câteva cuvinte, fără îndoială, numele, pe care bărbatul ei i l-a şoptit la ureche, pentru ca namila aceea de femeie adormită să se trezească şi din respingătoare să ajungă fioroasă.

— Nu se poate! strigă ea. Când mă gândesc că fetele mele merg cu picioarele goale şi n-au o rochie pe ele! Cum? haină de atlaz îmblănită, pălărie de catifea, pantofi, de toate! Astea fac peste două sute de franci! Ai zice că-i o cucoană! Nu! te înşeli! Mai întâi, cealaltă era o ciumă, pe când asta n-arată deloc rău: nu poate fi aceeaşi.

— Îți spun că e ea. O să vezi!

La afirmația atât de hotărâtă a bărbatului, femeia îşi ridică fața ei fălcoasă de blondă-roşcovană şi se uită spre tavan cu o expresie sălbatică. În clipa aceea i se păru lui Marius mai primejdioasă chiar decât bărbatul ei. O scroafă cu privire de tigroaică.

— Cum, grăi ea, scârba asta de domnişorică, asta care se uita la fetele mele cu milă, să fie chiar golanca aia? I-aş da un picior în burtă să mă pomenească!

Sări jos din pat şi rămase o clipă în picioare, cu părul vâlvoi, cu nările umflate, cu gura căscată, cu pumnii încleştați şi zvârliți înapoi. Apoi se prăbuşi din nou pe pat. Bărbatul umbla încoace şi încolo, fără s-o bage în seamă.

După câteva clipe de tăcere, se apropie de ea şi i se propti în față, cu brațele încrucişate, cum făcuse cu o clipă mai-nainte.

— Şi vrei să-ți mai spun ceva?

— Ce? întrebă ea.

Răspunse scurt şi în şoaptă:

— Că am dat lovitura.

Femeia se uită la el cu o privire care spunea: „Nu cumva bărbatu-meu şi-a pierdut mințile?”

El continuă:

— Mii de draci! M-am săturat de când tot fac pe enoriaşul în parohia lui mori-de-foame-când-ai-foc şi mori-de-frig-când-ai-ce-mânca. Sunt sătul până-n gât de mizerie. Eu duc greul pentru toți! Nu-mi arde de glumă, nu mai are niciun haz să-i dau aşa-nainte! Gata cu păcălelile, Doamne sfinte! Gata cu giumbuşlucurile, Dumnezeule veşnic! Vreau să mănânc pe săturate, vreau să beau până-mi potolesc setea! Să mă îndop, să dorm, să lenevesc! Vreau să-mi vină şi mie ceasul! Ei, da! înainte de-a mă curăța vreau să fiu şi eu nițel mi-

lionar! Făcu înconjurul mansardei şi adăugă: Ca alţii...

— Ce vrei să spui?

El dădu din cap, clipi din ochi şi ridică glasul ca un scamator de bâlci gata să facă o demonstrație în plină stradă:

— Ce vreau să spun? Ascultă!

— Ssst! mormăi femeia lui Jondrette. Nu vorbi aşa tare, dacă sunt lucruri care nu trebuie auzite!

— Aida-de! La cine te gândeşti? La vecin? L-am văzut ieşind adineauri. De altminteri, aude vreodată ceva nătărăul ăsta? Îţi spun că l-am văzut plecând.

Ca din instinct, Jondrette coborî totuşi glasul, dar nu de ajuns pentru ca Marius să nu poată auzi ce spune. Din întâmplare, spre norocul lui, zăpada căzută înăbuşea vuietul trăsurilor de pe bulevard aşa că putea prinde fiecare cuvânt din această convorbire.

Iată ce auzi:

— Ascultă, am pus mâna pe nabab! E ca şi prins. S-a făcut! Totu-i pus la cale. Am stat de vorbă cu oamenii mei. Bătrânul o să vină diseară la şase, să-mi aducă cei şaizeci de franci, canalia! Ai auzit cum îi trânteam la gogoşi? Şaizeci de franci, proprietarul, 4 februarie, care nici măcar nu e termenul de plată. Aiurea! O să vină prin urmare la ora şase. E ora când vecinul e dus la masă. Mătuşa Bougon spală vasele prin oraş. Nu-i nimeni acasă. Vecinul nu se întoarce niciodată înainte de 11. Fetele au să stea de pază. Tu o să ne ajuți. El o să se execute.

— Şi dacă nu se execută? întrebă femeia.

Jondrette făcu un gest înfiorător şi zise:

— Îl executăm noi!

Şi-l pufni râsul.

Era întâia oară când Marius îl vedea râzând. Un râs rece şi dulceag, care te înfiora.

Jondrette deschise un dulap din peretele de lângă vatră şi scoase de acolo o şapcă veche, pe care şi-o puse pe cap, după ce şi-o şterse cu mâneca.

— Acum o iau din loc, continuă el. Trebuie să mai stau de vorbă cu câţiva de-ai noştri. Băieţi buni. O să vezi cum o să meargă treaba. Lipsesc foarte puţin; dăm o lovitură straşnică; rămâi acasă. Cu mâinile în buzunarele pantalonilor, stătu o clipă pe gânduri, apoi exclamă: Ştii că e totuşi un mare noroc că nu m-a recunoscut? Dacă mă recunoştea şi el pe mine, nu mai venea. Îl scăpăm din mână. Barba m-a salvat! Bărbuţa mea romantică, cioculețul meu drăguț şi poetic!

Şi-l pufni din nou râsul.

Se duse la fereastră. Zăpada cădea mereu, brăzdând cenuşiul cerului.

— Ce vreme păcătoasă! mormăi el. Apoi, înfăşurându-se în redingotă: E cam largă zdreanţa asta. Dar nu-i nimic! Straşnică idee a avut ticălosul bătrân că mi-a lăsat-o! N-aş fi avut cu ce ieşi şi-am fi dat chix şi de rândul ăsta! Când te gândeşti de ce atârnă uneori totul!...

Şi, trăgându-şi şapca pe ochi, ieşi.

Abia făcuse câţiva paşi şi uşa se deschise din nou; profilul său spălăcit şi isteţ se ivi din nou în prag.

— Uitasem, adăugă el. Să umpli soba cu cărbuni.

Şi azvârli femeii moneda de cinci franci pe care i-o dăduse „filantropul”.

— Să umplu soba cu cărbuni? întrebă femeia.

— Da.

— Câte coşuri să iau?

— Două pline.

— Asta face un franc şi jumătate. Cu ce rămâne cumpăr mâncare.

— Ba nicidecum!

— De ce?

— Nu da gata toţi banii.

— De ce?

— Fiindcă mai trebuie să cumpăr şi eu ceva.

— Ce anume?

— Ceva.

— Cât îţi trebuie?

— E vreun negustor de fierărie pe-aici?

— Pe strada Mouffetard.

— A, da! La colţul străzii; cunosc dugheana.

— Spune-mi, cât îţi trebuie pentru ce ai de cumpărat?

— Vreo trei franci.

— Nu mai rămâne mare lucru pentru mâncare.

— Astăzi nu ne arde de mâncare. Avem ceva mai bun de făcut.

— Prea bine, odorul meu.

Pe când nevastă-sa rostea aceste cuvinte, Jondrette închise din nou uşa şi, de rândul ăsta, Marius îi auzi paşii depărtându-se pe coridorul maghernitei şi coborând în grabă scara.

În clipa aceea bătu ceasul unu la Saint-Médard.

XIII – *Solus cum solo, in loco remoto, non cogitabuntur orare Pater Noster*[7]

Cu toate că Marius era un visător, el avea, cum am arătat, o fire hotărâtă şi energică. Deprinderea de a se reculege în singurătate îi sporise înțelegerea şi compătimirea, dar îi slăbise poate însuşirea de a se mânia. Îi lăsase totuşi neatins sentimentul indignării; avea bunătatea unui brahman şi severitatea unui judecător; îi era milă de-o broască, dar era în stare să strivească o viperă. Şi privirile lui tocmai în cuibul unor vipere se afundaseră; avea sub ochi o vizuină de monştri.

— Trebuie să-i zdrobesc pe aceşti mizerabili! zise el.

Niciuna din tainele pe care nădăjduia să le dezlege nu fusese limpezită; dimpotrivă, parcă toate se încâlciseră mai mult; nu aflase nimic limpede despre frumoasa copilă din Luxembourg şi despre omul pe care el îl numea domnul Leblanc, afară doar de faptul că Jondrette îl cunoştea. Din cuvintele greu de pătruns care fuseseră rostite nu întrezărea decât un singur lucru: că se punea la cale o capcană, încă nelămurită, dar îngrozitoare; că-i pândea pe amândoi o mare primejdie: pe ea – poate; pe tatăl ei – sigur; că trebuia să-i scape; că trebuia să zădărnicească uneltirile josnice ale familiei Jondrette şi să sfâşie pânza urzită de aceşti păianjeni.

Se uită o clipă la Jondretta. Scosese dintr-un colț o sobă veche de tuci şi cotrobăia prin mormanul de fiare vechi.

Se dădu jos de pe scrin cât putu mai încet, având grijă să nu facă niciun zgomot.

În spaima lui față de ceea ce se uneltea şi-n groaza pe care i-o insuflaseră vecinii, încerca un fel de bucurie la gândul că va avea prilejul să scape dintr-o mare primejdie pe ființa iubită.

Dar ce să facă? Să le dea de ştire celor amenințați? Unde să-i găsească? Nu le cunoştea adresa. Se mai arătaseră o clipă în fața ochilor lui, ca să se cufunde iarăşi în labirintul de nepătruns al Parisului. Să-l aştepte pe domnul Leblanc la uşă, la ceasurile şase seara, în clipa când va sosi, şi să-i spună că i se întinde o cursă? Dar Jondrette şi oamenii lui l-ar vedea stând la pândă: strada era pustie, ar fi mai tari decât el, ar izbuti să-l înhațe sau să-l gonească, iar cel pe care Marius voia să-l scape ar fi pierdut. Era ora unu; pânda fusese pusă la cale pentru ceasurile şase. Marius mai avea cinci ceasuri înaintea lui.

---

[7] Când doi oameni stau de vorbă pe furiş, nimeni nu-şi va închipui că spun *Tatăl nostru* (lat.).

Îşi puse o haină mai bună, îşi înnodă un fular la gât, îşi luă pălăria şi ieşi, fără să facă mai mult zgomot decât dac-ar fi călcat pe un covor de muşchi cu picioarele goale.

De altfel Jondretta mai cotrobăia prin mormanul de fier vechi.

O dată ieşit din casă, Marius o luă pe strada Petit-Banquier.

Se afla pe la mijlocul străzii, lângă un zid foarte scund, care putea fi sărit prin unele locuri şi care mărginea un maidan; mergea încet, muncit de gânduri; zăpada îi amuțea paşii; deodată auzi nişte glasuri foarte aproape de el. Întoarse capul. Strada era pustie, nu vedea pe nimeni; era ziua-n amiaza mare; şi cu toate astea auzea desluşit nişte voci.

Se uită pe deasupra zidului pe lângă care trecea.

Doi oameni şedeau în zăpadă, cu spatele la zid şi vorbindu-şi în şoaptă.

Mutrele lor îi erau străine. Unul dintre ei, îmbrăcat cu bluză, purta barbă, iar celălalt era pletos şi zdrențuit.

Cel cu barbă purta un fes grecesc; celălalt era în capul gol şi avea părul nins de zăpadă.

Aruncând o privire peste zid, Marius putu să asculte.

Cel cu plete îi dădea cu cotul celuilalt şi-i spunea:

— Cu *Patron-Minette* mergem la sigur.

— Crezi? zise bărbosul.

Pletosul adăugă:

— Punem mâna fiecare pe câte-un cearşaf de cinci sutare; şi în cel mai rău caz, ne învârtim de cinci-şase ani; zece cel mult!

Celălalt răspunse cu oarecare nehotărâre, scărpinându-se sub fes:

— Asta aşa e. N-am ce zice.

— Ascultă-mă pe mine: mergem la sigur, zise pletosul… Trăsurica Babacului o să fie la scară.

Pe urmă începură să vorbească despre o melodramă pe care o văzuseră în ajun la Gaâté[8].

Marius porni mai departe.

Se părea că discuția neînțeleasă a celor doi indivizi, pitiți atât de ciudat după zidul acela şi ghemuiți în zăpadă, nu era poate fără oarecare legătură cu planurile mârşave ale lui Jondrette. Asta trebuia să fie „lovitura”.

Se îndreptă spre mahalaua Saint-Marceau şi la cea dintâi prăvălie pe care-o întâlni în drum întrebă unde se află un comisariat de poli-

---

[8] Numele unui teatru din Paris.

ție.

I se spuse: „Strada Pontoise, la nr. 14”.

Marius porni într-acolo.

Trecând pe lângă o brutărie, cumpără o franzeluță de zece bani şi o mâncă, gândindu-se că n-o să mai cineze în seara aceea.

Pe drum îi mulțumea lui Dumnezeu în gând. Îşi spuse că, dacă nu i-ar fi dat de dimineață cei cinci franci fetei lui Jondrette, ar fi urmărit birja domnului Leblanc şi, astfel, n-ar mai fi aflat de uneltirile familiei Jondrette şi n-ar mai fi putut împiedica cele puse la cale; domnul Leblanc ar fi fost pierdut şi de bună seamă şi fiica lui odată cu el.

XIV – În care un polițist dă doua pistoale unui avocat

Ajungând la nr. 14 de pe strada Pontoise, se urcă la etajul întâi şi întrebă de comisarul circumscripției.

— Domnul comisar lipseşte, îi răspunse unul dintre oamenii de serviciu. Dar îi ține locul un inspector. Doriți să-i vorbiți? E ceva urgent?

— Da, răspunse Marius.

Omul de serviciu îl pofti în biroul comisarului. Rezemat de-o sobă, un bărbat înalt stătea în picioare în dosul unui grilaj. Cu mâinile amândouă îşi ridica pulpanele unei mantale largi, cu trei rânduri de gulere. O față pătrată, o gură subțire şi energică, favoriți deşi, încărunțiți, foarte zbârliți, o privire sfredelitoare. S-ar fi putut spune despre privirea lui nu numai că e pătrunzătoare, ci răscoleşte.

Omul nu părea mai puțin fioros şi mai puțin de temut decât Jondrette; uneori ți-e tot aşa de frică de un dulău care-ți iese în cale ca de un lup.

— Ce doriți? îi spuse el lui Marius, fără să adauge „domnule”.

— Dumneavoastră sunteți domnul comisar?

— Lipseşte, îi țin locul.

— E vorba de ceva foarte secret.

— Atunci vorbiți.

— Ceva foarte urgent.

— Atunci dați-i drumul repede.

Omul acela nepăsător şi răstit avea darul să te înspăimânte şi să te liniştească totodată. Inspira şi teamă, şi încredere. Marius îi povesti totul. Că o persoană pe care el n-o cunoştea decât din vedere urma să fie atrasă chiar în aceeaşi seară într-o cursă; că el, Marius

Pontmercy, avocat, locuind într-o încăpere de alături de cuibul banditilor, auzise prin perete tot ce se uneltise; că ticălosul care plănuise lovitura era un oarecare Jondrette; că are, pesemne, drept complici nişte vagabonzi, printre alţii şi pe un anume Panchaud, zise Printanier, zise Bigrenaille; că fetele lui Jondrette au să stea la pândă; că n-avea cum să-i dea de veste celui ameninţat, întrucât nu ştia cum îl cheamă; şi în sfârşit, că totul urmează să se petreacă pe la ceasurile şase seara, în punctul cel mai puţin umblat al bulevardului de l'Hôpital, în casa cu nr. 50-52.

Auzind de acest număr, inspectorul ridică ochii şi zise cu răceală:

— Prin urmare în odaia din fundul coridorului?

— Întocmai! zise Marius şi adăugă: Cunoaşteţi cumva casa?

Inspectorul tăcu o clipă, apoi, încălzindu-şi picioarele la gura sobei, răspunse:

— Poate că da. Apoi adăugă printre dinţi, vorbind mai mult cu propria lui cravată decât cu Marius: Aici trebuie să-şi fi vârât coada *Patron-Minette*.

Cuvântul acesta îi atrase atenţia lui Marius.

— *Patron-Minette*! zise el. Am auzit într-adevăr rostindu-se acest nume.

Şi-i repetă inspectorului convorbirea dintre omul cu plete şi omul cu barbă, ghemuiţi în zăpadă după zidul din strada Petit-Banquier.

Inspectorul mormăi:

— Al cu plete trebuie să fie Brujon, iar bărbosul trebuie să fie Demi-Liard, zis şi Deux-Milliards. Îşi plecase din nou ochii şi se gândea. Cât despre Babacul, bănuiesc cine e. Na! mi-am ars mantaua. Totdeauna se face prea mult foc în sobele astea blestemate. La nr. 50-52. Fosta casă Gorbeau. Apoi se uită la Marius: Nu i-aţi văzut decât pe bărbos şi pe cel cu plete?

— Şi pe Panchaud.

— N-aţi văzut vreun domnişor sclivisit dând târcoale pe-acolo?

— Nu.

— Nici pe unul înalt şi gros, mătăhălos şi greoi, care semăna cu elefantul din Grădina Botanică?

— Nu.

— Nici pe-un şmecher cu mutră de fost saltimbanc?

— Nu.

— Pe-al patrulea, nu-l vede nimeni, nici chiar aghiotanţii, ucenicii şi complicii lui. Aşa că nu-i de mirare că nu l-aţi zărit.

— Nu! zise Marius. Dar cine-s toţi ăştia?

Inspectorul răspunse:

— De altminteri, ăsta nu-i ceasul lor. Tăcu din nou, apoi spuse: 50-52! Cunosc dărăpănătura aia. Nu-i cu putinţă să ne ascundem înăuntru fără ca actorii să bage de seamă; ar fi în stare să amâne spectacolul. Sunt atât de modeşti! Publicul îi stinghereşte. Nu se poate! Vreau să-i aud cântând şi să-i fac să joace. Sfârşindu-şi monologul, se întoarse spre Marius şi-l întrebă, uitându-se ţintă la dânsul: V-ar fi frică?

— De cine?

— De indivizii ăştia?

— Nu mai mult decât de dumneavoastră! răspunse cu asprime Marius, care începuse să bage de seamă că poliţistul nu-i spusese încă „domnule".

Inspectorul se uită şi mai atent la Marius şi adăugă cu un fel de gravitate prefăcută:

— Vorbiţi ca un om de curaj şi ca un om cinstit. Curajul nu se sperie de crimă; cinstea nu se sperie de autoritate.

Marius îl întrerupse:

— Bine! Dar ce-aveţi de gând să faceţi?

Inspectorul se mărgini să-i răspundă:

— Locatarii acestei case au chei ca să deschidă când se întorc noaptea acasă. Trebuie să aveţi şi dumneavoastră una.

— Da, zise Marius.

— O aveţi la dumneavoastră?

— Da.

— Da? Daţi-mi-o mie, zise inspectorul.

Marius scoase cheia din vestă, i-o dădu inspectorului şi spuse:

— Dacă vreţi să mă ascultaţi, veniţi cu forţe suficiente.

Inspectorul îi aruncă lui Marius privirea pe care i-ar fi aruncat-o Voltaire unui academician din provincie care i-ar fi propus o rimă; îşi vârî dintr-o mişcare mâinile uriaşe în buzunarele foarte mari ale mantalei şi scoase două pistoale mici de oţel, din acelea care se poartă în buzunar. I le întinse lui Marius, spunând repede şi hotărât:

— Luaţi pistoalele şi întoarceţi-vă acasă. Ascundeţi-vă în odaia dumneavoastră, aşa încât să vă creadă plecat. Sunt încărcate. Fiecare cu câte două gloanţe. Staţi la pândă; e o gaură în perete, aşa mi-aţi spus. Au să vină indivizii. Lăsaţi-i puţin în pace. Când veţi vedea că gluma se îngroaşe şi c-a sosit clipa să-i punem capăt, trageţi un foc de pistol. Nu prea devreme. Restul mă priveşte. Un foc de pistol în vânt, în tavan, oriunde. Dar mai ales, repet, nu prea curând. Aşteptaţi un

început de înfăptuire: sunteți avocat; știți ce înseamnă.

Marius luă pistoalele și le vârî în buzunarul hainei.

— Prea se văd buzunarele umflate; bate la ochi, zise inspectorul. Puneți-le mai degrabă în buzunarele de la piept.

Marius ascunse pistoalele în buzunarele de la piept.

— Și-acum, adăugă inspectorul, nu mai avem nicio clipă de pierdut. Cât e ceasul? Două și jumătate. La ora șapte ați spus?

— La șase, răspunse Marius.

— Am vreme, spuse inspectorul. Dar numai cât îmi trebuie. Nu uitați nimic din ce v-am spus. Poc! Un foc de pistol.

— N-aveți nicio grijă! îl asigură Marius.

Și pe când Marius punea mâna pe clanță ca să iasă, inspectorul îi strigă:

— Și dacă între timp aveți nevoie de mine, veniți aici sau trimiteți-mi o vorbă. Întrebați de inspectorul Javert.

XV – Jondrette își face târguielile

Peste câteva clipe, pe la ceasurile trei, Courfeyrac trecea întâmplător pe strada Mouffetard împreună cu Bossuet. Ninsoarea se întețea și acoperea totul. Bossuet tocmai îi spunea lui Courfeyrac:

— Când vezi cum cad fulgii de zăpadă, ai zice că cerul e bântuit de o molimă de fluturi albi.

Deodată, Bossuet îl zări pe Marius pe stradă îndreptându-se spre barieră. Avea un aer ciudat.

— Ia te uită! exclamă Bossuet. Uite-l pe Marius!

— L-am văzut, zise Courfeyrac. Lasă-l în pace.

— De ce?

— Are treabă.

— Ce fel de treabă?

— Nu vezi ce mutră are?

— Ce mutră?

— Pare că urmărește pe cineva.

— Așa e, recunoscu Bossuet.

— Ia uite ce ochi are! adăugă Courfeyrac.

— Dar pe cine naiba o fi urmărind?

— Vreo gagică-ușurică-floricică-mititică. E amorezat.

— Bine! făcu Bossuet. Dar nu văd pe stradă nicio gagică și nicio mititică. Nu-i la mijloc o femeie.

Courfeyrac se uită bine și exclamă:

— Urmăreşte un bărbat!

Un bărbat cu şapcă, căruia i se zărea barba căruntă, deşi nu era văzut decât din spate, mergea într-adevăr la vreo douăzeci de paşi înaintea lui Marius.

Purta o redingotă nouă, care-i era cam mare, şi nişte pantaloni într-un hal fără de hal, peticiți şi plini de noroi.

Pe Bossuet îl pufni râsul.

— Cine-o fi omul ăsta?

— Ăsta? se miră Courfeyrac. E un poet. Numai pe poeți poți să-i vezi umblând cu pantaloni de negustor de piei de cloşcă şi cu redingote de pairi ai Franței.

— Ia să vedem unde se duce Marius, propuse Bossuet, şi-ncotro o apucă individul... Să-i urmărim. Vrei?

— Bossuet! strigă Courfeyrac. Înțeleptule! Ce dobitoc eşti! Să urmăreşti pe unul care urmăreşte pe un altul!

Se-ntoarseră din drum.

Marius îl zărise în adevăr pe Jondrette trecând pe strada Mouffetard şi se luase după el.

Jondrette mergea înainte, fără să-i treacă prin cap că cineva îl urmăreşte de aproape.

Când ieşi în strada Mouffetard, Marius îl văzu intrând într-una din cele mai groaznice maghernițe de pe strada Gracieuse; stătu acolo cam un sfert de oră, apoi se întoarse pe strada Mouffetard. Se opri la un negustor de fierărie care se afla atunci la colțul străzii Pierre-Lombard, iar peste câteva minute Marius îl zări ieşind din dugheană şi ținând în mână o daltă cu mâner de lemn nevopsit, pe care o ascunse sub redingotă. În dreptul străzii Petit-Gentilly, o luă la stânga şi porni repede pe strada Petit-Banquier. Amurgea. Ninsoarea, care contenise o clipă, se porni iar. Marius se ascunse după colțul străzii Petit-Banquier, care era pustie, ca de obicei, şi nu-l mai urmări pe Jondrette. Făcu foarte bine, deoarece Jondrette, ajungând în dreptul zidului unde Marius îi auzise stând de vorbă pe bărbos şi pe cel cu plete, se întoarse, se încredință că nu-l urmărea şi nu-l vedea nimeni, apoi sări zidul şi dispăru.

Locul viran pe care-l îngrădea acest zid dădea într-o curte dosnică a unui individ deocheat, care închiria pe vremuri trăsuri. Dăduse faliment, dar mai avea în şopron câteva hodoroage.

Marius îşi spuse că cel mai cuminte lucru era să se folosească de lipsa lui Jondrette ca să se întoarcă acasă; de altfel, era târziu; țața Bougon avea obiceiul ca în fiecare seară, când pleca să spele vase

prin oraş, să încuie uşa casei, care rămânea încuiată toată noaptea; Marius dăduse cheia lui inspectorului de poliție; trebuia prin urmare să se grăbească.

Se întunecase, era aproape de căderea nopții; în zare şi pe bolta cerului nu se mai vedea decât un singur punct luminat de soare: luna.

Se înălța roşie în spatele cupolei celei mici de la Salpêtrière.

Marius ajunse repede la nr. 50-52. Uşa era încă deschisă. Urcă scara în vârful picioarelor şi se strecură de-a lungul coridorului până-n odaia lui. V-aduceți aminte că acest coridor era mărginit de o parte şi de alta de mansarde, care în clipa de față erau toate goale şi de închiriat. Țața Bougon lăsa de obicei uşile deschise. Trecând pe dinaintea uneia dintre ele, lui Marius i se păru că zăreşte într-una din odăile nelocuite capetele a patru bărbați, care stăteau nemişcați şi pe care abia-i lumina un rest de lumină ce pătrundea printr-o ferestruică. Marius nu căută să-i vadă, deoarece nu voia să fie văzut. Izbuti să ajungă în odaia lui fără să fie observat şi fără să facă zgomot. În clipa următoare o auzi pe țața Bougon plecând şi încuind uşa casei.

XVI – În care vom regăsi un cântec pe o arie englezească, la modă în 1832

Marius se aşeză pe pat. Era cam pe la cinci şi jumătate. Nu-l mai despărțea decât o jumătate de oră de ceea ce avea să se întâmple. Auzea cum îi bate inima, ca tic-tacul unui ceasornic pe întuneric. Se gândea la îndoitul marş care se desfăşura în clipa aceea în beznă; pe de o parte înainta crima, pe de alta se apropia justiția. Nu-i era frică, dar nu se putea gândi fără o oarecare tulburare la cele ce vor urma. Ca tuturor acelora care trec pe neaşteptate printr-o aventură uluitoare, ziua aceea i se părea un vis, şi ca să nu se creadă chinuit de vreo vedenie urâtă, simțea nevoia să pipăie în buzunare oțelul rece al celor două pistoale.

Nu mai ningea; luna, din ce în ce mai luminoasă, se desprindea din pâclă, iar lumina ei, îngemănată cu luciul alb al zăpezii de curând aşternute, dădea încăperii o înfățişare de amurg.

În mansarda familiei Jondrette era lumină. Marius vedea prin gaura din perete sclipind o flacără roşiatică, ce i se părea însângerată.

Era limpede că lumina aceasta nu putea veni de la o lumânare. De altfel, în odaia familiei Jondrette nu se auzea niciun zgomot, nu se

mişca nimeni, nu vorbea nimeni, nicio suflare, tăcere adâncă, de gheață; dacă n-ar fi fost lumina aceea, odaia ar fi semănat cu un mormânt.

Marius îşi scoase încet ghetele şi le împinse sub pat.

Trecură câteva clipe. Marius auzi deschizându-se uşa de jos; un pas grăbit şi greoi urcă scara şi străbătu coridorul; cineva apăsă cu zgomot clanța mansardei. Jondrette se întorcea acasă.

Numaidecât după aceea se auziră mai multe glasuri. Toată familia era în mansardă. Tăcuseră cât lipsise stăpânul, ca puii de lup în lipsa lupului.

— Eu sunt! zise el.

— Bună seara, tăicuțule! chelălăiră fetele.

— Ce veste? întrebă mama.

— Totul merge strună! răspunse Jondrette dar mi-au înghețat al dracului picioarele. Aşa, foarte bine că te-ai îmbrăcat. O să fie nevoie să inspiri încredere.

— Sunt gata de plecare.

— N-ai să uiți nimic din ce ți-am spus? Ai să faci totul întocmai?

— Fii fără grijă!

— Vezi că… zise Jondrette, dar nu-şi sfârşi fraza.

Marius îl auzi punând ceva greu pe masă; pesemne dalta pe care-o cumpărase.

— Aha! zise Jondrette. Ați mâncat.

— Da, aveam trei cartofi şi sare. Am profitat de foc şi i-am copt.

— Bine, dădu din cap Jondrette. Mâine vă iau cu mine la masă. O să mâncăm rață friptă şi alte bunătăți. O să vă ospătați regeşte dac-or ieşi toate cum trebuie. Apoi, coborând glasul, adăugă: Capcana e pregătită. Cotoii stau la pândă. Coborî şi mai mult glasul şi spuse: Pune asta în foc.

Marius auzi zgomotul cărbunilor loviți cu un cleşte sau cu vreun vătrai. Jondrette continuă:

— Ai uns balamalele uşii ca să nu scârțâie?

— Da, răspunse femeia.

— Cât e ceasul?

— Aproape şase. A bătut cinci şi jumătate la Saint-Médard.

— Drace! exclamă Jondrette. Fetele trebuie să se ducă să stea la pândă, ia veniți încoa şi ascultați!

Urmară nişte şoapte.

Glasul lui Jondrette se auzi din nou:

— Doamna Bougon a plecat?

— Da, zise mama.
— Eşti sigură că nu-i nimeni la vecin?
— Nu s-a mai întors de azi-dimineață şi ştii prea bine că e ora când se duce la masă.
— Eşti sigură?
— Sigură.
— La urma urmei, grăi Jondrette, nu strică să se ducă cineva să vadă dacă s-a întors. Fetițo, ia lumânarea şi du-te până acolo!
Marius se lăsă pe brânci şi se strecură fără zgomot sub pat.
Abia se pitulase şi zări o lumină prin crăpăturile uşii.
— Tăticule! strigă o voce. A plecat.
Recunoscu glasul fetei celei mari.
— Ai intrat în odaie? întrebă tatăl.
— Nu! răspunse fata. Dar de vreme ce cheia e lângă uşă înseamnă că a plecat.
Tatăl strigă:
— Intră totuşi!
Uşa se deschise şi Marius o văzu intrând pe fata cea mare a lui Jondrette, cu o lumânare în mână. Arăta tot ca şi dimineața, ba încă şi mai îngrozitoare din pricina luminii aceleia.
Se duse de-a dreptul la pat. Marius trecu printr-o clipă de mare spaimă; lângă pat se afla însă o oglindă prinsă pe perete; spre această oglindă se îndreptase fata. Se ridică în vârful picioarelor şi se privi în oglindă. Alături se auzi zdrăngănitul unor obiecte de metal răscolite.
Îşi netezi părul cu palma şi-ncepu să-şi surâdă-n oglindă, fredonând cu vocea ei spartă, ca ieşită din mormânt.

Ținu iubirea noastră o săptămână-ntreagă,
Dar clipele de vrajă ce repede-au pierit!
Atât, opt zile numai, când mi-eşti atât de dragă!
Ar trebui iubirea să țină nesfârşit
O, nesfârşit să țină, să țină nesfârşit.

În vremea asta, Marius tremura. I se părea cu neputință ca ea să nu-i audă răsuflarea.
Fata se duse la fereastră şi se uită afară, vorbind tare de parcă nu era în toate mințile.
— Cât e de urât Parisul când îşi pune cămaşa albă! zise ea.
Se întoarse în fața oglinzii şi începu din nou să se schimonosească, privindu-se pe rând din față şi din profil.

— Ei, ce tot faci acolo? strigă tatăl.

— Mă uit pe sub pat şi pe sub mobile, răspunse ea, continuând să-şi potrivească părul. Nu-i nimeni.

— Dobitoaco! răcni tatăl. Fă-te-ncoa! Să nu pierdem vremea!

— Vin! Vin numaidecât! îi strigă ea. N-ai vreme nici să-ti tragi sufletul în şandramaua asta!

Şi începu să cânte din nou:

Mergând acum spre slavă mă laşi cu dorul meu,
Dar inima mea tristă te va-nsoţi mereu.

Mai aruncă o privire în oglindă şi ieşi, închizând uşa.

Peste-o clipă, Marius auzi pe coridor lipăitul celor două fete desculțe şi glasul lui Jondrette care striga:

— Fiţi cu multă băgare de seamă! Una la barieră, cealaltă în colţul străzii Petit-Banquier. Nu pierdeți o clipă din ochi uşa casei şi, de îndată ce zăriţi ceva, daţi fuga până aici într-un suflet! Luaţi cheia de la intrare.

Fata cea mare bombăni:

— Să stăm la pândă desculțe, în zăpadă!...

— Mâine o să aveţi botine de mătase neagră, ca aripile văzduhului, spuse tatăl.

Coborâră şi peste câteva clipe se auzi izbindu-se uşa de jos, care se închidea, arătând că ieşiseră.

În casă nu se mai aflau decât Marius, soţii Jondrette şi poate doar făpturile acelea misterioase pe care Marius le zărise în amurg după uşa mansardei nelocuite.

XVII – Cum a fost întrebuințată moneda de cinci franci a lui Marius

Marius socoti că sosise clipa să treacă din nou la postul său de observaţie. Cât ai clipi din ochi, cu toată vioiciunea vârstei lui, fu lângă gaura din perete.

Privi.

Locuința familiei Jondrette avea o înfățişare ciudată, şi Marius înţelese de unde venea lumina neobişnuită pe care-o văzuse. Într-un sfeşnic coclit ardea o lumânare, dar de fapt nu lumina încăperea.

Toată mansarda era parcă scăldată de flăcările unui foc care ardea într-o sobă destul de mare, de tablă, băgată în vatră şi plină de cărbuni aprinşi: era soba pe care-o pregătise de dimineață Jondretta.

Cărbunii dogoreau, soba era încinsă şi, în pâlpâirea flăcărilor albastre, se putea desluşi, în mijlocul jeraticului, forma roşie a dălții cumpărate de Jondrette pe strada Pierre-Lombard. Într-un colț, lângă uşă, se vedeau două mormane, dintre care unul părea de fiare vechi şi celălalt o movilă de frânghii, pregătite parcă într-un anumit scop. Cuiva, care n-ar fi bănuit nimic din ce se punea la cale, toate acestea s-ar fi părut sau foarte ciudate, sau foarte fireşti. Mansarda astfel luminată semăna mai mult cu o fierărie decât cu o gaură de iad, dar Jondrette, în lumina aceea, părea mai mult un diavol decât un fierar.

Dogoarea jeraticului era atât de puternică, încât lumânarea de pe masă se topea în partea dinspre sobă şi se mistuia pieziş. Pe vatră se afla un felinar orb de aramă veche, vrednic de Diogene preschimbat în şef de bandă.

Soba, aşezată chiar în vatră, printre tăciunii aproape stinşi, îşi trimitea fumul pe coş şi nu răspândea miros.

Razele lunii, pătrunzând prin cele patru ochiuri ale ferestrei, îşi aşterneau lumina lor albă în mansarda roşiatică şi învăpăiată; pentru sufletul poetic al lui Marius, visător chiar în clipa acțiunii, erau ca un semn al cerului trimis printre visele urâte ale pământului.

Aerul rece care se strecura prin geamul spart făcea să se împrăştie mirosul de cărbune şi să nu se bage de seamă soba.

Vizuina familiei Jondrette era, dacă vă aduceți aminte ce-am spus despre hardughia Gorbeau, minunat aleasă spre a sluji ca loc pentru o faptă mârşavă şi întunecată şi ca adăpost pentru o crimă. Era încăperea cea mai dosnică a casei celei mai singuratice de pe bulevardul cel mai pustiu al Parisului. Dacă n-ar fi existat capcana, ea ar fi fost născocită aici.

O casă întreagă şi o mulțime de încăperi nelocuite despărțeau mansarda de bulevard, iar singura fereastră pe care o avea dădea spre nişte locuri virane, împrejmuite cu ziduri şi garduri.

Jondrette îşi aprinsese luleaua, se aşezase pe scaunul desfundat şi fuma. Nevastă-sa îi vorbea în şoaptă.

Dacă Marius ar fi fost Courfeyrac, adică un om care face haz în orice împrejurare a vieții, l-ar fi pufnit râsul văzând-o pe Jondretta. Purta o pălărie neagră cu pene, asemănătoare cu pălăriile heralzilor din cortegiul încoronării lui Carol al X-lea, un şal foarte mare cu pătrățele pestrițe peste fusta de flanelă şi pantofii bărbăteşti pe care-i azvârlise cu dispreț fiică-sa în aceeaşi dimineață. Asta era găteala care-l făcuse pe Jondrette să exclame: „Aşa! Foarte bine că te-ai îmbrăcat. Trebuie să inspiri încredere!”

Cât despre Jondrette, el nu lepădase redingota nouă şi cam largă pentru el, pe care i-o dăduse domnul Leblanc, iar în îmbrăcămintea lui era mereu aceeaşi nepotrivire între redingotă şi pantaloni care întruchipa pentru Courfeyrac idealul poetului.

Deodată, Jondrette ridică glasul:

— Stai! Uite la ce m-am gândit. Din pricina vremii, o să vină cu birja. Aprinde felinarul, ia-l cu tine şi coboară. Să stai în dosul uşii de jos. Când auzi că s-a oprit trăsura, deschizi numaidecât; el o să se urce, îi luminezi scara şi coridorul şi în clipa când o intra, cobori din nou, repede, plăteşti birjarului şi dai drumul trăsurii.

— Şi bani de unde? întrebă femeia.

Jondrette se scotoci în buzunarul pantalonului şi-i dădu cinci franci.

— Ce-i asta? strigă ea.

Jondrette răspunse cu demnitate.

— E pataca pe care ne-a dat-o vecinul azi-dimineață. Şi adăugă: Ştii ceva? Ne-ar trebui două scaune.

— De ce?

— Ca să stea jos.

Pe Marius îl trecu un fior prin şira spinării, auzind-o pe Jondretta dând acest răspuns liniştit:

— Drace! Mă duc să le iau pe-ale vecinului.

Şi, c-o mişcare grăbită, deschise uşa mansardei şi ieşi pe coridor.

Marius nu mai avea timpul să coboare de pe scrin, să ajungă la pat şi să se ascundă dedesubt.

— Ia lumânarea! spuse Jondrette.

— Nu, răspunse ea. M-ar încurca; trebuie să aduc scaunele. E lună.

Marius auzi cum mâna greoaie a femeii căuta, pipăind, cheia pe întuneric. Uşa se deschise. Rămase locului, uluit şi încremenit de spaimă.

Jondretta intră.

Fereastra mansardei lăsa să treacă o rază de lună printre două fâşii mari de umbră. Una din aceste fâşii de întuneric acoperea în întregime peretele unde se afla Marius, în aşa fel că nu putea fi văzut.

Jondretta ridică ochii, nu-l zări pe Marius, luă cele două scaune, singurele care se găseau în odaie, şi ieşi, trântind uşa cu zgomot în urma ei.

Se întoarse în mansardă.

— Iată cele două scaune!

— Ține felinarul! zise soțul. Coboară repede!

Ea se supuse fără vorbă şi Jondrette rămase singur.

Aşeză cele două scaune de o parte şi de alta a mesei, răsuci dalta în jeratic, puse în fața vetrei un paravan vechi care ascundea soba, pe urmă se duse în colțul unde se afla grămada de frânghii şi se ghemui lângă ele, privindu-le cu luare-aminte. Marius îşi dădu seama că ceea ce crezuse el că e un morman de frânghii era o scară de frânghie, foarte bine făcută, cu trepte de lemn şi cu două cârlige pentru agățat.

Scara asta şi câteva unelte mari, adevărate măciuci de fier, care erau vârâte în maldărul de fiare vechi îngrămădite după uşă, nu se aflau de dimineață în mansarda familiei Jondrette, ci fuseseră aduse desigur în cursul după-amiezii, pe când Marius lipsea de acasă.

„Unelte de fierar!" gândi Marius.

Dacă Marius ar fi fost mai priceput în această materie ar fi recunoscut printre sculele pe care le luase drept ale fierarului anumite instrumente, cu care se putea tăia sau despica: cele două soiuri de unelte sinistre pe care tâlharii le numesc *mititele* şi *cosoraşe*.

Vatra, masa şi cele două scaune se aflau chiar în fața lui Marius. Soba fusese ascunsă, şi încăperea nu mai era luminată decât de lumânare. Cel mai mărunt ciob de pe masă sau de pe vatră făcea o umbră enormă! O cană de apă cu gâtul spart umbrea jumătate de perete. În odaie domnea o linişte sinistră şi amenințătoare. Se simțea că dintr-o clipă într-alta se va întâmpla ceva înspăimântător.

Jondrette uitase de pipă, care se stinsese – dovadă serioasă că era muncit de gânduri – şi se aşezase din nou. Lumina slabă a lumânării scotea în relief trăsăturile ascuțite şi fioroase ale chipului său. Îşi încrunta sprâncenele şi gesticula brusc cu mâna dreaptă, ca şi cum ar fi răspuns celor din urmă recomandări ale unui întunecat monolog lăuntric. Pe când stătea astfel în taină de vorbă cu el însuşi, trase repede sertarul mesei, scoase un cuțit mare de bucătărie şi-i încercă tăişul pe unghie. După aceea, puse la loc cuțitul şi închise sertarul.

Marius, la rândul său, scoase pistolul din buzunarul din dreapta şi trase cocoşul.

Pistolul, încărcându-se, făcu un zgomot scurt şi ascuțit.

Jondrette tresări şi se ridică pe jumătate de pe scaun:

— Cine-i acolo? strigă el.

Marius îşi opri răsuflarea; Jondrette ascultă o clipă, apoi începu să râdă:

— Sunt un dobitoc! Trosneşte lemnăria.

Marius rămase cu pistolul în mână.

XVIII – Cele două scaune ale lui Marius stau față-n față

Deodată, sunetul îndepărtat şi melancolic al unui clopot făcu să zbârnâie geamurile. Bătea ora şase la Saint-Médard.

Jondrette însoți fiecare bătaie cu o clătinare din cap. La a şasea lovitură, strânse mucul lumânării între degete.

Apoi începu să se plimbe prin odaie, ascultă pe coridor, se plimbă iar şi ascultă din nou.

— Numai de-ar veni! mormăi el şi se aşeză iar pe scaun.

Abia se aşezase când se deschise uşa.

O deschise Jondretta, care rămăsese pe coridor cu fața schimonosită de un grozav zâmbet prietenos, pe care felinarul orb îl lumina de jos în sus.

— Intrați, vă rog, domnule! zise ea.

— Poftiți, binefăcătorule! repetă Jondrette, ridicându-se numaidecât.

Domnul Leblanc intră.

Era atât de senin, încât inspira un deosebit respect.

Puse pe masă patru ludovici.

— Domnule Fabantou, zise el, iată pentru chiria şi pentru nevoile dumneavoastră mai urgente. Vom vedea după aceea.

— Dumnezeu să vă răsplătească, preamilostivul meu binefăcător! zise Jondrette. Şi apropiindu-se repede de nevastă-sa: Dă drumul trăsurii!

Femeia ieşi pe furiş, în timp ce soțul ei se ploconea într-una, poftindu-l pe domnul Leblanc să ia loc. Peste câteva clipe, ea se întoarse şi-i şopti lui Jondrette:

— S-a făcut!

Zăpada, care căzuse fără întrerupere de dimineață, era atât de groasă, încât birja nu se auzise nici la sosire şi nici la plecare.

Între timp, domnul Leblanc se aşezase.

Jondrette luă loc pe scaunul celălalt, în fața domnului Leblanc.

Şi-acum, pentru ca cititorul să înțeleagă scena ce va urma, e rugat să-şi închipuie o noapte friguroasă, locurile pustii de la Salpêtrière acoperite de zăpadă şi albe sub razele lunii ca nişte giulgiuri uriaşe, lumina tainică a felinarelor care împurpura ici şi colo bulevardele acestea sinistre şi şirurile nesfârşite de ulmi întunecați; la un sfert de leghe de jur împrejur, nici urmă de trecător, casa Gorbeau plutind în

cea mai adâncă tăcere, în groază şi în beznă; iar în hardughia aceea, în mijlocul singurătății şi al nopții, vasta mansardă a familiei Jondrette, luminată numai de-o lumânare, înăuntrul ei doi oameni şezând la o masă, domnul Leblanc liniştit, Jondrette rânjind fioros, Jondretta ca o lupoaică, într-un colț, iar dincolo de perete, în picioare, nevăzut, fără să-i scape un cuvânt, fără să piardă o mişcare, Marius, cu ochii la pândă şi cu pistolul în mână.

Marius nu încerca decât un simțământ de scârbă şi nicidecum de teamă. Strângea mânerul pistolului şi era liniştit. „Îl voi opri pe ticălos când voi vrea”, îşi spunea el.

Ştia că poliția se află pe aproape, la pândă, aşteptând semnalul hotărât, gata să-i sară-n ajutor. Nădăjduia, de altminteri, că întâlnirea năprasnică dintre Jondrette şi domnul Leblanc va arunca o rază de lumină în tot ceea ce-l interesa.

XIX – Când răscoleşti mocirla

Domnul Leblanc abia se aşezase şi-şi îndreptă privirea spre paturile goale.

— Cum îi merge fetiței rănite? întrebă el.

— Rău! răspunse Jondrette, cu un zâmbet de mâhnire şi recunoştință. Foarte rău, preastimate domn. Soră-sa cea mare a dus-o la spital ca s-o panseze. O să le vedeți; se-ntorc îndată.

— Doamna Fabantou mi se pare că se simte mai bine, spuse domnul Leblanc, aruncând o privire spre îmbrăcămintea caraghioasă a Jondrettei, care, stând între el şi uşă, ca şi cum ar fi păzit ieşirea, se uita la el amenințătoare şi aproape gata de luptă.

— E pe moarte! zise Jondrette. Dar ce să vă spun, domnule? Femeia asta are-atâta curaj!... Nu-i femeie, e o vită de povară!

Jondretta, măgulită de compliment, protestă cu mofturi de monstru alintat:

— Eşti totdeauna prea bun cu mine, domnule Jondrette!

— Jondrette! spuse domnul Leblanc. Credeam că vă numiți Fabantou!

— Fabantou, zis Jondrette! răspunse repede soțul. E numele meu de artist! Şi făcându-i femeii un gest din umeri, pe care domnul Leblanc nu-l văzu, urmă pe un ton umflat şi drăgăstos: Ah! ne-am înțeles totdeauna de minune, biata mea soțioară şi cu mine! Ce ne făceam altfel? Suntem atât de nenorociți, preastimate domn! Vrem să muncim şi nu găsim de lucru! Avem tragere de inimă şi stăm degea-

ba! Nu ştiu ce face stăpânirea, dar, pe cinstea mea, domnule, nu sunt un iacobin fanatic, nu-s un răzvrătit, nu-i vreau răul, dar dac-aş fi eu ministru, pe ce am mai sfânt, lucrurile ar merge altfel. Iată, de pildă, am vrut ca fetele mele să învețe legătoria. Veți spune: „Cum? O meserie?” Da, o meserie! un meşteşug oarecare! un mijloc de trai! Ce decădere, milostive domn! Ce degradare, când ai fost cineva! Vai! Nu ne-a mai rămas nimic din vremurile noastre fericite! Nimic decât un singur lucru, un tablou la care țin, dar de care m-aş despărți totuşi, pentru că trebuie să trăim! Da, da, trebuie să trăim!

Pe când Jondrette vorbea cu o lipsă de şir înşelătoare, care nu schimba însă nimic din expresia calculată şi pătrunzătoare a înfățişării lui, Marius ridică ochii şi zări în fundul odăii pe cineva pe care nu-l văzuse până atunci. Era un individ care intrase atât de încet încât nici nu se auzise uşa scârțâind. Avea o vestă de flanelă viorie, veche, uzată, pătată, ruptă, sfârtecată şi plină de găuri, nişte pantaloni largi de catifea, saboți în picioare, nu purta cămaşă, avea gâtul gol, brațele goale, tatuate, fața mânjită cu chinoros[9]. Se aşezase tăcut, cu brațele încrucişate, pe patul cel mai apropiat, şi având-o pe Jondretta în față, abia dacă putea fi văzut.

Prin acel instinct magnetic care te face să simți când eşti privit, domnul Leblanc se întoarse aproape odată cu Marius. Nu-şi putu stăpâni o mişcare de uimire, care nu-i scăpă lui Jondrette.

— A! da, exclamă Jondrette, încheindu-şi haina cu un aer mulțumit, vă uitați la redingota dumneavoastră! Îmi vine foarte bine! Pe cinstea mea! Îmi stă de minune!

— Cine-i omul acesta? întrebă domnul Leblanc.

— Ăsta? spuse Jondrette. E un vecin. Nu vă sinchisiți de el.

Vecinul avea o înfățişare ciudată. Totuşi, în cartierul Saint-Marceau sunt o mulțime de fabrici de produse chimice. Mulți dintre muncitorii din uzine pot avea chipul înnegrit. De altfel, din toată purtarea domnului Leblanc se vedea că are o încredere sinceră şi nezdruncinată. El continuă:

— Ce spuneați, vă rog, domnule Fabantou?

— Ziceam, domnule şi scump protector, urmă Jondrette, sprijinindu-se cu coatele pe masă şi uitându-se la domnul Leblanc cu nişte ochi sfredelitori şi duioşi, foarte asemeni ochilor unui şarpe boa, ziceam că am un tablou de vânzare.

Un zgomot uşor se auzi la uşă. Intrase încă un bărbat şi se aşezase

---

[9] Negru de fum.

pe pat, în spatele Jondrettei. Ca şi celălalt, avea braţele goale şi o mască de cerneală sau de funingine.

Cu toate că individul se furişase în odaie, domnul Leblanc îl zări.

— Nu luaţi seama! zise Jondrette. Sunt de-ai casei. Spuneam, aşadar, că mi-a mai rămas un tablou, un tablou de preţ... Iată-l, domnule, priviţi!

Se ridică, se duse la peretele de care era rezemată tăblia de lemn, despre care am mai vorbit, şi o întoarse cu faţa, lăsând-o tot la perete. Era în adevăr ceva care semăna cu un tablou şi pe care lumânarea îl lumina prea puţin. Marius nu putu să desluşească nimic, întrucât Jondrette se aşezase între el şi tablou; întrezărea doar o mâzgăleală grosolană şi un fel de personaj principal, colorat în tonalităţile crude şi ţipătoare ale pânzelor de bâlci şi ale picturilor de paravan.

— Ce e asta? întrebă domnul Leblanc.

— O pictură de maestru, un tablou de mare valoare! Ţin la el ca la fetele mele; îmi trezeşte atâtea amintiri!... V-am spus, însă, şi nu-mi iau vorba înapoi: sunt atât de nenorocit, încât sunt nevoit să mă despart de el.

Fie din întâmplare, fie din pricină că începuse să fie neliniştit, domnul Leblanc, pe când cerceta cu de-amănuntul tabloul, îşi îndreptă din nou privirea spre fundul odăii. Se aflau acum acolo patru bărbaţi, trei pe pat şi unul în picioare în dreptul uşii, toţi patru cu braţele goale, nemişcaţi, cu feţele mânjite cu chinoros. Unul dintre cei ce şedeau pe pat se rezema de perete, cu ochii închişi, părând că doarme. Era bătrân; părul lui alb, răvăşit peste chipu-i mânjit cu negreală, era înfiorător.

Ceilalţi doi păreau tineri; unul bărbos, celălalt purta plete. Niciunul nu era încălţat cu pantofi; cei ce nu purtau saboţi erau în picioarele goale.

Jondrette băgă de seamă că privirea domnului Leblanc nu se mai dezlipea de indivizii ăştia.

— Sunt nişte prieteni, nişte vecini, îl lămuri el. Sunt mânjiţi pe faţă fiindcă lucrează cu cărbuni. Sunt sobari Nu luaţi seama la ei, binefăcătorule! Cumpăraţi-mi tabloul! Fie-vă milă de mizeria mea! N-am să vă cer mult pe el. Cât credeţi că face?

— Dar bine, zise domnul Leblanc, privindu-l pe Jondrette drept în ochi, ca unul care nu se lasă înşelat, asta-i o firmă de cârciumă; face cel mult trei franci.

Jondrette răspunse cu blândeţe:

— Aveţi portofelul la dumneavoastră? M-aş mulţumi cu o mie de

taleri.

Domnul Leblanc se ridică în picioare, se rezemă de perete şi-şi roti repede privirea prin odaie. Jondrette era la stânga lui, spre fereastră, iar nevastă-sa şi cei patru indivizi se aflau la dreapta lui, spre uşă. Cei patru bărbați stăteau neclintiți, parcă nici nu l-ar fi văzut; Jondrette începu din nou să vorbească pe un ton plângăreț, cu privirea atât de ştearsă şi cu o intonație atât de jalnică, încât domnul Leblanc ar fi putut crede că are în față pur şi simplu un om înnebunit de mizerie.

— Dacă nu-mi cumpărați tabloul, preamilostive domn, se tânguia Jondrette, nu mai am nicio scăpare, nu-mi rămâne decât să mă înec. Când mă gândesc c-am vrut ca fetele mele să învețe legătoria de lux, legatul cutiilor pentru cadouri! Ne-ar trebui o masă cu spetează, ca să nu cadă uneltele, o sobă construită anume, un vas cu trei despărțituri pentru toate felurile de clei de care avem nevoie; pentru lemn, pentru hârtie sau pentru stofe, un cuțit pentru tăiat cartonul, un tipar pentru potrivitul lui, un ciocan pentru bătutul țintelor, nişte pensule şi mai ştiu eu ce naiba! Şi toate astea pentru ca să câştige douăzeci de bani pe zi! Să muncească paisprezece ore! Şi fiecare cutie trece de treisprezece ori prin mâinile lucrătoarei! Şi muiatul hârtiei! Şi să nu se păteze nimic! şi cleiul să stea cald! La naiba! vă spun: douăzeci de bani pe zi! cum vreți să poată trăi cineva?

În timp ce vorbea, Jondrette nu se uita la domnul Leblanc, în schimb acesta nu-l slăbea din ochi. Privirea domnului Leblanc era ațintită asupra lui Jondrette, iar privirea lui Jondrette asupra uşii. Atenția încordată a lui Marius trecea de la unul la altul. Domnul Leblanc părea că se întreabă: „Şi-o fi pierdut mințile?” Jondrette repetă de câteva ori, cu tot felul de mlădieri în glas, tărăgănate şi rugătoare: „Nu-mi rămâne altceva de făcut decât să mă înec! Acum câteva zile am coborât cu gândul ăsta trei trepte la podul Austerlitz!”

Deodată, privirea lui ştearsă fu străbătută de-o fulgerare groaznică; omulețul acela se ridică şi deveni înfricoşător; făcu un pas spre domnul Leblanc şi-i strigă cu glas tunător:

— Dar nu-i vorba acum de asta! Mă recunoşti?

XX – Capcana

Uşa mansardei se deschisese brusc, lăsând să se vadă trei indivizi cu bluze de pânză albastră, cu măşti negre de hârtie pe față. Cel din frunte era slab şi avea în mână o bâtă lungă, ghintuită. Cel de-al doi-

lea, un fel de uriaş, ținea de mijlocul cozii, cu fierul în jos, o bardă cu care se ucid boii. Cel de-al treilea, un bărbat îndesat, mai puțin slab decât primul şi mai puțin voinic decât al doilea, ținea în pumn o cheie cât toate zilele, şterpelită de la cine ştie ce poartă de închisoare.

Pesemne că Jondrette aşteptase sosirea acestor inşi. Un dialog grăbit începu între el şi omul cel slab, cu bâta.

— E totu-n regulă? întrebă Jondrette.

— Da, răspunse slăbănogul.

— Dar unde-i Montparnasse?

— Junele-prim s-a oprit să stea de vorbă cu fiică-ta.

— Care?

— Cea mare.

— E o birjă jos?

— Da.

— S-au pus caii la brişcă?

— S-au pus.

— Doi cai buni?

— Foarte buni.

— Aşteaptă la locul unde-am spus eu?

— Da.

— Bine, zise Jondrette.

Domnul Leblanc pălise. Se uita la tot ce se petrecea în jurul său, în maghernită, ca un om care-şi dă seama unde-a nimerit; privirea lui cerceta rând pe rând pe toți cei ce-l înconjurau, îşi întorcea capul în toate părțile, cu o încetineală în care era atenție şi uimire, dar nimic din înfățişarea lui nu arăta că-i e frică. Îşi făcuse din masă o poziție de apărare; şi omul acesta, care cu o clipă mai înainte părea numai un bătrânel cumsecade, se schimbă deodată într-un fel de atlet şi puse pumnu-i puternic pe spătarul scaunului cu un gest neaşteptat şi amenințător.

Bătrânul, atât de hotărât şi de viteaz în fața unei asemenea primejdii, părea a fi dintre oamenii care sunt curajoşi, aşa cum sunt şi buni: firesc şi fără sforțare. Tatăl femeii pe care o iubim nu-i un străin pentru noi. Marius se simți mândru de necunoscutul acesta.

Trei dintre indivizii cu brațele goale, despre care Jondrette spusese: „Sunt sobari!" luaseră din mormanul de fiare vechi, unul – nişte foarfeci mari pentru tăiatul metalelor, altul – un drug de fier care slujea drept pârghie, cel de-al treilea – un ciocan, şi se aşezaseră în dreptul uşii, fără să scoată o vorbă. Bătrânul rămăsese pe pat şi deschisese doar ochii. Jondretta se aşezase lângă el.

Marius socoti că peste câteva secunde va trebui să intervină şi ridică mâna dreaptă spre tavan, în direcția coridorului, gata să tragă un foc de pistol.

Jondrette, după ce isprăvi de vorbit cu individul cu bâta, se întoarse iarăşi spre domnul Leblanc şi repetă întrebarea, întovărăşind-o cu râsul lui răguşit, potolit şi groaznic:

— Aşadar nu mă recunoşti?

Domnul Leblanc îl privi drept în ochi şi-i răspunse:

— Nu.

Atunci Jondrette se îndreptă spre masă, se aplecă pe deasupra lumânării şi încrucişându-şi brațele îşi apropie capul lui fălcos şi sălbatic de chipul liniştit al domnului Leblanc, fără ca acesta să se dea înapoi şi, în atitudinea asta de fiară gata să sfâşie, răcni:

— Nu mă cheamă Fabantou şi nu mă cheamă nici Jondrette; mă numesc Thénardier! Sunt hangiul din Montfermeil! Auzi? Thénardier! Acum mă recunoşti?

O roşeață abia văzută se ivi pe obrajii domnului Leblanc. Răspunse fără să ridice sau să-i tremure glasul, cu liniştea sa firească.

— Nu, nici acum.

Marius nu auzi răspunsul. Cine l-ar fi privit în clipa aceea, în întuneric, ar fi băgat de seamă că e năuc, buimac şi ca trăsnit. În clipa când Jondrette spusese: „Mă numesc Thénardier”, Marius fusese străbătut de un fior prin tot trupul şi se rezemase de perete, ca şi cum ar fi simțit în inimă tăişul rece al unei spade. Apoi brațul lui drept, care era gata să dea semnalul, alunecase încet în jos, iar când Jondrette repetase: „Auzi? Thénardier!”– mâna lipsită de vlagă a lui Marius era cât pe-aci să dea drumul pistolului.

Mărturisind cine era, Jondrette, nu-l tulburase câtuşi de puțin pe domnul Leblanc, dar îl răscolise adânc pe Marius. Numele de Thénardier, pe care domnul Leblanc părea că nu-l cunoaşte, Marius îl ştia. Aduceți-vă aminte ce însemna numele acesta pentru el! Numele pomenit în testamentul tatălui său, şi pe care îl purta săpat în inimă; îl păstra în gândurile lui cele mai ascunse, în adâncul memoriei sale, cu această poruncă sfântă: *„Un oarecare Thénardier mi-a scăpat viața. Dacă fiul meu îl va întâlni, să-i facă tot binele care-i va sta în putință”.* Numele acesta, vă amintiți, îl păstra cu sfințenie în sufletul lui, alăturându-l cu evlavie de numele tatălui său. Cum? Astfel arăta Thénardier, hangiul din Montfermeil pe care-l căutase zadarnic atât amar de vreme? Îl găsise, în sfârşit; dar cum! Salvatorul tatălui său era un tâlhar! Omul căruia Marius ardea de dorința de a i

se jertfi era un monstru! Cel care-l scăpase de la moarte pe colonelul Pontmercy era pe cale să săvârşească o faptă a cărei formă Marius n-o desluşea încă limpede, dar care semăna cu un asasinat! Şi împotriva cui, Dumnezeule sfinte? Ce fatalitate! Ce amară ironie a soartei! Tatăl lui îi poruncea din fundul mormântului să-i facă lui Thénardier tot binele care-i va sta în putinţă, şi de patru ani Marius n-avea alt gând decât să plătească datoria părintelui său, iar în clipa când era gata să dea pe mâna justiţiei un ucigaş în toiul crimei, destinul îi striga: E Thénardier! Pe omul care salvase pe tatăl său prin ploaia de gloanţe, pe câmpia eroică de la Waterloo, era gata să-l răsplătească trimiţându-l la ghilotină! Îşi făgăduise că, dacă-l va întâlni vreodată pe Thénardier, nu-l va întâmpina decât azvârlindu-i-se la picioare; îl întâlnise în adevăr, dar ca să-l dea pe mâna călăului! Tatăl lui îi spunea: „Ajută-l pe Thénardier!” şi el răspundea glasului acestuia scump şi sfânt nimicindu-l pe Thénardier. Să-i dea tatălui său, în mormânt, acest spectacol: omul care, primejduindu-şi viaţa, îl smulsese din ghearele morţii, executat în Piaţa Saint-Jacques mulţumită fiului său, acestui Marius căruia tocmai i-l încredinţase? Şi ce bătaie de joc să fi purtat la piept atâta vreme ultimele dorinţe ale tatălui, scrise de mâna lui, pentru a face, în chip îngrozitor, cu totul dimpotrivă! Pe de altă parte, gândea, să fie martor la o ticăloşie şi să n-o împiedice? Cum? Să osândească victima şi să-l cruţe pe asasin? Poţi fi socotit dator să porţi recunoştinţă unui astfel de nemernic? Toate gândurile pe care şi le făurise Marius de patru ani încoace erau străbătute de la un capăt la altul de lovitura neaşteptată. Se cutremură. Totul atârna de el. Ţinea în mână, fără ştirea lor, soarta făpturilor care se frământau acolo, sub ochii săi. Dacă trăgea focul de pistol, domnul Leblanc scăpa, şi Thénardier era pierdut; dacă nu trăgea, cădea jertfă domnul Leblanc şi – cine ştie? — scăpa „Thénardier”. Să-l arunce pe unul în prăpastie ori să-l lase pe celălalt să se prăbuşească? Ar avea remuşcări şi într-un caz şi într-altul. Ce să facă? Ce hotărâre să ia? Să nesocotească amintirile cărora trebuia neapărat să li se supună, să treacă peste atâtea legăminte luate faţă de el însuşi, peste datoria cea mai sfântă, peste scrisul cel mai respectat? Să treacă peste testamentul tatălui său, ori să lase să se săvârşească o crimă? I se părea c-o aude când pe „Ursula lui” rugându-l fierbinte pentru tatăl ei, când pe colonel dându-i în grijă pe Thénardier. Simţea că-şi pierde minţile. Şi n-avea nici măcar vreme să se gândească, atât de repede şi de sălbatic se desfăşura scena din faţa ochilor săi. Un vârtej pe care se crezuse stăpân îl ducea cu el. Era cât pe-aci să leşine.

În vremea asta, Thénardier, căruia nu-i vom mai spune altfel de aci înainte, se plimba încoace şi încolo prin fața mesei, ca ieşit din minți şi cuprins de o bucurie nestăpânită.

Apucă lumânarea cu violență şi-o puse pe marginea căminului, trântind-o atât de tare, încât flacăra era cât pe-aci să se stingă, iar seul topit împroşcă peretele.

Se întoarse apoi cu o mutră îngrozitoare spre domnul Leblanc şi răcni:

— Te-ai curățat! Eşti pierdut! Te tai bucățele! Te mănânc fript! Şi începu din nou să umble prin odaie, în culmea furiei. A! strigă el. Te-am regăsit, în sfârşit, domnule filantrop, domnule milionar jerpelit! domnule care dăruieşti păpuşi! nătărău bătrân! Aşa? Nu mă recunoşti, ai? N-ai venit la Montfermeil, la hanul meu, acum opt ani, în 1823, în noaptea de Crăciun? N-ai luat-o dumneata de la mine pe fetița Fantinei, pe Ciocârlia? Nu purtai o pelerină galbenă? Nu! Şi nu aveai un pachet cu nişte zdrențe în mână, aşa cum ai venit şi azi-dimineață la mine? Spune şi tu, nevastă! E năravul lui, se pare, s-aducă pachete cu ciorapi de lână prin casele oamenilor. Bătrân milos, de! Eşti cumva negustor de ciorapi, domnule milionar? Împărți săracilor ce-ți rămâne de la tarabă, preacucernice? Mare panglicar mai eşti! A, nu mă recunoşti? Ei bine, eu te recunosc! Te-am recunoscut îndată ce ți-ai vârât botul aici! A! o să vezi până la urmă că nu-i prea frumos să te bagi prin casele oamenilor, pe cuvânt că sunt hanuri; cu haine jerpelite, cu mutră de om sărac, care aşteaptă să i se dea de pomană, să înşele oamenii, să facă pe generosul, să le iei mijlocul lor de trai, să-i ameninți prin pădure şi să te socoți împăcat când, după ce s-au ruinat, vii să le aduci o redingotă lăbărțată şi două pături păcătoase de spital. Ticălos bătrân! Hoț de copii!

Se opri şi păru că stă o clipă de vorbă cu el însuşi. Ai fi spus că furia i se potoleşte ca apele Ronului în vreo groapă; pe urmă, ca şi cum ar fi sfârşit cu glas tare ceea ce începuse să-şi spună în şoaptă, dădu cu pumnul în masă şi strigă:

— Cu mutra lui spăşită! Şi, răstindu-se la domnul Leblanc: Drace! Ți-ai bătut joc de mine! Tu eşti pricina tuturor nenorocirilor mele! Ai luat pentru o mie cinci sute de franci o fată pe care o creşteam, care era de bună seamă a unor oameni bogați, care-mi adusese bani frumuşei şi de pe urma căreia aş fi avut cu ce să trăiesc toată viața! O fată care m-ar fi despăgubit de tot ce-am pierdut în spelunca aia blestemată unde se-ncingeau chiolhanuri drăceşti şi unde mi-am irosit ca un nătărău tot ce agonisisem. O! aş vrea ca tot vinul care a

fost băut la mine să se facă otravă pentru cei ce l-au băut. În sfârşit, asta e! Spune, nu-i aşa că m-ai crezut un dobitoc când ai plecat cu Ciocârlia? În pădure erai cu bâta în mână! Erai mai tare! Astăzi sunt eu mai tare. Îmi iau revanşa. Eşti curățat, moşule! Mi-a venit şi mie rândul să râd! Râd din toată inima! A căzut în capcană, dumnealui! I-am spus că am fost actor, că mă cheamă Fabantou, că am jucat teatru cu domnişoara Mars, cu domnişoara Muche, că proprietarul îmi cere să-i plătesc chiria mâine, 4 februarie, şi nici nu ştie că termenul de plată e 8 ianuarie, nu 4 februarie. Mare tâmpit! Şi-mi aduce patru monede păcătoase! Canalia! Nu s-a îndurerat să-mi dea măcar o sută de franci. Şi cum se lăsa dus de neroziile mele! Mă umfla râsul. Îmi spuneam: „Nătărăule! Te am în labă! Îți ling eu mâinile în dimineața asta, da diseară am să-ți ronțăi inima!”

Thénardier se opri. Gâfâia. Pieptu-i îngust sufla ca nişte foale... Privirea lui era plină de fericirea josnică a omului slab, crud şi laş, care poate în sfârşit să-l doboare pe cel de care i-a fost teamă şi să-l jignească după ce l-a linguşit; bucuria piticului când pune călcâiul pe capul lui Goliat; bucuria şacalului când sfâşie un taur bolnav, destul de prăpădit ca să nu se mai poată apăra şi destul de viu ca să mai poată suferi.

Domnul Leblanc nu-l întrerupse, dar îi spuse în clipa când se făcu linişte:

— Nu ştiu ce vrei să spui. Te înşeli. Sunt un om sărac, nicidecum milionar. Nu te cunosc. Mă iei drept altcineva.

— A! mârâi Thénardier. Gogoşi! Îi dai mereu zor cu gluma asta! Încerci s-o scalzi, dragul meu! Aşa? Nu-ți mai aduci aminte? Nu ştii cine sunt?

— Iertați-mă, domnule, răspunse domnul Leblanc cu o bunăvoință în glas care suna ciudat şi autoritar într-o asemenea clipă, dar văd că sunteți un bandit.

Cine n-a băgat de seamă că ființele mârşave se supără lesne? Monştrii sunt supărăcioşi. Auzind cuvântul „bandit”, nevasta lui Thénardier sări de pe pat, iar Thénardier înşfăcă scaunul, gata să-l sfărâme în mâini.

— Nu te mişca! îi strigă femeii, şi, întorcându-se spre domnul Leblanc: Bandit! Da, ştiu că dumneavoastră, bogătaşii, ne numiți aşa. Da, e-adevărat! Am dat faliment, stau ascuns, n-am pâine, n-am un ban, sunt un bandit! De trei zile n-am mâncat; sunt un bandit! A! Dumneavoastră nu vă e frig la picioare; aveți pantofi de lux, aveți haine vătuite ca arhiepiscopii, stați la etajul întâi în case cu portar,

mâncați trufe, mâncați sparanghel a patruzeci de franci legătura în ianuarie şi mazăre boabe; vă ghiftuiți; iar când vreți să ştiți dacă e frig, vă uitați în gazetă ca să vedeți cât arată termometrul inginerului Chevalier[10]. Cât despre noi, termometrele suntem noi înşine. N-avem nevoie să ne ducem pe chei, la colțul turnului Orologiului, ca să vedem câte grade sunt afară; simțim că ni se încheagă sângele în vine şi că ne îngheață inima de frig şi spunem: „Nu există Dumnezeu!” Iar dumneavoastră veniți în peşterile noastre, da, în peşterile noastre, ca să ne faceți bandiți! Dar noi o să vă dăm gata, mititeilor! O să vă păpăm! Domnule milionar, află dumneata că am fost şi eu cândva un om ca toți oamenii, plăteam impozite, eram alegător, sunt un cetățean cum poate dumneata nu eşti. Aici, Thénardier făcu un pas spre indivizii de lângă uşă şi adăugă, cutremurându-se: Şi când mă gândesc că are cutezanța să vină să-mi vorbească de parc-ar vorbi c-un cârpaci! Apoi adresându-se domnului Leblanc cu o înflăcărare crescândă: Şi mai află, domnule filantrop, că nu sunt un individ suspect! Nu sunt un om al cărui nume nu se cunoaşte şi care răpeşte copiii de prin casele oamenilor. Sunt un fost ostaş francez; ar fi trebuit să fiu decorat! Am fost la Waterloo! Am salvat în timpul luptei pe un general pe care-l chema contele de nu ştiu cum. Mi-a spus numele lui, dar afurisita lui de voce era atât de stinsă, încât nici nu l-am auzit. N-am auzit decât: „Mulțumesc!...” Aş fi fost mai bucuros să-mi spună cum îl cheamă decât să-mi mulțumească. Asta m-ar fi ajutat să dau de urma lui. Tabloul ăsta pe care-l vedeți şi care a fost pictat de David la Bruqueselles[11], ştii pe cine înfățişează? Pe mine. David a vrut să imortalizeze fapta mare de arme. Îl duc pe general în spate şi mă strecor printre gloanțe. Iată povestea! Domnul general ăsta nu făcuse niciodată nimic pentru mine; nu era mai bun decât alții! Totuşi, eu i-am scăpat viața, punând-o în primejdie pe-a mea şi am rămas cu buzunarele doldora de certificate! Sunt un ostaş de la Waterloo, mii de draci!... Şi-acum, după ce-am avut bunătatea să-ți spun toate astea, să isprăvim; am nevoie de bani, am nevoie de bani

---

[10] Fizician francez din prima jumătate a secolului al XIX-lea; a perfecționat diferite instrumente de optică şi fizică.

[11] Cunoscut pictor francez, care a creat principalele sale opere în ajunul şi în timpul revoluției burgheze, precum şi sub dictatura lui Napoleon Bonaparte. Şef al „şcolii clasice”, disprețuia coloritul şi se îngrijea mai ales de puritatea desenului. Iacobin activ pe vremea revoluției, a fost ales deputat în Convențiune şi a votat pentru moartea lui Ludovic al XVI-lea. Restaurația l-a exilat ca „regicid”, trăindu-şi ultimii zece ani ai vieții la Bruxelles.

mulți, am nevoie, de foarte mulți bani; altminteri, pe legea mea! te curăț!...

Marius izbutise să-şi stăpânească întrucâtva clocotul lăuntric şi asculta. Ultima putință de îndoială se risipise. Era, fără doar şi poate, acel Thénardier despre care se vorbea în testament. Marius se cutremură la auzul învinovățirii de nerecunoştință adusă tatălui său şi pe care el era gata s-o îndreptățească într-un chip atât de neaşteptat. Frământarea lui spori. De altminteri, în toate cuvintele pe care le rostea Thénardier, în tonul, în gestul, în privirea lui din care țâşneau flăcări la fiecare vorbă, în izbucnirile lui de om rău, care le denunța pe toate, în amestecul ăsta de fanfaronadă şi josnicie, de îngâmfare şi de micime sufletească, de turbare şi de prostie, în învălmăşagul plângerilor adevărate şi al simțămintelor prefăcute, în neruşinarea acestui ticălos care gusta cu nesaț voluptatea violenței, în dezvăluirea sfruntată a întregii urâțenii a unui suflet, în răscolirea tuturor suferințelor îmbinate cu toate urile – în toate acestea era ceva respingător ca răul însuşi şi zguduitor ca adevărul.

Cititorul a ghicit desigur că tabloul de maestru, pictura lui David propusă spre cumpărare domnului Leblanc, nu era decât firma cârciumii lui Thénardier, zugrăvită, v-aduceți aminte, de el însuşi, singura epavă pe care o păstrase din naufragiul de la Montfermeil.

Deoarece Thénardier nu mai stătea în fața ei, Marius putu acum să vadă lucrarea şi, într-adevăr, recunoscu în mâzgălitura aceea o bătălie, zarea învăluită în fum şi un om ducând în cârcă pe un altul. Era grupul alcătuit de Thénardier şi Pontmercy; sergentul salvator şi colonelul salvat. Marius simți că-i vine amețeală; tabloul acesta parcă-l aducea din nou la viață pe tatăl său; nu mai avea în fața ochilor firma cârciumii din Montfermeil, ci o înviere; înaintea lui se deschidea un mormânt şi se înălța o fantomă; Marius simțea sângele zvâcnindu-i în tâmple, auzea tunul de la Waterloo; tatăl lui, însângerat, pictat nedesluşit pe tabla aceea sinistră, îl umplea de spaimă şi i se părea că forma nelămurită de pe mâzgălitură se uita țintă la el.

După ce-şi recăpătă răsuflarea, Thénardier îşi îndreptă spre domnul Leblanc ochii lui injectați de sânge şi-i spuse încet şi scurt:

— Ce-ai de spus înainte de-a te trimite la plimbare?

Domnul Leblanc tăcea. Şi-n tăcerea aceasta, un glas răguşit slobozi în coridor o glumă sinistră:

— Dac-aveți de crăpat lemne, sunt aici!

Omul cu securea făcea haz.

În aceeaşi clipă, în fața uşii se ivi un cap uriaş şi zbârlit, pământiu,

rânjind îngrozitor şi arătându-şi nu dinții, ci colții.

Era chipul omului cu securea.

— De ce ți-ai scos masca? răcni Thénardier furios.

— Ca să pot să râd, răspunse acela.

De câteva clipe, domnul Leblanc părea că urmăreşte şi supraveghează toate mişcările lui Thénardier, care, orbit şi amețit de propria-i turbare, umbla încoace şi încolo prin vizuină, ştiind că uşa era păzită, că era înarmat şi ținea în mână un om dezarmat şi că sunt nouă contra unu, dacă am socoti-o pe femeia lui numai cât un singur bărbat. Dojenindu-l pe omul cu securea se întorsese cu spatele la domnul Leblanc.

Folosindu-se de clipa asta, domnul Leblanc împinse scaunul cu piciorul şi masa cu pumnul şi, dintr-o săritură, cu o sprinteneală uimitoare, înainte ca Thénardier să fi avut vreme să se întoarcă, ajunse la fereastră. Într-o clipă o deschise, se urcă pe ea şi-o încălecă. Era pe jumătate afară, când şase brațe zdravene îl înşfăcară şi-l traseră cu putere înapoi. Se năpustiră asupra lui cei trei „sobari”. În acelaşi timp, Thénardier îl înhățase de păr.

La tărăboiul care se iscase, dădură năvală şi ceilalți bandiți care se aflau pe coridor. Bătrânul întins pe pat, şi care părea amețit de băutură, se dădu jos şi se apropie clătinându-se, cu un ciocan de cantonier în mână.

Unul dintre „sobari”, a cărui față mânjită era luminată de lumânare şi în care Marius, cu toată negreala, îl recunoscu pe Panchaud, zis Printanier, zis Bigrenaille, ridică deasupra capului domnului Leblanc un fel de ghioagă, un drug de fier cu două măciulii de plumb la cele două capete.

Marius nu se mai putu stăpâni: „Tată, îşi spuse el în gând, iartă-mă!” şi căută cu degetul cocoşul pistolului. Era gata să tragă, când îl auzi pe Thénardier strigând:

— Nu v-atingeți de el!

Încercarea deznădăjduită a victimei, departe de a-l îndârji pe Thénardier, îl potolise. Erau doi oameni într-însul:, unul crunt, altul foarte chibzuit. Până-n clipa aceea, în beția izbânzii, în fața prăzii doborâte şi nemişcate, precumpănise omul lipsit de îndurare; când victima începu să se zbată şi păru că vrea să lupte, omul chibzuit se trezi în el şi puse stăpânire pe situație.

— Nu v-atingeți de el! repetă dânsul.

Şi, fără să bănuiască, avu un prim succes, oprind focul de pistol care era gata să pornească, paralizându-l pe Marius, care nu mai

avea niciun motiv să se grăbească şi care, în fața acestei schimbări, nu vedea niciun neajuns dacă mai aştepta. Cine ştie dacă nu se va întâmpla ceva care să-l scoată din groaznica cumpănă de a-l lăsa să piară pe tatăl Ursulei sau de a-l nimici pe salvatorul colonelului.

O luptă titanică se încinsese. Cu a lovitură de pumn în coşul pieptului, domnul Leblanc îl rostogolise pe bătrân în mijlocul odăii, apoi, numai cu dosul palmei, culcase la pământ alți doi atacatori şi-i pironise pe amândoi sub genunchi; ticăloşii horcăiau sub apăsarea asta ca sub un bolovan de granit; dar ceilalți patru îl apucaseră pe viteazul bătrân de brațe şi de ceafă şi-l ghemuiseră peste cei doi „sobari" doborâți. Astfel, biruindu-i pe unii, dar răpus de ceilalți, strivindu-i pe cei de dedesubt, dar înăbuşit de cei de deasupra, opintindu-se zadarnic împotriva celor ce se grămădeau peste el, domnul Leblanc nu se mai vedea de sub grupul groaznic al bandiților, ca un mistreț încolțit de-o haită de dulăi şi de copoi care urlă.

Izbutiră să-l trântească pe patul cel mai apropiat de fereastră şi-l țintuiră locului. Thénardiera nu-şi mai scotea mâna din părul lui.

— Tu nu te băga! zise Thénardier. O să-ți rupi şalul.

Thénardiera se supuse, cum se supune lupoaica lupului, mârâind.

— Voi, adăugă Thénardier, scotociți-l.

Domnul Leblanc părea că nu mai are de gând să se împotrivească, Îl scotociră. N-avea la el decât o pungă de piele cu şase franci în ea şi batista.

Thénardier băgă batista în buzunarul lui.

— Cum? N-are portofel? întrebă el.

— Nici ceas! răspunse unul dintre „sobari".

— N-am ce zice! mormăi cu glas de ventriloc individul mascat care ținea cheia cea mare în mână. E zdravăn moşu'!

Thénardier se duse în colțul de lângă uşă şi luă de acolo un maldăr de frânghii pe care-l aruncă celorlalți.

— Legați-l de piciorul patului! zise el.

Şi văzând că bătrânul, care fusese lungit în mijlocul odăii de lovitura de pumn a domnului Leblanc, nu se mai mişcă:

— Ce? Boulatruelle a murit? întrebă el..

— Nu, răspunse Bigrenaille. E beat!

— Aruncați-l într-un colț! zise Thénardier.

Doi dintre „sobari" îl împinseră cu piciorul pe bețiv lângă mormanul de fiare vechi.

— Babet, de ce-ai adus atâția? îi şopti Thénardier celui cu bâta. Nu era nevoie.

— Ce vrei? răspunse omul cu bâta. Au ținut să vina cu toții. E sezon mort. Nu prea e de lucru.

Patul pe care fusese trântit domnul Leblanc părea să fie un fost pat de spital, aşezat pe patru butuci grosolani de lemn abia cojit. Domnul Leblanc nu se împotrivi. Tâlharii îl legară zdravăn, în picioare, de unul din butucii patului, cât mai departe de fereastră şi cât mai aproape de vatră.

După ce strânseră şi cel din urmă nod, Thénardier luă un scaun şi se aşeză aproape în fața domnului Leblanc. Thénardier era cu totul schimbat; în câteva clipe trecuse de la violența cea mai nestăpânită la blândețea domoală şi vicleană. Marius abia putea recunoaşte în acest zâmbet de om îndatoritor şi cuviincios gura aproape bestială care cu o clipă înainte spumega; urmărea uluit schimbarea asta fantastică şi neliniştitoare şi trecea prin tulburarea pe care-ar simți-o cineva care ar vedea un tigru schimbându-se în avocat.

— Domnule... spuse Thénardier. Şi făcându-le semn tâlharilor care-l mai țineau pe domnul Leblanc să se îndepărteze: Stați puțin deoparte şi lăsați-mă să vorbesc cu domnul!

Se retraseră cu toții spre uşă. Thénardier urmă:

— Ați făcut rău, domnule, încercând să săriți pe fereastră. Ați fi putut să vă rupeți un picior. Acum, dacă îngăduiți, vom sta de vorbă în linişte. Mai întâi, trebuie să vă împărtăşesc constatarea pe care-am făcut-o, că n-ați scos încă niciun strigăt.

Thénardier avea dreptate; amănuntul era adevărat, cu toate că Marius, în tulburarea lui, nu-l băgase în seamă. Domnul Leblanc rostise doar câteva cuvinte, fără să ridice glasul şi, chiar în încăierarea de lângă fereastră, cu cei şase tâlhari, păstrase cea mai adâncă şi cea mai ciudată tăcere. Thénardier urmă:

— O! Doamne! dac-ați fi strigat: „Săriți, hoții!” nu mi s-ar fi părut deloc nefiresc. „Săriți, mă omoară!” aşa se strigă de obicei în asemenea ocazii; şi, în ceea ce mă priveşte, n-aş fi luat-o în nume de rău. E foarte firesc să facem nițel tărăboi când ne trezim în mijlocul unor peroane care nu prea inspiră încredere. Ați fi putut s-o faceți; nimeni nu v-ar fi împiedicat. Nici măcar nu v-am fi pus căluş în gură. Şi-am să vă spun de ce: pentru că odaia asta e foarte bine ascunsă. N-are altă însuşire, dar pe aceasta o are. E ca o pivniță. Dac-ar exploda o bombă aici, corpul de gardă cel mai apropiat ar crede că e sforăitul unui om beat. Aici tunul ar face: bum! Iar tunetul: puf! E o locuință plăcută. Dar, în sfârşit, dumneavoastră n-ați țipat; e mai bine aşa; vă felicit şi-am să vă spun ce-am înțeles eu dintr-asta: scumpe domn,

când țipăm, cine dă năvală? Poliția. Iar după poliție? Justiția. Ei bine, dumneavoastră n-ați țipat; ceea ce înseamnă că nici dumneavoastră nu țineți s-aveți de-a face cu justiția şi cu poliția, cum nu ținem nici noi. Înseamnă – şi de mult mă gândesc la lucrul ăsta – că aveți vreun interes să ascundeți ceva. Aşadar, ne-am putea înțelege.

Pe când vorbea astfel, cu privirea ațintită asupra domnului Leblanc, Thénardier părea că se străduieşte să-şi înfigă săgețile ascuțite care-i țâşneau din ochi până-n conştiința prizonierului său. De altfel, vorba lui, plină de o îndrăzneală stăpânită şi vicleană, era măsurată şi aproape aleasă; şi-n ticălosul ăsta, care adineauri nu era decât un tâlhar, ieşea acum la iveală „omul care se pregătise să se facă preot”.

Trebuie să spunem că tăcerea pe care-o păstrase prizonierul, acest simț al prevederii care mergea până la uitarea de sine, tăria aceasta de-a se împotrivi celui mai firesc îndemn, acela de-a scoate un strigăt, toate acestea din clipa în care i se atrăsese atenția asupra lor, îl tulburau pe Marius şi-l umpleau de o uimire dureroasă.

Observația atât de întemeiată a lui Thénardier îngroşa şi mai mult pentru Marius ceața plină de taine în care se ascundea făptura aceea gravă şi ciudată, căreia Courfeyrac îi zvârlise porecla de „domnul Leblanc”. Dar, oricine ar fi fost, aşa legat cu frânghii, înconjurat de călăi, intrat pe jumătate, ca să zicem aşa, într-o groapă care se căsca din ce în ce mai adânc sub el, în fața mâniei, ca şi-n fața blândeții lui Thénardier, omul acesta rămăsese nepăsător; şi Marius nu putea, într-o clipă atât de grozavă, să nu admire fața aceea melancolică, atât de semeață.

Era, fireşte, o ființă care nu ştia ce-i frica şi ce-nseamnă a fi deznădăjduit. Un om în stare să stăpânească încercarea situațiilor disperate. Oricât de nemăsurată era primejdia, oricât de neînlăturat era deznodământul, nu se vedea în atitudinea lui nimic din agonia înecatului care-şi holbează ochii îngroziți sub apă.

Thénardier se ridică şi, în chipul cel mai firesc, se apropie de cămin, dădu la o parte paravanul, îl rezemă de patul de lângă el şi lăsă să se vadă soba plină de jăratic, în mijlocul căruia prizonierul putu să zărească desluşit dalta încinsă până la alb şi străbătută din loc în loc de steluțe stacojii.

Apoi Thénardier veni şi se aşeză din nou lângă domnul Leblanc.

— Cum spuneam, urmă el, ne putem înțelege. Ne putem învoi prieteneşte. Am făcut rău că m-am înfuriat adineauri; nu ştiu unde mi-a fost capul: am cam trecut măsura; am spus tot felul de lucruri nelalocul lor. De pildă, pentru că sunteți milionar, v-am spus că am nevo-

ie de bani, de mulți bani, de foarte mulți bani. Asta n-ar fi deloc drept. Doamne! Oricât ați fi de bogat, aveți şi dumneavoastră greutăți; cine nu are? N-am de gând să vă aduc la sapă de lemn; la urma urmei, nu sunt un băutor de sânge. Nu sunt dintre cei care, pentru că sunt stăpâni pe situație, o folosesc ca să se facă de râs. Uite, las să treacă de la mine şi fac la rândul meu un sacrificiu. N-am nevoie decât de două sute de mii de franci.

Domnul Leblanc nu scoase o vorbă.

Thénardier continuă:

— Vedeți că am lăsat-o mult mai ieftin. Nu ştiu ce avere aveți, dar ştiu că nu vă uitați la bani; şi un binefăcător ca dumneavoastră poate lesne să dea două sute de mii de franci unui tată de familie fără noroc. Fără îndoială, şi dumneavoastră sunteți un om cu judecată şi nu v-ați închipuit că mi-aş fi dat atâta osteneală câtă mi-am dat pe ziua de azi şi că aş fi pus la cale afacerea de astă-seară, care după părerea domnilor de față e o treabă bine chibzuită, ca să ajung să vă cer cu ce să beau un kil de vin bun şi să mănânc o friptură de vițel la un restaurant de clasa întâi. Dar două sute de mii de franci merită osteneala. În clipa când veți scoate din buzunar suma asta de nimic, vă încredințez că totul s-a sfârşit şi că nu trebuie să vă mai temeți nici măcar de-un bobârnac. O să-mi spuneți: „Dar n-am două sute de mii de franci la mine”. O! nu-s lipsit de înțelegere. Nu vă cer aşa ceva. Vă cer un singur lucru: să aveți bunătatea să scrieți ce-am să vă dictez eu. Aici, Thénardier se opri, apoi adăugă, apăsând pe fiecare cuvânt şi arătând cu un zâmbet spre sobă: Vă previn, n-o să cred că nu ştiți să scrieți.

Un mare inchizitor ar fi putut invidia acest zâmbet.

Thénardier împinse masa foarte aproape de domnul Leblanc, luă călimara, un condei şi-o foaie de hârtie din sertarul pe care-l lăsă întredeschis şi-n care lucea cuțitul lung şi ascuțit. Puse foaia de hârtie în fața domnului Leblanc.

— Scrieți! zise el.

Prizonierul deschise în sfârşit gura.

— Cum vrei să scriu? Sunt legat.

— E adevărat; iertați-mă! zise Thénardier. Aveți dreptate. Şi întorcându-se spre Bigrenaille: dezleagă-i domnului brațul drept!

Panchaud, zis Printanier, zis Bigrenaille, se supuse poruncii lui Thénardier. Când prizonierul putu să mişte mâna, Thénardier înmuie condeiul în cerneală şi i-l întinse.

— Țineți seama, domnule, că sunteți în puterea noastră, la chere-

mul nostru, cu totul la cheremul nostru, că nicio putere omenească nu vă poate scăpa de-aici şi că am fi într-adevăr mâhniți dacă ne-ați sili să recurgem la violență. Nu vă cunosc nici numele, nici adresa, dar vă previn că veți rămâne legat până la întoarcerea persoanei care are sarcina să ducă scrisoarea pe care-o veți scrie. Şi-acum, scrieți!

— Ce anume? întrebă prizonierul.

— Vă dictez.

Domnul Leblanc luă condeiul.

— Thénardier începu să dicteze:

— *„Copila mea...”*

Prizonierul tresări şi ridică ochii spre Thénardier.

— Puneți: *„Scumpa mea copilă”*, zise Thénardier.

Domnul Leblanc se supuse.

Thénardier urmă:

— *„Vino numaidecât”*... Se opri: O tutuiți, nu-i aşa?

— Pe cine? întrebă domnul Leblanc.

— Asta-i bună! zise Thénardier. Pe mititica. Pe Ciocârlia.

Domnul Leblanc răspunse fără cea mai mică tulburare:

— Nu-nțeleg ce vrei să spui.

— Dați-i drumul mai departe, zise Thénardier, şi-ncepu din nou să dicteze: *„Vino numaidecât. Am neapărată nevoie de tine. Persoana care-ți va înmâna biletul acesta este însărcinată să te aducă la mine. Te aştept. Vino cu toată încrederea.”*

Domnul Leblanc scrisese totul. Thénardier reveni:

— A! ştergeți: *„Vino cu toată încrederea”*. Asta ar face-o să bănuiască ceva necurat la mijloc şi să se îndoiască.

Domnul Leblanc şterse cele patru cuvinte.

— Şi-acum, urmă Thénardier, iscăliți! Cum vă numiți?

Prizonierul lăsă condeiul din mână şi întrebă:

— Pentru cine e scrisoarea asta?

— Ştiți prea bine! răspunse Thénardier. Pentru mititica. V-am mai spus.

Se vedea bine că Thénardier se ferea să pomenească numele fetei despre care era vorba. Îi spunea „Ciocârlia”, îi spunea „mititica”, dar numele nu i-l rostea. Prevedere de om cu socoteală, care-şi păstrează taina față de complicii săi. Spunându-le numele, ar fi însemnat să le vândă pe degeaba tot „pontul” şi să le destăinuiască mai mult decât aveau nevoie să ştie.

Repetă:

— Iscăliți. Cum vă numiți?

— Urbain Fabre, zise prizonierul.

Cu o mişcare de pisică, Thénardier îşi vârî repede mâna în buzunar şi scoase batista luată de la domnul Leblanc. Căută monograma şi-o apropie de lumânare.

— U.F. Aşa e! Urbain Fabre. Ei bine, iscăliți: U.F...

Prizonierul se iscăli.

— Deoarece e nevoie de amândouă mâinile pentru a îndoi scrisoarea, dați-o încoace s-o îndoiesc eu.

După ce făcu cum a spus, Thénardier urmă:

— Puneți adresa! Domnişoarei Fabre, acasă la dumneavoastră... Ştiu, nu stați prea departe de-aici, pe lângă Saint-Jacques-du-Haut-Pas, pentru că acolo vă duceți zilnic la liturghie; dar nu ştiu pe ce stradă. Văd că vă dați seama de situația în care vă aflați. Întrucât n-ați mințit în ceea ce priveşte numele, desigur că n-o să mințiți nici în privința adresei. Scrieți-o chiar dumneavoastră.

Prizonierul stătu o clipă pe gânduri, apoi luă condeiul şi scrise: *„Domnişoarei Fabre, la domnul Urbain Fabre, strada Saint-Dominique-d'Enfer nr. 17"*.

Thénardier puse mâna pe scrisoare cu un fior nestăpânit.

— Nevastă! strigă el.

Thénardiera tresări.

— Iată scrisoarea! Ştii ce-ai de făcut. Jos aşteaptă o birjă. Pleacă numaidecât şi-ntoarce-te repede! Şi adresându-se omului cu securea: Tu, pentru că ți-ai scos masca, însoțeşte-o pe doamna! Urcă-te în spate! Ştii unde-ai lăsat brişcă?

— Da, răspunse omul.

Şi, lăsându-şi securea într-un colț, porni după Thénardiera.

După ce ieşiră, Thénardier îşi scoase capul pe uşa întredeschisă şi strigă pe coridor:

— Ai grijă să nu pierzi scrisoarea! Gândeşte-te că ai la tine două sute de mii de franci.

Glasul răguşit al Thénardierei răspunse:

— Fii liniştit! Am pus-o în sân.

Nu trecuse niciun minut şi se auziră pocnetele unui bici, care se îndepărtară şi se stinseră numaidecât.

— Bun! mormăi Thénardier. Au luat-o din loc. În trei sferturi de oră, cucoana o să fie înapoi, la galop!

Îşi trase un scaun lângă vatră şi se aşeză, încrucişându-şi brațele şi întinzându-şi cizmele pline de noroi spre sobă.

— Mi-e frig la picioare, spuse el.

Cu Thénardier şi cu prizonierul nu mai rămăseseră în maghernIță decât cinci bandiți. Sub măştile lor sau sub chinorosul care le acoperea fața şi care făcea din ei nişte cărbunari, nişte arapi sau nişte diavoli, după cum păreau în ochii celor îngroziți, indivizii aceştia aveau nişte mutre țepene şi posace şi se vedea că sunt pe cale să săvârşească o crimă aşa cum ar face orice altă treabă: liniştiți, fără ură şi fără milă, ba chiar cu un fel de plictiseală. Stăteau într-un colț, înghesuiți ca nişte fiare, şi nu scoteau o vorbă. Thénardier îşi încălzea picioarele. Prizonierul se cufundase iarăşi în tăcerea lui. O linişte apăsătoare se lăsase acum după vălmăşagul sălbatic care răscolise mansarda cu câteva clipe mai înainte.

Lumânarea, în jurul căreia se formase o ciupercă mare de seu, abia de mai lumina vasta şi sinistra maghernIță; jeraticul se mai potolise şi toate acele capete fioroase azvârleau pe pereți şi pe tavan nişte umbre hâde.

Nu se mai auzea alt zgomot decât răsuflarea liniştită a bătrânului beat care dormea.

Cuprins de-o îngrijorare care sporea din ce în ce, Marius aştepta. Enigma era mai de nepătruns decât oricând. Cine-i „mititica” pe care Thénardier o numise Ciocârlia? Să fie „Ursula” lui? Prizonierul nu păruse câtuşi de puțin tulburat auzind cuvântul Ciocârlia şi răspunsese cu aerul cel mai firesc din lume: „Nu ştiu ce vrei să spui!” Pe de altă parte cele două litere U.F. fuseseră lămurite; însemnau Urbain Fabre, iar Ursula nu se mai numea Ursula. Marius vedea foarte limpede acest lucru. Un fel de vrajă groaznică îl țintuia pe locul acela, de unde urmărea şi cuprindea toată scena. Stătea acolo, aproape fără să mai poată gândi sau face vreo mişcare, năucit parcă de ticăloşiile la care fusese de față. Aştepta, nădăjduind că se va petrece totuşi ceva, orice, neputând să-şi mai adune gândurile şi neştiind ce hotărâre să ia.

„În orice caz, îşi spuse el, tot am să aflu dacă Ciocârlia e ea, de vreme ce Thénardiera o s-o aducă aici. Atunci se va sfârşi totul; îmi voi da viața şi sângele dacă va fi nevoie, dar o voi scăpa! Nimic n-o să mă mai poată opri.”

Trecu astfel aproape o jumătate de ceas. Thénardier părea cufundat în gânduri întunecate; prizonierul stătea nemişcat. Cu toate astea, de câteva clipe lui Marius i se părea că aude din când în când un zgomot uşor şi înăbuşit care venea dinspre prizonier.

Deodată, Thénardier se răsti la prizonier:

— Domnule Fabre, ascultați: vreau să vă mai spun ceva.

Aceste câteva cuvinte păreau să fie începutul unei lămuriri. Marius ciuli urechile. Thénardier urmă:

— Nevastă-mea trebuie să se înapoieze. Nu vă pierdeți răbdarea! Îmi închipui că Ciocârlia e într-adevăr fiica dumneavoastră şi socotesc cât se poate de firesc să nu voiți s-o pierdeți. Iată: nevastă-mea se duce s-o caute cu scrisoarea dumneavoastră. I-am spus nevesti-mi să se îmbrace aşa cum ați văzut, fiica dumneavoastră are s-o urmeze fără împotrivire. Amândouă au să urce în birjă, cu tovarăşul meu la spate. Undeva, dincolo de barieră, îi aşteaptă o brişcă trasă de doi cai buni. Fiica dumneavoastră se va da jos din birjă. Tovarăşul meu o să se urce cu dânsa în brişcă, iar nevastă-mea o să se-ntoarcă şi-o să ne spună: „S-a făcut!" Cât despre domnişoara dumneavoastră, n-o să i se întâmple nimic; brişca o s-o ducă într-un loc unde o să stea liniştită şi, îndată ce-mi veți fi dat măruntişul acela de două sute de mii de franci, o să vă fie adusă înapoi. Dacă puneți să mă aresteze, omul meu o să-i facă de petrecanie Ciocârliei. Asta e!

Prizonierul nu rosti niciun cuvânt. După un răstimp Thénardier continuă:

— Cum vedeți, e foarte simplu. Nu se va întâmpla nimic din ceea ce nu doriți să se întâmple. V-am spus cum stau lucrurile. Vă previn ca să ştiți. Se opri. Prizonierul nu răspunse nimic şi Thénardier adăugă: Îndată ce nevastă-mea se va întoarce şi-mi va spune: „Ciocârlia a plecat!" vă dăm drumul şi sunteți liber să vă duceți şi să vă culcați acasă. Precum vedeți, n-am avut gânduri rele.

Prin mintea lui Marius trecură cele mai groaznice închipuiri. Cum? N-au s-o aducă aci pe fata pe care o răpeau? Unul dintre bestiile astea o va duce altundeva? Unde?... Şi dacă era ea? Nu mai încape îndoială că e ea. Marius simți că inima-i încetează să mai bată. Ce să facă? Să tragă focul de pistol? Dar omul acela fioros cu securea, care acum e cu fata, tot va scăpa de urmărire; şi Marius se gândi la vorbele lui Thénardier, al căror tâlc sângeros era vădit: „Dacă puneți să mă aresteze, omul meu are să-i facă de petrecanie Ciocârliei".

De data asta, nu numai testamentul colonelului îl împiedica să se amestece, ci însăşi dragostea sa şi primejdia în care se afla ființa iubită.

Situația îngrozitoare care ținea de mai bine de o oră îşi schimba înfățişarea în fiecare clipă. Marius avu destulă putere să-şi muncească gândul cu cele mai cumplite presupuneri, căutând să se agațe de o nădejde, dar nu găsea niciuna. Frământarea din mintea lui nu

se potrivea deloc cu tăcerea jalnică din vizuină.

În mijlocul acestei tăceri se auzi deschizându-se uşa de la scară, apoi închizându-se la loc.

Prizonierul făcu o mişcare în legăturile sale.

— S-a-ntors nevastă-mea, anunță Thénardier.

Abia apucase să spună aceste vorbe, că Thénardiera se şi năpusti în odaie, roşie la față, gâfâind, abia trăgându-şi sufletul, cu ochii injectați şi-ncepu să strige, bătându-se cu amândouă mâinile deodată peste şale:

— Adresă falsă!

Banditul pe care-l luase cu ea se ivi în spatele ei şi se duse să-şi ia din nou securea.

— Adresă falsă? repetă Thénardier.

Femeia continuă:

— Nimeni! În strada Saint-Dominique, la nr. 17, nu există niciun domn Urbain Fabre! N-a auzit nimeni de el. Se opri înăbuşindu-se, apoi urmă: Domnule Thénardier, babalâcul ne-a tras pe sfoară! Eşti prea bun; vezi? Eu, în locul tău, i-aş fi tăiat gura în patru de la început şi dac-ar fi făcut pe nebunul, l-aş fi prăjit de viu! ar fi fost nevoit să spună unde e fata şi unde-şi ține biştarii! Uite ce-aş fi făcut eu! Bine-a zis cine-a zis că bărbații sunt mai nătângi decât femeile! Nr. 17! Nimeni! O poartă mare! Niciun domn Fabre pe strada Saint-Dominique! Să goneşti caii, să dai bacşiş birjarului şi totul degeaba! Am stat de vorbă cu portarul şi cu portăreasa, o femeie frumoasă şi voinică: habar n-au de Urbain Fabre!

Marius respiră uşurat. Ea, Ursula sau Ciocârlia, cea pe care nu mai ştia cum s-o numească, scăpase.

Pe când nevastă-sa, înverşunată, țipa în gura mare, Thénardier se aşezase pe masă; rămase astfel câteva clipe fără să scoată o vorbă, legănându-şi piciorul drept, care atârna, şi uitându-se la sobă, năpădit de cele mai negre gânduri.

În sfârşit, pe un ton potolit, dar plin de cruzime, îi spuse prizonierului:

— Adresă falsă, ai? Ce socoteală ți-ai făcut?

— Să câştig timp! strigă prizonierul cu un glas tunător.

Şi-n aceeaşi clipă îşi scutură legăturile: erau tăiate!

Prizonierul nu mai era legat de pat decât de un singur picior.

Mai înainte ca cei şapte bărbați să-şi fi venit în fire şi să se fi năpustit asupra lui, el se aplecase spre vatră, întinse mâna spre sobă, apoi se ridică; şi-acum Thénardier, Thénardiera şi bandiții, îngră-

mădiți de spaimă tocmai în fundul mansardei, îl priveau năuci cum, aproape liber şi stăpân pe mişcările sale, înspăimântător la vedere, ridică deasupra capului dalta înroşită, din care se răsfrângea o lumină sinistră.

Ancheta judiciară, care a urmat loviturii pusă la cale în casa Gorbeau, a constatat că un gologan mare de zece centime, tăiat şi lucrat într-un anumit fel, a fost găsit în mansardă cu prilejul descinderii pe care poliția a făcut-o după aceea; moneda asta era una din acele minuni de îndemânare pe care răbdarea ocnaşilor le făureşte pe întuneric şi pentru întuneric, minuni ce nu sunt altceva decât unelte de evadare. Produsele acestea groaznice şi gingaşe ale unei iscusințe neobişnuite sunt în arta giuvaergiei ceea ce metaforele argoului sunt în poezie. Există în ocnă artişti ca Benvenuto Cellini[12], aşa cum există în limbă poeți ca Villon[13]. Nefericitul care vrea să fie liber izbuteşte câteodată ca, fără unelte, ci numai cu un briceag, cu o lamă de cuțit vechi, să taie o monedă în două felii subțiri, să le scobească fără să se atingă de semnele monetare şi să facă un ghint pe muchea monezii în aşa fel încât cele două felii ale banului să se unească din nou. E o cutie care se închide şi se deschide după nevoie. În această minusculă cutie se ascunde un arc de ceasornic; iar arcul acesta de ceasornic, mânuit cu dibăcie, retează frânghii groase şi drugi de fier. S-ar crede că nefericitul ocnaş nu are la el decât bănuțul ăsta; da de unde! are libertatea. La percheziţiile făcute mai târziu de către poliție în maghernița a fost găsită o asemenea monedă, desfăcută în două, sub patul de lângă fereastră. S-a mai găsit de asemenea şi un mic ferăstrău de oțel albastru, care putea fi ascuns în monedă. Pesemne că în clipa când bandiții l-au scotocit pe prizonier, avea această monedă, pe care a izbutit s-o păstreze, în mână, iar mai târziu, având mâna dreaptă liberă, a desfăcut-o şi s-a slujit de ferăstrău ca să taie frânghiile cu care fusese legat, ceea ce ar putea să lămurească zgomotul uşor şi mişcările abia simțite pe care le băgase de seamă Marius.

Nevoind să se aplece, ca să nu se trădeze, nu-şi tăiase legăturile de la piciorul stâng.

Bandiții îşi reveniseră din zăpăceala lor.

— N-ai nicio grijă! îl linişti Bigrenaille pe Thénardier. Mai e legat

---

[12] Vestit artist italian, sculptor, gravor şi giuvaergiu din secolul al XVI-lea.

[13] Cunoscut poet francez de la mijlocul secolului al XV-lea.

de-un picior şi n-o s-o ia din loc. Răspund eu. Laba e legată de mine.

Intre timp, prizonierul ridică glasul:

— Sunteţi nişte ticăloşi, dar viaţa mea nu preţuieşte aşa de mult. Iar dacă vă închipuiţi c-o să mă faceţi să scriu ce nu vreau să scriu, ori să spun ce nu vreau să spun… îşi suflecă mâneca braţului stâng şi adăugă: Iată!…

În aceeaşi clipă îşi întinse braţul şi îşi înfipse în carne dalta înroşită al cărei mâner de lemn îl ţinea în mâna lui dreaptă.

Se auzi sfârâitul cărnii arse şi mirosul groaznic al camerelor de tortură se răspândi în magherniţă. Marius se clătină cuprins de groază; până şi tâlharii se înfiorară; chipul ciudatului bătrân abia se încruntă şi, pe când fierul roşu intra din ce în ce mai adânc în rana fumegândă, el, neclintit, aproape măreţ, îşi aţintea asupra lui Thénardier privirea lui blajină, fără ură, în care suferinţa se pierdea într-o seninătate înălţătoare.

La oamenii aleşi zvârcolirile trupului şi ale simţurilor în prada durerii fizice scot la iveală sufletul, îl dau pe faţă, aşa cum răscoalele soldăţimii îl silesc pe căpitan să se arate aşa cum e.

— Nemernicilor, zise el, să nu vă temeţi de mine mai mult decât mă tem eu de voi!

Şi smulgându-şi dalta din rană, o aruncă pe fereastra care rămăsese deschisă; teribila unealtă înroşită pieri în noapte, învârtindu-se, şi căzu departe, stingându-se în zăpadă.

Prizonierul adăugă:

— Faceţi cu mine ce poftiţi.

Era dezarmat.

— Înşfăcaţi-l! porunci Thénardier.

Doi dintre tâlhari puseră mâna pe umărul lui, iar omul mascat cu glas de ventriloc i se propti în faţă, gata să-i sfarme capul cu o lovitură de cheie, la cea mai mică mişcare.

În acelaşi timp, Marius auzi jos, lângă perete, dar atât de aproape încât nu-i putea vedea pe cei ce vorbeau, aceste cuvinte schimbate în şoaptă:

— Nu-i decât un singur lucru de făcut.

— Să-l înjunghiem!

— Asta e!

Erau bărbatul şi nevasta care se sfătuiau.

Thénardier se îndreptă cu paşi rari spre masă, deschise sertarul şi scoase cuţitul.

Marius strângea mânerul pistolului în mână. Înfricoşată nehotă-

râre! De un ceas răsunau în conştiinţa sa două glasuri: unul îi spunea să respecte testamentul tatălui său, celălalt îi striga să-l ajute pe prizonier. Aceste două glasuri nu conteneau nicio clipă lupta lor, care-l făcea să sufere îngrozitor. Până în clipa aceea tot mai păstrase o slabă nădejde că va găsi un mijloc ca să împace amândouă aceste datorii; dar nu găsise nimic. Primejdia creştea însă din ce în ce; marginea aşteptării fusese depăşită; la câţiva paşi de prizonier, Thénardier stătea cu cuţitul în mână.

Buimăcit, Marius îşi roti privirea în juru-i – cel din urmă semn instinctiv al deznădejdii.

Deodată tresări.

La picioarele lui, pe masă, o rază de lună lumina puternic şi părea că-i arată o foaie de hârtie. Pe această foaie de hârtie citi rândul următor, scris cu litere mari chiar în dimineaţa aceea de fata cea mare a Thénardierilor: „Vin sticleţii".

Un gând, o rază de lumină trecu prin mintea lui Marius; era ceea ce trebuia, dezlegarea groaznicei probleme care-l chinuia; să-l cruţe pe asasin şi să salveze victima. Îngenunche pe scrin, întinse braţul, apucă bucata de hârtie, desfăcu încet o fărâmă de tencuială din perete, o înfăşură în hârtie şi aruncă totul prin crăpătură, în mijlocul odăii.

Era şi vremea. Thénardier îşi înfrânsese ultimele temeri sau ultimele şovăieli şi se apropia de prizonier.

— A căzut ceva! strigă Thénardiera.

— Ce? întrebă bărbatul.

Femeia se repezise şi ridicase bucăţica de moloz înfăşurată în hârtie. O dădu soţului ei.

— Pe unde-a venit? întrebă Thénardier.

— Asta-i bună! zise femeia. Pe unde vrei să fi venit? Pe fereastră.

— Am văzut-o şi eu căzând, întări Bigrenaille.

Thénardier desfăcu repede hârtia şi-o apropie de lumânare.

— Drace! E scrisul Époninei.

Îi făcu semn femeii, care se apropie numaidecât, şi-i arătă rândul scris pe foaia de hârtie, apoi adăugă cu glas înăbuşit:

— Repede! scara! să lăsăm şoriciul în cursă şi să ne cărăbănim!

— Fără să-i tăiem gâtul individului?

— N-avem vreme.

— Pe unde-o luăm? întrebă Bigrenaille.

— Pe fereastră, răspunse Thénardier. Dacă Ponina a aruncat piatra pe fereastră înseamnă că de partea asta casa nu e împresurată.

Mascatul cu glas de ventriloc puse jos cheia lui uriaşă, ridică mâinile în sus, deschizând şi închizând repede de trei ori pumnii, fără să scoată o vorbă. Parcă ar fi fost un semnal de alarmă pe o corabie. Tâlharii care-l țineau pe prizonier îi dădură drumul; cât ai clipi, scara de frânghie fu lăsată dincolo de fereastră şi prinsă zdravăn de pervaz cu cele două cârlige de fier.

Prizonierul nu lua seamă la cele ce se petreceau în jurul său. Părea că se gândeşte sau se roagă.

Îndată ce scara fu prinsă, Thénardier strigă:

— Hai, cucoană!

Şi se repezi la fereastră.

Dar în clipa când o încălecă, Bigrenaille îl înhăță cu putere de guler:

— A, nu, nu aşa, caraghios bătrân! După noi!

— După noi! urlară tâlharii.

— Copilării! bolborosi Thénardier. Pierdem vremea de pomană. Copoii sunt pe urmele noastre.

— Bine, zise unul dintre tâlhari, dacă-i aşa, să tragem la sorți cine să treacă mai întâi.

Thénardier strigă:

— Ați înnebunit? V-ați pierdut mințile? Sunteți o ceată de nătărăi! Să mai zăbovim, nu-i aşa? Să tragem la sorți, ai? În ce mână e nasturele? Cine trage chibritul cel mai scurt? Să ne scriem numele! Să le punem într-o căciulă?...

— Să vă dau pălăria mea? strigă un glas din pragul uşii.

Se-ntoarseră cu toții. Era Javert.

Îşi ținea pălăria în mână şi-o întindea zâmbind.

XXI – Ar trebui arestate mai întâi victimele

Pe înserate, Javert pusese oameni de pază, iar el se ascunsese în dosul copacilor din strada Barrière-des-Gobelins, care se afla în fața casei Gorbeau, de partea cealaltă a bulevardului. Îşi desfăcuse mai întâi „turbinca” să vâre în ea pe cele două fete care primiseră sarcina de a sta de veghe în jurul hardughiei. Dar n-o găsise decât pe Azelma. Éponine nu se afla la postul ei; dispăruse şi n-a mai putut pune mâna pe ea. După aceea, Javert s-a aşezat la pândă, aşteptând s-audă semnalul hotărât. Plecarea şi întoarcerea birjei îl puseseră pe gânduri. În cele din urmă, îşi pierdu răbdarea şi, „sigur că dă peste un cuib de tâlhari”, convins că se afla „într-o zodie bună”, deoarece

recunoscuse pe câțiva dintre banditii care intraseră, se hotărâse în cele din urmă să intre fără să mai aştepte focul de pistol.

Vă aduceți aminte că avea cheia de la Marius.

Ajunsese tocmai la timp.

Tâlharii, înspăimântați, se repeziră la armele pe care le lepădaseră prin colțuri în clipa când voiau să fugă. În mai puțin de o secundă, cei şapte oameni, înfricoşați la vedere, se aşezară în poziție de apărare, unul cu securea altul cu cheia, altul cu bâta, ceilalți cu foarfeci, cleşte şi ciocan, Thénardier cu cuțitul în mână. Thénardiera înşfăca un pietroi care se afla lângă fereastră şi care slujea fetelor drept scăunel.

Javert îşi puse pălăria pe cap şi făcu doi paşi în odaie, cu brațele încrucişate, cu bastonul sub braț, cu sabia în teacă.

— Stați pe loc! zise el. N-o să ieşiți pe fereastră, o să ieşiți pe uşă. E mai sănătos. Sunteți şapte; noi suntem cincisprezece. Nu face să ne înşfăcăm de guler, ca bădăranii. Să ne purtăm cuviincios!

Bigrenaille scoase un pistol pe care-l ținea ascuns sub bluză şi i-l dădu lui Thénardier, spunându-i la ureche:

— E Javert. Eu n-am curajul să trag în omul ăsta. Tu te-ncumeți?

— Ba bine că nu, răspunse Thénardier.

— Atunci trage!

Thénardier luă pistolul şi-l ochi pe Javert. Javert, care se afla la trei paşi, îl privi drept în ochi, mărginindu-se să spună:

— Nu trage! N-ai să mă nimereşti.

Thénardier apăsă pe trăgaci. Nu-l nimeri.

— Nu ți-am spus? zise Javert.

Bigrenaille aruncă măciuca la picioarele lui Javert:

— Eşti împăratul diavolilor! Mă predau!

— Dar voi? întrebă Javert.

— Ceilalți răspunseră în cor:

— Şi noi.

Javert urmă liniştit:

— Aşa da, aşa-i frumos! Cum vă spuneam: să ne purtăm cuviincios!

— Nu vă cer decât un singur lucru, spuse Bigrenaille, să mi se dea tutun cât oi sta la secret.

— S-a făcut! zise Javert. Şi întorcându-se, strigă celor din spatele lui: Acum puteți intra!

Un grup de sergenți de stradă, cu săbiile scoase, şi de agenți, înarmați cu măciuci şi vergi de fier, năvăliră la chemarea lui Javert.

Tâlharii fură legați. Mulțimea aceea de oameni, abia luminată de flacăra unei luminări, umplea vizuina de umbre.

— Cătuşe tuturora! strigă Javert.

— Apropiați-vă, dacă vă dă mâna! răcni un glas care nu era de bărbat, dar pe care nimeni nu l-ar fi luat drept glas de femeie.

Thénardiera se retrăsese lângă fereastră şi dăduse drumul acestui răget.

Sergenții de stradă şi agenții se dădură înapoi.

Ea-şi lepădase şalul şi-şi păstrase pălăria; Thénardier, ghemuit în spatele ei, aproape că nu se mai vedea de sub şalul căzut. Acoperindu-l cu trupul ei, femeia ridică bolovanul cu amândouă mâinile deasupra capului, legănându-l ca o namilă uriaşă gata să prăvălească o stâncă.

— Păzea! strigă ea.

Toți se retraseră spre coridor. Un gol mare se făcu în mijlocul mansardei.

Thénardiera aruncă o privire bandiților, care se lăsaseră legați fedeleş, şi şopti cu glas gâtuit şi răguşit:

— Fricoşilor!

Javert zâmbi şi înaintă spre Thénardiera, care nu-l slăbea din ochi.

— Nu te apropia! Cară-te, răcni ea, ori te sfărâm!

— Ce mai grenadier! zise Javert. Mătuşă, vei fi având tu barbă ca bărbații, dar eu am gheare ca femeile.

Şi se apropie tot mai mult de ea.

Thénardiera, despletită, înspăimântătoare, îşi depărtă picioarele, se lăsă pe spate şi azvârli cu disperare bolovanul, țintind capul lui Javert. Javert se aplecă şi bolovanul trecu pe deasupra țintei. Izbi peretele din fund, dărâmând o bucată mare de tencuială şi se întoarse, rostogolindu-se din colț în colț prin maghernița aproape goală, la picioarele lui Javert.

În aceeaşi clipă, Javert se apropie de perechea Thénardier. Una din mâinile lui puternice se abătu pe umărul femeii, cealaltă pe capul bărbatului.

— Cătuşele! răcni el.

Polițiştii se năpustiră din nou şi-n câteva clipe porunca lui Javert fu executată.

Thénardiera, zdrobită, se uită la mâinile ei încătuşate şi la cele ale soțului. Se prăbuşi la pământ şi începu să se vaiete:

— Fetele mele!

— Sunt la răcoare! zise Javert.

Între timp, agenții dădură peste bețivul adormit după uşă şi-l scuturau. Acesta se trezi bombănind:

— Gata, Jondrette?

— Da, răspunse Javert.

Cei şase tâlhari legați fedeleş stăteau în picioare; îşi păstraseră de altfel chipurile lor de strigoi: trei mânjiți cu chinoros şi trei mascați.

— Păstrați-vă măştile! spuse Javert.

Şi trecându-i în revistă cu privirea lui Frederic al II-lea la parada de la Potsdam, spuse celor trei „sobari”:

— Bună ziua, Bigrenaille! Bună ziua, Brujon! Bună ziua, Două-Miliarde! Pe urmă, întorcându-se spre cei trei mascați, îi spuse omului cu securea: Bună ziua, Gueulemer! Şi celui cu măciuca: Bună ziua, Babet! Şi ventrilocului: Noroc, Claquesous!

În clipa aceea, îl zări pe prizonierul bandiților, care, de la intrarea polițiştilor, nu scosese nicio vorbă şi stătea cu capul în jos.

— Dezlegați-l pe domnul! zise Javert. Şi să nu iasă nimeni!

Spunând acestea, se aşeză ca un stăpân la masa pe care se mai aflau încă lumânarea şi călimara, scoase o hârtie din buzunar şi-şi începu redactarea procesului-verbal.

Abia scrisese primele rânduri, obişnuitele formule legale, şi ridicând privirea zise :

— Să se apropie domnul pe care l-au legat dumnealor.

Agenții se uitară de jur-împrejur.

— Ei, zise Javert, unde e?

Prizonierul bandiților domnul Leblanc, domnul Urbain Fabre, tatăl Ursulei sau al Ciocârliei, dispăruse.

Uşa era păzită, dar fereastra nu. De îndată ce s-a văzut dezlegat şi pe când Javert întocmea procesul-verbal, s-a folosit de tulburare, de zgomot, de îmbulzeală, de întuneric şi, într-o clipă când atenția nu era ațintită asupra lui, si-a făcut vânt pe fereastră.

Un agent alergă la fereastră şi privi. Nu se vedea nimeni.

Scara de frânghie se legăna încă.

— Drace! exclamă Javert printre dinți. Ăsta trebuie să fi fost cel mai prețios dintre toți.

XXII – Copilul care țipa într-un capitol anterior

A doua zi după cele petrecute în casa de pe bulevardul de l’Hôpital, un băiat care părea că vine dinspre podul Austerlitz se în-

drepta pe aleea din dreapta spre bariera Fontainebleau. Se înnoptase. Piciul era galben la faţă, slab, îmbrăcat în zdrenţe, cu pantaloni de pânză în luna februarie şi cânta cât îl ţinea gura.

La colţul străzii Petit-Banquier o bătrână cocârjată scormonea un morman de gunoaie la lumina felinarului; băiatul o lovi în treacăt, apoi se trase înapoi strigând:

— Ia te uită! Şi eu care credeam că e ditamai câinele! Rosti cuvintele astea umflându-se dinadins, într-un fel care s-ar putea exprima foarte bine în scris prin litere mari: DITAMAI câinele!

Bătrână se ridică furioasă.

— Ţânc neruşinat! mormăi ea. Dacă nu stăteam aplecată, îţi dădeam un picior undeva!

Copilul era departe.

— Cuţu-cuţu! zise el. Văd că nu m-am înşelat.

Turbând de mânie, bătrâna se ridică în picioare şi razele roşietice ale felinarului îi luminară în întregime faţa pământie, osoasă şi plină de zbârcituri, care se împreunau în colţul gurii. Trupul i se pierdea în întuneric şi nu i se vedea decât capul. Parc-ar fi fost masca Mizeriei omeneşti, desprinsă din noapte de o luminiţă. Copilul se uită la ea.

— Doamna, spuse el, nu-i felul de frumuseţe care mi-e pe plac.

Îşi văzu de drum şi începu să cânte din nou:

Regele Copită-grea
Iar pleca la vânătoare;
La vânat de corbi pleca…

După aceste trei versuri se opri. Ajunse în faţa numărului 50–52 şi, găsind uşa încuiată, începu să lovească în ea cu picioarele; bătăi răsunătoare şi vitejeşti, care arătau mai degrabă că purta ghete bărbăteşti decât că avea picioare de copil.

Între timp, aceeaşi bătrână pe care-o întâlnise la colţul străzii Petit-Banquier venea în goană în urma lui, strigând şi făcând semne deznădăjduite.

— Ce e asta? Ce s-a întâmplat? Dumnezeule sfinte! Sparge uşa! Dărâmă casa!

Loviturile de picior nu mai conteneau.

Bătrână făcea spume la gură.

— Aşa se intră într-o casă?

Deodată se opri, recunoscându-l pe ştrengar.

— Ce? Iar diavolul ăsta împieliţat?

— Ia te uită… băbuța! o recunoscu şi băiatul. Bună ziua, Bougon! Am venit să-mi văd strămoşii.

Bătrână răspunse cu o strâmbătură căznită, mărturie grăitoare a urii născute din slăbiciune şi din urâțenie, care din păcate, se pierdu în întuneric:

— Nu-i nimeni aici, nătărăule!

— Asta-i bună! zise copilul. Dar unde-i tata?

— La Force[14].

— Drace!… Şi mama?

— La Saint-Lazare[15].

— Şi surorile?

— La Madelonette[16].

Băiatul se scărpină după ureche, se uită la țața Bougon şi oftă cu necaz:

— Uf!

Apoi se răsuci pe călcâie şi-n clipa următoare bătrâna, rămasă în pragul uşii, îl auzi cântând cu glasul lui limpede şi tânăr, pierzându-se pe sub ulmii întunecați, înfiorați de vântul iernii:

Regele Copită-grea
Iar pleca la vânătoare,
La vânat de corbi pleca
Sus pe cataligi călare.
Cine pe sub ele trece
Îi dă lui un ban de zece.

Sfârşitul părții a treia

[14] Închisoare pentru bărbați.
[15] Închisoare pentru femei.
[16] Casă de corecție pentru minori.

CUPRINSUL

Victor Hugo
1802 – 1885

